הגאון שנשבח

ד. צ. ניימאן

חגאון רבי אשר אנשיל ניימאן

ירושלים

וויטצען

מסכת חייו של הרב הראשון
ליהודי הונגריה בירושלים
רבי אשר אנשיל ניימאן זצ"ל
אב"ד ווייטצען
ופרקים על עלייתם של יהודי הונגריה
לארץ ישראל בראשית התחדשות הישוב

הגאון שנשכח

☆

אספו וערכו לדפוס

יצחק יודלוב, מ. מ. גערליץ

הגאון שנשכח

מסכת חייו
של הרב הראשון ליהודי הונגריה
בירושלים

הגאון הצדיק

רבי אשר אנשיל ניימאן
אב"ד ווייטצען
מחה"ס שמן לאשר על הש"ס ועוד

ופרקים על עלייתם של יהודי הונגריה
לארץ ישראל בראשית התחדשות הישוב

מאת נכדו
דוד צבי ניימאן

אורייתא
ORAYSOH

ירושלים תשמ"ב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

©
כל הזכויות
של הטקסט החומר, התמונות, הרפדוקציות
גם להעתקה חלקית
שמורות למכון תורני־ספרותי
אורייתא
ירושלים ת. ד. 5625

סדר: שירותי הדפסה זוהר
צלום ולוחות: שירותי אופסט פרנק
הדפסה: דפוס חברון קרית ארבע

נדפס בישראל תשמ"ב
PRIN. IN ISRAEL **1982**

בשער הספר

משל לבאר עמוקה מלאה מים, והיה מימיה צוננים ומתוקים וטובים ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה, בא חכם אחד וספק לה חבל בחבל, משיחה במשיחה ודלה ממנה, התחילו הכל דולין ושותין.

(שהש"ר א, ח)

יתברך הבורא וישתבח היוצר, שזכני לראות יוצא לאור עולם תולדות כ"ק זקני הגאון האדיר הצדיק רבי אשר אנשיל ניימאן זצ"ל אב"ד דק"ק ווייטצען יע"א, ובסוף ימיו רבם של יהודי הונגריה בעיה"ק ירושלים ת"ו.

שמעתי פעם לפרש במה שאמר שהע"ה משלי (י"ז ז') עטרת זקנים בני בנים, ותפארת בנים אבותם. דאימתי עטרת זקנים וכו' כשתפארת בנים הוא אבותם, והבנים מתפארים והולכים בדרך אבותם. ונמצא לפי זה שכל מי שמדפיס חידושי תורה או תולדות חיים — מעשיהם של צדיקים שהם זכרונם מן האבות, הרי זה לתועלת לו ולבניו אחריו, ומתוך כך גם מתעלים נשמותיהם של האבות הצדיקים כמו שאמרו חז"ל בסנהדרין (ק"ד ע"א) ברא מזכה אבא.

☆

בד בבד עם ספר תולדות חיים זה מופיע גם ספר החידושי תורה של זקני זצ"ל "שמן לאשר" אשר היו גנוזים עד עתה בכתב־יד.

כתביו של זקני הגיע לידי בדרך שאמרו חז"ל (במס' אבות פ"ד מ"ב) "מצוה גוררת מצוה": בשנת תשכ"ד הציע מו"ר כ"ק מרן אדמו"ר הגה"צ רבי יוחנן סופר שליט"א אב"ד ערלוי וראש ישיבת "אהל שמעון" לאבי מורי שליט"א ולהבח"ל לפני אמי מורתי הצ' ע"ה, שידפיסו על הוצאתם את חידושי מרן החת"ס עמ"ס ר"ה ויומא, מתוך הכת"י שהיה ברשותו, ומיד הסכימו בשמחה להצעה זו אף שהיו אז קשי יום ופרנסתם לא היתה בשפע, והוציאו לאורה את שני ספרי החת"ס. בראש הספר נדפסה אז הקדשה שהורי הקדישו את הספר

לעי"נ הוריהם ויצ"ח, ושם הוזכר גם שמו של כק"ז הגאון רבי אשר אנשיל זצ"ל.

כעבור זמן קצר מיום הופעת הספר התקשר עמי הרה"ח ר' חיים שנייבאלג שליט"א בן האב"ד דמנטשעסטער זצ"ל, והציע לפני לקנות את כתביו של זקיני זצ"ל שנמצאים ברשותו, אחרי שראה בחידושי החת"ס עמ"ס ר"ה את ההקדשה הזו ומצא שמזרעו קאתינא. רכשתי את כתב־היד והתחלתי מטפל בו. ושוב גררה מצוה הראשונה מצוה אחרת.

"הכל תלוי במזל אפילו ס"ת שבהיכל" — זקני זצ"ל ה"גאון שנשכח" נפטר עוד לפני מאה שנה ונטמן במרומי הר־הזיתים בחלקת הרבנים המפורסמים ביותר בעיר הקודש עוד בדור העבר, ולפניו וגם אחר כך הטמינו לידו את מצוקי עיר הקודש.

לא פעם אחת היו יהודי ירושלים העולים להר הזיתים בדורות האחרונים תמהים ומתפעלים, מי היה גאון בלתי נודע זה הטמון בחלקה קדושה זו בין ענקי הרוח. ועתה עם הופעת ספר זה ידע העולם היהודי על גדלותו וצדקתו, כי אכן אישיות ענקית שנמנתה בין גדולי ירושלים ומצוקי ארץ טמונה שם.

☆

כבר נהגו רבים וטובים מן המו"ל ספר חידושי תורה מגדולי ישראל בדורות הקודמים לתאר ולספר על חיי המחבר ופעולותיו, וגם אני כאשר התחלתי בהדפסת ספר חידושיו של כ"ק זקני זצ"ל, התחלתי באיסוף קורות תולדותיו. אמנם לאחר מאה שנה לפטירתו טבעי הדבר שאין בכח אנוש בדורנו לצלול לעומק חביוני הנפש של אישיות רבת אנפין כמוהו, אך כאשר בס"ד הצלחתי לאגור גורנה חומר גדול וחשוב הציעו לפני ידידיי ושרידי המשפחה לקובעו בספר מיוחד, ונענתי להם.

תוך עבודתי אנה ה' לידי את ידידי הסופר החרדי הדגול הרב מנחם מ. גרליץ הי"ו אשר קבל על עצמו את עול עריכת הספר לדפוס מתוך עמל ויזע להציב יד ושם ל"גאון שנשכח", ועם עיסוקו לבנין הספר לאישיותו הגדולה של זקני, נוספו לו גם נדבכים חשובים בדברי הימים להיהדות החרדית בירושלים מיום התחדש הישוב — דברים שעדיין לא ראו אור ביחוד על עלייתם והתישבותם של יהודי הונגריה בראשות תלמידי החתם סופר זיע"א — כיד ה' הטובה עליו.

"גדולים מעשי צדיקים כי יסופר לדורות הבאים אחריהם לעורר לבבם לאמור זה הדרך הלך פלוני הצדיק לכו אחריו, וזכות הרבים תלוי בהקדושים אשר בארץ המה, באופן שיהיה זכר צדיק לברכה, ברכה להמזכירים אותו וברכה להצדיק בעולם העליון כי ינתן לו מהלכים בין צבא מרום העומדים ע"י החיים אשר בעוה"ז המזכירים בשבחו ולומדים ממעשיו לעשות כמוה ולהלוך בדרכיו" — כך כתב הגאון מרן רבינו שמעון סופר זצוק"ל אב"ד קראקא בהסכמתו ל"שם הגדולים החדש" (ווארשא תרכ"ד).

וגדולה מזו כתב מרן הקדוש החת"ס (ח"ו סי' נ"ט, ד"ה והנה כותב): "לספר בשבח הצדיקים הוא מצוה גדולה, ואם ישבח את הצדיק בצדקתו וחכמתו כמו שהיו רגילים חז"ל משבח ליה ר' פלוני לר' פלוני דאדם גדול הוא (ברכות ל"ח ע"א) כיון דמצוה היא, מגינה היא עליו שלא יבוא לספר בגנותו, והיינו דאחז"ל במגילה ספ"ג האי מאן דשפיר שומעניה שרי לשבוחי ולא חיישינן שיבוא לידי גנותו, והטעם דהרי לא יאונה לו כל און, ומשום דשבחיה ינוחו לו ברכות על ראשו".

על כן במה אכף לאלקי מרום שזיכני היום לראות בהשלמתו של ספר זה לתולדות קדושת זקיני — ולא בכדי אני כותב שהוא ספר לתולדות זקיני, ולא כתבתי תולדות זקיני, דהרי מלבד ממה שידוע דלהעריך גדלותו של איש נעלה ונשגב כמוהו ענין קשה הוא עד מאד, הרי לא נשאר לנו לפליטה הרבה מתולדות חייו, ואך מעט פירורים קטנים שמקצתם נשאר לנו במסורת המשפחה ומקצתם ממה שנקבצו יד על יד מפי סופרים וספרים, ובעיקר מתוך כתבי יד שעדיין לא ראו אור, הבאנו כאן.

כאן גם המקום לבקש את סליחתו של זקני הצדיק זי"ע, כי אולי לא נזהרנו מספיק בגחלתו ולא הערכנו מספיק את גדלותו כיאות לגברא רבה כמוהו. ואם הראשונים כמלאכים אנו כבני אדם. אך נקטנו כאן בדגש חזק שלא להביא רק דברים שבררנו ברור אחרי ברור אודותיו.

☆

תודה וברכה מיוחדת לחוקר החרדי ברוך הכשרון, שותף לאסיפת ועריכת החומר לספר זה, ה"ה הרב יצחק יודלוב הי"ו אשר דלה פרטים ופרטי פרטים מתוך ספרים וכתבי יד בלתי נודעים להשלמת הבנין.

בחיבה מיוחדת אביע תודתי לידי"נ המוכשר והמושלם הרה"ג רבי עקיבא מנחם סופר שליט"א — בן כ"ק מו"ר אדמו"ר מערלוי שליט"א, על עזרתו הפעילה בספר זה מבלי גבול לעמלו — בחינת אהבה מקלקלת את השורה. הוא אשר גם הפנה אותי להרב מנחם מ. גרליץ הי"ו. והנני מלא הערכה לו על עצתו זו.

☆

תודתי נתונה גם להיסטוריונים ש"ב ר' אברהם עץ־הדר נכד זקננו רא"א זי"ע מח"ס "אילנות", לר' נתנאל קצבורג, לר' שלמה יודא שפיצר ולספרן ר' בנימין קלוגר הי"ו, שאלמלא עזרתם היו חסרים חוליות רבות משמעות לשלמותו של הספר.

כן יתברכו ממעון הברכות אחותי היקרה מרת גיטל דבורה תחי' ובעלה גיסי היקר ה"ר משה שלום גריסגאטט הי"ו.

ולבסוף אשא תפילה בעד זוגתי החשובה מנב"ת מרת שפרה נכדת הגאוה"צ רבותינו הפנ"י. הנו"ב הש"ך והאריז"ל, שיחדיו נרווה ונראה נחת מיו"ח היקרים ה"ה מינקא חנה, גיטל, דינה שרה, יהושע חיים מאיר, ריזל, משה, הי"ו.

וזכות אבות יעמוד לנו להתברך בכל מיני ברכות וישועות ברו"ג עד עולם אכיה"ר.

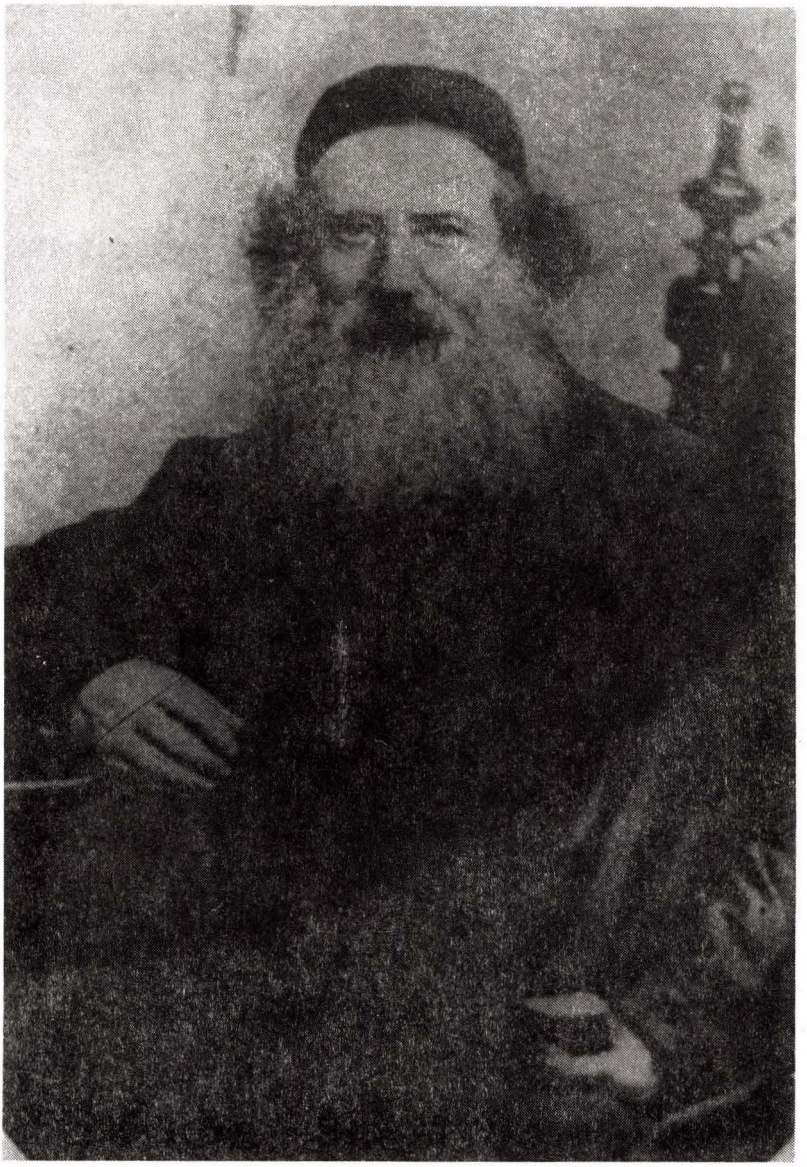
כ' אייר תשמ"ב פה וויען יצ"ו.
יום מלאות מאה שנה
להסתלקותו של זקני רא"א זי"ע

דוד צבי ניימאן

בתוכן:

עמוד

א. גאון וצדיק 11
ב. החכם רבי משה שמואל מקיצע 38
ג. ספריו של רבי משה שמואל 49
ד. העיר ווייטצען ורבניה 65
ה. הבשורה על עלייתו של רבי אשר אנשיל 130
ו. תפקידו הרוחני של רבי אשר אנשיל בירושלים .. 179
ז. כולל הונגארן בימיו של רבי אשר אנשיל 213
ח. פעילותו בעיר הקודש 255
ט. הסתלקותו של צדיק 285

הגאון הצדיק רבי אשר אנשיל ניימאן
תקנ"ט – תרמ"ב

פרק ראשון

גאון וצדיק

הגאון הצדיק רבי אשר אנשיל ניימאן, רבה של קהלת וויטצען שבהונגריה ואחר כך אב"ד יהודי הונגריה בירושלים, היה אחד מגדולי הדור במדינת מולדתו, זכה להיות מראשוני העולים להר הקודש ירושלים, ועמד שם בראש כולל אונגארן מיום הווסדו וכוננו למבצר היהדות הנאמנה בארץ ישראל.

צנוע וענוותן היה רבי אשר אנשיל כל ימיו וכאשר לא היתה השעה צריכה לכך — העדיף תמיד להיות שקוע בד' אמות של הלכה ולא יצא אל שער בת רבים. משום כך ברבות הימים אישיותו ופעלו כמעט נשתכחו. אולם, המעמיק לבדוק בדברי ימי היהדות הנאמנה ומאבקיה בהונגריה, ובתולדות התישבותם של יוצאי הונגריה והמדינות הסמוכות לה בארץ ישראל — יעמוד משתאה, כאשר מתוך הנשיה נדלית כל גדולתו. עד מהרה מתברר כי בכל שנותיו היה שמו נערץ על ידי כל גדולי רבני הונגריה; ויחד עם זאת נודע כעסקן רב־פעלים לתורה ולתעודה, אשר בהשראתו ותחת חסותו נוסדו ונתכוננו דברים רבים וחשובים בחיי הצבור.

תקופת פעולתו של רבינו, שנולד בשנת תקנ"ט ונסתלק בשנת תרמ"ב, היו ימי המאבק האדיר שהתחולל במולדתו הונגריה בין שלומי אמוני ישראל ה"אורטודוקסים" ובין הריפורמים, שנקראו בהונגריה "ניאולוגים". היו אלה גם שנות המאבק בין היהדות החרדית וההשכלה החילונית, אשר ניסתה לנעוץ את ציפרניה בעיר הקודש. רבינו היה מעורה ביותר במאבקים הללו. בפרקי ספרנו יתוארו בהרחבה אותם המאבקים בשני מרכזי היהדות דאז בהונגריה ובירושלים, על רקע תולדות ימי חייו של רבינו.

כתביו הרבים של רבינו נשארו רובם ככולם בכתב־יד, ולא עלו עדיין על מזבח הדפוס. בכתובים נותרו חידושי תורה בפלפול ובהלכה, שאלות ותשובות ודרשות רבות.

מיוחד היה רבי אשר אנשיל בסגנון כתיבתו ובנועם מליצתו — וכפי הנראה כשרון זה היה לו ירושה מאביו החכם הנודע בספריו הרבים רבי משה שמואל ניימאן.

שנים רבות השתעשע רבי אשר אנשיל במחשבה להוציא לאור את ספר דרשותיו, שקרא לו בשם "כרם ב"ן שמ"ן" — על שם אביו (שמ"ן אותיות מ׳שה ש׳מואל נ׳ימאן) ובקש לכלול בו נ"ב דרושים מדברי אגדה ושמעתתא אשר דרש בקהל עם במועדים שונים, כמנין ב"ן. אולם לא היה סיפק בידו להוציא מחשבתו אל הפועל. שנים רבות לאחר פטירתו החלו נכדיו שבירושלים (בערך בשנת תר"ע) להדפיס את "כרם בן שמ"ן". אולם הספר לא נשלם בדפוס — בודאי מחמת חסרון כיס. רק גליון אחד ובו ט"ז עמודים ללא שער נדפס ונשאר לפליטה בגנזים.

אישיותו שתפסה מקום בכותל המזרח של רבני הונגריה, וקנאותו בתגובותיו למאורעות זמנו, עולים מתוך מכתבו אל ידידו הגאון הקדוש רבי יהודה אסאד אב"ד סערדאהעלי. תשובתו של מהר"י אסאד על מכתב זה נדפסה בשו"ת מהרי"א "יהודה יעלה" (יורה דעה סי׳ כו) וזה לשונה:

> חיים ושלום וכל טוב לכבוד אהובי הרב המאור הגדול המופלג ושנון החרוץ כ"ש מו"ה אנטשל ניימאן נ"י אבדק"ק ווייטצען יע"א.
>
> מכ"ק קבלתי, ועל דבר המבוקש אשר מעלתו בא בקובלנא על כלל עדת ישראל קדושים הם ובזמן הזה בעו"ה איה איפה החזקת כשרות על פי הרוב להאמינם על עדות והשבועה. והתרעם גם על חכמי הדור שאין שמין על לב כזאת. וכזאת על שמשביעין לפעמים למי שפסקו לו בערכאות לישבע ואותו שנשבע הוא מומר לחלל שבת בפרהסיא ופסול לשבועה הוה, אלה תוכן דבריו ותרעומותיו בקצרה...

ידידותו והערכתו של מרן הגר"י אסאד לרבי אשר אנשיל עולה גם מתשובה נוספת ששלח לו המהרי"א, כאשר רבי אשר אנשיל כבר היה בארץ ישראל (שם, סי׳ קט):

א כרם בן שמן

א. דרוש לראש השנה

בעת הר"ד בקיק ווישצאן—

השחר הקדוש בפי ס"ת התעורר בהפלתו, ואמר למנצח על שושנים לדוד הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש, טבעתי ביון מצולה ואין מעמד באתי במעמקי מים ושבולת שטפתני.

הענין מבואר ע"פ בפרקי מה אומר הגיוה יציב סי' ס"ה נודמנה לנו אחלו ממלחמי לנו בקצתי ונוי, כעם המבעיטים לוסי על פני המיד אוכחים בנעמ ומקטרים על הלבנים וכו', שוטותיכם ושומע לקולותיכם יחדו יאמר כי אמר קמתי על הכרים ואל הנכשים מרפוי ומזופי פשולמם רמסונם על חיקם, הענין כי ג' מיני טומה הם בהם ימנעו מני לדם, הא' חמתי הדומק כי מרוב נאר בים ש מיבר על דעם קוני וכמאמרם ז"ל בעניות מפגירין האדם על דעם קוני, וכן כל נאר מעביר לוסו ממפמי הסורה והדם וחיש יכול לעמוד בנסיון זעוזל זאומם בתלמוס רעבון נפשו, או הם הבוטח עליו גרס מהרב מחר מדוסא על סקב"ה וחין מקבל יסורים בחסבה ובדומה, וכב' סוף ע"י הסיקך מרוב טוב שהפיש ל הקב"ה ירוס לעו למשום בדא וגבשוד ברע, כי כשון על חכמסו כי גשון הוא בסיגיו והוא יבחר וכמוב בסיגיו יעשה, ואוב המלין מרע"ה במשכה המגל מעבר יקרעל ואמר לאב גרמה להם זה בשביל כסף חוב שהיו מרביות להם, שמו מעבוי, לאמר לפי שעשה יהום להם עניות וגלו שוכר עד שכשובה היה להם לנסיון, וכן י"ל בעד הוחוקע עיי בזב שהחק שלפי כמוב יהום ל לסיום מוסף בעוכה ואו יוסיב הם דרס וגלה ירע וז"ב העניות הוא ל לנסיון, וכמו שהלין בעדס דהע"ה מבר יקרומו רחמיך כי דללו מאד וז"ב כל חיסה יפלה מיוסיא בסקב"ה:

אבל בחשם לין כדבר בן לפי כרוב כי ודאי הב"י הם הכל יפה עשה. כי לוה כתר למניע ממנו כשובר והשוכב לפי בידוע שמיכה הוא ל הדוחק וכעניות ומה נקן שובר ונכשים ובבד כי יודע הוא בחכמסו שהיו יכול להבול לה העניות ולא יעמוד בנסיון:

וזה שהמר קהלם הם כל אבר עשה הלבים הוא יסיה לעולם עליו לין, להוסיף ומנמו לין לגרוע כי הלבים עשה מירחו מלבני, לאמר זוה שלא יבקש החדם שמשה ומלא לחר מעה שסיה מחשו יח, כי יאמר בהמעמד הבר מעה הוא בו הוא ל לנסיון, ולפי בן שהמר כמו שהמרו כל בשבול הם החורה משבר סופו לבשלו

משוני (1)

ה׳ עמו גבור החיל עוסק בתורה יומם וליל אבן הזוהר כעצם השמים לטוהר, ה״ה כבוד הוד ידיד נפשי הרב המאור הגדול החריף ובקי מפורסם, כש״ת מו״ה אשר אנטשיל נ״י ניימאן אבד״ק ווייטצן ובחר לו למושבו בעיר אלקינו ירושלים עה״ק תובב״א, יהי ה׳ עמו.

הנה זה כמשלש חדשים נכבדתי ביקרת מכתבו ושמחתי בו וגם הראתיו לעיני הרבנים נטורי קרתא הבד״צ יצ״ו ושאר חכמים ראו וכן שמחו... נאם ידידו הנאמן הק׳ יהודא אסאד.

ומן הענין לציין כי תוארים מעין אלה, היו נדירים עד מאד שיצאו מתחת קולמוסו של המרי״א.

בכתביו מביא רבי אשר אנשיל תכופות דברים משני גאוני דורו המפורסמים — מרן החתם סופר ומרן רבי מרדכי בנעט אב״ד ניקלשבורג. ומן הנראה שתקופת זמן יצק רבי אשר אנשיל מים על ידי החתם סופר — אם בבחרותו, בהיות מקום מגורי אבותיו בקהלת קיצע הסמוכה לפרשבורג, ואם בעת שהתגורר בעצמו בפרשבורג, כאשר היה אברך.

בכתביו של רבי אשר אנשיל גם נמצא העתק שאלה ששלח אל החתם סופר, בדבר אלמנה אחת שנפטרה והניחה צוואה על כל עזבונה, ואחר כך בא אחד מחתניה והוציא שטר שהאלמנה חייבת לו סכום כסף.

הערכת גדולי הדור אליו נמשכה גם אחרי שעלה לירושלים. אנו מוצאים בכתביו דברי תורה ששאל ממנו הגאון רבי מאיר אויערבאך אב״ד קאליש בעל ״אמרי בינה״, שהיה אב״ד קהלת האשכנזים בירושלים.

מגדולי הונגריה האחרים מצאנו בכתביו אגרת מאת הגאון רבי דוד סודיץ, חתנו של הגאון מהר״י אסאד[1]. האגרת היא

1. הגאון רבי דוד ביכלער (סודיץ), בן הגאון רבי יהושע פאלק סודיץ אב״ד סעטשין. תחלה היה אב״ד בעטשקע (משם שלח את מכתבו אל רבי אשר אנשיל) ואחר כך היה אב״ד פאסטכא. נשא את בתו של מהר״י אסאד אחר מות בעלה הראשון רבי יונה רייכהארדט אב״ד קאטה. רבי דוד

שאלות ותשובות רב האי גאון (ירושלים תרע"ז), מהדורת לוין

תשובה למכתבו של רבי אשר אנשיל בהיותו אב"ד ווייטצען, שבקש מאת רבי דוד להוציא חפציו של יהודי אחד שהיה גר תחת ממשלתו של רבי דוד והלך לעולמו, ולשלוח אותם ליורשיו שהתגוררו בקהלתו של רבי אשר אנשיל. כמו כן בא בכתובים עם הגאון רבי דוד ניימאן, שהיה ראב"ד פרשבורג[2]. מכתבו של רבי אשר אנשיל ותשובתו של רבי דוד ניימאן נדפסו בספרו של האחרון שו"ת "ניר לדוד", סי' נה.

בשנת תרל"ב, כתשע שנים אחרי עליתו של רבי אשר אנשיל לארץ ישראל, פנה אליו הגאון רבי שלום אולמאן אשר מילא את מקומו בקהלת ווייטצען, בשאלה אודות כתיבת שם העיר ווייטצען בגט:

ב"ה וואטצען ג' ויקהל ברכתי [תרל"ב] לפ"ק

אך טוב וחסד ירדפוהו כל ימי חייו, עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהי' לזכות ולראות בב"י עה"ק ה"ה הרב הגאון המפורסם לשם ולתהלה מו"ה אנשל נ"מ נ"י יושב בירושלם עה"ק יבב"א!

אחר שאלתי שלום ירושלים עה"ק יבב"א, ואחר דרישת שלום הדר"ג נ"י וכל הנלוים אליו, פתח דברי יעיר כי פקודתו [3] שמרה רוחי ודברתי עם מחותני היקר כ"ה מרדכי ה"פ נ"י, והוא גם הוא אמר לי כי יעשה כל מה שביכלתו לעשות. וכשאני לעצמי כבר דברתי על לב שלומי אמוני עדתנו בדבר הזה כאשר עשיתי הספד מר על פטירת אמ"ו הרב האי גאון אמיתי ומאור הגולה דק"ק

ביכלער נזכר פעמים רבות בספרו של חותנו (שם הגדולים מערכת ד אות לו).

2. הגאון רבי דוד ניימאן, המכונה רבי דוד לאקנבאך, נודע בתורתו ובענוותנותו. שמש בהוראה משך שלושים שנה ונפטר ביום ד' שבט תרס"ח (שם הגדולים מערכת ד' אות לה).

3. כנראה הנדון כאן הוא ההבטחה שהבטיחו אנשי קהלת ווייטצען לרבי אשר אנשיל שיחזיקו בידו בשבתו בירושלים. לבסוף לא קיימו את הבטחתם, משום שהקהלה היתה שסועה ומפולגת בין היראים והמתחדשים. וראה על כך להלן בפרק ט.

אגרת הגאון רבי שלום אולמאן
לרבי אשר אנשיל ניימאן

פרשבורג זצ"ל.[4] אמרתי אליהם שבאה עת צרה ליעקב עם פטירת כמה גדולים וצדיקי עולם זה שנתיים, ותשובה ותפלה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה ושעינינו תלויות לאחינו שבירושלים שיתפללו בעבורנו במקום ואדמת הקדש שימלא ד' רחמים עלינו ויסיר חרון אפו ממנו ומעל כל בית ישראל, ואין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו א"ס. ובטוח אני בצדקתו שיעורר את לבות אנשי ירושלים להרבות בתפלה בעבורנו אמן. ואני תפלה שישלח ד' את דברו וירפא את מחלת עיניו, ואור חדש עליהם יאיר אמן[5].

עתה הנה באתי לבקש ולהתחנן מאת פני הדר"ג נ"י לאמור: בשגם כל ימי שבתי פה כל פעם שהוצרכתי לסדר גט חזרתי לאחורי ושלחתי את הנצרכים לזה למקום אחר, והוא מפאת הלחץ על דבר כתיבת שם העיר, אולם עתה הקרה ד' לפני מצות הצלת אשה רכה בשנים מאוד מעגון עולמית, שהיא אשת איש בליעל האסור פה בבית הסוהר,[6] [ ] איש אשר (כפי אשר נודע לאחר הנישואין של האשה הנ"ל) יש לו עוד אשה ישראלית שנשא זה יותר מעשרים שנה, ועוד יש לו ג' נשים אשר לא מב"י הנה אחר שהמיר דתו. ועוד חדשים אחדים והוא יצא לחפשי, והאשה הרכה העלובה הנ"ל תשאר עגונה עולמית. ועל פי הדברים האלה עיני הדר"ג נ"י תחזינה מישרים כי הוא שעת הדחק אשר אין למעלה מזה, וכפי אשר הוגד לי מפי אנשים נאמנים גם הדר"ג נ"י סידר פעם אחת גט בשעת הדחק. ובכן נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי האשה העלובה, לבלתי תבכה במר נפשה כל ימי חייה, ייטב נא בעיני הדר"ג נ"י להודיעני בבי דואר המוקדם האפשרי על איזה אופן נהג הדר"ג נ"י בענין כתיבת שם העיר (ועלי להחזיר מעות של הב"ד ע"י בנו היקר נ"י)[7]. ותקותי בטח

4. מרן הכתב סופר.
5. בסוף ימיו אבד רבי אשר אנשיל את מאור עיניו.
6. בעיר ווייטצען היה בית כלא מרכזי גדול.
7. כמה מבניו של רבי אשר אנשיל התגוררו בווייטצען.

שימלא הדר"ג נ"י את בקשתי לעת המצוה הגדולה הזאת אשר אין למעלה הימנה.

והנני חותם בברכת שלום רב, ורפואה שלמה.

כאות וכתפלת מוקירו ומכבדו מאוד.

שלום אולמן

חופק"ק הנ"ל

תשובתו של רבי אשר אנשיל לשאלה זו אינה ידועה. כפי שנראה מכתביו, נוהג היה לכתוב את שם עירו במלה מלאה "ווייטצען", אך אין מכאן ראיה גמורה כיצד היה נוהג לכתוב את שם העיר בגט. רבי שלום אולמאן פנה בשאלה זו גם לגאון רבי אברהם שאג אב"ד קויברסדורף, שעלה אחר כך גם הוא לארץ הקודש, ובמדה מסוימת ירש את כסאו של רבי אשר אנשיל בראש ההנהגה הרוחנית של הכולל — לאחר שתכפו על רבי אשר אנשיל יסורים וחלה ולא היה יכול עוד לצאת ולבוא לצרכי העדה. מתשובתו של רבי אברהם שאג בספרו שו"ת "אהל אברהם" סי' סד, עולה כי תחילה נהגו לסדר שם גיטין בשם העיר "וואצען דמתקרי וואץ", אך על פי הוראת "הרב הזקן מאסאד ז"ל, שינו שם העיר לכתוב ווייצען", וכעת התעורר ספק אם לכתוב "וואיטצען" או "ווייטצען". רבי אברהם שאג כותב כי שינוי המבטא של שם העיר בא משום ש"במדינתינו חדשים מקרוב באו אשר רבים מעמי הארץ המתיהדים למדו לשונם לדבר בלשון צח, גם שם העיר יקראו ללשונותם בשינוי הברות מאשר הורגלו בפי ישראל".

כפי שנראה מדבריו של רבי אברהם שאג, היה מעורב בשאלה זו גם הגאון רבי אהרן דוד דייטש אב"ד יארמאט, בעל "גורן דוד".

גם עם בעל ה"גורן דוד" היו לרבי אשר אנשיל יחסים לבביים. בכתביו של רבי אשר אנשיל השתמרה אגרת ששלח אליו רבי אהרן דוד דייטש בענין העופות המשונים "קוכינע הינער", שנפוצו אז במדינות אירופה. שאלת היתרם של העופות הללו הסעירה את רבני המדינות הללו. מן האגרת עולה כי רבי אשר אנשיל נטל חלק

נכבד בפרשה זו, אם כי לא הגיעו אלינו כתבים נוספים מאתו בענין זה. פרשת התרנגולים מעניינת ביותר וכמעט שנשתכחה בימינו, וכדאי איפוא בהזדמנות זו לתאר אותה בהרחבה.

בשנת תר"כ הובאו לארצות אירופה תרנגולים מסוג מיוחד, אשר בקומתם, אורך גופם וקולם, היו שונים מהתרנגולים המצויים. שאלת כשרותם של אותן העופות עוררה ויכוח סוער בין גדולי ישראל שנמשך כמה שנים, ורבה של ווייטצען, רבי אשר אנשיל נטל חלק בויכוח זה בצוותא עם גדולי ישראל מהונגריה, גליציה, אשכנז, לונדון וארץ ישראל.

העופות החדשים הללו נקראו בשמות שונים: בהונגריה נקראו בדרך כלל "ענגלישע הינער" או "אמריקאנישע הינער" ולעיתים "חינעזישע הינער" (תרנגולי סין), בגליציה נקראו העופות בשם "קרעצקי הינער" (תרנגולי יון) או "קובינע הינער" והיו מקומות שנקראו "וואליכישע הינער" או "גאלאנסקע הינער", ולעיתים "קובריצע הינער" (תרנגולי קפריסין).

לעופות הללו היו

ג' סימני הטהרה, זפק וקורקבנו נקלף ואצבע יתירה, ומתדמים במראה לתרנגולים שלנו הישנים. רק שמשונים בגובהן מתוך רגליהם הגבוהים, וכן באורך וברוחב. וביציהם ראשו אחד כד וראשו אחד חד. וגם הם מזדקקים לעופות שלנו ומהביצים שיטילו התרנגולים שלנו יולידו עופות המתדמים לתרנגולים החדשים.[8]

8. לשון הגאון רבי אברהם תאומים אב"ד בוטשאטש, בעל שו"ת "חסד לאברהם". דבריו הובאו בראש קונטרס "דרך נשר" לר"ש העליר אב"ד צפת, שנדפס בצפת תרכ"ה. יש לציין כי התרנגולים הללו היו גם משונים בקולם מהתרנגולים המצויים, ולפי עדותם של כמה רבנים גם לא היו מסוגלים לעוף. אשר לביצים שהטילו, יש שכתבו שהביצים היו משונות במראיהן ויש שכתבו שלא היה ראשם האחד כד והשני חד (גם בעניינים אחרים היו לפעמים סתירות בתיאור סימני העופות בין המשיבים השונים, וכנראה לא בכל מקום היו העופות שוים).

שאלת כשרותם של העופות החדשים נסבה על שלוש שאלות עקריות:

א. מנהגנו, כפסק מרן הרמ"א בשלחן ערוך (יורה דעה סי' פ"ב סעי' ג'), כי אפילו עוף שיש בו סימני טהרה אינו נאכל אלא במסורת שהוא מין טהור, ואין אנו סומכים על הסימנים בלבד. השאלה היתה איפוא האם יש לעופות הללו מסורת שהם נאכלים. ואפילו אם יש מקומות שנוהגים שם מימים קדמונים לאכלם — עדיין יש מקום לתהות אם יש לסמוך על מנהגם. שהרי אין המסורת נקבעת אלא אם באותו מקום היו בעבר אנשים גדולי תורה ויראי שמים והם אשר קבעו שם את המנהג.

ב. הבעיה השניה היתה זיהוי העופות הללו. כפי שהתברר במהלך הויכוח וחילופי המכתבים בין הרבנים גדולי ישראל שנזדקקו לשאלה זו, היו בכמה מדינות מיני תרנגולים משונים במקצת אלו מאלו, ומהם שתאמו לחלק מהסימנים שניתנו בתיאורים השונים של העופות החדשים, אולם אי אפשר היה לדעת בבירור שכל המעידים וכל הפוסקים שנשאו ונתנו בענין זה דנו באותו מין תרנגולים, ולא על מינים דומים להם. אי לכך כתבו כמה מהמשיבים שאי אפשר יהיה לברר את הענין עד תומו על סמך עדויות של נוסעים שהתגלגלו מהכא להתם וכל שכן על סמך מכתבים. ואכן הגה"ק בעל דברי חיים ומרן בעל כתב סופר בעלי הסמכא באותו דור, טרחו להביא על חשבונם את העופות הללו מארצות המזרח לאירופה כדי שיוכלו לפסוק על סמך מראה עיניהם.

ג. השאלה השלישית היתה, אם נאמר שהתרנגולים הללו אסורים — מה דין התרנגולים והביצים שנולדו מתערובת התרנגולים הישנים והחדשים. במספר מקומות כבר היה אז רוב הביצים והתרנגולים שבמדינה בני תערובת, והבעיה היתה חריפה מאוד.

מוצאם של התרנגולים החדשים היה מארץ קוצ'ין — סין, שהיא חבל-ארץ בדרום וייטנאם בחצי האי הודו-סין. הגאון רבי נתן אדלר אב"ד לונדון (בעל ספר "נתינה לגר" על תרגום

אונקלוס), זיהה את התרנגולים שהובאו לגליציה ולהונגריה שהם אותו המין הנקרא באנגליה בשם "תרנגולי קאבין־חינא" (קאבינע הינער). לפי דבריו היה מין זה גדל מלפנים בארצות המזרח ובשנים האחרונות הובא ממנו לאירופה, ויש לו מסורת טהרה משנים קדמוניות ובקהלתו בלונדון נאכלים התרנגולים הללו בלי כל פקפוק[9]. הגר"ן אדלר הוסיף כי העידו לפניו אנשים נאמנים הגרים בהודו, סמוך למדינת קוצ'ין־סין, שגם שם אוכלים אותם בלי פקפוק. מכיוון שכך, סבור היה, שאין על עופות הללו בשאר הארצות שום מסורת, לא להתיר ולא לאסור, ותושבי אירופה יכולים לסמוך על מסורתם של תושבי המדינות שבהם היו שכיחים עופות אלה מכבר, שהם כשרים וטהורים.

האגרת של הגר"ן אדלר בנידון זה היתה אבן פינה לפסק של הגאון רבי יהודה אסאד אב"ד סערדהאלי, שהתיר את העופות בהסתמך על המסורת של המדינות שבהן היו אוכלים מאז ומתמיד את העופות הללו.[10]

9. דבריו של הגר"נ אדלר הובאו בשו"ת מהרי"א אסאד, סי' צד. אגרת אחרת ממנו באותו ענין נדפסה בשו"ת "שאילת שלום" לגאון רבי שלום טויבש אב"ד באטושאן, זאלקווא תרכ"ט, סי' כב. עדות נוספת על המסורת של השוחטים בלונדון מסר השוחט ר' אברהם ב"ר יוסף זוסמאן (בעל ספר "זכור לאברהם" וספר "ויעש אברהם" על הלכות שחיטות וטריפות) לגאון רבי אברהם יענער ראב"ד קראקא ונדפסה בספרו של האחרון "צלותא דאברהם", לבוב תרכ"ח, סי' ז.

10. שו"ת מהרי"א הנקרא יהודה יעלה, חלק יורה דעה סי' צב־צד. מקום מיוחד תפס בויכוח זה הגאון רבי יעקב יוקב עטלינגער אב"ד אלטונא, בעל ספר "ערוך לנר". מהר"י אסאד כותב כי רצוי מאוד לכתוב לו ולבקשו לחוות דעתו (כי קהלתו אלטונא יושבת על חוף ימים ובודאי ידוע שם על מוצאם של התרנגולים הללו יותר מאשר ידוע בגליציה ובהונגריה), אולם הוא סומך על כך שהגאון אב"ד פרשבורג בודאי יכתוב לאלטונא ולאמשטרדם. למעשה היתה דעתו של הגאון בעל ערוך לנר נחרצת כי התרנגולים הללו אסורים וכי אין לסמוך על מסורתם של היהודים תושבי הודו כי הם כולם אוכלי טריפות (דבריו מוזכרים אצל כמה מהרבנים שעסקו בנושא). אולם הגאון ר"י"ש נתנזון כתב שאין להתחשב בדעתו של האב"ד אלטונא, כי התרנגולים שעליהם הוא מדבר שונים מאותם שהגיעו לגליציה ולהונגריה.

אחד הראשונים שהחל לטפל בבעית התרנגולים היה הגאון רבי ליב אב"ד שטיינמאנגער. הוא כתב בענין זה לרבנים בחו"ל וקבל מהם ידיעות על הנוהג בקהילותיהם ואף פנה לרבנים שונים בהונגריה ובגליציה (ביניהם הגאון בעל שואל ומשיב), ועורר אותם לברר את השאלה וגם מסר להם את הידיעות והאגרות שקבל מחו"ל (בעל שואל ומשיב מכנה אותו "ר' ליב אבן הראשה").

בגליציה היה ראש וראשון למתירים הגאון רבי יוסף שאול נתנזון אב"ד לבוב, בעל שו"ת שואל ומשיב. עוד בשנת תר"ך — מיד כשהחלו להופיע התרנגולים בגליציה, נשאל הוא על כך ותשובתו מאז נדפסה בסוף ספר "זכרון אברהם" לרבי אברהם אבלי כהן אב"ד ראדזין (למברג תר"ך). לדעתו של הגרי"ש כל עוף שאינו מוחזק לטמא, אלא רק שאין לנו קבלה שהוא כשר, יש לסמוך על סימני טהרה ולהתירו. על דבריו אלו גם חזר בקצרה בהגהותיו לשלחן ערוך "יד שאול", יורה דעה (דפוס למברג) סי' פ"ב:

"הנה ע"ד התרנגולים ותרנגולות שנתחדשו במדינתנו שיש להם ג' סימני טהרה רק שצואריהם ורגליהם ארוכים יותר משאר תרנגולים, הנה בשנת כת"ר כתבתי להתיר ונדפס על שמי אפס קצה. ובשנת תרכ"ב נתעורר שנית הרעש וכתבתי תשובה שנית. והנה נתברר שאוכלים אותו בארץ הקודש והגאון החסיד משפיטובקא ז"ל[11] אכל אותן, וגם בלונדון ובהרבה מקומות בטורקיה והגר ומאלדויא[12] ורוסיא אוכלים אותן. ויש תחת ידי גביית עדות הרבה וכמה מכתבים מגדולי ישראל שאוכלים אותן. ובתשובה בארתי הדברים בראיות ברורות שאין שום חשש בזה, ואם יזכני ד' ואסדר תשובתי יתבאר באורך".

11. הוא הגה"ק רבי יעקב שמשון משפיטובקה, תלמידם של הרב המגיד ממזריטש ורבי פנחס מקוריץ. עלה לארץ ישראל והתישב בטבריה, ונפטר שם ביום ג' סיון תקס"א.
12. היא מולדביה שבארץ רומניה.

ואכן כאשר סדר הגרי"ש נתנזון את תשובותיו נדפסו בהן כמה תשובות בענין התרנגולים: בשו"ת שואל ומשיב מהדורא קמא ח"ב סי' קנ"ב, במהדורא ג' ח"א סי' קמ"ט ובמהדורא ה' ח"א סי' ס"ט. עד כדי כך היה הגרי"ש תקיף בדעתו להיתר — אפילו בלי המסורת שהן נאכלים, וכל שכן שלדעתו יש מסורת שהם נאכלים — עד שכתב "ואני מעיד לכם שאני בעצמי אוכל אותם משופרי דשופרי".

אולם הרבה גאונים ערערו על כך. יש שטענו שכיוון שהרמ"א פוסק בפירוש שלא לסמוך על סימני הטהרה אלא אך ורק על מסורת — אין מקום לפלפל ולצרף את שיטות הראשונים בקשר לסימני טהרה ולהתיר על סמך הסימנים, ואפילו בצירוף ספיקות כל־שהן (כך כתבו הגה"ק בעל דברי חיים מצאנז וגדולים אחרים). מהם שערערו על העדויות שהתקבלו על כך שהעופות הללו נאכלים בארצות רחוקות, בטענה שאין העדויות מכוונות וכמה פעמים אירע שאותם אנשים שבאו לכאן ממקומות רחוקים והעידו שאותן העופות נמצאים בארצם ושם הם נאכלים — סתרו אחר כך את עדותם ולא יכלו לזהות את העופות.

בעיה מיוחדת היתה השאלה אם העופות שהובאו לאירופה נמצאים גם בארץ ישראל. גם בשאלה זו היו עדויות סותרות. תחילה הובא מכתב הגאון רבי שמואל העליר אב"ד צפת, שהעיד על פי הסימנים שנמסרו לו מאת גדולי חו"ל שאותן עופות נמצאים גם בארץ ישראל, וכאן הם נקראים בשם "קיבריצער הינער" (עופות קפריסין, על שם שהובאו מן האי קפריסין), ולדבריו "קיבריצער הינער" נאכלים בכל ארץ ישראל בלי פקפוק. אך אחר כך הדפיס רבי שמואל העליר פסק ארוך בענין התרנגולים החדשים בשם "ספר דרך נשר", שנדפס בצפת בשנת תרכ"ה. בראשית דבריו הביא שם תשובה בענין זה מאת הגאון רבי אברהם תאומים אב"ד בוטשאטש, מגאוני גליציה בעל שו"ת "חסד לאברהם", אשר התיר בלי פקפוק את ה"גרעצקי הינער" (תרנגולים יווניים) אשר באו למדינתו, מטעמים שונים. ר"ש העליר חולק על פסק זה, ובראש דבריו הוא כותב:

"ורבה המבוכה, קטגוריא בין ת"ח, זה אוסר וזה מתיר, וכפעם בפעם כותבים לדרוש מכאן ממקומות רבים וסותרים זה את זה המכתבים בענין סימני העופות. ואני מושך ידי לומר דעתי בזה, כי א"א לדון בסימנים ע"פ הכתב אם לא בראות עין".

בסוף הפסק שלו כותב הר"ש העליר כי בתחילה שאלו אותו סתם על "תרנגולים קובריצי" מה אנו נוהגים בו.

"ואני לתומי השבתי כי נוהגים בו התר לעולם. וע"ז הוציאו קול עלי שאני התרתי, ולהד"ם, כי האיך אפשר להתיר או לאסור בלי ראות. אלא לפי מה שכתבו ממקומות רבים וכאשר אנשים מגידים, נראה שהמה משונים הרבה, ומסתמא כן הוא בענין העופות מלונדון.[13] וכבר ראינו פה האנשים אשר סמכו עליהם ועל עדותם בחו"ל,[14] אשר לא היה כדאי לסמוך עליהם. ובפרט כי אלה שסמכו עליהם לא גידלו עופות קובריצי, אלא לפעמים באקראי ראו בחוץ"[15].

כאשר הגיע הקונטרס של ר"ש העליר לחו"ל רבתה המבוכה עוד יותר: כי בפירוש כתב בו אחרת ממה שנאמר קודם בשמו שיש להתיר את העופות שבחו"ל. היו שבגלל זאת דחו מכל וכל את

13. כוונתו, שגם העופות שעליהם העידו בלונדון שיש להם מסורת טהרה — יתכן שאף הם משונים מהעופות הרגילים, אבל אין הם דומים לגמרי לאותם שהגיעו לגליציה ולהונגריה.
14. הם תושבי ארץ הקודש שהזדמנו לחו"ל והעידו שם בפני הגאונים שבחו"ל שעופות כאלו נמצאים בארץ ישראל והם נאכלים שם. הר"ש העליר הכיר באופן אישי את העדים הללו, והוא מרמז כאן שלא היה מקום לסמוך על עדותם, כי כנראה לא היו אינשי מעלי.
15. בסיום דבריו (שנכתבו בסוף שנת תרכ"ד) כותב הר"ש העליר כי תורת א"י עדיפא מתורת חו"ל. "ומי יתן לבב יושבי על מדין בחו"ל להעלות ולשאול ספיקותם מחכמי ורבני א"י, אז ילכו לבטח ולא יכשלו. ומעיד אני עלי כי נמצאו תלי"ת בכל אחד מד' ארצות החיים [ירושלים, צפת, חברון וטבריה] תובב"א רבנים מובהקים... חריפי ובקיאי באורייתא וד' אתם לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, בין חכמי ורבני הספרדים הי"ו ובין חכמי ורבני האשכנזים הי"ו, אלא שאין הולכים בגדולות ולא יהרסו לעלות להשמיע בחוץ קולם בקולי קולות...". ואילו הגאון מהרי"ש נתנזון כתב מרורות על קונטרס זה של ר"ש העליר (שו"ת שואל ומשיב מהדורא ה' ח"א סי' ס"ט).

העדויות על המסורת שבארץ ישראל — בגלל הסתירות (היו גם סתירות בענין המצב בירושלים — אם יש שם או אין שם כלל תרנגולים מסוג כזה); היו שהתיחסו לסתירות כאל "תרי ותרי", והיו, כמו הגרי"ש נתנזון ואחרים שאמרו "אין החי מכחיש את החי" ומאנו להתיחס לחזרתו של ר"ש העלר, שהרי הוא בעצמו כתב קודם לכן לגאון רבי משה תאומים אב"ד הורודנקא (בעל שו"ת "דבר משה") כי העופות ההמה בגידולם וצורתם ממש מצויים בארץ הקודש ונאכלים שם[16]. סוף דבר, שהיו סתירות רבות בקשר למצב בארץ ישראל וקשה היה לסמוך על עדויות ומכתבים משם.

מתירים אחרים בגליציה ורומניה היו הגאונים רבי משה תאומים אב"ד הורודנקא הנזכר, רבי שלום טויבש אב"ד באטושאן[17] ואחיו (וחתנו) הגאון רבי אורי שרגא פייבל טויבש אב"ד יאסי[18] (גאון זה חבר קונטרס בשם "עוף טהור" והדפיסו עוד בראשית הפולמוס, ונגדו נדפס אז קונטרס בשם "כנפי נשרים" לאסור את העופות). כן התיר את העופות הגאון רבי אברהם יענער (יענעוור) ראב"ד קראקא,[19] ולדבריו היה ההתר תחילה פשוט בכל רחבי גליציה עד שהחלו לערער עליו. כמו כן הוא כותב (בשנת תרכ"ד) כי כעת אותם העופות הישנים כבר ספו תמו, וכל העופות שנמצאים כעת במדינה נולדו מתערובת של העופות הישנים והחדשים. אף הגאון רבי שלמה דרימר אב"ד סקאלא היה מהמתירים[20].

שיטה מיוחדת היתה בזה לגאון הקדוש בעל "דברי חיים" מצאנז. הוא נטה מדברי הגרי"ש נתנזון ור"א תאומים ואחרים שהתירו על סמך סימני הטהרה, או הדמיון שבין התרנגולים הללו והתרנגולים הישנים, או על סמך מה ששוכנים ומתחברים ביחד עם

16. שו"ת "דבר משה" סי' מ"ה, וראה עוד שם סי' ד.
17. שו"ת "שאילת שלום", סי' כ"ב וסי' מ"ז.
18. שו"ת "אורי וישעי", לבוב תרמ"ו, סי' י"א, י"ב.
19. שו"ת "צלותא דאברהם", סי' ז (דף כ ע"ב ואילך).
20. שו"ת "בית שלמה" יורה דעה ח"א, סי' קמ"ד־קמ"ו, קמ"ח.

התרנגולים הישנים. לדעתו אין לנו אלא לסמוך על מסורת, כפסק הרמ"א, ובמקום שאין מסורת — אי אפשר לנו האשכנזים, הנוהגים לפסוק כרמ"א, בשום אופן להתירם. אמנם, הוא כותב, שהעידו לפניו ת"ח שבאו מארץ ישראל שאותו המין שנמצא בעירו צאנז נמצא גם בארץ ישראל ולכן התיר אותו בעירו — ואין הוא יודע מה טיבם של התרנגולים שבמקומות אחרים ואינו פוסק עליהם לא להיתר ולא לאיסור. אמנם הוא מדגיש כמה פעמים שהוא עצמו לא היה אוכל מהם, כי "נפשי געלה בהם, לא ידעתי מאיזה טעם, אך איככה אוכל לאסור דבר אינו ברור עפ"י הדין". במקום אחר הוא גם כותב "ובאמת בביתי אין אוכלין כלל אפילו אותן שבעירנו שהעידו על הכשרם, כי בעל נפש ירחיק מהם".[21]

21. שו"ת "דברי חיים" חלק ב יו"ד סי' מה־מח, ובהשמטות לח"ב סי' מ"ב, וחלק או"ח סי' ט' בד"ה ובעניני עופות. בהשמטות סי' מ"ב, בתשובה לראשי קהלת ברדיטשוב, כותב הגה"ק מצאנז: "וחתני הרב [הוא הצדיק הפלאי רבי נפתלי חיים הורוויץ, בנו של הגה"צ רבי מאיר מדזיקוב. ראה עליו בספר "רבנו הקדוש מצאנז" חלק ב' ע' תלג־תלט. וראה להלן בסוף הפרק על מסעו מארץ ישראל לגליציה עם התרנגולים] היה באה"ק, ובחזירתו סיבב דרך איזמיר וכתב לי ששאל בכל המחוז הזה שאוכלים אותם באיזמיר, והיא קהלה מפוארה עיר ואם בישראל וראוי לסמוך ע"ז. וכן שלח איזה עופות להראות אותם שאוכלים במסורה, ולכן לדעתי מותרים המה אותן שהם כדוגמתן, דבמסורה לכ"ע מותר.... [אח"כ הוא מזכיר את דעתם של רבנים שונים — והם השו"מ והדברי משה ואחרים — שאפשר לסמוך על סימני העופות הללו, שיש להם ג' סימני טהרה, בצירוף טעמים נוספים] אך מחמת חשש פיגול נפש יקרה בחשש עוף טמא אין דעתי להתיר בכל אופנים הללו. וכמש"כ הריב"ש ז"ל בתשובה דמה בעניני ממון אדם בוחר דרך היותר בטוח מכש"כ בעניני תוה"ק צריך לבחור דרך היותר בטוח. ולכן לדעתי מהראוי שישלח מכם שני אנשים לאיזמיר ומשם יבורר הדבר בבירור גמור עפ"י גדולים אשר שם, כי האי אשר משם באים העופות האלו [הכוונה לאי קפריסין, מקום מולדתם של ה"קיבריצער הינער". השאלה היתה האם אותם "קיבריצער" שנאכלו באיזמיר ובא"י הם ממש אותם העופות שהובאו לאירופה] הוא קרוב לאיזמיר. ומשם כתבו לי שאשלח מאה אדומים ויסעו משם שנים אנשים יראים וחסידים לאיזמיר ואז יבורר הדבר. ושלחתי איש נכבד לגדולי דורינו שיראה לגבות מכל עיר גדולה איזה סך מסוים ולשלוח להתם

ולעומתם גדולי האוסרים בגליציה — הגאון רבי שלמה קלוגר מברודי[22], אשר אסר אותם בתוקף מיד כאשר החלו להופיע התרנגולים במדינתו, והגאון רבי יצחק שמלקיש אב"ד פרמישלא ולמברג.[23] כמו כן אסר והחמיר בשאלה זו גם הגה"ק רבי יצחק אייזיק סאפרין אב"ד קומרנא, ובספרו "היכל הברכה" על התורה הוא יוצא בדברים חריפים כנגד המתירים, שלדבריו —

"ברום לבבם טהרו שרץ עוף טמא... בפילפול של הבל... ומה שמדברין דברי כזב שיש להם מסורת מארץ הקדושה — ראה אחי מה שעלתה בימינו, אחד שיש אגרת מגדולי ארץ ישראל וחכמיה לאותו העוף שאוכלין שם הוא ממש תרנגולת ואין בו שינוי אלא זנב קטן שיש לו... [ועוד] וכי מסורה יש בארץ הקדושה שחריבה בעוונותינו הרבים ואין שם כמעט איש שיאמר שישב שם הוא ואביו, והיאך יהיה מסורה בארץ ישראל... ואני העני והאביון לא באתי אלא לעורר לבבות טהורות וצדיקי הדור הקדושים שיגדרו פרץ זה מעל ישראל ויבערו את השרץ הטמא הזה מכל העולם כי כמה חולאים רעים וצרות משונות הביא השרץ הזה על עולם... והאוכלו לא יזכה לאכול בסעודת הצדיקים לעתיד..."[24].

לברר הדבר, ואין כסף לי, כי לא שמעו והטו אזנם לדבר. ואוי לאותה בושה, שבעבור כסף מעט יניחו מבוכה בישראל לחלק ח"ו לשתי תורות... ובפרט שחתני הרב הנ"ל בנסעו חזרה מאה"ק הי' באיזה מקומות שאוכלין עופות שאין דומין כלל לאותן שהביא הוא מאיזמיר ולפי דעתו המה בודאי טמאים.

ולכן לעמוד יסוד תוה"ק מהראוי לעיר ואם בישראל כעירכם שי' שלא לסמוך על פלפול גאוני דורנו ורק לשלוח מאה רענדליך לאה"ק ואז בודאי ישלחו לכם היתר מחכמי עיר איזמיר עם איזה זוג עופות לדוגמא ובזה יבורר היטיב. ואני הוצאתי על הוצאות לחתני הנ"ל עבור זה מאה רו"כ, ומה אעשה עוד יותר".

לא בהור מדוע דרש ה"דברי חיים" שיסעו לארץ ישראל או לתורכיה להביא עופות, אחרי שחתנו כבר הביא עופות כאלו לחו"ל, וכפי שחתנו כותב בעצמו במכתבו לגרי"ש נתנזון — שיובא להלן בסוף הפרק — נמצאו העופות שהביא בביתו של ה"דברי חיים" בעצמו.

22. שו"ת "טוב טעם ודעת" מהדורא תליתאי סי' ק"נ־קנ"ב.
23. שו"ת "בית יצחק" יורה דעה ח"א סי' ק"ו־ק"ז.
24. פרשת דברים דף יב ע"א.

אך למעשה התפשט בגליציה המנהג להתיר את העופות החדשים, ורוב העם, בהם תלמידי חכמים ואנשי מעשה, נהגו לאכול מהם בלי פקפוק. ואילו בהונגריה היו החרדים ובעלי הנפש מושכים את ידיהם מהעופות אלה, אם כי גם שם היה רוב ההמון אוכלים מהם.[25]

הראשון שהתיר את העופות בהונגריה היה כאמור, הגאון מהר"י אסאד. רוב השואלים במדינה פנו על כך לגאון הכתב סופר, אבל לעוצם טרדותיו לא היה לו פנאי לברר שאלה זו ועל כן הוא עצמו פנה אל המהרי"א שיכתוב לו את דעתו בזה. כאמור התיר המהרי"א על סמך עדותו של הרב מלונדון שיש מסורת בעירו ובמדינות הודו להתירם. בתשובה נוספת (בסוף סימן צד) הוסיף כי גם בעל "דברי חיים" מצאנז התיר, וכן הגה"ק רבי מנחם מנדל פאנעט אב"ד דעש וגדולים אחרים מהונגריה התירו.[26]

באופן מיוחד מסר את נפשו לברור ענין התרנגולים אחד מגדולי וגאוני ישראל שבהונגריה הגאון רבי אהרן דוד דייטש אב"ד יארמוט (דיארמאט) בעל "גורן דוד". הוא ממש הרעיש את העולם התורני בענין, ולא פסק מלדרוש על פתחיהם של גדולי ישראל שיזדקקו לדין זה. התשובה הראשונה של המהר"י אסאד נשלחה אליו עוד בשנת תרכ"א סמוך להתגלות הנושא בארצות אירופה. רבי אהרן דוד דייטש התעצם מאוד בשאלה זו, ודעתו היתה בתוקף לאסור, ועל כך כתב לו המהרי"א בסיום דבריו:

25. כך כותב הגאון רבי שמעון סופר אב"ד קראקא אל הגה"ק מצאנז (שו"ת "מכתב סופר" חלק יו"ד סי' ג): "הנה ראיתי עופות תרנגולים החדשים מקרוב באו... נאכלים פה בלי מיחוש כלל לבעלי נפש חסידים ואנשי מעשה, וידעתי כי בארץ מולדתי מדינת הגר החרדים היו מושכים ידיהם מהם, ואחריהם נמשכתי גם אני ובני ביתי לבלתי אוכלם... וחקרתי ושאלתי פה החסידים ואנשי מעשה על מה המה סומכין, ואמרו לי שהדרת גאונו התירם בק"ק צאנז...". הדברים נכתבו בשנת תרכ"ו.

26. ראה שו"ת מהרי"א סי' צב־צד, וראה עוד בסוף סי' קפט. מכתבו של המהרי"א בסי' צב הוא משנת תרכ"א. הוא מוסר שעוד בשנה הקודמת נשאל על כך מרבנים רבים, וגם הכת"ס פנה אליו.

"הנראה לענ"ד כתבתי בזה טעמי ונמוקי להתירם ולסמוך על המסורת של העיר לונדון וארץ הודו עפ"י עדות במכתב הרב הגאון דשם ולדעתינו גם פרו"מ הדר"ג נ"י כבר יצא ידי חובתו, ומעתה יניח מלהרעיש העולם ולהחליט לאוסרם, ודי בזה לגאון וצדיק כמותו ירבו בישראל".

★

באותו הזמן שבעל "גורן דוד" היה מצפה לקבל את תשובתו של המהר"י אסאד, ערך אגרת בענין זה גם לרבי אשר אנשיל רבה של ווייטצען. מדבריו באגרת זו עולה, שבנו הבחור של ראי"א — לא ברור איזה בן הוא זה — התגורר אז ביארמוט, בקהילתו של בעל "גורן דוד" (כנראה למד בישיבתו), ורבי אשר אנשיל כתב לבנו שהגיע אליו השמועה כי הרב מיארמוט קבל מכתב להתיר את התרנגולים הללו. הבן בודאי הראה את מכתב אביו לאב"ד שבקהלתו, ואגרת זו היתה תשובה על מכתבו לבנו. מהאגרת נראה שבאותה זמן התכונן רבי אשר אנשיל להשיא אחת מבנותיו, כנראה הכוונה לבתו מרת ויטל:

ב"ה יארמוט, יום ג' י"ד חשון תרכ"א לפ"ק.
רב טוב וחסד לכבוד אהובי ידידי וחביבי הרב הגאון המושלם מו"ה אנשיל נ"י נייפאן אב"ד דק"ק וואיצען יע"א.
יום תמול כי יעבור קראתי מכתבו לבנו הבחור שי' וראיתי שמפרסמין שם שפה בא מכתב להתיר הקאחינא הינער, ודבר זה לא כן בדיו, אך את זה אוכל להודיעו כי הגאון אבדק"ק פ"ב[27] וגם הגאון אבדק"ק סארדאהעל[28] יע"א עוסקים עתה בדבר הזה ומאחי הגאון החסיד מו"ה שמעון[29] נ"י היושב בירושלים הגיעני ג"כ מכתב תשובה אודת ההיענער הנ"ל וכנראה ממכתבו הגם שיש בא"י גם כן מין תרנגולים גדולים אבל אינם אלו, ועדיותיו נוטים יותר לאיסור והנה מוכ"ז הביא

27. הכתב סופר.
28. מהר"י אסאד.
29. הוא הגה"צ רבי שמעון דייטש, שעלה לארץ והתגורר בירושלים והיה ממייסדי הכולל. ראה עליו בפרק ה. גם הגאון מהר"י אסאד מזכיר אותו בתשובתו בסי' צב, ומכנה אותו "הגאון מו"ה שמעון נ"י".

אגרת הגאון רבי דוד דייטש
לרבי אשר אנשיל

לנו מכתבים מארץ הקדושה אשר מתוכם ידעתי כי נאמנו דבריו לכן אל ימנע טוב מבעליו. ואברכהו בברכת מזל טוב יסייעהו ד׳ ברחמיו למהר להכניס בתו לחופה בלי צער ודאגה הכ״ד או״נ.

הק׳ דוד בהר״ב מוהרא״א דייטש[30]

אולם דעתו של רבי אהרן דוד דייטש לא היתה נוחה בהתר של המהר״י אסאד והוא יצא חוצץ לאסור את התרנגולים. לדעתו היתה המסורת של מדינת הודו מפוקפקת, ״לפי שמעולם לא שמענו מאז שם הגדולים בתורה מארץ הודו״, וגם לונדון לא היתה מקום תורה שאפשר לסמוך עליה. הוא פנה גם אל הדברי חיים מצאנז, אבל הדברי חיים לא נסוג מדעתו להתיר, אם כי הסתייג מאוד מהעופות הללו והדגיש שמתיר רק את העופות שבעירו.[31]

☆

ממכתב אחר שכתב הגרא״ד דייטש אל הג״ר פנחס שטיין אב״ד מיקלאש, ביום ז׳ אדר תרכ״א, עולה שרא״א היה סבור שאין ממש בעדויות שמעידים אנשי א״י המסבבים בחו״ל על מהות התרנגולים החדשים:

״ואף סיפר לי הרב המאה״ג מווייטצען שאיש אחד מא״י אמר בק״ק וויטצען שאוכלים אותו בא״י, ושוב כשדיבר עמו אם הוא מוסכם עמו

30. אגרת זו נמצאה בתוך כתביו של רבי אשר אנשיל, ומשם נדפסה אחר כך בחוברת ה״אהל״, כסלו תש״ם.

31. אל רא״ד דייטש נכתבו התשובות סי׳ מ״ו־מ״ז בשו״ת ״דברי חיים״ חלק ב׳ העוסקות בענין התרנגולים. התשובה בסי׳ מ״ז מפורסמת ביותר. השואל בעל ״גורן דוד״ במכתבו לרב מצאנז התנצל לפניו שמטרידו בפלפול בפשטי התורה, ועל זה השיבו הגה״ק מצאנז עד כמה חשובים פשטי ההלכות וגם הוא עצמו אינו עוסק אלא בפלפול בש״ס ובפוסקים, ואינו עוסק בסתרי תורה רק בשעה שבני אדם ישנים על מטתם וכו׳, ושקר הוציאו על החסידים שאינם עוסקים בתורה הנגלית. הגאון רבי אהרן דוד דייטש היה מגדולי תלמידי החתם סופר. היה אב״ד בקהלות שעבש ויארמוט, והיה מפורסם בצדקתו ובקנאותו. נפטר ביום כ״ג ניסן תרל״ח.

לגמרי שאם ישחטנו שיאכלנו, אמר מזה אני מונע שמא אטעה... וכן כ' לי הרב הגאון מאוהעל [רבי ירמיה לעוו, בעל ספר "דברי ירמיה"] שאינו מניחם לשחוט, ורגז מאוד על רבנים המתירים כי דבר שהוא הוראה קבועה לא יתכן שיורה בה איש א' עד שנדע דעת רוב רבני המדינה, שלא יהיה תורה ח"ו כשתי תורות. גם בק"ק פ"ב אינם מניחים אותן לשחוט. (אבן המאיר, שו"ת רבני הגר, דף יד).

תנא דמסייע מצא לו הרב מיארמוט בגאון מפוסקי הדור רבי שלמה קלוגר. כאמור היה המהרש"ק תקיף בדעתו לאסור את התרנגולים הללו, אבל רק בעקבות הפצרותיו של הגורן דוד נאות, בשנת תרכ"ב, למסור את דבר איסורו לדפוס. הוא כתב אז לרא"ד דייטש בקיצור את דעתו לאסור לגמרי את העופות (שלדבריו הובאו ממדינת אמעריקא. ועל מכתב זה כתב אחר כך הגרי"ש נתנזון שאין להתחשב בדעתו של המהרש"ק מפני שאינו בקי בטיבם של העופות ובמקום מוצאם, והראיה שחשב שהם מאמריקה במקום שמעולם לא ישבו יהודים — ובאמת הם ממקום שיש בסמוך לו יהודים). כפי הנראה הובאו אז דבריו של המהרש"ק (שנדפסו אח"כ בתשובותיו סי' ק"נ) לדפוס בצורת כרוז.

אף הגאון המהר"ם שיק, אב"ד חוסט, נשאל על כך,[32] בתשובה הראשונה בענין, מיום ח' אדר תרכ"א, הוא כותב:

"ואין לנו דרך אחרת להתיר אלא ע"י מסורת, ועדיין אין כאן מסורת ברורה. וכבר דברתי עם הרב הגאון האבדק"ק פרעשבורג נ"י עבור זה וגם שם עדיין לא נקבע הלכה. ואחד משלוחי א"י אמר שאוכלים אותם באה"ק, וכתב הרב הגאון נ"י מפרעשבורג להתם עבור המסורת ועדיין לא בא העדות עליהם, ועדיין הם לנו בספיקא".

התשובה השניה, מחדש סיון תרכ"ג, נשלחה לידידו הגאון רבי מנחם א"ש אב"ד אונגוואר. בתשובה זו כותב המהר"ם שיק שצווה לשוחטים אשר תחת דגלו שלא לשוחטם עד שיתברר דינם, "וכשאני לעצמי חזרתי על צדדי היתרים אלו ולא מצאתי". בסוף התשובה הוא כותב:

32. שו"ת מהר"ם שיק חלק יורה דעה סי' צח־ק.

"והנה בתרנגולים הנ"ל לפי הנשמע קבל הרב הגאון החסיד מסאנץ נ"י עדות מב' אנשים המסבבים ובאים מא"י להכא, והעידו שאוכלים אותם בא"י ונקראים שם קיבריצער הינער, והתיר על פיהם. וגם בפני העיד אחד מא"י כן, אבל היה נראה לי שרק באומדנא אומר כן. וכן כבר צווחו על קבלת עדות הנ"ל ואמרו שבשקר העידו, ושאותם עצמם העידו אח"ז במקומות אחרים שרק באומדנא העידו. וגם דמיא למילתא דלא רמיא עליה אז בשעה שראו אותם...."

תשובה שלישית כתב המהר"ם שיק בנידון לכתב סופר, אשר בה הוא דן בעיקר בדינם של בני התערובות, ולדעתו יש אופנים שבהם ניתן להתירם.

כפי שעולה מהתשובות הללו, עיני קהל ישראל שבהונגריה היו תלויות בעיקר לפסקו של הכתב סופר בנידון, אך הוא לא השמיע אז דעתו בפומבי, והיו שפרשו את שתיקתו כהודאה שהסכים להוראתו של המהר"י אסאד להתיר את העופות. הגאון רבי יצחק אהרן לנדסברגר, אב"ד גרויסווארדיין, כתב בשנת תרכ"ג לכתב סופר ובקשו לחוות לו דעתו. הוא עצמו, הרב מגרויסווארדיין, אסר את העופות בעירו אבל "גם היראים מלינים נגדי באמרם הרב הגאון דק"ק פרשבורג הוא מהמתירים, ואני נשארתי לבדי מן המחמירים". בשאלתו להכת"ס הוא כותב כי ראה את תשובתו של המהר"י אסאד לרב מיארמוט, ושאר קונטרסים שנכתבו בענין זה, "אבל לא נייח נפשי מהם", ולדעתו אי אפשר להתירם אלא בראיות גמורות.[33] תשובתו של הכת"ס לרב מגרויסווארדיין לא נשתמרה, ואפשר שבאמת לא השיב לו.

בינתיים השתדל הכתב סופר לברר את השאלה ממקור ראשון — ממראה עיניו, ושלח להביא מארץ ישראל ארבעה עופות לפרשבורג. וכך מספר את הדברים אחיו הגאון רבי שמעון סופר אב"ד קראקא:

"סיפר לי חתני מו"ה עקיבא נ"י[34] שבלמדו בישיבתו של מר אחי הגאון

33. דבריו נדפסו בספרו של תלמידו הגאון רבי מרדכי ליב וינקלר אב"ד מאד שו"ת "לבושי מרדכי" (מהדורא קמא), סי' מד.
34. הוא הגאון רבי עקיבא קורניצער, שהיה אחר כך אב"ד קראקא.

אבדק"ק פרשבורג נ"י, הובאו מארץ הקדושה ארבעה תרנגולים בפקודת אחי הגנ"י, לראות עין בעין אם הן אותן שהובאו למדינתינו מאי קוכין הנ"ל. עין ראה ותעידה שהם משונים ואינם דומים כלל להם.... ובכל זאת נאכלים בק"ק פרשבורג ואין מוחה בידם. והיה הדבר תמיה בעיני מה זו שתיקה... והנה עתה בהיותי בעיר וויען שאלתי את אחי הגאון נ"י והשיב לי, לא היה בידי למחות ולאסור אחר שכבר נתפשטו בכל המדינה ונתערבו עד שקשה כמעט למצוא תרנגולת שתהיה ברורה שאינה מבני התערובת, וכל כיוצא בזה יפה השתיקה מהדיבור, על כן איני אומר בו לא איסור ולא היתר[35]".

בקובץ "פנים מאירות" (חוברת ז תשרי תשל"ז) נדפסה אגרתו של ראי"ד דייטש לגאון רבי שלמה זלמן אולמאן אב"ד מאקווא, בעל ספר "יריעות שלמה". באגרתו הוא מספר כי המעידים שבארץ ישראל אוכלים את העופות הללו העידו עדות שקר, כי העופות שבארץ ישראל הם אחרים. כמו כן הוא אומר שבהשתדלותו הביא הכת"ס את העופות מארץ ישראל לפרשבורג ובית הדין שבפרשבורג ראו ונוכחו כי תרנגולי קפריסין שנאכלים בא"י שונים מאותם התרנגולים החדשים שלנו. הוא קורא לרש"ז אולמאן לצאת אף הוא בפומבי לאסור את העופות וכן להשפיע על הכתב סופר שיגלה דעתו בפומבי לאסור — אולם מלבד הגאון רבי שלמה קלוגר, שיצא בפומבי לאסור בהשפעתו של ראי"ד דייטש, לא הצליח להשפיע על רבנים אחרים שיעשו כמותו — בודאי מטעמו של הכתב סופר, שלא רצה להורות לא התר ולא איסור.[36]

★

35. שו"ת "מכתב סופר", יורה דעה סי' ג. ועיין גם בסי' ד. שתי התשובות נכתבו לגה"ק מצאנז. וראה גם בספר "ליקוטי חבר בן חיים" לגאון רבי חיים חזקיה פלויט אב"ד שוראן (תלמיד החת"ס), חלק ה' ח"א דף סג, בהערה לשו"ת מהר"י אסאד, מה שכתב על התרנגולים שהגיעו אל הכתב סופר.

36. אמנם באגרתו של הכת"ס לגרש"ז אולמן, שנדפסה אף היא בקובץ "פנים מאירות" חוברת ז, נראה מדברי הכת"ס שלדעתו יש מקום לצדד להתיר את התרנגולים הללו. יש להעיר כי אמנם התרנגולים שהובאו ע"י

בין כך ובין כך דינם של העופות החדשים נעשה אז למערכה עצומה בין גדולי ישראל, ומקום נכבד תפס בה רבי אשר אנשיל

הכת״ס מא״י לפרשבורג לא היו שווים לתרנגולים החדשים שבחו״ל (ועל כן לא התיר הכת״ס על סמך שהם נאכלים באי״י). אבל גם לגה״ק מצאנז הובאו תרנגולים מהמין שנאכלים באי״י והם נמצאו דומים לאותם שבחו״ל, והגה״ק מצאנז התיר על פי זה לאכול את התרנגולים שבעירו. חתנו של הגה״ק מצאנז, רבי נפתלי חיים הורוויץ, שעלה לירושלים, חזר לחו״ל בפקודת חותנו והביא עמו לול עם תרנגולות. במכתב אל הגרי״ש נתנזון, שנדפס בשו״ת ״שואל ומשיב״, מהדורא קמא חלק ב סי׳ קנב, הוא מספר על שליחותו. וזה לשון הגאון בעל ״שואל ומשיב״ (מכתבו של השו״מ מופנה אל הגאון רבי אורי שרגא פייבל אב״ד יאס בעל שו״ת ״אורי וישעי״ הנ״ל, שאף הוא היה אחד מהמתירים): ״שהגיעני מכתב מהרב החריף מ׳ נפתלי חיים הורוויץ מדזיקוב, הנני להעתיק לו אות באות וז״ל, ב״ה ד׳ בא דזיקוב, כבוד הרב הגאון המפורסם עמוד העולם פאר הזמן כק״ש מ׳ יוסף שאול נ״י ויופיע, מכתב תלמידו הגיעני אודות עופות קובריצר, והנני להודיעו אשר בירושלים עה״ק קניתי אחד מהם לדוגמא ועוד אחד קניתי ב״ק איזמיר, כי בקובריץ [קפריסין] גופא לא יכולתי לקנות שמה עבור כי שם לא נמצא יהודי כלל בכל אונזלין גרעקיש [איי יון] ואינם מבינים כלל לשונינו, אך ראיתי אותן העופות אשר הובאו מקובריץ על הספינה לרב החובל על ארוחתם... וממש בלי חילוק כלל לאותו העוף שהבאתי מאזמיר בלי שינוי קצת בקצת, בקול במראה ובקומה. ורציתי ליתן לרב החובל עשרה כסף עבור עוף אחד ולא רצה. ויעצו אותי אנשי אה״ק אשר היו עמדי בספינה לקנות באיזמיר, כי מהלך יום מקובריץ לאיזמיר ונודע לכל כי הסוחרים מובילים אלו העופות לאיזמיר למאה ולרבבות. וקניתי שמה באיזמיר אותו העוף הנ״ל ושאלתי לכמה חכמים מופלגים דשם, והיא עיר מלאה חכמים וסופרים, ואמרו לי כי זה העוף נאכל להם בלי פקפוק... ותוארו הוא ממש כאותו שראיתי במדינת גליציע בכל הענינים בקול ובמראה וקומת הרגלים אך נוצות אין למו על הרגלים רק קצת בקצת... וכל הדברים האלה אמרתי לפני מו״ח הגאון הקדוש מסאנץ והוא התירם וכתב להחכמים דרוסיא כי מותרים בלי פקפוק. והעופות האלו הם ביד מו״ח בק׳ סאנץ, אם ירצה הד״ג יוכל להביאם לידו במכתב הדרתו.

והנה על עופות קובריצר גופא שמעתי מסורת מהרב מ׳ שמואל העליר מצפת אשר שמע מחכם זקן ס״ט מטבריא זקן מופלג תלמיד לבושי שרד, ששמע מרבו בעל לבושי שרד אשר אמר כי מסורת הוא לו קובריצי עופות, שיודע ידיעה ברורה שהיו אוכלין אותו בזמן הבי״י... הק׳ נפתלי חיים הורוויץ בהרב הגאון מדזיקוב״. (בעל שו״ת שואל ומשיב

— דבר המלמדנו עד כמה חשוב ונכבד היה הוא בדורו בתוך ממלכת התורה.

מתן הכתב סופר

כותב על זה כי לפ״ז אין ספק שהעופות כשרים, והתקיים במלואו הפסק שלו להתירם בלי פקפוק, ומסיים שתיתי לו, שאם על ספיקות שלו כך וכו׳).

פרק שני

החכם רבי משה שמואל מקיצע[1]

רבי משה שמואל אביו של רבי אשר אנשיל נולד לאביו רבי מנחם[2] בשנת תקכ"ט, בעיר באן (באנוביץ)[3] שבהונגריה (כעת בצ'כוסלובקיה). הוריו היו נודעים ליראי ה' מרבים, אך מחוסרי אמצעים וידועי חולי, ובמיטב שנותיהם הלכו לבית עולמם[4]. רבי משה שמואל התייתם בגיל צעיר: אמו נפטרה בהיותו עוד רך בשנים, ואביו נפטר כאשר היה כבן עשר.

על שורש מחצבתו של רבי משה שמואל ועל בני משפחתו לא ידוע לנו דבר. ידוע רק שהיתה לו אחות מבוגרת, שגדלה אותו בביתה אחרי שנתייתם מהוריו. כמו כן ידוע לנו אחיו ר' יעקב, שעזב את בית הוריו ונדד לארץ מרחקים. באחת האגרות שנדפסו בספרו של רבי משה שמואל "מכתבי עברית"*[4] נאמר בהערה כי

1. כך רשם בשער ספרו "בת יפתח" ובעוד מספריו: "משה שמואל מקיצע".
2. בהקדמה לספרו "הכדור" חותם רבי משה שמואל: "משה שמואל בן מנחם". וכן גם רשם נכדו רבי ישראל חיים שיינבוים ברשימת היארצייטן שלו, שנדפסה בס' "אילנות" לר' אברהם עץ־הדר: "אדוני חמי זקני אבי מו"ח מו"ה משה שמואל בן ר' מנחם זצ"ל. כ"ג כסלו".
3. אודות העיר באנוויטץ ראה שו"ת חת"ס חו"מ סי' כ'. הצילום מובא להלן בעמוד 298.
4. המקור העיקרי לתולדותיו של רבי משה שמואל הוא הפרק שהקדיש לו יעקב רייך בספרו בגרמנית "בית א־ל" חלק ד', 1868, עמודים 456־460, ובס' "אילנות" עמוד 132.

*4. מהדורה ב, פראג תקע"ז, ע' 136 מכתב צ"ג. במהדורות המאוחרות של הספר — עם הוספות ממחברים אחרים — כגון מהדורת ווין 1881, מכתב זה הוא בסי' ע"ה, ע' 51.

"אגרת ישן נושן הוא אשר כתבתי בימי קדם לאחי ר' יעקב ניימאן". הכותב מטיף לאחיו מוסר על שעזב את אמו, אשר נפשה קשורה בנפשו, והלך למצוא את הצלחתו במרחקים.[5] ברשימת החותמים (הפרנומרנטין) על ספרו של רבי משה שמואל "חנוך לשון עברית", שנדפס בשנת תקע"ה, נזכר: "אחי ר"י ניימאן אין טארנאפעל", וכנראה היא טרנופול שבגליציה. אח זה לקח מרבי משה שמואל חמישים אכסמפלרים של הספר. מסתבר שהוא האח ר' יעקב הנ"ל. כיצד הגיע אח זה לטרנופול ומה היה מעשיו שם — לא ידוע.

ראשית חנוכו קבל רבי משה שמואל מאביו, רבי מנחם, שהיה השליח צבור של הקהלה. אביו התאמץ לחנכו וללמדו תורה כמיטב יכלתו, אבל לאחר שנפטר נמסר הנער לאחריותו של גיסו — בעל אחותו של רבי משה שמואל, שהיה חייט ולמד גם לנער את מלאכת החייטות כדי שיעזור לו במלאכתו.

אולם רק זמן קצר עבד הנער כשוליה של חייט. יום אחד התייצב בפני גיסו וסיפר לו שאביו נגלה אליו בחלום, לבוש באותם הבגדים שבהם היה עובר לפני התיבה בימים הנוראים — בקיטל לבן, וצווה עליו ללכת ללמוד תורה. בדמעות על לחייו התחנן הנער לפני גיסו ואחותו לבל ימנעו ממנו ללמוד בישיבה עם בחורים בני גילו. הם נכנעו לו, ובהיותו כבן אחת עשרה גלה הנער למקום תורה — לקהלת בוסקוביץ שבמורביה, לישיבתו

5. ממכתב זה נראה לכאורה כי רבי משה שמואל לא נתייתם בגיל צעיר כל כך כפי שכותב רייך. יש לציין כי שני המכתבים הקודמים למכתב הנ"ל בספר "מכתבי עבריות", מהדורת תקע"ז סי' צ"א-צ"ב (במהדורת ווין 1881 השמיטו את המכתב השני ונדפס רק הראשון, והוא בסי' ע"ד) אף הם באותו נושא, מכתבים לאח שעזב את בית הוריו והלך למרחקים. אך ספק אם המכתבים הללו אכן אמיתיים הם או שמא אינם אלא דוגמה בעלמא ועשויים רק להתלמד. על כל פנים נראה מאותם מכתבים כי האח הנודד הוא הצעיר, והוא בן עשרים שנה, ואחיו הגדול למד אותו תורה.

של הגאון המפורסם רבי שמואל הלוי קעלין מחבר "מחצית השקל" על המגן אברהם.

הגאון רבי שמואל בן רבי נתן נטע קעלין נולד בעיר קעלין שבמורביה ועבר משם לבוסקוביץ. הוא היה אחד מגדולי דורו, והיה ריע נאמן להגאון הקדוש רבי נתן אדלר — רבו של בעל החתם סופר. רבי שמואל לא רצה ליהנות מכתרה של תורה וכמו חבירו רבי נתן אדלר סירב לקבל על עצמו שום תפקיד של רבנות. ששים שנה התגורר בבוסקוביץ, הרביץ תורה בישיבה, והעמיד כמה אלפי תלמידים — כפי שמספר בנו הגאון רבי זאב וואלף בהספדו על אביו (בראש ספרו "מאמר אסתר"). גם מרן בעל החתם סופר, כאשר התגורר בבוסקוביץ בשנים תקמ"ב־תקמ"ה (הוא התלווה לרבו רבי נתן אדלר שהתקבל שם לאב בית דין ושימש בתפקידו במשך זמן קצר עד שחזר לפרנקפורט, ואילו החתם סופר נשאר בבוסקוביץ זמן מה גם אחרי שרבו עזב את המקום)[6] למד אצל רבי שמואל קעלין — בעל "מחצית השקל". רבי שמואל נפטר בכ"ח אדר תקס"ז[7].

לישיבה זו שם רבי משה שמואל פעמיו. תחילה לא רצה רבי שמואל לקבלו, בשל גילו הצעיר. אבל כאשר שמע את ספורו של הנער ונוכח במסירות הנפש שלו ללמוד תורה, הסכים להכניסו לישיבה, דאג עבורו לאברך מופלג שהכשירו במשך שנה לשמוע את שעוריו המפולפלים של ראש הישיבה, ותוך תקופה קצרה הצליח רבי משה שמואל בלימודיו עד שנעשה מחשובי הבחורים בישיבה.

בלמדו בבוסקוביץ כנראה גם הכיר את מרן החתם סופר ששהה שם בשנים ההם.

6. כך רושמים רוב כותבי תולדות החת"ס, אך ב"חוט המשולש" (עמוד ל"א) כתב שהחת"ס נסע משם יחד עם רבו.
7. מליצי אש, חלק ג' דף עא.

ביחוד התרועע שם רבי משה שמואל עם בנו של רבו, הוא הגאון רבי זאב וואלף בוסקוביץ,[8] מחבר הספרים "סדר משנה" על הרמב"ם ו"שושן עדות" על מסכת עדיות. כאשר נבחר הגאון רבי זאב וואלף לרב בפעסט,[9] נלווה אליו רבי משה שמואל, ולמדו יחדיו תקופה קצרה[10]. שם כנראה התידד גם עם בנו של רבי זאב וואלף — רבי יוסף, שהוציא לאור אחר כך את ספרי אביו (רבי יוסף חתום כמשלם דמי קדימה על ספרו של רבי משה שמואל "הישר והברית"). רבי וואלף בוסקוביץ עבר אחר כך לשמש ברבנות בפרוסטיץ[11], ב־דיארמאט ובקעלין עיר אבותיו, ולבסוף נתקבל לאב בית דין בבוניהאד ושם נפטר ביום י׳ סיון תקע"ח.

משם עבר רבי משה שמואל לעיר הגדולה פראג. באותן השנים, שנים מעטות אחרי פטירתו של הגאון ה"נודע ביהודה" האב בית דין דשם (נפטר י"ז אייר תקנ"ג) היתה פראג עיר מלאה

8. גרינוואלד בספרו "מקורות לקורות ישראל" עמוד 22 כותב כי הגרו"ב עזב את בוסקוביץ עוד בשנת תקכ"ט — בדיוק בשנה שנולד רבי משה שמואל, ולפי"ז לא יתכנו הדברים שכתבנו עפ"י רייך, אך בענין זה יש להצדיק את רייך יותר מכיון שספרו נכתב סמוך יותר לאותה תקופה לפני 120 שנה.
9. ראה גרינוואלד, קורות התורה והאמונה בהונגריה, ע׳ 34, שרבי זאב וואלף התקבל לרב בפעסט בשנת תקנ"ו, והיתה מחלוקת בינו ובין הגאון רבי משה מינץ אב"ד אפען הסמוכה לפעסט, ומשום כך עזב רז"וו את קהלתו ועבר לדיארמאט (יארמוט). וראה עוד: שם הגדולים מארץ הגר מערכת ו׳ אות כ"ג; גרינוואלד, היהודים באונגריא, ע׳ 72-73.
10. רייך כותב שרבי משה שמואל נלווה לרבי זאב וואלף לרגל חתונתו של רבי זאב וואלף באופען. אבל לפי סדר השנים הדבר לא יתכן, שכן רבי זאב וואלף היה מבוגר מרבי משה שמואל בשלושים שנה בערך. הגרו"ב נולד בשנת ת"ק (ראה שטיין "אור המאיר", אות קפ"ז) לפיכך מסתבר כמו שכתבתי בפנים. על כל פנים ידוע שרבי זאב וואלף התחתן באופען והיה שם זמן מה אחר חתונתו, ושנים רבות אחר כך היה רב בפעסט הסמוכה לאופען.
11. ראה "חוט המשולש" עמוד ל"ה שהגאון בעל מחה"ש כתב לבנו רבי וואלף כאשר נתקבל לרב בפרוסניטץ: "ותמצא שם את הבחור מפפד"מ אל תסור מכל אשר יורוך ימין ושמאל"...

חכמים וסופרים. גדולי תורה גאונים מפורסמים הרביצו תורה בישיבותיה, כמו הגאון רבי שמואל לנדא בנו של הנודע ביהודה, הגאון רבי אלעזר פלעקלס בעל שאלות ותשובות "תשובה מאהבה", הגאון רבי זרח אוידליץ, הגאון רבי מאיר פישלס, ועוד. ואל ישיבות פראג אלה הנודעות לתהלה, שם רבי משה שמואל פעמיו.

בפראג מצא רבי משה שמואל אוירה חדשה שלא היתה ידועה לו בהונגריה ארץ מולדתו, ועדיין לא היתה ידועה גם במורביה, שם למד תורה: ממדינת אשכנז התחילו נושבות אז רוחות חדשות שנקלטו בעיר הגדולה פראג. רבים מעשירי הקהלה, ועמהם כמה מן הצעירים, בקשו דרכים חדשות. מהם שבקשו לפרוק לגמרי עול התורה מעליהם, רח"ל, וגם הרוב שהמשיכו לשמור תורה ומצוות בקשו דרכים חדשות אשר לא שערום אבותיהם. הללו התחילו ללמוד חכמות חיצוניות, במיוחד שפות זרות, ועשו את לימוד החכמות לאידיאל, כאילו לא יקרא "אדם מושלם" אם לא למד אותן. בניגוד לדרכם של חכמי ישראל בדורות הקודמים, אשר קבעו כי חכמות אלה הן רק להכשרת אדם לצורך פרנסתו או לסיוע לתלמוד תורה, בבחינת "רקחות וטבחות".

רוחו של הגאון הנודע ביהודה עדיין היתה מרחפת ברחובות פראג, אבל בקצה המחנה, כבר החל הנגע שאיים להרוס את בית ישראל.

אחד מראשי הצעירים הללו היה החכם רבי ברוך ייטלס בן הרבני הנגיד החכם השלם הרופא המפורסם ר' יונה[12]. הוא היה

12. כך מכנהו הגאון רבי אליעזר פלעקלס בספרו "תשובה מאהבה" ח"א סי' קצ"ח, וראה שם עוד בסי' ל', מ"ז, מ"ח. ובאורח חיים חלק ב' סי' רל"ז. ר"ב ייטלס בעצמו כותב בהקדמתו לספרו "טעם המלך" על ידידותו עם רבי אליעזר פלעקלס ועם הגאון בעמח"ס "אור חדש". וראה ספר "מופת הדור" — קאמעלהאר, בסופו, תולדות הגאון רבי שמואל לנדא, כי ר' ברוך ייטלס הוא אשר הפריע לרבי שמואל לישב על כסא הרבנות בפראג אחרי פטירת אביו בעל הנוב"י. ייטלס פרסם קונטרס כנגד הגאון ר"ש

למדן מופלג, תלמיד הגאון בעל "הנודע ביהודה". בן למשפחה עשירה וחתן לאחד מנגידי פראג, למד תורה מעושר ואף החזיק ישיבה בביתו (על הוצאות חותנו הגביר רבי שמואל פוריס). חבר הגהות "טעם המלך" על ספר "שער המלך" על הרמב"ם לגאון רבי יצחק נוניס, שנתקבל אצל לומדי התורה ונדפס כמה וכמה פעמים. אך עם זאת היתה נפשו חצויה וכל ימיו היה נתון במשבר בין התמסרות ללימוד התורה מחד גיסא ובין שאיפה להתרה הדרגתית של עול תורה ומצוות מאידך.

היו רבים באותו הזמן שאע"פ שעדיין היו שלמים ברוחם ובמעשיהם בדרך ישראל סבא, עדיין לא מצאו סתירה בין דרך זו ובין לימוד החכמות. וכפי הנראה, רובם של הנוטים אחרי לימוד החכמות באותן השנים היו מסוג זה. כי אכן הפחד לא היה מעצם לימוד החכמות; הסכנה היתה, כפי שגדולי ישראל דאז הבחינו בה, שמופיעה תחילתה של דרך מסוכנת שאחריתה מי ישורנה. וביחוד מצאו הללו ענין רב בלימוד לשון הקודש ודקדוקה.

הגבולות בין ההולכים בדרך אבותינו ובין המתחדשים היו עדיין מטושטשים מאד, שכן בדרך כלל היו המתחדשים בתקופה זו שומרי מצוות — פרט לבודדים יוצאים מן הכלל. רק יותר מאוחר, כאשר קמו המשכילים והמתבוללים לבלע את הקודש, וגדולי ישראל כמו החתם סופר ותלמידיו עמדו בפרץ ונאבקו בהם, הותוו

לנדא, ועל השער כתב בערמה שנדפס בשאלוניקי ע"י החכם פנחס חנניה ארגוזי די סילוא ס"ט, שנת תקנ"ה. מרן הח"ס לא רצה משום כך לעיין אף פעם בספרו של ייטלס "טעם המלך" באמרו כי בגללו לא קבלו את הגאון ר"ש לנדא לכהן בעיר פראג אחרי פטירתו של הנוב"י, ודבר זה גרם לחורבנה הרוחני של העיר הגדולה. אמנם נכדו של החת"ס, רבי עקיבא סופר בן הגאון רבי שמעון סופר אב"ד ערלוי, הוציא לאור את הספר "שער המלך" עם הערותיו של זקינו הגאון רבי חיים שמואל בירנבוים ועם הערות "טעם המלך" לר' ברוך ייטלס. ייטלס חיבר כמה ספרים ובתוכם הספד על הנוב"י. וראה עוד בס' תולדות "משפחת ראזענטאל" לגרינוואלד, בודאפסט תר"פ (עמוד 29) מכתב תיאור מהלוויתו של ר' ברוך ייטלס בה השתתפו רבים מגדולי הדור.

גבולות ברורים בין שתי המחנות. אולם בזמנו של רבי משה שמואל עדיין כל זה לא היה ברור, והסכנה שבדרכים החדשות לא היתה ידועה, עד שרבים משלומי אמוני ישראל שתפו פעולה עם המשכילים הללו, ולא ראו בכך כל און.

כאשר הגיע רבי משה שמואל לפראג נקלע לסביבתו של רבי ברוך ייטלס, ובהשפעתו של ייטלס התחיל לעסוק בלימוד השפה ודקדוקה. רבי משה שמואל נדבק ללמוד זה בכל כשרונותיו הגדולים, ועד סוף ימיו נשאר רבי משה שמואל כרוך אחרי לשון הקודש ומסר נפשו ללמד ולהפיץ את ידיעתה, הן כמחנך והן כמחבר ספרים. אז גם החל בעבודתו הספרותית. בפראג חבר כמה מספריו, ותרגם את "מלות ההגיון" להרמב"ם בשפה הגרמנית, אך ספרים אלה הדפיס רק שנים רבות אחר כך.

אך עיקר דרכו של רבי משה שמואל היתה בהמשכת השקידה בתורה, ובשנת תקנ"ט קבל התרת הוראה מרבנים שונים (שמותיהם אינם ידועים לנו). בשנה ההיא גם עזב את פראג.[13] עתה היה צריך לדאוג לפרנסתו. בינתיים קיבל את הזמנתו של בעל בית נכבד — רבי שמעון פריישטאט[14] מעיר פרשבורג, שהזמינו להיות

13. לפי המקובל במשפחה עזב רבי משה שמואל את פראג, אחרי שנוכח כי רבי ברוך ייטלס מתדרדר מדרכי התורה מקובלים, ולא רצה בחברתו.

14. רבי שמעון פריישטאט זה הוא בודאי הרב הנגיד רבי שמעון פריישטאט, אביו של הגאון רבי אברהם פריישטאט אב בית דין קומארן. רבי שמעון היה חתנו של הגאון רבי מנחם מנדל דייטש אב בית דין נייטרא וקיצע (נפטר י"ב אייר תקמ"ה), והיה גיסו של הגאון הצדיק רבי דוד דייטש אב בית דין עיר חדש בעל ספר "אהל דוד" — ידידו וריעו של בעל החתם סופר (נפטר כ"ב סיון תק"ץ).
בנו של רבי שמעון פריישטאט הוא הגאון רבי אברהם פריישטאט תלמיד של הגאון רבי משולם איגרא אב־בית־דין פרשבורג. בשנת תקנ"ח, בעת שהיתה המחלוקת הגדולה באונגריה אודות דג השטירל, כאשר הגאון רבי יצחק גריסהאבער אב־בית־דין פאקש אסר דג זה בהסכמת הגאון רבי מרדכי בנעט אב־בית־דין ניקלשבורג, התירו הרב הרפורמי הראשון אהרן חורינר מאראד אשר מרן החתם סופר כנהו אח"ר ומאז נפרצה השערוריה הנודעת בענין זה (ראה גרינוואלד, היהודים בהונגריה, ע' 60,

מורה ומחנך לבניו, בתנאים טובים ביותר. רבי משה שמואל קבל את ההזמנה ועבר לפרשבורג, לתוך בית מלא תורה ויראת שמים.

באותה שנה בה עבר לפרשבורג (תקנ"ט) גם נשא רבי משה שמואל אשה[15] בשם מרת ייטל.

אשה חשובה זו היתה בתו של הרה"ג מו"ה ליב גינז מקהילת קיצע — קהלה עתיקה סמוכה לפרשבורג, שהיתה אחת מ"שבע הקהלות" המפורסמות (אייזנשטאט, מטרסדורף, צעלים, פרוינקירכן, לאקנבאך, קויברסדורף וקיצע).

חותנו רבי ליב גינז נזכר בין החותמים (הפרנומרנטין) על ספרו של רבי משה שמואל "חנוך לשון עברית" שנדפס בשנת תקע"ה. נזכרים ברשימה זו "מו' ס' (?) ליב גינז חתני אין קיצע"; "מו' משה גינז א"א אין קיצע"; "ר' קלמן גינז א"א אין קיצע"; "ה' שמואל גינז א"א אין קיצע" (הבח' שמואל גינז מקיצע חתום גם בספרו של רמ"ש "מעגל ישר", תקס"ח)[16]. אין ספק שראשי התיבות "א"א" פירושם "אח אשתי". המלה "חתני" שנזכרה בקשר לרבי ליב גינז,

64), שהביאה לבסוף לפירוד הקהלות בהונגריה. אב"ד פאקש פנה אז אל רבי משולם איגרא, בענין זה, אבל הוא לא השיב לו "מטעם שגדר בעדו מיום בואו למדינה זו שלא להשיב לשום אדם" ועל כן הטיל על תלמידו רבי אברהם פריישטאט להשיב בשמו. והוא חותם שם "הק' אברהם בן הנגיד הג' כה' שמעון פ"ש". (ראה אבני בית היוצר, דף מו). מכתב התשובה של הגאון רבי יצחק גריסהאבער לגאון רבי אברהם פריישטאט, על מה שכתב לו בשם רבו, נדפס ב"הצופה מארץ הגר" (שנה א', ע' 100-101) אך המוציא לאור שם טעה טעות גסה וחשב שרבו של רבי אברהם פריישטאט הוא החתם סופר — ענין שאין שייך במציאות, כי זה היה בשנת תקנ"ח, ואילו מרן החתם סופר בא לפרשבורג רק בשנת נפלאו"ת (גם מה שהשיג שם על בעל כתב סופר הוא טעות גמורה). הגאון רבי אברהם נפטר ביום י' אב תק"ץ (שה"ג מערכת א' אות מ').

15. בספורו של רייך על נשואיו של רבי משה שמואל נפלה טעות במה שכתב שרמ"ש נשא אשה בהיותו בן 33 — וצ"ל בן 30.

16. רבי ליב, רבי משה, רבי קלמן ורבי שמואל גינז, כולם מקיצע, חתומים גם בספרו של רבי משה שמואל "הישר והברית" (תקפ"א).

אין פרושה בעל בתו של רבי משה שמואל — שהרי בשנת תקע"ה בודאי עדיין לא היתה לו בת נשואה. בלי ספק נכתבה המלה "חתני" בכתיב חסר (כמו בכל התורה, כגון "יתרו חתן משה", שמות י"ח, א) והכוונה: חותני.*[16] רבי משה שמואל שהיה בכל נפשו דבוק בלשון התנ"ך נהג לכתוב כפי הכתיב שבתורה, ולא בכתיב מלא. בספרו "הישר והברית" שיצא לאור כמה שבועות אחרי פטירת זוגתו הראשונה, מוזכרים בין החתומים שמותיהם של ארבע אלו, בלי תוספת של "חתני" וכו', רק בשמם בלבד.

מתקבל על הדעת שמשפחת חותנו רבי ליב גינז מקיצע היא משפחת גינז המפורסמת מאייזנשטאט. איזנשטאט וקיצע סמוכות זו לזו והיו קשורות בקשר הדוק במסגרת ארגון "שבע הקהלות". משפחת גינז מאייזנשטאט (ידועה גם בשם גינז — שלזינגר[17], כי חלק מהמשפחה באו לאייזנשטאט ממדינת שלזיה) מתייחסת בין השאר, גם לגאון רבי אברהם ברודא, שהיה ריש מתיבתא בפראג ואב בית דין בפרנקפורט דמיין[18]. אחד המפורסמים שבבני המשפחה הוא מרן הגאון רבי עקיבא איגר. מצד אביו היה הגאון רבי עקיבא איגר ממשפחת גינז מאייזנשטאט, והשם איגר הוא שם משפחת אמו, שהיתה נכדתו של הגאון רבי עקיבא איגר הראשון אב בית דין בפרשבורג.

בני משפחת גינז — שלזינגר היו מעמודי התווך של קהלת אייזנשטאט מאות בשנים. עשרות מצבות של בני המשפחה הועתקו בספרו של דובער וואכשטיין, "אבני אש" (כתובות שעל גבי הקברים בבית העלמין הישן דקהל אייזנשטאט, ווינא תרפ"ב). ולא מן הנמנע שכמה מבני המשפחה עברו בזמן מסוים להתגורר בקיצע הסמוכה.

*16. גם ברשימת היארצייטן של רבי ישראל חיים שיינבוים נאמר: "חמותי זקנתי אם אדומו"ח נ"י מ' ייטל בת ר' יהודא ז"ל י"ג שבט".

17. ראה "שלשלת היוחסין" הנספח לס' "רבי עקיבא ותורתו" לר"י ליברמן (עמוד י"ד) כי המשפחות: גינז, איגר, שלזינגר ויפה משפחה אחת הן.

18. ראה: כתב זאת זכרון, ע' 2-3.

אחרי חתונתו עבר רבי משה שמואל להתגורר בעיר חותנו, בקיצע, שם שימש בשנים ההם כאב"ד הגאון רבי צבי הירש ברוידא בעמח"ס "שני עפרים"[19]. בעזרת חותנו פתח לעצמו חנות קטנה. אולם עד מהרה עמד על כך שאין הוא מוצא די פרנסתו מחנות זו, ובפרט שבינתיים נולד לו בנו הבכור אשר אנשיל, והוצאות המשפחה גדלו. רבי משה שמואל נאלץ לעזוב את משפחתו (אשתו נשארה לפי שעה בקיצע) ועבר לוינה, שאינה רחוקה מקיצע. בוינה התקבל רבי משה שמואל למדריך ומחנך לבניו של הגביר רבי יוסף הירצלס (בערך בשנת תקס"ו)[20] וסייע שם בלימודים לנערים בעוד כמה בתים של נגידים.

בהיותו בוינה החל לפרסם את חבוריו בדפוס. אף על פי שמבחינה חמרית לא הצליח רבי משה שמואל כלל, וכל ימיו חי ברוחק, כך שהיה נוהג לתפור בעצמו בגדים לילדיו — התוצאה היחידה שנשארה לו ממקצוע החייטות שרכש בילדותו — הרי בחבוריו היה רבי משה שמואל גברא דמריה סייעיה. כל ספריו היו בזמנם בבחינת דבר בעתו, זכו להצלחה רבה, ורובם חזרו ונדפסו פעמים אחדות. רבי משה שמואל עצמו כותב בהקדמתו למהדורה השלישית של ספרו "מעגל ישר", ווין 1831, על הספרים שחבר:

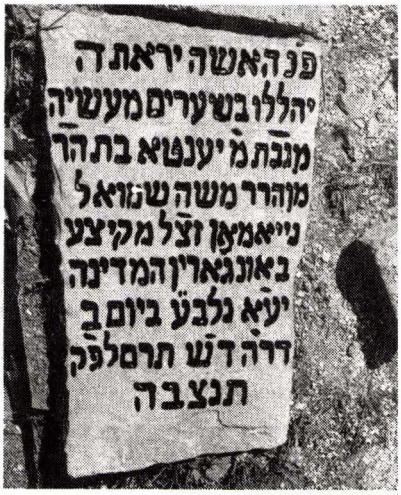
"כלם כאחד מצאו חן בקהל עדתי, כלם הצליחו ועשו פרי כחפצי ותשוקתי, מחובתי ורצוני — וזה האות, כי מידי הוצאתי אחד מהם לא היתה המלאכה די המבקשים אותה והמתאווים לו, וירב מספר הקונים ממספר הספרים".

כעשרים שנה אחרי נשואיו של רבי משה שמואל, נפטרה עליו אשתו מרת ייטל. היא נפטרה בשעת לידה, ביום י"ג שבט תקפ"א, ונקברה בבית העלמין בקיצע[21].

19. ראה אודותיו להלן בפרק ד.
20. כך יוצא מדברי רבי משה שמואל על ר"י הירצלס בראש ספרו "מעגל ישר", דפוס ראשון, תקס"ח. מדבריו בהקדמה ל"בת יפתח" נראה שכבר בתקס"ד עסק בהוראה.
21. בפנקס החברה קדישא דקהלה קדושה קיצע, שבכתב יד, ע' 510, נאמר:

אחרי פטירת זוגתו הראשונה חזר רבי משה שמואל לפרשבורג. הוא נשא אשה שניה, אבל לא הצליח בזווגו השני ולא זכה לשלום בית, משום שאשתו לא התנהגה כראוי עם בניו מאשתו הראשונה. משום כך עזב רבי משה שמואל את ביתו ועבר לבודפשט. בעיר זו התגורר במשך תשע שנים והתפרנס מהוראה לתלמידים ומכתיבת חיבוריו. בשנת תק"ץ נפל למשכב ואחרי מחלה ממושכת שנמשכה אחד עשר חודש, נפטר ביום כ"ג כסליו תקצ"ב[22].

בנו הגאון רבי אשר אנשיל מביא בכתביו דברי תורה בשמו של אביו. לעיתים הוא גם מביא בשמו ביאורים בעניני דקדוק. בניו האחרים של רבי משה שמואל אינם ידועים לנו, פרט לבתו מרת יענטא שעלתה לארץ ישראל ונפטרה שם.

מצבתה של מרת יענטא בהר הזיתים

האשה ייטל אשת מה' משה שמואל נימאן נפטרת ונקברת ביום ג' י"ג שבט בשעת לידתה בהיותה יושבת על המשבר, תקפ"א". תאריך זה גם מופיע ברשימת היארצייטן של שיינבוים.

22. התאריך כ"ג כסליו רשום ברשימת היארצייטין הנ"ל (ראה למעלה בהערה 2). בספרו של רייך נאמר כי רמ"ש נפטר ביום 29.11.831, ותאריך זה מקביל ליום כ"ד כסליו תקצ"ב.

פרק שלישי

ספריו של רבי משה שמואל

על שני נושאים בעיקר סובבים ספריו של רבי משה שמואל: א, לשון הקודש, לימודה והשימוש בה. ב, דברי מוסר. שני הנושאים גם יחד יסודם בהיות רבי משה שמואל כל ימיו מורה ומחנך פרטי בבתיהם של עשירים, ונסיונו זה מורגש בהם היטב.

בתור מחנך הבחין רבי משה שמואל בצורך בספרי לימוד טובים יותר מאלה שהיו אז בשימוש. בהקדמות של כמה מספריו הוא מבקר באופן חריף למדי את הספרים שקדמו לו, והוא טוען שמבחינה פדגוגית אין הם מתאימים לתעודתם. לדבריו ספרי הלימוד הישנים לדקדוק, מרבים יתר על המדה בפרטים רבים, ואינם מדגישים את העיקר, והמתלמד מהם נאבד בין הפרטים הרבים שאינו מסוגל לזכור אותם ולהשתמש בהם כראוי. כמו כן הוא טוען שמחברי הספרים לא שמו לבם לכך שהתלמידים המשתמשים בספרים הללו השפה המדוברת בפיהם אינה עברית (אלא יידיש או יידיש — דויטש), וספריהם נכתבו כאילו הלומד בהם כבר יודע את השפה על בוריה, ונחוץ לו רק לדעת את כללי הדקדוק. כשרונו הפדגוגי של רבי משה שמואל עמד לו כדי לערוך את החומר ולהגישו בצורה נוחה וברורה. כל זה הביא, כאמור, להצלחה הגדולה של ספרי הלימוד אשר חבר.

ספרי המוסר של רבי משה שמואל אף הם קשורים לנסיונו כמחנך. רבי משה שמואל הבחין בירידת הדור, והוא ניסה בדרכו שלו לתקן את פגמיו, וסבור היה שחרוזי המוסר שלו ואמרות החכמה שלקט בספריו יש בכוחם כדי להשפיע על הדור הצעיר.

רבי משה שמואל לא התייחס למקצוע ההוראה כאל משלח יד גרידא — בבחינת קרדום לחפור בו. נושא החינוך היה קרוב ללבו, וביחוד הוראת לשון הקודש שנפשו דבקה בה. בהקדמה לספרו "חנוך לשון עברית", תקע"ה, הוא מסביר את יסוד שיטתו לדרכו:

"תורה צוה לנו משה מורשה לקהלת יעקב היא התורה תמימה אשר נחלו אבותינו ממעמד הר סיני ואשר הלכו לאורה מאז היותם לעם סגולה עד היום הזה. היא תורת משה איש האלקים ודברי הנביאים הקדושים אשר שמו חק ומשפט ולמדו צדק ומוסר השכל לעם ישראל, הן הן המצות החקים והמשפטים בין דם לדם בין דין לדין לכל ריב ולכל נגע ולכל דבר חכמה ומוסר ללמד לאדם דעת, אשר המציאו וחדשו חכמינו וזקנינו על פי המדות שהתורה נדרשת בהן, ועל פי משפטי וחקי הלשון **היא החכמה המפוארה חכמת הדקדוק** [ההדגשה במקור] לכל כללותי' ופרטי' כגון: יש אם למקרא ויש אם למסורה, המלה או האות הזה בא להוסיף לרבות וזה למעט ולחלק, אל תקרא כן אלא כן, וכדומה הרבה מהלימודים מוסרים ונמוסיים אשר המציאו וחדשו מלשון המקרא ללמד לאדם דעת בינה והשכל. והכל בידיעתם דרכי וחקי הלשון ועומק ענינה, והיא היא חכמת הדקדוק אשר לה יד ושם טוב בין החכמים יודעי דעת ובינה, ואשר היא בכלל תורה צוה לנו משה וכו'. ומי אשר יבוז לשכל מלתה אין לבו נכון בתורת ד', וגם יאמר לכל כי סכל הוא. כי מלבד היעוד ועדות הגדולה הזאת על רום מעלתה ותפארתה, והצורך הגדול בה, הנה כל איש מבין ויודע דעת, ידע ויבין ויעיד: כי חכמת הדקדוק לדורשי התורה והחכמה כמחוגה ושרד לציר ולכל עושי מלאכת מחשבת בחכמה. וכאשר לא יצא הכלי על מתכונתו וישרו, לא תצלח המלאכה והתמונה מבלעדיהן, כי הלימודים וההקשים אם פשטיים אם מוסרים לא יתכנו ולא יאמנו מבלעדי החכמה הזאת".

והרי רשימת ספריו:

"בת יפתח: מליצה נאה כולל תוכחת מוסר השכל, לשיר בשירים על לב נערי בני ישראל ובחורי חמד למען יראו ויבינו בין טוב לרע ומהמידות הטובות המישרים דרכי האדם לבחור בהם ולמאוס ברע המתעה. מחבר בלשון קל וצח למען ירוץ כל קורא בו וילמדו התלמידים ויבינו מדעתם לדבר ולהשתמש בלשון הקודש. מאת משה שמואל מ"ן [=ניימאן] מקיצע". ווין, תקס"ה.

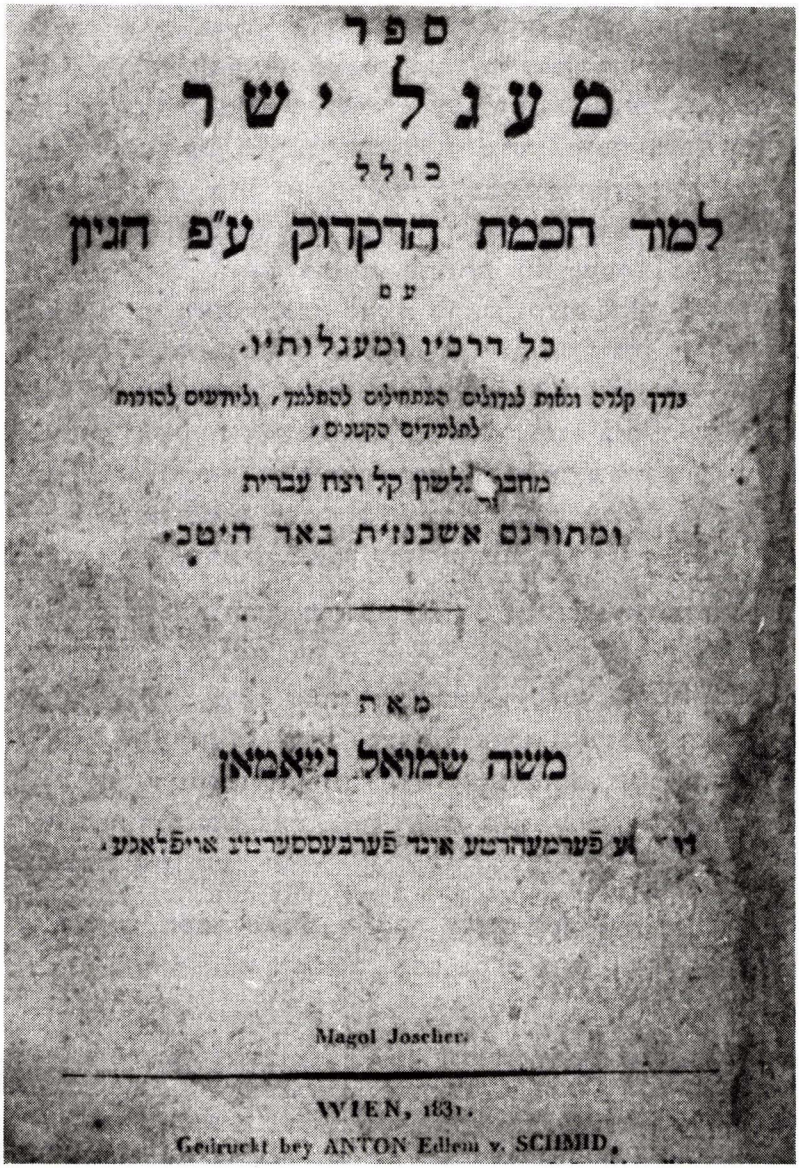
בהקדמה מספר המחבר כי "למען לא יהי' המאורע הזה במקרא קודש [כוונתו למעשה השופט יפתח ובתו, בספר שופטים] ללא תועלת, קמתי אני הצעיר ופניתי לי לאחר שעמלתי כל היום ותחילת הלילה[1] בלימוד תלמידים בחורף העבר, שעה אחת בלילה לעשות חבור קטן מזה, ללמוד וללמד מתוכו מוסר השכל ומליצה וחידות לבחורי חמד ואנשים כערכי. בקשתי ליפתח חברים ורעים כמוהו אשר התלקטו אליו בעת נדדו, ושמתי דברים בפיהם כנאות להספור הזה... ואף ליפתח פתחתי פיו פעמים בלשון זהב ולמודים, כי מאחר שזכה להיות לראש וקצין לבית ישראל ואף רוח ה' לבשתו כמבואר במקרא, לא היתה מדרגתו ומידת נפשו משפל אנשים כל כך, ובלתי ספק שנמצאו אתו מהדברים והנהגות הטובות וממידות הישרות. מלבד שהיה גבור בארץ ואיש חיל. ואף לבתו היחידה, יורה עליה המעשה באשר שמסרה את עצמה בנפש חפצה למות לכבוד ה' ולכבוד אביה, אין זה כי אם רוח נבונה ונפש ישרה נקי מכל דופי היה בקרבה"[2].

ספר זה הוא חבורו הראשון של רבי משה שמואל, ורובו כתוב בחרוזים.

"מעגל ישר: כולל למוד חכמת הדקדוק על פי הגיון עם כל דרכיה ומעגלותיה, בדרך קצרה ונאותה לגדולים המתחילים להתלמד, וליודעים להורות לתלמידים הקטנים. מחבר בלשון קל וצח ומתורגם אשכנזית באר היטב, מאת משה שמואל נימאן מקיצע". ווין, תקס"ח.

בראש הספר מזכיר המחבר לשבח את איש חסדו הגביר הנכבד כהר"ר יוסף הירצלס. הוא מספר שזה כשתי שנים הוא

1. כוונתו למה שכתוב בשולחן ערוך יורה דעה הלכות מלמדים סי' רמ"ה סעיף י"א: "יושב ומלמדם כל היום וקצת מהלילה" וכו'. על כל פנים נראה מכאן שרבי משה שמואל התחיל לעסוק מחדש בהוראה לתלמידים בערך בשנת תקס"ד.
2. מענין שהספר תורגם ליידיש ומצא חן בעיני הקוראים בפולניה, ונדפס שם לפחות ארבע פעמים: בווילנא, בשנים 1835, תקצ"ט ותר"ד; ובלבוב, בשנת 1850.

ספר

מעגל ישר

כולל

למוד חכמת הדקדוק ע"פ חנין

עם

כל דרכיו ומעגלותיו,

עדכן קלים וגמות לנמוגים המתחילים להתלמד, ולידעים למומות
לתלמידים מקטנים,

מחבר בלשון קל וצח עברית

ומתורגם אשכנזית באר היטב,

מאת

משה שמואל נייאמאן

דר" פערמעהרטע אינד פערבעסערטע אויפלאגע,

Magol Joscher.

WIEN, 1831.

Gedruckt bey ANTON Edlem v. SCHMID.

שער הספר מעגל ישר

נמצא בביתו, כמורה ומחנך לנכדו הבחור ששמו בער. החבור עצמו נחלק לשלושה חלקים: א. באור הקריאה הנכונה בלשון הקודש. ב, כללי הדקדוק. ג, לוח הפעלים, הכינויים והשמות, עם באורים.

ספר זה חזר ונדפס אחר כך כמה פעמים, מהדורה שניה מורחבת — פראג תקע"ז, ומהדורה שלישית — ווין 1831[3].

"שירי מוסר עברית ואשכנזית: עם אגרת תרופה לתועלת בני עמי לחבוש לבבות ונגעי בני אדם ולפקוח עיני בחורי ישראל להסיר מכשול ולהתם חטאת ולא יהיה להם לפוקה הדרך אשר לא ידעו. מאת משה שמואל ניימאן מקיצע". ווין 1814 (תקע"ד).

כולל, כשמו, שירי מוסר בעברית ובתרגום לגרמנית וכלשון המחבר "כלו רצוף אהבה ויראת א-ל ומוסר השכל בשיר ומשל לעורר הלבבות". הוא מספר שבהיותו יושב "בתוך עם, קריה המולה, שמחה ועליזה [כוונתו לעיר ווינה] לקול כנור ועגב שרים ישרות ותענוגי בני אדם... ואני ילוד אשה", ועלה בלבו חשש שמא יפתה לבבו וימשך אף הוא "לנטות אחרי ההבל, ולאחוז בסכלות התבל... ולולי שמתי החכמה והמוסר לאזורי והאמונה והיראה לי לעינים, כמעט שפכו אשורי ונטיו רגלי". אז התעורר להעלות את רחשי לבו ותכונות נפשו על הכתב, והתוצאה — ספרו זה.

על הצורך הגדול שיש בספר, לפי דעתו, הוא אומר: "דעת לנבון נקל, ומי לא ידע כי אין די באר... להעיר... אל הדעת והמוסר, החכמה והיראה? ובפרט בעת הזאת כי דלו שלומי אמוני ישראל והחזון נפרץ... לחזות אך בעיניהם ולהתחכם מלבם מבלתי שמוע לתורה ולתעודה, אמונה ויראה! ורבה המכשלה וגדלה

3. בהקדמה למהדורה השלישית כותב רבי שמואל "אנא ד' האיר עיני עמך ישראל חדש לבבינו... יחד לב עמך ישראל לב אחד ורוח אחת, הסר רוח תועים ורוח מטעה מקרבנו, לא יתגודדו ולא יתמוטטו ולא יפסחו עוד על שתי הסעיפים האלה ולא תהי' שערוריה בישראל כהיום הזה". וזה רמז למריבות שעוררו המשכילים בזמנו.

הרעה לדור אחר כי יבוא ולבנינו אחרינו, כי יגדלו באין תורה ומצוה, באין יראה ואמונה ומסורת אבות ודת מורשה כהיום הזה".

החלק השני של הספר, המדבר על קדושת הברית והסכנה לבריאות הגוף מהוצאת ז"ל עם תיקונים לרפואתו, נדפס אחר כך בפני עצמו בקראקא, בשנת תרנ"ט, בשם "תרופת מעשה ער ואונן".

"חנוך לשון עברית: אדער טהעארעטיש-פראקטיש שפראכלעהרע צור גרינדליכען אונד פאללקאממענען ערלערנונג דער עברעאישען שפראכע, פאן משה שמואל נייטאן מקיצע". ווין, תקע"ה.

הספר מוקדש לכבוד שני תלמידיו של המחבר, הקצינים יצחק (איגנאץ) הירש ואחיו מרדכי (מאקס) הירש, הוא נועד לתלמידים שכבר רכשו את יסודות השפה והדקדוק בספרו הראשון "מעגל ישר".

נדפס אחר כך כמה פעמים. מהדורה שניה מורחבת נדפסה תוך שנתים, בפראג תקע"ז, ושוב בווין 1821.

"מכתבי עברית: אדער עברעאיש דייטשער בריפפשטעללער... פארפאסט פאן משה שמואל נייטאן מקיצע". ווין תקע"ה.

בהקדמה מספר רבי משה שמואל שבחודש חשון[4] פרסם קול קורא (פרוספקט) כי בדעתו להוציא לאור את הספר, ומיד רבו החותמים עליו לפני צאתו עד שמחצית הספרים נמכרו עוד טרם נדפס הספר. הוא ממשיך שהמון העם סבורים שתועלתו של ספר כזה היא כדי למצוא נוסח מוכן מתאים לכל מכתב בכל עת ולכל צורך. אבל, אומר רבי משה שמואל, לספר זה יתרון על ספרי המכתבים הדומים לו, כי המתרגל בו ילמד לערוך את רעיונותיו ולהציג מחשבותיו בסדר נאה, ערוך ומתוקן. תועלת נוספת יש בו

4. ההקדמה חתומה באדר תקע"ה, ואם כן הספר יצא לאור בערך באדר — ניסן.

בספר "מכתבי עברית" כי הרגיל בו ישפר את סגנונו העברי ונערי בני ישראל יוכלו ללמוד בעזרתו לשון הקדש.

ספר זה הוא מלא ענין מכמה וכמה בחינות. רבים מהמכתבים מתארים את הווי החיים של בחורי הישיבות באותם הימים במדינת הונגריה והמדינות הסמוכות לה. באחד המכתבים כותב בחור במכתבו להוריו כי יש לו מזונות רק שלושה ימים בשבוע, בהם הוא סמוך לשלחנם של בעלי־בתים בקהלה, ובשאר הימים עליו לדאוג בעצמו לפרנסתו (מכתב ל"ה, ע' 68, במהדורת תקע"ז). מכתבים אחרים מתארים נדודיו של בחור מישיבה לישיבה, וכדומה.

נספחו לספר נוסחות שטרות שונים: סדר תנאים, נוסח כתובה, שטר חליצה וכו'.

ספר זה הוא השלב השלישי בתכנית הכוללת והמקיפה של רבי משה שמואל, בה ניתן להבחין כי שלושת הספרים, "מעגל ישר", "חנוך לשון עברית" ו"מכתבי עברית" נועדו להשלים זה את זה, והרי הם כמדרגות: הראשון נועד למתחילים, השני למתקדמים, והשלישי למי שרוצה להשלים את ידיעותיו בשפה ובסגנון, וללמוד כיצד לחבר ולערוך מכתב או חבור קצר בעברית.

"מכתבי עברית" זכה להצלחה עצומה. תוך שנתיים כבר נדפסה מהדורה שניה מורחבת, פראג תקע"ז, ושוב נדפס הספר פעמים רבות: פראג 1827, וויען 1834, 1847, תרט"ז, 1868, 1881, 1886, 1890, 1894, 1929. במהדורות המאוחרות של הספר שנדפסו אחרי פטירת המחבר נוספו הוספות שונות וכן גם נשמטו כמה וכמה דברים. בין ההוספות: אגרת מאת רבנו החתם סופר, והיא הסכמה לשירים לכבוד הקיסר שהעתיק מלשון אשכנז ללשון עברית המליץ מאיר לעטעריס.[5] הספר נדפס גם בפולניה (בשינויים והוספות שונות, כולל תוספת מכתבים ברוסית): ווילנא תרל"ז,

5. במהדורת ווין 1881 נדפסה אגרתו של החת"ס בע' 134, סי' כ'.

תרמ"ג, תרכ"ט, תרנ"ה תרס"ב ותרע"ג. (יש שרשמו גם עוד מהדורות: לבוב תרכ"א, פרעסבורג תרכ"ח, ווילנא תרמ"ו).

ראש אמנה: בהקדמה לספרו "הישר והברית" כותב רבי משה שמואל שהכין ספר לראשית למוד הקריאה בשם "ראש אמנה", "אשר מצא חן ושכל טוב בעיני מיודעי". תוכן הספר: "להורות דרך ישר ומועיל בראשית הלימוד מתמונות האותיות וקריאה הנכונה על פי משפט לשוננו הקדושה העברית, ובראשית החינוך על פי חוקי הדת ומשפט המוסר, וראשית ידיעת הלשון והבנתה, בפסוקי מוסר ויסודי הדתות, בברכות ותפלות יום יום, אשר לא ימלט כל איש ישראלי לבלתי דעת אותן מראשית ילדותו ונערותו". הספר נדיר ביותר וברוב הרשימות של ספרי רבי משה שמואל בקטלוגים השונים לא הזכירוהו.[6] נדפס בשנת תק"ף.

"הישר והברית": ראשית למודים לילדי בני ישראל מראשי ועקרי הספורים והקורות, הדתות והחקים והמצות הבאים בתורת משה... עם למודי מוסר ודרך ארץ... הכל בלשון קל וצח עברית ואשכנזית, מאת משה שמואל נייאמאן מקיצע". ווין 1821.

בהקדמה משתדל המחבר להראות כי סדר הלימוד המוצע כאן, לראשית למוד המקרא וכתבי הקודש לילדים, אינו חדש, אלא הדברים עתיקים והסדר ישן נושן ובעבר היה מקובל על פי מנהג האמוראים בזמן התלמוד בארץ ישראל. הספר כולל ספורי התורה, מבריאת העולם עד מתן תורה ומעמד הר סיני. בסוף כל פרק באים דברי מוסר. בין הנמוקים לחבור הספר הוא מזכיר:

"האנשים והנערים מההמון ודלי הדעת, והנשים ונערות אשר חדל להן ארח כנשים העבריות אשר לפניהן לקרא בספר המיוחד להן הנקרא צאינה וראינה (דייטש חומש)... ומתוך כך תשכח מהם תורת משה ודברי אלקים חיים זרים

6. הספר נרשם בקטלוג "קרית ספר" מאת זאב צייטלין (בגרמנית), לייפציג 1891-1895, ע' 253 (ועל פיו ב"ביבית עקד ספרים") לדבריו נדפס בשנת 1820, אך ספק בעיני אם הוא ראה את הספר. וצ"ע.

בעיניהן. כי עתה יהי' בספרי זה תמורה ושלמות... כי בו ימצאו חלקם הראוי להם ותועלת גדולה יגיע להן כי יקראו וישנו וישלשו את כל הכתוב בספר הזה... וישתלו דברי המוסר ומדות הטובות הבאים בתוכו בתוך לבם".

"**מלאכת החשבון**: אדער רעכענביכליין... אויף איינע קורצע אונד לייכטע ווייזע אונטערריכטען און פאן זעלבסט גוט ערלערנען קאן, פאן משה שמואל נייאמאן". תק"פ?

המהדורה הראשונה שנדפסה בשנת תק"פ (או תקפ"א) יקרת המציאות ולא ראיתיה (וגם לא נרשמה על ידי הביבליוגרפים).[7] מהדורה שניה מורחבת נדפסה בווין תקצ"ב (1831). יש שגם רשמו מהדורת ווין 1837.

הספר כשמו כן הוא, מלמד מלאכת החשבון, וכולו בגרמנית באותיות "צאינה וראינה" (האותיות המיוחדות לספרים ביידיש או ביידיש-דויטש).

באור מלות ההגיון, לרבנו משה בן מיימון: עם פירוש מהרמבמ"ן ועם תרגום אשכנזי ויתר ביאור מאת משה שמואל נייאמאן. ווין 1822. נדפס שוב בפרעסבורג 1833, 1853, ולבוב 1876.

"**הכדור**: אדער געאגראפיא. ענטהאלטענד די מאטעמאטיש — פיזיש — פאליטישע ערד אונד לענדערבערשרייבונג... עברית ואשכנזית מאת משה שמואל נייאמאן". פראג 1831.

החלק הראשון של הספר עוסק בגיאוגרפיה כללית (מבנה כדור הארץ, חלקי העולם, האקלים וכיוצא בזה). חלק זה הוא בעברית ובגרמנית. המשך הספר — והוא רוב הספר, הוא גיאוגרפיה פיזית ומדינית של מלכות אוסטריה-הונגריה, ומעט גם על שאר מדינות אירופה. חלק זה כולו בגרמנית באותיות "צאינה וראינה".

7. ב"בית עקד ספרים" רשם תקפ"ב, ולא ידעתי מניין לו זה.

רייך מזכיר שני ספרים נוספים של רבי משה שמואל: "יסודי הדת" ו"שושנה", ולא ראיתים, וגם לא מצאתי זכרם בביבליוגרפיות. כמו כן נזכר ספר נוסף, "לוח הפעלים" (טבלאות ללמוד הדקדוק העברי), שלפי הביבליוגרפיות של פירסט, פאהן וצייטלין נדפס בווין 1837.

בעזבונו של רבי משה שמואל נשארו בכתב יד פירוש על התורה, תרגום עברי של ספר ברוך (מן הספרים החיצוניים), ספר רפואות עממי ושירים שונים.

★

מן הראוי להזכיר כאן כמה מבין החותמים החשובים מגדולי ישראל שחתמו על ספריו של רבי משה שמואל. דבר שיש בו כדי להווכח באיזו חברותא וסביבה חי המחבר ומי היו האנשים שמצאו ענין בספריו:

רבי דניאל פרוסטיץ: גאון אדיר, ראב"ד פרשבורג. נולד בשנת תקי"ט לערך, בישוב קטן סמוך לפרוסטיץ שבמורביה. היה תלמידו של הגאון רבי מאיר ברבי, אב בית דין פרשבורג, ואחר כך למד בפראג. עסק גם בקבלה, וכאשר נודע לו שהגאון רבי משולם איגרא אב בית דין פרשבורג ידיו רב לו גם בחכמת הנסתר העתיק רבי דניאל אהלו לפרשבורג כדי שיוכל להשתעשע עמו בדברים שהם כבשנו של עולם. הגאון רבי משולם איגרא חבב אותו ביותר וצירף אותו לבית דינו. חיבה יתירה שררה גם בינו ובין החתם סופר.

רבי דניאל פרוסטיץ בא בכתובים עם גאוני דורו, ותשובות אליו נדפסו בשו"ת נודע ביהודה, חתם סופר, מהר"י אסאד ומהר"ם שיק.

נפטר ביום ו' אדר תר"ו (אבני בית היוצר דף נו־סא; שה"ג מערכת א אות נז).

חתם על ספר "מעגל ישר".

רבי זלמן ליב גרינספעלד: אב"ד סערדהאל. היה חתנו של רבי בנימין וואלף טעבין, ראש קהלת פרשבורג. החתם סופר ב"ספר הזכרון" שלו מזכיר שכאשר נפטר ר' וואלף בשנת תקס"ט נספד ממנו "ומהרבני המופלג מהו' זלמן ליב נ"י".

בספר חוט המשולש מסופר שכאשר עלתה על הפרק שאלת קבלת אב"ד בפרשבורג, לפני שהתקבל החת"ס, רצו כמה מחשובי העיר קרוביו של ר' זלמן ליב לקבלו כרב לעיר. אבל אחרי שבא מרן החת"ס לשבת על כסא הרבנות ובקרו אותו חכמי העיר, וביניהם ר' זלמן ליב, וראו את גדולתו ועוצם חכמתו וצדקתו, הכירו כולם כי אכן בצדק נפלה הבחירה על החת"ס וגם הג"ר זלמן ליב קבל עליו מרותו של החת"ס, ונהפך לו לאוהב נאמן, עד שהחת"ס השתדל בעדו שיתקבל לאב"ד בסערדהאל (אבני בית היוצר דף ע; שה"ג מערכת ז אות י).

חתם על ספר מעגל ישר בהיותו מתגורר בפרשבורג סמוך לשלחן חותנו.

רבי מרדכי אפרים המכונה רבי פישל סופר: גאון וקדוש מפורסם בפרישותו וצדקתו. היה בנו של האומן המופלא במלאכתו מלאכת הקודש ר' זוסמן סופר, אשר החת"ס אמר עליו שהוא גאון בסופרות.

ר' פישל יצק מים על ידי החת"ס במטרסדורף ומשם עבר לישיבת הגאון ר' דוד דייטש בעל "אהל דוד", ואח"כ עבר לפרשבורג. כל ימיו עסק בהרבצת תורה לצאן קדשים, והצליח לגדלם לתורה וליראה, ואע"פ שהיה ת"ח גדול ומופלג יעץ לו החת"ס שלא ישבית עצמו ממלאכת הקודש זו של חינוך ילדי ישראל. רוב ימיו ישב בתענית, והיה ענוותן ושפל ברך. זכה לבנין וחתנין רבנן — שלשלת הקודש, הלא המה הגאונים ר' נפתלי סופר אב"ד טופולטשאן וקאדלבורג, ר' חיים סופר אב"ד מונקאטש ובודפסט, ר' יעקב שלום סופר דומ"צ בטופולטשאן, ור' אליעזר זוסמאן סופר אב"ד פאקש. ומהם נמשכה השלשלת עד ימינו אלה, רבנים וצדיקים ות"ח (אבני בית היוצר דף עד־עה).

חתם על ספר "מעגל ישר" עוד בהיותו בחור ("הבח' פישל סופר"), ומכאן שבשנת תקס"ח עדיין לא נשא אשה.

רבי יחיאל מיכל קיצע: גאון ונגיד תלמיד מובהק לגאון ר' מרדכי בנעט אב"ד ניקלשבורג. היה חתנו של הצדיק הפרנס המפורסם רבי מענדל טעבן מפרשבורג. כל ימיו היתה תורה וגדולה על שולחנו, כמו שכתב עליו החת"ס בהסכמתו לספרו "שלמי נדבה". היה סיני ועוקר הרים, ונפלאות מספרים מעוצם שקידתו והתמדתו. עמד בפרץ נגד מהרסי הדת, וצדקת פזרונו נודעה לשם עד שנקל היה לו לפעמים לתת אלפים בכדי לקיים דת משה וישראל על תלה. נפטר כ"ו אלול תר"ו (אבני בית היוצר דף סג־סד; שה"ג מערכת י' אות קכח).

חתם על "מעגל ישר".

רבי (בנימין) וואלף טעבין, פרנס ומנהיג קהלת פרשבורג. נודע בצדקתו (בעל "אבני בית היוצר", ר' יצחק ווייס אב"ד קאדלבורג, מכנה אותו "צדיק יסוד עולם"). היה אחד מהמצויינים שבשתדלני הדור, ולפני מלכים התיצב לבטל גזרות קשות לכלל ישראל. החת"ס בספר הזכרון (ירושלים תשי"ז, ע' ה) כותב עליו: "צדיק מפורסם לשבח, מנהיג הקהלה ימים ושנים". היה מהדר מאוד במצוות מילה, ונימולו על ידו שנים עשר מאות ועשרים וששה ילדי בני ישראל, כמנין פעמיים תרי"ג.

כדי לדעת מי ומי היו אלה שחבבו את ספריו של רמ"ש, כדאי להעתיק כאן מה שכתב ר' וואלף לזכרון באחד מפנקסי המילה שלו, שבהם רשם שמות הנימולים על ידו. ביום ג דחנוכה תקל"ט רשם:

"במה אכף ואקדם לאלקי מרום אשר הביאני עד הלום וזכני להתהלך לפניו במצוה זו אשר נכרתו עליה שלש עשרה בריתות ושקולה כנגד כל המצוות להיותה האמצעי להכניס בניו תחת כנפי השכינה, מיום שעמדתי על דעתי עד היום הזה, שזכיתי להשלים המנין תרי"ג כמנין מצוות עשה ולא תעשה אשר המה כמנין

אברים וגידים שבאדם, עם ה' אלה אשר נמולים על ידי בעזרת ה' הרועה אותי מעודי, אתה ה' תחשוב לי בזה כאילו קיימתי כל תרי"ג מצוות בכל פרטותיהן ושרשיהון ויתוקן בהם כל אברי וגידי אשר פגמתי בהם בשמך הגדול, ותחשוב לי בזה כאילו הקרבתי לפניך על גבי מזבחך מנין קרבנות האלה והם ימליצו בעדי כשיגיע יום פקודתי ואתן שיר והודאה על העבר ואתפלל על העתיד. ה' אלקי אשר החילות להראות את חסדך בזה כן תגדיל חסדך עלי וזכני להתחיל ולגמור עוד מנין ומספר כהנה וכהנה, חזקני ואמצני אך הפעם לבל ימצא בי חיל וחלשון ולא יצא מתחת ידי דבר שאינו מתוקן ואלי' מלאך הברית יעמוד על ימיני בכל עת לסמכני אמן סלה" (אבני בית היוצר, דף סט־ע; שה"ג מערכת ו' אות טז).

חתם על ספר "מעגל ישר".

רבי אברהם הרש לבוב (למברגר): "הטפסר הגדול פרנס ומנהיג הקהילה שתדלן המדינה צדיק כביר", בנו של הגביר הצדיק רבי מענדל לבוב מפרשבורג (שאף הוא חתם על ספרו של רבי משה שמואל). מסר נפשו להגן על דת ישראל, ופזר את רכושו להציל יהודים לקוחים למות. ביתו היה פתוח לרווחה יומם ולילה לכל איש מצוק ומר נפש. בשנת תקצ"ג עמד לפני הקיסר פראנץ לבקש לקיים את העירוב שהותקן בעיר, שעירית פרשבורג התנכלה לו (ורמז לזה מרן החתם סופר בתשובה, אורח חיים סימן צט).

כאשר נפתח בפרשבורג בית ספר של המשכילים, שלא ברצון היראים (בשנת תק"ף) קרע רבי הרש לבוב קריעה וישב שבעה (וינגרטן, תולדות יהודי ברטיסלבה, ע' 69). נפטר כ"א תמוז תקצ"ד ונספד על ידי החתם סופר (דרשות חתם סופר דף שצד; אבני בית היוצר דף סו; וינגרטן, שם, ע' 75־77).

חתם על ספר "מעגל ישר".

רבי מנחם מנדל לבוב (למברגר): גביר וצדיק ממנהיגי קהלת פרשבורג. היה בין החותמים על כתב הרבנות של החתם סופר. נפטר ט"ו מרחשון תקצ"ב.

הקדיש את ביתו לתורה ותפילה, ויסד שם בית מדרש וחברה ש"ס ונדב ספרים יקרים ועתיקים לבית המדרש שלו.

חתם על ספר "מעגל ישר" יחד עם בנו רבי אברהם הרש.

רבי יעקב קאפיל שאכרלס: מחשובי קהלת פרשבורג. תלמיד חכם מופלג. חתם השלישי בכתב הרבנות של החתם סופר. היה בקי גם בחכמת החשבון, וחבר ספר בחכמה זו בשם "פרפראות לחכמה" (ווין תקע"ד). מרן החתם סופר הסכים לספרו והוא משבחו: "והראני ידו הגדולה בקונטרס שחיבר להקל על המעין בלימודי אוקלידס וטעמתי מצוף נועם אמרותיו". את המחבר מכנה החתם סופר "ידידי הרב המופלא כבוד מוהר"ר קאפל שאכרלס בנן של קדושים הרב המופלא מוה' איצק שאכרלס".

רבי קאפיל חבר גם ספר בשם "הגהות בני יעקב", והוא הגהות ותיקונים לספר הישר לרבנו תם. ספר הישר יצא לאור בשנת תקע"א מכתב יד שהיה שייך לגביר רבי מענדל טעבין, והגאון רבי דניאל פרוסטיץ, ראב"ד פרשבורג, הנזכר לעיל, תקנו וסדרו לדפוס. אולם בעל כתב היד סירב לתקן ולהגיה אפילו כל שהוא מן הנוסח שהיה בכתב היד (כפי שכתב החתם סופר בהסכמה לספר הישר), וטעמו, משום שרבינו תם עצמו בספר הישר אוסר להגיה כלום בתוך הש"ס, וקל וחומר שלא להגיה בספרו של רבינו תם עצמו. על כן נדפס הספר בשבושים מרובים. רבי קאפיל קם והגיה את הספר, ותיקוניו היו למראה עיני החתם סופר ובהסכמה שכתב החתם סופר לספר "פרפראות לחמה" הוא מזכיר לשבח גם את "הגהות בני יעקב" (בסופו של דבר הספר האחרון לא נדפס).

חתם על ספר "מעגל ישר"

רבי משה ב"ר מיכאל שאכרלס: מחשובי קהלת פרשבורג. שימש כגבאי הצדקה של חברה קדישא גמילות חסדים בעיר ותרם סכום עצום לבנית בית החולים, אחרי שהבנין הישן נשרף בערב שבועות תקע"א. החתם סופר נתן מכתב המלצה לבבי

לבנו של רבי משה, רבי יהודה ליב, כאשר נסע לארץ ישראל (נדפס בספר הזכרון, מהדורת ירושלים תשי"ז, ע' כו וראה עליו להלן בפרק ה'). (אבני בית היוצר דף עח).

חתם על "מעגל ישר".

רבי אפרים טרעביטש: מחשובי קהלת פרשבורג. חתום על כתב הרבנות של החתם סופר בין שאר הפרנסים והבעלי בתים החשובים (אבני בית היוצר, דף נב).

חתם על "מעגל ישר" ו"חנוך לשון עברית".

רבי זנוויל אופנהיים: מחשובי קהלת פרשבורג. פזר סכומים גדולים לצדקה, ומימיו לא אמר דבר וחזר לאחוריו (אבני בית היוצר דף טו. כנראה נפלה שם טעות בתאריך פטירתו).

חתם על "מעגל ישר".

רבי שמואל דייטש: צדיק מפורסם, חתנו של הגאון רבי מרדכי טאסק, ששימש ראש בית דין בפרשבורג יותר מחמשים שנה (חתנו השני של רבי מרדכי טאסק היה רבי משה קאנישא, תלמידו המובהק של החתם סופר, שהיה אב בית דין יינק ופרוינקירכן).

רבי שמואל דייטש היה חותנו של הגאון רבי זלמן בוניהאד ראש בית דין פרשבורג (אבני בית היוצר, דף נו; ספר הזכרון, ירושלים תשי"ז, ע' כה).

חתם על "מעגל ישר".

רבי אייזיק ראב לעווי: מחשובי קהלת פרשבורג. בפנקס החברה קדישא של פרשבורג נאמר שכאשר נשרף בנין בית החולים של הקהלה בשנת תקע"א, היה רבי אייזיק אחד הגבאים אשר טרחו לאסוף את הדרוש לבנין החדש של בית החולים (אבני בית היוצר, דף עח).

חתם על "הישר והברית".

רבי יוסף בעטטלהיים: מהמשפחות הותיקות בפרשבורג. צאצאי המשפחה לקחו חלק חשוב בחיי הקהלה עד הזמן האחרון. רבי יוסף נזכר על ידי החתם סופר (ספר הזכרון, ירושלים תשי"ז, ע' יד).

חתם על "הישר והברית".

רבי יעקב בן הגאון רבי צבי הירש ברודא: בספר "מעגל ישר" חתם "הבח' יעקב בן הגאון אב בית דין נ"י". האב בית דין בקיצע באותן השנים היה הגאון רבי צבי הירש ברודא, שהיה גם אב בית דין בסעמניץ, ומחבר הספרים "ארץ צבי ותאומי צביה" על שולחן ערוך אבן העזר, ו"שני עפרים" — דרשות. בנו רבי יעקב הוציא לאור את ספרו של אביו "שני עפרים" בשנת תקפ"ה, והסכימו לו גדולי הדור (ביניהם החתם סופר ורבי מרדכי בנעט) והם משבחים בהסכמותיהם גם את בן המחבר המוציא לאור. רבי יעקב עצמו היה חתנו של הגאון רבי משה הלוי אב בית דין צעלעם, שהיה חתן הגאון רבי אליעזר קאליר בעל "אור חדש".

חתם על "מעגל ישר".

רבי יוסף בוסקוביץ מאופען: בן הגאון רבי זאב וואלף בוסקוביץ. הוא הוציא לאור את ספרי אביו: "סדר משנה" על הרמב"ם, חלק ראשון, תק"ץ, וספר "מאמר אסתר", דרשות, תקצ"ב. מסתבר שרבי משה שמואל הכיר אותו כאשר למד אצל אביו בפעסט ואצל זקנו בבוסקוביץ.

חתם על "הישר והברית".

פרק רביעי

העיר ווייטצען ורבניה

רבי אשר אנשיל נולד בעיר קיצע (אחת מ"שבע הקהילות" שבין ווין לפרשבורג) בשנת תקנ"ט,[1] כבן בכור לאביו הרב החכם רבי משה שמואל ולאמו מרת ייטל בת רבי ליב גינזו. קהלת קיצע היתה קהילה קטנה, נאה וחסודה. הרב הראשון של הקהלה, הגאון רבי משה אלעזר, כאשר בא בפעם הראשונה לעיר וראה את

1. לפי מסורת המשפחה המובאת בספר "אילנות", ע' 132, היה רבי אשר אנשיל בעת פטירתו (ביום כ' אייר תרמ"ב) בן פ"ג. לפי זה נולד איפוא בשנת תקנ"ט. מקורות אחרים מוסרים תאריכים אחרים: ר' אשר ליב בריסק בספרו "חלקת מחוקק", חוברת ז דף מה, כותב שרבי אשר אנשיל היה בן פ"ב שנים בפטירתו — ואם כך הרי שנולד בשנת תק"ס. בספר "מליצי אש" (חלק א, כ' אייר, ע' רפד) נאמר על רבי אשר אנשיל "נולד בשנת תק"ע והי' גדול בתורה ובצדקות ועוד צעיר לימים בן כ"ז כבר הי' אב"ד ווייצען ושרת שם ברבנות כ"ה שנה ואוה למושב לו ארץ הקדושה". הדברים הללו אינם מדויקים די הצורך וטעונים תיקון. שכן רבי אשר אנשיל לא היה בן כ"ז כאשר נבחר לאב"ד ווייטצען, ולא היה שם כ"ה שנים אב"ד, ולא עלה לארץ בשנת תרכ"ב אלא בשנת תרכ"ג, כפי שיבואר בפרקים הבאים, וגם תאריך לידתו הנקוב שם, תק"ע, אף הוא אינו מדויק. גם בספר שם הגדולים (מערכת א אות רד) וכן שטיין, אבן המאיר (תולדות רבני הגר) ע' לד וגרינוואלד (סיני, כו, ע' רלד) גורסים שרבי אשר אנשיל נולד בשנת תק"ע, שכן הם כותבים שנפטר בגיל ע"ב שנים. אולם זו בודאי טעות. נציין שכאשר עלה רבי אשר אנשיל לארץ הקודש בשנת תרכ"ג תארו אותו מקבלי פניו בתואר "הרב הישיש" (ראה בפרק ה). תואר זה אפשרי אם נולד בשנת תקנ"ט, וממילא בשנת תרכ"ג היה בן ס"ד. אולם אם נולד בשנת תק"ע היה בעליתו לארץ בן נ"ג בלבד, ולא יוצדק לגביו התואר "ישיש". גם בכתב ההמלצה שקבל ראי"א מקהלת ווייטצען לפני עלייתו לא"י, כתוב שהיה שם אב"ד במשך כ"ב שנה.

קהלתו הקטנה אמר בבדיחותא: "אפס קצהו תראה וכולו לא תראה".[2]

באותן השנים שמש כאב"ד בקיצע הגאון רבי צבי הירש ברוידא[3], ומסתבר שבנעוריו קבל רבי אשר אנשיל תורה מהגאון האב"ד שבקהילתו. על רבותיו שלמד אצלם בבחרותו לא ידוע לנו, אולם באוצר כתביו של רבי אשר אנשיל נמצא העתק מכתב חידושי תורה שכתב אל "רבו ומורו". שמו של מקבל המכתב אינו ברור, אך כפי הנראה השם הוא רבי חיים בנימין הלוי, ומסתבר שהוא הגאון רבי חיים בנימין פולאק, שהיה אב"ד טרנטשין ואחר כך במשך שלושים שנה היה אב"ד בקהלת סערעד, ונפטר ביום כ"ז שבט ת"ר.[4]

בהיותו אברך צעיר התגורר רבי אשר אנשיל בפרשבורג, שם נשא את זוגתו, מרת דבורה.[5] קרוב לשער כי באותן השנים לפני

2. שם הגדולים מערכת מ' אות קפ"ה. גרינוואלד כותב שרבי אשר אנשיל נולד בפרשבורג (פאר חכמי מדינתינו, מערכת א אות רג). ואם קבלה היא נקבל (קיצע סמוכה לפרשבורג).
3. הגאון רבי צבי הירש ברוידא היה גאון מובהק מגדולי ישראל המפורסמים בדורו. שמש ברבנות בק"ק סעמניץ ומשם התקבל לק"ק קיצע, והרביץ תורה בישראל כארבעים שנה. שמו נערץ מאוד בפי גדולי דורו שהעריכו את רום ערכו. שקיל וטרי עם הגאון בעל נודע ביהודה (נודע ביהודה מהדורא קמא אבן העזר סי' יח, מהדורא תנינא אה"ע סי' ט). הסתלק לעולמו ביום כא כסליו תקפ"א. מחבוריו הרבים נדפס ספר "ארץ צבי ותאמי צביה" על שלחן ערוך אבן העזר וחדושי אגדה "שני עפרים", שנדפס בהסכמת מרן החתם סופר (שם הגדולים, מערכת צ אות יח; מליצי אש, ח"ג כא כסליו ע' מה; זכור לאברהם, ע' קמו). אחריו שמש שם ברבנות (החל משנת תקפ"ג) הגאון רבי יהודה אריה ליב פופער, אשר נזכר פעמים אחדות בתשובות החתם סופר. נפטר ביום כח אלול תר"ה (שם הגדולים מערכת ל אות יג).
4. שם הגדולים מערכת ח אות יט, ב (ושם נאמר עליו: "רב גדול ומפורסם"); מליצי אש ח"ג כז שבט ע' 52 ("גדול בתורה וצדיק תמים"). מכתבו של רבי אשר אנשיל נכתב ביום ערב שבת פרשת מטות תקפ"ח, בהיותו כבן כ"ט. בראש המכתב מודיע רבי אשר אנשיל לרבו כי מצבו טוב, ואחר כך הוא פותח בדברי תורה.
5. על גבי מצבתו של רבי מנחם מענדיל, בנו הבכור של רבי אשר אנשיל, ושל

נשואיו או אחר כך קבל הורה גם מפיו של מרן החתם סופר. באוצר כתביו של רבי אשר אנשיל נשתמרה העתקת אגרת ובה שתי שאלות בהלכה ששאל רבי אשר אנשיל מהחתם סופר. האגרת נכתבה בעת שרבי אשר אנשיל כבר היה מורה הוראה בישראל, ובקש מאת החתם סופר להשיב לו הלכה למעשה. האגרת חתומה בלשון זו "אלו דברי עבדו ותלמידו הכורע ברך להדרת כבודו הרמה...". אמנם יש להסתפק בכוונת הדברים, אם היה רבי אשר אנשיל ממש תלמידו של מרן החתם סופר, או שמא אין זו אלא לשון ענווה בלבד. אולם מכל מקום נראה שלא היה הכותב נוקט בלשון "עבדו ותלמידו" אם לא יצק מים על ידיו של החתם סופר לפחות זמן־מה והיתה ביניהם היכרות קרובה. במקום אחר, בדרשותיו שבכתב יד, מביא רבי אשר אנשיל "מה ששמעתי מפי הגאון המנוח מו"ה משה סופר אב"ד דק"ק פרשבורג". הדברים המובאים בשם החתם סופר הם דברי הדרכה למנהיג לעדת בני ישראל, כיצד יתנהג עם קהל עדתו.[6]

אחיו רבי משה שמואל, נאמר "ושם אמו דבורה". אולם בספר "רבני הונגריה" (בהונגרית) ע' 105, נזכר שאשתו של רבי אשר אנשיל, אשר מקום מנוחתה בפרשבורג, נקראה בשם שיינדל. אך במשפחה לא נשתמר שם זה.

המקורות מזכירים שרבי אשר אנשיל התגורר כנראה בפרשבורג, על סמך העובדה שאשתו הרבנית נקברה בבית העלמין בפרשבורג ("רבני הונגריה", שם, "אבן המאיר" ע' לד, ועל פי זה גרינואלד, סיני, כו ע' רל"ד). לדברים הללו יש יסוד אם אכן אשתו הראשונה נפטרה עוד בשנת תקצ"ב, לפני שהתקבל לרב בווייטצען. לפי שמוכח מזה שקודם שעבר לווייטצען גר בפרשבורג. אולם ברי שאשתו נפטרה אחרי שהתקבל לרב בווייטצען, כפי שנכתוב להלן. אולם אעפ"כ מסתבר שרבי אשר אנשיל אכן היה תושב פרשבורג — או שלפחות משפחת אשתו מוצאה מפרשבורג — כי אחרת מדוע לא נקברה בווייטצען אלא בפרשבורג. אולם יתכן שלא נקברה בווייטצען אלא בפרשבורג מכיון שבזמן ההוא לא היתה אפשרות וגם לא היה נהוג להוליך נפטר מעיר לעיר, ובפרט שמרחק רב יש בין פרשבורג לווייטצען.

6. וזה לשונו של רבי אשר אנשיל בשם החתם סופר: "על מה שאמרו (ברכות דף ו' ע"ב) כיון שאדם נצרך לבריות פניו משתנים לכמה גוונים ככרום זה וכו', רצונם לומר שהבריות צריכים לו, להיות להם למנהיג, צריך לדעת להורות כל אחד לפי מהותו".

בשנת תקצ"ג נקרא רבי אשר אנשיל בקריאה של חיבה לכהן בתפקיד אב"ד בקהלה חדשה, היא הקהלה אשר כעבור שנים אחדות נעשתה לקהלת ווייטצען, והוא כבן ל"ד. קהלה זו היתה מקום הרבנות הראשון שלו, ולפני כן לא שמש כרב — שהרי בכל כתביו אין הוא מזכיר אלא את רבנותו בווייטצען.*[6] הוא היה הרב הראשון בקהלה זו, והיה עליו לארגן את הקהלה מן המסד עד לטפחות. היתה זו הפעם הראשונה, אך לא האחרונה, שרבי אשר אנשיל נטל עליו תפקיד כזה. בפעם השניה עשה זאת כעבור שלושים שנה, כאשר עמד בראש הקהלה החדשה של עולי הונגריה בארץ הקודש וארגן את מוסדותיה.

העיר ווייטצען (בהונגרית וואץ) היא עיר קטנה השוכנת כ־30 ק"מ צפונית לבודפשט, בירת הונגריה. כאשר שלטו הטורקים בהונגריה היתה שם קהילה יהודית קטנה, אולם לאחר שגורשו הטורקים נאסר על היהודים לשבת בווייטצען. למעשה אסור היה אז ליהודים להתגורר ברוב הערים של מדינת הונגריה — באותן הערים שהיו נתונות לשלטון ישיר של המלך ("ערי המלך"), ולא היו כפופות לאצילים המקומיים. בערים הללו היה השלטון המקומי נתון בידי אזרחי העיר ובראשם הסוחרים, והללו חששו מהיהודים שעשויים היו להתחרות עמהם במסחרם. לפיכך השתדלו תמיד העירונים להרחיק את היהודים מעריהם. לעומת זאת הותר ליהודים להתגורר בערים שהיו בנויות בנחלותיהם של האצילים ההונגרים. הללו היו מעונינים במיסים הכבדים שהיהודים העלו להם ולכן התירו להם לשבת באדמתם, למורת רוחם של הסוחרים הנוצרים תושבי אותן הערים. הדוגמה המפורסמת לכך הן הערים אייזנשטאט וחברותיה "שבע הקהלות" (אייזנשטאט, מטרסדורף, צעהלים, קויברסדורף, לאקנבאך, פרוינקירכן וקיצע) וכן קהלת פאפא, אשר שכנו בנחלתם של

*6. בידיעה שהתפרסמה בעתון "הלבנון" (כרך א גליון 8 י"ט אלול תרכ"ג) על בואו של רבי אשר אנשיל לירושלים, נאמר שהיה אב"ד בכמה ק"ק במדינת הונגרין ובאחרונה בק"ק ווייצען" — אולם אין לידיעה זו (כי רבי אשר אנשיל היה אב"ד בקהלות נוספות) שום סיוע ממקור אחר.

הנסיכים למשפחת אסטרהאזי.[7] ווייטצען היתה מקום־מושב של בישוף נוצרי, וזו היתה העילה שמצאו לאסור על היהודים להתגורר בעיר.

האיסור על היהודים להתגורר ברוב ערי המדינה היה אחד הגורמים העיקריים להבדל הגדול שבין שני חלקי היהדות ההונגרית: בין יהודי אובערלאנד ("הגליל העליון", מערב הונגריה) ובין יהודי אונטערלאנד ("הגליל התחתון", צפון־מזרח הונגריה). בין שני האזורים הללו הפריד איזור נרחב שבו לא היתה שום עיר אשר השלטונות התירו ליהודים להתישב בה, וכתוצאה מכך כמעט שלא היה מגע ישיר בין היהודים מהגליל התחתון שרובם היה מוצאם מפולין והחסידות התפשטה ביניהם, ובין היהודים מהגליל העליון, שמוצאם היה בעיקר מגרמניה, מבוהמיה וממורביה. עקב זאת נשמר ההבדל שבין שתי החטיבות הללו במשך שנים רבות, ולא היתה להם האפשרות להתמזג.

עם זאת, גם בערים רבות שנאסרה עליהם ההתישבות מצאו היהודים דרכים לעקוף את המכשולים שהונחו בפניהם. הם התישבו בכפרים הסמוכים לעיר, ונהגו להכנס העירה על מנת לסחור שם ועם רדת החשכה חזרו לכפר מגוריהם, שכן חמור היה ענשו של יהודי שלן בעיר[8]. הקהלות הכפריות הללו שגשגו והתפתחו מאוד בשנים תק"ס־ת"ר, ובמקומות רבים הוקמו בכפרים הללו קהלות חשובות.

בשנת ת"ר הקלו השלטונות את ההגבלות על התישבות היהודים בערי הונגריה, והותר להם להתגורר ב"ערי המלך". נותרו רק מספר ערים שבהן עדיין עמדו בתוקפן ההגבלות. ההגבלות הללו נשמרו עד שנת תר"ך, ואז הושוו כל יהודי הונגריה מבחינת

7. גם קהלת פרשבורג נוסדה בשטח שהיה שייך לאחד האצילים, ואילו תושבי העיר הנכרים נאבקו כל השנים בקהלה ורצו לגרשם מן העיר.
8. למשל היהודים באובן־ישן (אלט־אופן, או־בודא) התפרנסו בעיקר ממסחר בעיר פעסט הסמוכה, שהיה אסור להם להתגורר בה. מידי בוקר היו יהודי אובן־ישן עוברים לפעסט ובערב חזרו לבתיהם.

זכות הישיבה לכל אזרחי המדינה והורשו להתגורר בכל מקום בארץ זו.

קהלת ווייטצען התפתחה בדומה למספר קהלות חשובות אחרות במדינה, שראשיתן בקהלות כפריות הסמוכות לעיר בה נאסרה התישבות היהודים. דוגמה לכך נוכל לראות בקהלת דעברעצין. ראשיתה בקהלת שאמשאן הסמוכה — שעיקר פרנסתם של חבריה היה המסחר בשוקי דעברעצין, ואילו בשנת ת"ר, כאשר הותר ליהודים לשבת בדעברעצין עזבו רבים מיהודי שאמשאן את מקומם ויסדו את קהלת דעברעצין. בדומה לזה קרה גם בעיר דעש אשר בטרנסילבניה: שם התקיימה קהלה בכפר אורישאר הסמוך לדעש, ובה רב מפורסם, הגאון רבי מנחם מנדל פאנעט (בן הגאון בעל "מראה יחזקאל") שאף יסד שם ישיבה, וכאשר הותר ליהודים להתישב בדעש עברו רוב בני הקהלה לעיר ועמם הרב והישיבה.

יהודי ווייטצען ישבו תחילה רובם בכפר פענץ (Penc) ומקצתם בכפר טוטפאלו, הסמוכים לעיר. בשנת תקצ"ג החליטו ליסד קהלה ופנו לאברך אשר נודע כגדול בתורה רבי אשר אנשיל, שהתגורר אז בפרשבורג וישב שם על התורה ועל העבודה, לבא ולפרוש כנפיו עליהם להיות להם לרב ולמורה דרך בתורת ה'. רבי אשר אנשיל נענה לבקשתם ועבר לפענץ לשמש שם כאב"ד[9]. משנת תקצ"ג ואילך החל רבי אשר אנשיל למנות את שנות כהונתו כאב"ד ווייטצען.[10] כאמור, היה רבי אשר אנשיל הרב הראשון בקהלה זו.[11]

9. בפנקס הנישואין של קהלת ווייטצען (נמצא עתה בארכיון קהלת בודפשט) נזכר שתחילה היה מקום מושב יהודי ווייטצען בפענץ.
10. כך נאמר על גבי מצבתו של רבי אשר אנשיל: "שהיה אב"ד לי' שנה בק"ק ווייטצען", עד שנת תרכ"ג. ומכאן שהחשיב את רבנותו בפאנץ כחלק מרבנותו בווייטצען, שכן לי' שנה קודם תרכ"ג מתחילות בתקצ"ג. טעות היא מה שכתב שטיין בספרו "אבן המאיר", ע' לד, כי רבי אשר אנשיל התקבל לרב בווייטצען בשנת תקצ"ז.
11. בספר שם הגדולים מערכת י' אות עד נאמר: "הרב מו"ה יוסף ברעזאוויץ, רב גדול בדורו אבדק"ק וואיטצען". לא ידוע לי מי היה רב זה ואימתי היה

בשנת ת״ר, כאשר הותר ליהודים לשבת בווייטצען, החלו מיד לעבור העירה, והדרשה לשבת הגדול של שנת ת״ר כבר נאמרה ע״י רבי אשר אנשיל בווייטצען[12]. במקום החדש התפתחה הקהלה יפה: בשנה הראשונה היו בה 40 משפחות ובשנת תר״ח כבר היו שם כ־300 נפש, ולהם בית עלמין ושאר מוסדות הקהלה.

רבי אשר אנשיל היה נודע בכשרונותיו המיוחדים לרבנות והנהגת קהילה. נוסף לגדולתו בתורה, המשתקפת בכתביו המרובים שנשארו בכתב־יד — ה׳ יזכני להוציאם לאור בקרוב — היה רבי אשר אנשיל דרשן מפואר, פה מפיק מרגליות, וגם הוא בעצמו הכיר בכוחו זה על אף ענוותנותו. בתוך כתביו נמצא העתק אגרת שכתב למחותנו הגביר התורני רבי איצק לעווינגער ובה בקשה למצוא עבורו מקום רבנות (האגרת נכתבה כנראה בשנים שישב בפרשבורג). נאמר בה כי רב פלוני עזב את קהלתו, ורבי אשר אנשיל מבקש את מחותנו לסייע בידו להתקבל במקומו. בסוף המכתב הוא מוסיף, בבחינת ״שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא״ (נדרים דף סב): ״ובלתי ספק נחת ינחתו בי, כי ה׳ נתן לי לשון למודים להגיד מישרים בתוך קהל ועדה״. ואכן מתוך דרשותיו הנמצאות עמנו בכתב־ידו רואים אנו את כוחו הגדול במקצוע גדול זה שבתורה. שבע פעמים בשנה נוהג היה לדרוש בצבור: בשבת הגדול, בשבועות, בשבת נחמו, בראש השנה, בשבת שובה, ביום כפור ובז׳ אדר או בשבת זכור. מלבד זאת נוהג היה מעת לעת להספיד תלמידי חכמים וגדולי הדור שנסתלקו לעולמם.

בשנת תרכ״ד — אחרי שרבי אשר אנשיל עלה לארץ ישראל — חנכו יהודי העיר את בית הכנסת הגדול של הקהילה. רבי אשר אנשיל הוא שעורר את בני קהלתו להקים את הבנין, ובדרשה לשבת שובה תר״ח אמר:

אב״ד בוואייטצען. על כל פנים, כל המקורות לתולדות קהלת ווייטצען מזכירים את רבי אשר אנשיל כרב הראשון בקהלה.

12. הדרשה נמצאת באוצר כתביו של רבי אשר אנשיל שבכתב־יד, ה׳ יזכני להוציאם לאור במהרה.

"אחי אהובי אל תאמרו לא עת בא בית ד' להבנות, כי עת בצורת היא. הלא תראו היא העת אשר היה בעת הנביא בבנין בית שני, וגם שם אמרו ההמון כזה, ומה דבר אליהם הנביא. כן אדבר אליכם... אל תראו ואל תעצבו... ותצליחו בבנין בית ד' החל וכלה. אמרו ז"ל הקובע מקום לתפילתו אלקי אברהם יהי' בעזרו, הענין כי ההבדל בין אם יש לנו מקום קבוע ובנוי לתלפיות ובין אם יש לנו בית כנסת ארעי ומושכר, שהשכינה ממתין עד שאנו מזכירים את שמו ואחר כך יבוא. אמנם במקום מקודש לשמים אנו קובעים הש"י כביכול לבוא שם טרם נזכיר שמו, כמו שאמרו בדאיכא עשרה שכינה מקדמא להו...".

בניית בית הכנסת ארכה שנים רבות, ובעתוני התקופה מוצאים אנו מידי פעם ידיעות על כך — ועל התרשלותם של כמה מבני הקהילה לפעול במרץ להקמת הבנין.[13]

רבי אשר אנשיל היה אהוב ביותר על בני קהלתו. המקורות לתולדות קהלת ווייטצען מציינים את שמו הטוב שנשאר בזכרונם של בני הקהלה. הוא היה גם מוהל מומחה, ובמכתב־ההמלצה שמסרו בידו בני קהלתו כאשר עלה לארץ הקודש, שנכתב בגרמנית, ציינו כי "היה רועה רוחני ומוהל אומן כל השנים במסירות נפלאה" וכי "השאיר זכר נאמן בלבו של כל אחד ואחד מבני הקהלה". גם השלטונות הנכריים כבדוהו, ובשנת תרי"ח אשרו באופן רשמי את כהונתו בתור רב הקהלה[14]. לכאורה יכול היה רבי אשר אנשיל לישב בקהלתו על מי מנוחות, כאשר הוא ממלא את תפקידו כראוי והוא מכובד מכל עבר. אולם הימים לא היו ימים רגילים. כמעט בכל קהלות הונגריה ננעץ אז שורש פורה רוש ולענה, הריפורמים והמתבוללים למיניהם, ורבי אשר אנשיל שמסר נפשו על קיום התורה הקדושה נאלץ היה ללחום בהם ללא הרף. בדרשותיו באים לידי ביטוי מאורעות הזמן ותהפוכותיו, ומאבקם של גדולי ישראל על משמר קדשי ישראל. באחת מדרשותיו אמר:

13. בן חנניה, כרך א, תרי"ח, ע' 530; שם, כרך ב, תרי"ט, ע' 574.
14. בן חנניה, כרך א, תרי"ח, ע' 478. כאשר התקבל בעיר בישוף קטולי חדש הוזמן רבי אשר אנשיל לטכס קבלת הפנים והבישוף שוחח אתו בארוכה (בן חנניה, כרך ב, תרי"ט, ע' 574).

"הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב. כונתו מכופלת בשתי בחינות. האחת, שרצון הא־ל יתעלה שהעם הזה יהיו נבדלים משאר אומות לבל יתערבו בהם והם לא יתערבו בעם אחר. אמנם ע"י ההנהגה הזאת צריך שיהיה ביניהם תמיד שלום ואחדות גמור, לפי ששנואים הם מהאומות ע"י ההתרחקות הזה. ואם כך הבנת בדד בשתי בחינות, הא' בדד ונפרד מהאומות והב' בדד באחדות... וזה הדבר שדבר הנביא "אך עמי המה", ולא יתחשבו ע"י הגוים כי הם בנים רודפי צדק ואמת לא ישקרו באמונתם בהיותם נכספים להתערב בגוים ולא יבגדו בתורתו.

ובאמת כזה כיום הוא כעת בית יעקב, שרבתה המחלוקת בישראל ופירוד לבבות. והעיקר בא יבא השערוריה הזאת ע"י מחבלי כרמים, שהם מלעיגים על התנהגות של ישראל עד עתה לילך אחרי הזקנים הנועצים שלא לעבור על תורה שבעל פה ודברי הפוסקים המפורסמים, המשמרים גם מנהגי ישראל שלא לעבור עליהם. והחדשים מקרוב באו מלמדי הדת החדשה כי אין להם יד וידיעה בלימוד הש"ס והלכותיה, ומהם אשר להם שם ויד בחכמת התורה המה מרימים יד נגדה באמרם לעם אתם אכלתם ישן נושן מה שלא יאות לעת כזאת, ורק אמונת עתנו הוא מה שלא יגיע לנו לחרפה נגד הגוים ומה שיאות להשכל. ואך חדשות לנו, את הקליפה נזרוק ותוכו נאכל. והלואי שיהיה זאת כונתם, אולם עוד הרעו מזה כי לעקור הכל מחשבות לבם. וכל אשר יעשון מהתורה והמצוה הוא רק לפנים, כאילו הם ישרי לב, למען יצודדו נפשות לדעתם הנפסדת ואחריהם ימשוך כל אדם חסר לב.

ובאמת הקליפה הוא שומר לפרי ובהסיר הקליפה תבול הפרי עצמה ותרקב... אולם אני בה' אצפה, שזאת השערוריה בישראל תוליך אותנו לגאולה שלימה קרובה היא לבוא. כי האמת הברור הוא כי מחשבותם לשנות הדברים אשר המה לנו כחומה בצורה מימים ימימה... ומתאמצים כדי לקרב האומה אל הגוים אשר אנחנו שוכנים בארצם...

[אולם לבסוף תתקיים] נבואת יחזקאל סי' כ', באמרו והעולה על רוחכם היו לא תהיה, אתם אומרים נהיה כגוים וגו'... חי אני נאום ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם והוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות..."

בדרשה לז' אדר ראשון תר"ח (בעת המהומות במדינת הונגריה בעקבות המרד נגד קיסר אוסטריה), עורר את עדתו שלא להגרר אחרי פתויי הזמן, וביחוד שלא להרפות מלמוד התורה:

"והנה עינינו ראו ולא זר ההשחתה אשר תסוב מרוצת העת הזאת וכליון חרוץ. ואם יעמוד משרע"ה ויראה מה נעשית בתורתו, ואיך בכל יום נאבדה האמונה. וישעיה הנביא צוח על מעמד הדור הזה, שמים חושך לאור ואור לחשך — לפי דעתם שמים החשך שעתה אנו בו הם יאמרו אור לנו — ובאמת יאיר לנו היום, רק הם ישימו אותו לחשך.

ועוד רבתה הרעה כי חשך הזה יהיה לחשך הבא לדורות הבאים. כי על ידי מיעוט הלמוד בידיעת התורה והאמונה בנינו הבאים אחרינו לא ידעו מה מדרך ה' ואז יהיה חשך ואפילה... ועל רעה הזאת... נאמר אשרי הגבר אשר יבטח בד' ולא פנה אל רהבים ושטי כזב... המה הדברים המחודשים עתה לתיקון והדר ושטים ממנהג הדורות שלפנינו, והמה כזבים...

בדרשה ליום הכפורים תר"ך אמר רבי אשר אנשיל:

"הנה אחי ורעי על מה לנו לסמוך, אם על ימין הוא התורה, הלא התורה מונחת בקרן זוית ואין מי שיפנה לבו אליה ללמדה ולקיימה, ואף לומדיה הם מבוזים בעיני ההמון..."

כי על כן כבודם ומעמדם של הרבנים בעיני הרפורמים והנגררים אחריהם היה בשפל המדרגה, והוא היה תמיד מתריע על כך. בהקדמתו שבכתב־יד לספרו "כרם בן שמן", הוא כותב במר לבו:

"ולא על הכלל כולו יצאתי לדבר...חלילה... אולם לאנוש כערכי, לפרטי חלושי הדעת כמוני, אנוכי אערכה מרוצת עטי... כי חלי בני עמי הוא להבזות מוריהם בעיניהם... להקטין שקל וכבוד רב ומורה העדה, ולהגדיל עותתו. אשר בעוותו כחוט השערה — יעבתוהו כעבות העגלה... כחש יספרו, כזב ידברו עליו, אשר יבדאו מלבם להכותו בשבט פיהם. ואיש רשע העז בפניו, לא יבוש ולא יכלם מפניו באמור לו איה אמונתך, לא דנת דין אמת לאמיתו והטית משפט... כדברים האלה וכדבר הזה ידברו...

שומו שמים על זאת, הנהיתה כזאת בישראל מאז היתה לגוי... בקלון המירו כבודם, אם רב הוא — איה כבודו... מה לכם תדכאו את ראשי עם וקדושיו ועל שרשי רגלם תתחקו! וכי ישגו [הרבנים] באחת מאלה לפעמים — הלא... אנוש הוא... ומי מהמונם אשר יאמר זכתי לבי טהרתי מחטאתי..."

באופן מיוחד היה מרבה רבי אשר אנשיל לעורר על האמונה בביאת משיח צדקנו ובנין בית המקדש במהרה בימינו. שתי סיבות היו לו לכך: ראשית, כתריס בפני השפעתם ההרסנית של הריפורמים, אשר כפרו בגאולה ומצאו להם את "ימות המשיח" בשוויון הזכויות שקבלו מהממשלות בחוץ לארץ; ושנית, ההרגשה המיוחדת של רבי אשר אנשיל — אותה הוא מדגיש פעמים רבות בדרשותיו — עד כמה חסרנו מבחינה רוחנית מחמת חורבן בית המקדש, ואף עתה אין כפרתנו שלמה כל עוד בית מקדשנו חרב. כמעט בכל אחת מדרשותיו בימי התשובה הוא חוזר ומתאונן כי לאחר החורבן אין כפרתנו שלמה.

בדרשת יום הכפורים תרי"ז אמר:

"ובאמת סיבה גדולה על אשמתינו כי רבו למעלה ראש — הוא הריחוק מעל אדמתינו וכי שמם מקדשינו. כי בלתי ספק בכל פעם שהכינו עצמם לעלות ולראות לבית הבחירה — הסירו רוע מעלליהם ועזבו פשעיהם. וזה נבין ממה שאמר לשון יראה כל זכורך את פני האדון הנה לפי שעל ידי כך יחשוב בלבו איך אעלה אל אבי שבשמים ואראה לפניו, ואנכי מלוכלך בחטאים ומחולל מפשעים ומצואתי לא רוחצתי. ועל ידי זה שבו מדרכם לעשות תשובה. ועל כן אמר יראה כל זכורך, רצונו לומר שתראה לפניו כזכר וכאיש בגבורתו מנצח ומגבר על יצרו ותאותו.

וזה היה סיבת הגלות, לפי שחטאנו ובטלנו לעלות לרגל לבית ה', ולא היה לנו זאת לתרופה ותעלה — על כן היה לנו זאת לפוקה, והרחיק ה' אותנו מעל ארצו... שלא נוכל לעלות ולעשות חובותינו אף אם נרצה לעלות. ובשברון רוח נאמר לפני ה' במוסף "ומפני חטאינו" וכו'... שאילו

זכינו... ולא גלינו מארצינו... אז היה נקל לנו לעשות תשובה שלימה...״ [15].

בדרשת יום הכפורים תרי״ח אמר:

״...בבית שני... היתה שם השכינה שורה, ועל כן התפילה בקל נתקבלה... אך עתה בעוה״ר... אחר חורבן בית שני, ונסתלקה השכינה ולרום עלתה, ואוי לו לאב שגלו בניו מעל שולחנו ואוי לבנים שגלו מעל שלחן האב... כי בכל עת שהאב על מקומו ועל שלחנו הוא המזבח — דרכו של האב להיטיב לבניו... אך עתה לא יכול להשפיע עלינו... על כן צריכים אנו להתפלל תחילה על הגאולה, כי לא נשיג סליחה גמורה בלא זה...״

בדרוש לשבת הגדול תר״ח, בעת שהתחוללו תמורות ומהפכות במדינה, כאשר מצד אחד היתה זו עת צרה ליעקב ומצד שני עלתה על הפרק שאלת שויון הזכיות ליהודים, האריך רבי אשר אנשיל לדבר על הגאולה העתידה אשר אליה אנו מצפים ועורר את שומעיו שלא יבטחו בחסדי אומות העולם ויצפו לגאולה השלימה. ובסוף דבריו אמר:

״ואמנם אם תבוא עת ועונה אשר נראה חרפתינו בגוים — לא תמוש התקוה ממנו כי באמת הוא רצון ה׳, שאל נרום ונישא ע״י הגוים ולא נתערב בהם... כי יבטחו שיהי׳ להם למושיע באחרית הימים כאשר עשה מימי קדם. כי טובתו היא שלימה ועומדת לעד, מה שאין כן טובת העמים שבין לילה היה ובין לילה אבד...״.

בענין זה גם הביא באחת מדרשותיו (יום כפורים תרכ״ב) בשם מרן החתם סופר:

״ועל דרך ששמעתי בשם הגאון המנוח מו״ה משה סופר ז״ל, על אמרם אין בן דוד בא או כולו זכאי או כולו חייב, וזה כי לא תהיה בישראל שיהיה כולו חייב, כי לא אלמן ישראל מצדיקי הדור והם מגינם. וכולו חייב חלילה לא היה אף בדור המבול. אך הענין על דרך שמצינו שניתנה ארץ כנען למורשה לזרע אברהם על ידי רשעת הגוים,

15. באופן דומה נאמרו הדברים גם בדרשת יום הכפורים תר״ך.

לא בצדקתינו, וגם באברהם נאמר שם כי לא שלם עון האמורי עד הנה. ואם כן יש לומר הפירוש או כולו זכאי — שישראל יהיו כולם זכאים, או כולו חייב — שיהיו אומות העולם כולם חייבים, כי עובדי גילולים המה, ואף שהישראל לא יהיו ראוים לכך...".

בדרשותיו בראש השנה נוהג היה להביא בתוך דבריו "משל למלך" — בודאי משום "המליכוני עליכם" וכו' וכדי להמליץ וללמד זכות על עם ישראל. משל כזה אנו מוצאים בדרשה הראשונה שבספרו "כרם בן שמן" שבדפוס (לראש השנה תר"ד), בסוף הדרשה, וגם בדרשותיו לר"ה שנותרו בכתב יד.[16]

בין הדברים שבודאי המרו את רוחו בקהלתו היה בית הספר שהוקם שם בשנת תרי"ב. בידיעה משנת תרי"ח נאמר כי בית הספר הוא בן שלוש כתות ובו שלושה מורים וכן מלמד לגמרא. מספר התלמידים הוא 177, המחולקים כדלהלן: בכתה הנמוכה 44 בנים ו־50 בנות, בכתה השניה 34 בנים ו־19 בנות ובכתה העליונה 25 בנים ו־5 בנות. כדי להחזיק את בית הספר, שתלמידיו לא שלמו שכר למוד, הטילה הקהלה מס מיוחד על הבשר הכשר[17]. ידיעה נוספת משנת תרי"ט מוסרת כי בית הספר מתפתח ובקרוב יקבל מעמד רשמי מטעם השלטונות ויכנס לרשת בתי הספר המאושרים על ידי המדינה[18].

קשים היו ימיו של רבי אשר אנשיל. תחילה בימי ילדותו בבית אביו — שמצא את פרנסתו בדוחק ובקושי, אחר כך בשנים הארוכות בהן ישב על התורה ועל העבודה לפני שקבל את הרבנות בווייטצען — מתוך אהבת תורה ומסירות נפש, אך מתוך דוחק וחוסר פרנסה ואף כאשר כבר ישב בתוך קהלתו, אהוב ומכובד, לא מצא מנוח לנפשו. הזכרנו למעלה מדבריו של רבי אשר אנשיל בהקדמה לספרו "כרם בן שמן" (אשר נותרה בכתב יד

16. נוהג זה, להזכיר בדרשת ראש השנה משל בענין מלך, היה מקובל בין רבני הונגריה.
17. בן חנניה, א, תרי"ח, ע' 478. במקורות שונים נאמר שביה"ס נוסד בשנת תרי"ח, וטעות היא.
18. שם, ב, תרי"ט, ע' 227.

ולא נדפסה) על בזוי כבוד הרבנים בעיני ההמון. בהמשך לאותם דברים אומר רבי אשר אנשיל על עצמו:

"מעודי מנוחה לא מצאתי... אדדה כל שנותי, תהמי עלי נפשי, כי לא היה לי מרגוע אף שנה תמימה כסדרן להגות בתורה ומדע. ולא היה לי דבוק חברים, ולא זכיתי לתלמידים, לא נחתי ולא שלותי..."

מהדברים אשר בודאי דכאו את רוחו היה בעיקר צער גידול בנים, שהיה לו במדה גדושה. י"ג בנים נולדו לו — ומתוכם ששה נפטרו על פניו, ושנים מחתניו נפטרו אף הם בדמי ימיהם. אשתו בזיוו"ש הרבנית מרת דבורה ילדה לו, כפי שידוע לנו, שלושה בנים:

הבכור היה רבי מנחם מענדיל, זקנו של אדוני אבי נ"י. נולד בשנת תקפ"ז ונפטר בשם טוב בן ע"ח, ביום כ"ב אב תרס"ה.[19] הוא נטמן עדיין בבית העלמין הישן בווייטצען. אשתו זקנתי מרת ייטל נפטרה ביום כ"ג תמוז תרס"ב.[20]

19. נוסח מצבתו:
מ'כיר היה קונו ועבדו בכל מאודו
נ'דיב נדיבות יעץ ואת ישרים סודו
חריף בתשומת יד בזעת אפים
מ' .....
מ' .....
ע' .....
נ'טר כרמו וכלכל ביתו באהבים
ד'רור קרא לשבוים טובו כגפן פוריה
ל'ו מנוחה נכונה עד קומו לתחיה
מ"ה מנחם מענדל ע"ה
בהה"ג מוה"ר אנשיל נייאמאן זצ"ל
עלה השמימה כב אב תרס"ה בן שמונה ושבעים שנה
תנצב"ה. ושם אמו דבורה

20. נוסח מצבתה: האשה החשובה והצנועה טובת שכל מ' ייטל נייאמאן ע"ה ידיה שלחה ותעש בחפץ כפיה ב'כ'לי' ימיה היתה עזר לבעלה, אם אהובה בלב אמון לבניה, לחמה לרעב פרסה. ולב אביונים הרגיעה. נעימות גורלה ויהללוה בשערים מעשיה. מתה כ"ג תמוז תרס"ב לפ"ק.

מצבת זקיני רבי מנחם מענדל ניימאן
(בנו של רבי אשר אנשיל ניימאן)
וזוגתו זקינתי מרת ייטל

מצבות רבי משה שמואל ורבי צבי, בני רבי אשר אנשיל ניימאן

רבי מנחם מנדל היה עתיר נכסים, הרבה לעשות צדקה וחסד, כפו פרס לעני וביתו היה פתוח לרווחה לכל עובר ושב.

לרבי מנחם מענדיל היו שבעה בנים ובת אחת: רבי יעקב, נפטר בשנת תרפ"ב באיפוישאג; רבי יצחק, נהרג עקד"ה באוישוויץ בשנת תש"ד; רבי קלונימוס, נפטר בשנת תש"ד בבודפשט; רבי אשר אנשיל, נפטר בשנת תרצ"א בטאָטקאָמלאָש; רבי יוסף, נפטר בשנת תרע"ב בווייטצען; זקני רבי צבי (אביו של אדוני אבי מורי ורבי מוה"ר מנחם שליט"א), נהרג עקד"ה באוישוויץ ביום י"ח תמוז תש"ד,[21] ומרת דבורה, נפטרה בשנת תר"ף באיפוישאג.

בנו השני של רבי אשר אנשיל היה רבי משה שמואל, נולד בשנת תקצ"ב, סמוך לפטירתו של זקנו (אביו של רבי אשר אנשיל) אשר על שמו נקרא. כאביו היה גם רבי משה שמואל מוהל מומחה. נפטר ביום י' כסליו תרס"ה ונקבר כבר בבית העלמין החדש בווייטצען.[22]

הבן השלישי, היה רבי צבי. נולד בשנת תקצ"ו בכפר פענץ, ונפטר בקצור ימים ממחלת הטיפוס בן ל"ב שנים, ביום כ"ו אדר תרכ"ח. אף הוא מנוחתו בבית העלמין הישן בווייטצען. הניח בן אחד בגיל שש שנים ובן שני שנולד אחרי פטירתו ונקרא על שמו הירש ליב בן צבי.[23]

21. זוגתו של זקיני, הצדקת זקינתי מרת מינקא חנה (בת מוה"ר משה גרשון ווייס ע"ה מנכבדי קהלת היראים בפאקש) הלכה לעולמה בווייטצען, ביום י"ג ניסן תרצ"ד.
22. נוסח מצבתו: איש תם וישר חד מיקירי קהלתינו כ"ה משה שמואל בן הרב הגאון מהו' אנשל ניימאן זצ"ל אב"ד דפה. מ'וקיר רבנו וחכמיה שומרי תורה והדת, ש'קד על המצות לשמור ולעשות, ה'גדיל מעשיו ומדותיו בטוב טעם ודעת, ש'לח לחמו על ארץ הקדושה והמדינות, מ'גן היה לחברא קדישא ולכל החברות, ו'גמל צדקה וחסד לעניים ואלמנות, א'והב תורה ולומדיה והיושר והאמת, ל'בו היה חשק ללימוד התורה והמצות, נפטר בש"ט בן ע"ד שנים י' כסליו תרס"ה. ושם אמו דבורה.
23. נוסח מצבתו: איש טוב ובן גדולים כ"ה צבי ניימאן בן הרב הגאון אשר

בערך בשנת ת״ר, ביום כ״ב שבט, מתה על רבי אשר אנשיל אשתו הרבנית ומנוחתה בבית העלמין הישן בפרשבורג[24]. בזיווג שני נשא רבי אשר אנשיל את מרת הדס (האני), בת רבי יצחק ראש (ושם אמה פרומיט בת רבי משה יהודה). זוגתו השניה ילדה לו עשרה בנים. בניו של רבי אשר אנשיל מזיווג שני עלו לארץ הקודש,[25] ונספר עליהם בהרחבה להלן בפרק תשיעי. כאן נזכירם רק בקצרה:

א. מרת ייטל (יולי), שנקראה על שם אמו של רבי אשר אנשיל. נולדה בווייטצען בתשרי־חשוון תר״ד[26]. באגרתו של הגאון רבי אהרן דוד דייטש אב״ד יארמוט לרבי אשר אנשיל (שהובאה למעלה בפרק א׳) בשנת תרכ״א, מאחל רבי א״ד דייטש לרבי אשר אנשיל שיזכה להשיא בתו בקרוב. בתחלת שנת תרכ״ב נישאה להגאון רבי בצלאל פולאק, שהיה אחר כך אב״ד טיץ (סילאדי־טשעה, בהונגריה).[27] רבי בצלאל היה תלמידו של הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר בישיבתו באייזנשטאט. באגרות שהחליפו ביניהם רבי אשר אנשיל ורבי עזריאל בשנים תרכ״ב־תרכ״ג מזכירים הם את רבי בצלאל, שהיה אז סמוך לשולחן חותנו בווייטצען.[28] רבי בצלאל לא הצטרף לחותנו בעלייתו לארץ

אנשיל נ״י ויגוע ויאסף אל עמיו בדמי ימיו בן ל״ב שנים יום ו׳ כ״ו אדר תרכ״ח לפ״ק. צעיר לימים נקטפת מעץ החיים, בא אורח פתאום כשמש בצהרים, יתום ואלמנה אהה עזבת לאנחה, נפשך הצלת, לך היתה הרוחה, ינחמם יקימם מן העפר היושבי בשמים. תנצב״ה.

24. בספר ״אבן המאיר״ ע׳ לד וכן בספר ״רבני הונגריה״ (בהונגרית) ע׳ 105, נאמר כי אשתו הראשונה נקברה בבית הקברות בפרשבורג ונפטרה ביום כ״ב שבט תקצ״ב. אולם תאריך זה לא יתכן ובודאי נפלה בו טעות, שהרי בנו רבי צבי נולד בשנת תקצ״ו. מאידך, אין להטיל ספק בכך שאשתו נקברה בפרשבורג, שכן בנו רבי משה שמואל באחד ממכתביו לאביו שנשתמרו בדרך נס כותב שהלך לפרשבורג להשתטח על קברה של אמו.

25. פרט לבנים שנפטרו בקצור ימים לפני שעלה ארצה.

26. לפי ספרי הלידות של ק״ק ווייטצען (בהונגרית) נולדה בתאריך 10.843.

27. בספרי הנישואין של ק״ק ווייטצען (בהונגרית) נרשמו נישואיהם של יולי (ייטל), בת 18, עם בחור הישיבה זיגמונד פולאק מפרשבורג, בן 24, ושם אמו רוזאלי ברויער. הנישואין נערכו בתאריך 4.11.861 (חשוון תרכ״ב).

28. ראה להלן, בפרק ה׳ ובפרק ו׳.

ישראל, וסמוך לאחר שרבי אשר אנשיל עלה התקבל רבי בצלאל לאב"ד טיץ. אולם רק זמן קצר שמש בתפקיד זה, ואחרי כשלושה חדשים נסתלק לעולמו (כנראה בסוף שנת תרכ"ה) והשאיר אחריו את אלמנתו עם שלושה יתומים.[28] מרת ייטל עלתה לירושלים אל אביה, ואחר כך נשאה לרבי יצחק רוזנברגר (כנראה נשאו בירושלים). יותר מאוחר חזרו לחו"ל והתגוררו בווין, ושם מנו"כ.[29]

ב. רבי אהרן יהושע ליב, נולד בקיץ שנת תר"ה.[30] הוא היה תלמיד חכם מופלג ותורתו אומנותו.

ג. מרת דינה, נולדה בשנת תר"ז.[31] עלתה עם אביה לירושלים ושם נישאה לרבי ישראל חיים שינבוים. בעלה נפטר בגיל צעיר, בחייו של רבי אשר אנשיל, מפצעים שנפצע בהאבקו עם שודד ערבי שפרץ לשכונת מאה שערים. מרת דינה נפטרה ביום י"ח אייר תרע"ה.

ד. מרת בלומה בעטי (בילה), נולדה בשנת תר"י.[32] עלתה עם אביה לירושלים ונשאה שם לרבי יוסף חיים רחמים אופלטקה, בן הגאון רבי יצחק אופלטקה מפראג.

ה. הילדה לאה רייזל, נולדה באלול תרי"ב.[33] נפטרה במגפה הקשה שהשתוללה בירושלים בראשית שנת תרכ"ו.

*28. ראה בס' "רבי שמעלקא" (תולדות הגה"ק רבי שמואל שמעלקא אב"ד סעליש) מאת רש"ז קליין, ת"א תשט"ז, ע' 82-83, המספר גם הוא מעשה נורא זה. אולם הכותב שם טעה ולא זיהה נכונה מי היה חותנו של הג"ר בצלאל דנן.

29. רוב הפרטים במכתבה של מרת ייטל (בימי אלמנותה בירושלים) אל נגיד אחד בחו"ל. בעלה רבי יצחק נזכר בצוואתו של רבי אשר אנשל. בנה הבכור מבעלה הראשון ושמו מאיר נשאר בחו"ל, והתגורר אצל דודו רבי משה שמואל בווייטצען. נשתמר מכתב שכתב מווייטצען לאמו בירושלים

30. בפנקס הלידות נרשם שמו ליאופולד, ותאריך הלידה 7.845.

31. לפי פקנס הלידות נולדה בתאריך 3.847.

32. בפנקס הלידות נרשם שמה בבט, ותאריך הלידה 5.850.

33. בפנקס הלידות נרשם שמה רוזאלי, ותאריך לידתה 7.852.

ו. מרת מרים מירל, נולדה ביום ג׳ ניסן תרי״ד[34]. נשאה בירושלים לרבי בן ציון קורניל.

ז. הילד זנוויל, נולד ביום ה׳ טבת תרט״ז ונפטר ביום י״ג תמוז תרט״ז[35], בן כחצי שנה.

ח. הילדה דבורה, נולדה ביום ח׳ תמוז תרי״ז[36] ונפטרה בירושלים בשנת תרכ״ו, בת תשע שנים.

ט. האברך ר׳ קלמן, נולד ביום כ״ח חשון תרכ״א[37] ונפטר בירושלים במוצאי יום הכפורים תרל״ז, בן ט״ז שנים.

י. הילד אברהם, נולד ביום כ׳ סיון תרכ״ב ונפטר ממחלת האסטמה בן חודש וחצי[38]

☆

זמן קצר לאחר עלייתו של רבי אשר אנשיל לארץ ישראל קבלה קהלת ווייטצען לרב את הגאון רבי שלום אולמאן. רבי שלום היה גדול בתורה, דרשן מפואר וצדיק תמים, איש מורם מעם ובעל מדות תרומיות.[39] בחירתו של רבי שלום לא עלתה בנקל. הקהלה בחרה בו באמצע שנת תרכ״ד, אולם הריפורמים בידעם כי הרב החדש יעמוד להם בדרכם, מיאנו בו ואף הצליחו להשפיע על השלטונות שעכבו את מתן האישור הרשמי לקבלת הרב החדש. אולם רבי שלום התחבב על רוב בני הקהלה וביחוד משכו דרשותיו את לב הצבור, ולמרות המחלוקת שפרצה בתוך הקהלה עמדה הנהלת הקהלה בתוקף על כך שיש לאשר את מינויו.[40]

34. תאריך לידתה בפנקס הלידות 2.4.854.
35. בפנקסי הלידות והפטירות תאריך הלידה 14.11.854 ותאריך הפטירה 16.6.856.
36. תאריך הלידה בפנקס הנ״ל 30.6.857.
37. תאריך הלידה בפנקס הנ״ל 12.11.860. וראה לקמן בעמוד 298 ברשימת היארצייטן שנרשמה ע״י ר׳ ישראל חיים שיינבוים, שאשתו של ר׳ קלמן קבלה חליצה מאחי בעלה ר׳ משה שמואל, ולכאורה הדבר פלא שהלא ר׳ מנחם מענדיל היה הבכור.
38. בפנקס הלידות מופיע השם אלברט, ותאריך הלידה 19.6.862. נפטר ביום 10.8.862.
39. יזכר לטובה מו״ה יעקב אבעלעס מוויטצען אשר מסר לנו פרטים רבים על חיי הקהלה בתקופה האחרונה, מעת כהונתו של ר״ש אולמאן ואילך.
40. בן חנניה, כרך 7, ע׳ 703. הידיעה מסוף הקיץ תרכ״ד.

בראשית תרכ"ה בא הר"ש אולמאן לווייטצען על מנת להכנס לתפקידו. בתחנת הרכבת המתינו לו כל בני הקהלה, ועם רדת החשכה נתקבל הרב בתהלוכת־לפידים[41]. אולם, למרות קבלת הפנים החגיגית לא שככה המחלוקת הפנימית בקהלה והיא עתידה היתה להמשך עוד שנים רבות.

סמוך להכנסו של רבי שלום אולמאן לתפקידו נחנך בית הכנסת החדש, שרבי אשר אנשיל עמל בהקמתו ועורר את בני הקהלה לתת ידם לבנינו. בידיעה המוסרת על חנוכת בית הכנסת נאמר כי בית הכנסת נבנה כדת משה וישראל, כאשר הבימה נמצאת באמצע האולם — ולא כמנהג המתחדרשים, שדרשו להציב את הבימה סמוך לארון הקודש — ועזרת הנשים אף היא מוקפת במחיצה כראוי.*[41] אולם, שני הנושאים הללו — מקומה של הבימה וצורתה של המחיצה של עזרת הנשים, לא היו סלעי־המחלוקת היחידים בקשר לבנין בתי־הכנסת אשר עליהם יצא קצפם של הריפורמים. מתשובת הגאון רבי יהודה אסאד אב"ד סערדהאלי למדים אנו כי בקהלת ווייטצען היתה מלחמה עזה בין היראים והריפורמים, לנוכח דרישתם של האחרונים — הרוצים להדמות לגויים בכל מחיר — להציב מגדל בראש בית הכנסת, חיקוי למגדלים שבראשי הכנסיות הנוצריות. ידם של הריפורמים היתה הפעם על העליונה, וכנראה היו גם אי־אלו רבנים קלי דעת שהעיזו להתיר פרצה זו, ובכך היתה קהלת ווייטצען הראשונה בהונגריה שעמדה להקים מגדל בראש בית הכנסת שלה.

הגאון רבי יהודה אסאד רבה של סערדהעל התחנן בפני ראשי הקהלה לבטל את תכניתם כפי שהוא עצמו מספר על כך:

"ולקהלות הקדושות ק"ק ווייטצען וק"ק יארמוטה כתבתי תשובה על דבר שרוצים לעשות מגדל על גג בית הכנסת החדשה:

הנני להודיעם שזהו איסור דאורייתא בכלל אזהרה ובחוקותיהם לא תלכו, שלא לבנות ביהכ"נ כמו שהם עושים, כמבואר ברמ"א וטור וש"ע

41. בן חנניה, כרך 7, ע' 806 (הידיעה מאוקטובר 1864 — דהיינו ראשית תרכ"ה).

*41. בן חנניה, כרך 7, ע' 904. הידיעה מחודש תשרי תרכ"ה.

וב"ח וכל הפוסקים... ואם כי אותן האנשים המבקשים חדשות במנהגי ובנין ביהכ"נ, בנתי אותם שכוונתם לשם שמים לעבוד ה', שיהי' לכבוד ולתפארת, אבל טעות היא אצלם בלא יודעים, שכל זה הוא בכלל אזהרת התורה הנ"ל... ואם המה מכל מקום עומדים על דעתם — לא לשם מצוה הווה, כי אם לתאוות נפשם שרוצים לחלוק על האמת בשאט נפשם. נון וועו גלייך זיבן אכטל דער מיינונג זיין, אונד איין אכטעל ארטהאדאקסען בעהויפטען שאסור הוא,[42] והאמת אתם, אין לך חלול השם גדול מזה, ואין חולקין כבוד אפילו לרב, כי באופן זה לא תלך אחרי רבים לרעות.

בכן אחיי ורעיי, הנכם יודעים אותי שאיני חסיד וצדיק רק אדם פשוט ישר ונאמן רוח, אני אוהב את המקום ואוהב את הבריות וכפי כן לבי אומר אני לכם... ואוי להם לאותן שנושאים פנים לדור ואין מוחין מלעשות כזאת וכזאת. ואתם ידידי ראשי העדה הראש הקהל ונכבד בעדתו וכל אנשי סגולה חבורתו יצ"ו, עליכם היה החיוב לעצור ולעמוד בפרץ, שלא ישונה שום ענין ממנהג אבותינו תורה...".[43]

אגרתו של רבי יהודה אסאד לראשי קהלת וויטצען נדפסה בלי תאריך, ולפיכך אין לדעת אימתי היה הדבר: אם אחרי שכבר שמש ר"ש אולמאן ברבנות או קודם לכן — בין מלכא למלכא — לפני השלמת בנינו של בית הכנסת החדש, כאשר בווייטצען לא היה רב. על כל פנים, דרכו של ר"ש אולמאן לא היתה סוגה בשושנים ומיד עם הכנסו לתפקידו עמד בפני המלחמה החזקה עם הריפורמים. הללו התחזקו והצליחו להשתלט על הנהלת הקהלה, ובידיעה מאמצע שנת תרכ"ה נמסר כי היחסים בין הרב והנהלת הקהלה מתוחים.[44]

המריבות בתוך הקהלה נמשכו תקופה ארוכה. כאשר נפלגו יהודי הונגריה לשני מחנות: המחנה האחד ובו שלומי אמוני ישראל החרדים לדבר ה' (שנקראו בשם "אורטודוכסים")

42. "אפילו אם שבע שמיניות [מהציבור] סוברים כך, ורק שמינית אחת הם אורטודוכסים הסוברים שאסור הוא".
43. שו"ת מהרי"א יהודה יעלה אורח חיים סי' לט.
44. בן חנניה, כרך 8, ע' 304 (הידיעה מחודש אפריל).

שהתארגנו בארגון "שומרי הדת", ומן העבר השני עמדו הריפורמים (שנקראו "ניאולוגים"), אשר מאסו בתורת ה' וחוקקו לעצמם את תקנות ה"קונגרס" — בקשו רבים מהקהלה להצטרף למחנה הריפורמים. כדי להבין את פשר המחלוקת נעמוד מעט על התמורות אשר חלו באותם הימים בקרב יהדות הונגריה, ואשר כתוצאה מהן קמה המסגרת הנהדרת של קהלות היראים במדינה זו ובמדינות הסמוכות לה. פרשה זו כמעט ונשתכחה בימינו, וכדאי בהזדמנות זו להעלותה מחדש.

שני המחנות הללו — של האורטודוכסים והניאולוגים — התארגנו כתוצאה מ"הקונגרס", הוא כינוס נציגי יהדות הונגריה שהתאספו על פי הזמנת הממשלה בעיר הבירה בודפסט בשנת תרכ"ט. ממשלת הונגריה בקשה אז להסדיר באופן חוקי את ענייני הקהלות היהודיות (על פי החוק שהיה נהוג באותו הזמן כל יהודי במדינה חייב היה להשתייך לקהלה) ולכונן מסגרת ארגונית ארצית מאוחדת לקהלות היהודיות. היזמה לפעולה זו באה בעיקר כתוצאה מהשתדלותם של חוגי הריפורמים והמתבוללים, שהציעו לממשלה לכנס קונגרס של נציגי היהודים לשם הקמת ארגון ארצי של העדות היהודית.

עוד בשלבים המוקדמים של התכנית חשו החרדים בסכנה העומדת בפתח, מכיון שהסדר ממשלתי של ענייני הקהלות עלול היה למסור את השלטון בקהלות לידי הרפורמים. כדי לעמוד בפרץ הוקם בסוף שנת תרכ"ז ארגון "שומרי הדת", במטרה להגן מפני התקפות על היהדות האורטודוכסית ולהושיט סיוע לקהלות אורטודוכסיות הזקוקות לעזרה.

בחורף תרכ"ח כנסה הממשלה ועדה להכנת הקונגרס. על הועדה הוטל לקבוע את חוקת הבחירות לקונגרס ולהכין טיוטת הצעה לתקנות הקהלות ולעניני חינוך. רוב החברים בועדה המכינה היו מבין הריפורמים, והחרדים התנגדו להצעותיה. אחת ההצעות היתה שרבנים לא יוכלו להבחר כנציגים בקונגרס — אולם לבסוף נאלצו הריפורמים לוותר על דרישתם זו, ובין נציגי החרדים בקונגרס היו מחשובי הרבנים במדינה.

בראשית תרכ"ט נערכו הבחירות לקונגרס. תוצאות הבחירות הצביעו על שוויון בין החרדים והריפורמים, אולם כתוצאה מלחצים והשפעות, ועקב העובדה שרבים מבין העשירים והמקורבים לשלטון היו מחוגי הריפורמים, זכו הריפורמים ברוב קטן ולפיכך שלטו בקונגרס באין מפריע.

ביום א' דראש חודש טבת תרכ"ט התכנסו הנבחרים מכל רחבי הונגריה לעיר הבירה בודפסט. האסיפה נמשכה כחדשיים, ובמהלכה נוכחו החרדים עד מהרה כי אין שום אפשרות ששני המחנות יסכימו לדעה אחת, לנוכח סירובם העקשני של הריפורמים לקבוע כי ה"שלחן ערוך" הוא הבסיס לקהלות היהודים בהונגריה. לשמע הדעות הכוזבות, הלעג והבוז מצד הריפורמים והמתבוללים כנגד קדשי ישראל, החליטו רוב הנציגים החרדים בקונגרס לפרוש מהדיונים. קבוצה של נציגים חרדים ובראשם הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר, שהיה אז אב"ד אייזנשטאט, המשיכו להשתתף בקונגרס בתקווה שיוכלו להשיג פשרה כל שהיא — אך העלו חרס בידם ולא השיגו דבר.

החרדים החלו מיד לפעול על מנת למנוע החלת החלטות הקונגרס עליהם. לשם כך פנו אל הקיסר ואל ממשלת הונגריה, וטענו כי כפיית תקנות הקונגרס עליהם בניגוד לרצונם מהווה פגיעה בחופש המצפון, שכן הניגודים שבינם לבין הריפורמים נוגעים לענינים יסודיים של השקפת עולם היהדות ויסודות האמונה.

שנים אחדות נמשכו המאמצים עד אשר הפרלמנט ההונגרי קבל את טענת החרדים, ובסופו של דבר החליטה הממשלה (בראשית שנת תרל"ב) כי החרדים רשאים להתארגן בקהלות נפרדות שתקנות הקונגרס לא יחולו עליהן. לפי החלטת הממשלה רשאי היה המעוט לפרוש מן הקהלה הראשית ולהקים לעצמו קהלה נפרדת. הממשלה הכירה אז בשלוש סוגי קהלות: קהלות שקבלו על עצמן את תקנות החרדים, קהלות שקבלו את "תקנות הקונגרס" של הריפורמים, וקהלות שלא קבלו שום תקנות חדשות והמשיכו לשמור את תקנותיהן הישנות ("סטטוס־קוו").[45]

45. נ. קצבורג, תולדות יהודי הונגריה, ע' 54־58.

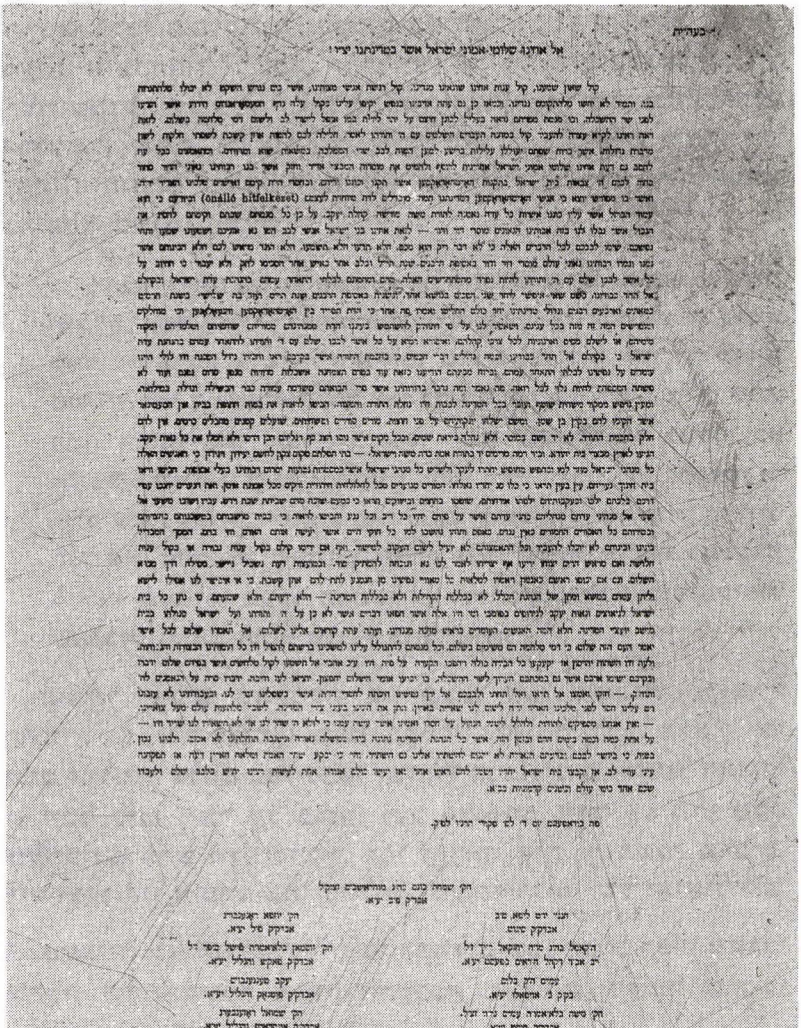
החרדים הקימו נציגות ארצית, שתפקידה ליצג את עדת החרדים כלפי השלטונות ולעסוק בענינים הנוגעים לכלל העדה. נציגות זו נקראה "לשכת החרדים", או "לאנדס־קאנצליי". רק קהלה שקבלה על עצמה את התקנות (שנקראו "אורגאניזאציאנס שטאטוט") היתה רשאית להצטרף לארגון הקהלות החרדיות. התקנות הותקנו באסיפה גדולה של רבני המדינה, שהתאספו בבודפסט בשנת תרכ"ט:

"הלא ידעתם אם לא שמעתם קול מחצצים עורכי מלחמת ה' בשנת תרכ"ט, המה אבירי הרועים דמדינתינו, אשר נקהלו לעמוד על נפשם בעיר פעסט ערך ג' מאות וחמישים גאונים וצדיקים אשר היו צירים נאמנים מכל המקומות להציל צאן קדשים מיד זאבי ערב טורפי טרף, המה המתחדשים נעאלאגין, אשר יאבו בחזקת היד למשול בנו ולהשכיח תורתינו ומנהגי אבותינו מפינו ומפי זרעינו ח"ו. ובחמלת ה' עלינו ע"י כינוס לצדיקים הופרה עצתם ומחשבתם, ואז מהרו הרבנים הצדיקים והתאספו להתייעץ יחדיו, ועשו תקנות וגזירות למשמרת לדורות ונתקיימו מטעם הממשלה... ונקראים בשם ארגאניזאטיאנס שטאטוט, והמה חומה נשגבה לדת ישראל".[46]

כאמור, רבים מהקהלה בווייטצען רצו בתקנות הקונגרס (הרפורמים), ורק מעטים מבני הקהלה התנגדו לכך. הגאון רבי שלום אולמאן נלחם בכל נפשו ומאודו בריפורמים וכאשר ראה כי לא יוכל להם ויתר על כבודו ועל פרנסתו, ויחד עם מתי מעט בעלי־בתים פרש מן הקהלה. כפי הנראה היה זה בשנת תרכ"ט. בווייטצען היו איפוא שתי קהלות: של החרדים ושל הניאולוגים.

מצב זה לא היה נוח לראשי הקהלה, שכן בקרב רבים מחברי הקהלה עדיין גדולה היתה ההערכה האישית והכבוד שרכשו

46. מהקדמת ספר "מכתב גלוי עם ספר מלחמת מצוה", סיגט תרמ"ט. בהמשך נדפס שם קול־קורא לקהלות הונגריה לבא בברית "שומרי הדת" ולהצטרף לארגון הקהלות החרדיות. הקול־קורא חתום על ידי רוב רבני המדינה, וביניהם שנים שהיו אחר כך רבני הקהלה החרדית בווייטצען: רבי משה לעווינגער (שהיה אז אב"ד מילכדורף) ורבי דוד ליב זילברשטיין (שהיה אז אב"ד טערעבעש).

המאבק של האורטודוקסיה נמשך
כרוז רבני הונגריה משנת תרנ"ו

לאישיותו של הרב. לפיכך הסכימו להזמין לווייטצען את הגאון רבי יואל אונגאר אב"ד פאקש,[47] ובקשו ממנו לעשות שלום בין שתי המחנות בקהלה. רבי יואל אונגאר אכן הצליח להשפיע על מבקשי־החדשות שבקהלה לכוף עצמם למרותו של רבם. כל בני הקהלה הסכימו כי הקהלה תעמוד על בסיס השלחן ערוך וכל דבר החורג משורת הדין לא יהיה לו מקום בהנהגת הקהלה. רבי שלום אולמאן חזר איפוא לקהלה, ודומה היה שהשלום חזר על כנו. הדבר היה בשנת תרל"ה.

אולם קבוצת בעלי־בתים חרדים לא הסתפקו בהחלטה שהקהלה "עומדת על בסיס השלחן ערוך" ותבעו כי הקהלה תקבל על עצמה נוסף לכך את "האורגאניזאטיאנס שטאטוט" של קהלות החרדים. לדבר זה התנגדו רוב בני הקהלה, ושוב פרצה בה מחלוקת קשה. רבי שלום אולמאן, שתש כוחו במחלוקת הארוכה, לא היה מסוגל שוב להמשיך ולהלחם והחליט להסתפק בהחלטת הקהלה על "בסיס השלחן ערוך", כלומר, לארגן את הקהלה כקהלת "סטטוס־קוו". קבוצת החרדים פרשה מהקהלה, ורבנים שונים הביעו דעתם בקשר למחלוקת החדשה שפרצה בקהלת וויטצען. לצידו של רבי שלום אולמאן התייצבו הגאונים רבי מאיר פרלס אב"ד קראלי[48] ורבי ישראל יצחק אהרן לאנדסברג

47. הגאון רבי יואל ברבי אליעזר אונגאר נולד בשנת תק"ס. למד בישיבות הגאונים רבי אלעזר בעל "שמן רוקח", רבי צבי הירש הלר בעל "טיב גיטין", רבי קופל חריף (קונשטאט) אב"ד וועלבוי ורבי מרדכי בנעט אב"ד ניקלשבורג, ולבסוף בישיבת החתם סופר בפרשבורג. רבו החת"ס חבבו מאוד והיה נקרא בישיבה בשם "דוקאטן בחור", כי פעם אחת הציע החת"ס קושיא חזקה בסוגיא אחת והבטיח דוקאט זהב למי שישיב תירוץ הגון על השאלה. מבין מאות הבחורים שלמדו אז בישיבה השיב הבחור רבי יואל תשובה שהניחה את דעתו של רבו. רבנותו הראשונה היתה בקהלת שאחטיץ ומשם התקבל לקהלת פאקש ושמש שם בכתר תורה כחמישים שנה. נחשב בין גדולי הדור במדינת הונגריה. מקצת מתשובותיו נדפסו בספרו "תשובת ריב"א". נפטר ביום י"א טבת תרמ"ו (הרב שב"ד סופר, מזכרת פאקש, ח"א, ע' 116־150).

48. הגאון רבי מאיר פרלס, בן הגאון רבי יצחק משה פרלס אב"ד אייזנשטאט. מתלמידיו החשובים של מרן החת"ס, וכן היה גם תלמיד חבר לגאון רבי מאיר א"ש אב"ד אונגוואר. שנים רבות היה אב"ד קראלי, ונודע לגאון

אב"ד גרוסווארדיין[49] שתמכו בו וברבי יואל אונגאר, כי בדלית ברירה יש להסתפק במצב הנוכחי ואין צורך לפלג את הקהלה בגלל הדרישה לקבל דווקא את תקנות החרדים.

מן הצד השני עמד הגאון רבי חיים סופר אב"ד מונקאטש[50]. רבי חיים סופר, יחד עם חבריו הגאונים רבי הלל ליכטנשטיין אב"ד קולומייא ורבי אהרן דוד דייטש אב"ד יארמוט, היה הרוח החיה בקרב רבני החרדים בתקופת הקונגרס ואחריו. הוא שהתייצב באחד מימי קיומו של הקונגרס וקרא בקול אדיר "מי לה' אלי", ונאספו אליו כמעט כל הרבנים והבעלי־בתים יראי ה' שהשתתפו בקונגרס אשר יצאו ביחד מאולם הקונגרס, והחליטו שהחרדים חייבים לפרוש ולהקים לעצמם ארגון נפרד[51]. החרדים שפרשו מקהלת ווייטצען פנו עתה אליו, ורבי חיים סופר חזק את ידיהם (אף על פי שבהיותו איש אמת לא חשך מהם גם את שבט בקורתו).

וחריף מופלג. סבל רבות בקהלתו מתגרת ידם של המתחדשים. נפטר א' בסוכות תרנ"ד (שם הגדולים מערכת מ אות כז; מליצי אש ח"ב טו תשרי ע' נה; זכור לאברהם ע' פח).

49. הגאון רבי ישראל יצחק אהרן לנדסברגר, בן הגאון רבי מאיר לנדסברגר אב"ד פעזינג. תלמיד מרן החתם סופר. שמש ברבנות בקהלות יעמרינג, פרוינקירכן וגרוסווארדיין, ונחשב לאחד מגדולי הדור בהונגריה. נפטר א דפסח תרל"ט (שם הגדולים מערכת י' אות רפה).

50. הגאון הצדיק מקנא קנאת ה' רבי חיים סופר, נולד לאביו הצדיק רבי פישל סופר בשנת תקפ"ב, ונכנס לבריתו של אאע"ה ע"י מרן החת"ס. למד בישיבת החתם סופר ואחרי פטירתו למד לפני הגאון רבי מאיר א"ש באונגוואר והגאון רבי בנימין וואלף לעוו בווערבוי. שמש אב"ד בקהלות יעמרינג וס' פעטער והרביץ שם תורה בישיבה גדולה, ואחר כך עבר לקהלת מונקאטש — שהיתה אז הקהלה הגדולה ביותר במדינה — ומשם לקהלת פעסט. היה מראשי המדברים בין רבני המדינה בעת שנפרדו היראים מהמתחדשים, וגם אחר כך עמד תמיד על המשמר לבל יתערב קודש בחול. מכתביו נדפסו חבורים רבים, שו"ת "מחנה חיים", "קול סופר" על ששה סדרי משנה ועוד. נפטר כה סיון תרמ"ו. תולדותיו נדפסו בארוכה בספר "תולדות סופרים" מאת בנו רבי יוסף צבי סופר אב"ד שאמשאן, לונדון תשכ"ד.

51. תולדות סופרים ע' קכג.

הגאון רבי חיים סופר

נעתיק כאן את מכתבי גאוני הונגריה בענין קהלת ווייטצען.

שלושת המכתבים הראשונים הם מאת רבי יואל אונגאר והרבנים מקראלי ומגרוסווארדיין,*[51] ושני האחרונים הם מאת רבי חיים סופר.

א. "היות ידוע לי מעמד ומצב עדה הקדושה וואיצען תע"א כי נקרא נקראתי לשם לתוך השלום בין הנפרדים שם, וראיתי כל הנעשה שם מעת הפרדם, וגם שהרב המאה"ג הצדיק כמו"ה שלום אוללמאנן נ"י כמעט מסר נפשו ומאודו על החזקת דתנו הקדושה, שבעת אשר רוב המנין ורוב הבנין העמיסו עול חוקי הקאנגרעסס על שכמם, ורק מעטים היו אשר מאסו בחוקים לא טובים ההמה, עזב הרב את מעמדו וכל הכנסותם מן האישים המרובים והסתפח לעבודת המעטים. אבל יען כי סיפוקי המצודקים יצר לרב, ע"כ נעתרתי למבוקשם והלכתי לשם עם עוד ב' רבנים, אולי יעלה בידינו לאחד הנפרדים ולעשות שלום בחילם. והנה אני נתתי לפניהם עוד כמו ששה פונקטען: שלא ישנו שום מנהג שנהגו בו מקדם שהוא בש"ע, ושיהיו שלוחי הצבור ושוחטי דמתא ומלמדי תינוקות כולם תחת השגחת הרב הנזכר, ואחרי דבריו לא ישנו, ושיעזבו חוקי הקאנגרעסס. ולזה היו כמעט כולם מרוצים, אבל לאחר שבקשו המעטים שגם נכתב עוד פונקט אחד שכולם מרוצים לשום לחוק עליהם ועל זרעם אחריהם את הארגאניזאטיאנסשטאטוט של הארטאדאקסען וחתמו גם על זה רבים, והלכו כולם לביהכ"נ הגדולה דשם[52]. אבל אחרי נסעתי משם, אותן שמאנו לחתום על זה שיהיה הארגניזאטיאנסשטאטוט לחוק עליהם שמו להם ראש עליהם, וגרשו את החתומים מבית הכנסת הגדולה. ואחרי ראו רוב אנשי הקהלה שאין להם חלק ונחלה בביהכ"נ הגדולה וכמעט קוק"ו (?) להם להעמיד מצב הקהלה לעצמם[53], על כן נתתי לבי לפשר ולהתאחד על דרך הנזכר, לעזוב חוקי הקאנגרעסס ולהתנהג הקהלה כמקדם עפ"י דיני הש"ע. ולזה נתרצו רוב אנשי הקהלה, רק יחידי סגולה לא התערבו עמהם, יען

*51. ראה להלן הערה 57.

52. כלומר: חזרו כל בני הקהלה להתפלל בבית הכנסת הגדולה, לאחר שקודם לכן חלק מהם פרשו מבית הכנסת.

53. כלומר: אין באפשרותם להחזיק קהלה נפרדת.

אשר לא קבלו עלי חוקי השטאטוטען של הארטאדאקסען. והרב הנזכר אשר בעת שעמדו תחת החוקים לא טובים כמעט מסר נפשו ומאודו, אבל לאחר שסרו החוקים המתועבים וחדלו המשפטים לא טובים גם הוא רודף אחר השלום, והשלום עם הרבים, וכן ראוי' לו, ובדרך הזה ילכו מבקשי דבר ד' ותורתו. כי הכי בזמן אשר לא היו לנו תקנות הארגאניזאטיאנסשטאטוט, לא היו ח"ו בכלל עובדי ד'? וכי בכל הקהלות הקדושות והגדולות אשר מאנו לקבלם ולשום חוק זה עליהם ורבנים גדולים וצדיקים בתוכם, נמאס אנחנו הבאים בשיתוף[53] ח"ו אותם ולומר עליהם כי עברו חוק ואינם בכלל עובדי השי"ת? חלילה לומר כן, ודברים פשוטים הם ואין צריך להכתב. — לא האמנתי שיחוש איש ושכל אנוש ויראת ד' באמת בקרבו על זה.

אבל כעת שמעתי כי יש מהרבנים אשר משימים דופי בהרב המאה"ג הצדיק מו"ה שלום נ"י על אשר התחבר להאנשים אשר אין חוקי הארטאדאקסען עליהם ורצו לרדפו ולשום אותו לבן בליעל ח"ו, ע"כ קנאתי לד' צבאות וחושבי שמו אתי, אף שדרכי תמיד להיות נחבא אל הכלים ואין דרכי להטיף בראש חוצות גם שלא לעבור על דברי חברי אבל לכבוד התורה ולכבוד הרב הצדיק יצאתי חוץ מגדרי ואומר לאנשי ווייצען הע"י אל תחושו למנינם הרודפים את רבכם והזהרו בכבודו כראוי' לאיש גדול בתורה ובמעשים כמוהו, וד' עוז לעמו יתן ויברך אתכם בשלום, יהיה שלום בחילכם ושלוה במעונותיכם.

הכו"ח פה פאקש יום ה' פ' בראשית תרל"ה לפ"ק

ה"ק יואל אונגאר חונ' פק"ק הנ"ל והגליל

ב. איקלע לאתרין הרב המאה"ג צדיק תמים כמו"ה שלום אוללמאנן נ"י האבד"ק ווייצען, וראשית מלאכתי היה לי עמו פלפולים שונים בסוגיות שונות ומצאתיו חריף ומקשה טובא בתורה ובקיאות רב, ושמחתי מאוד כי לא אלמן ישראל בעהי"ת. זולת זה סיפר לי מן המאורע בקהלתו ודברי רבות בשעריו מנצחים וממנצחים והוא בתוך יעבור נלחץ משני הצדדים וכמעט היה נפשו ונפש ביתו לשלל, ולא מועף

53*. כלומר: הבאים בתוך שותפות (ארגון) הקהלות האורטודוכסיות שקבלו עליהם את האורגניזאציון־שטאטוט.

לאשר מוצק לו על בלי חמס בכפהו. וגם מכתב מעבר לדף מכבוד ידידי הרב הגאון המפורסם האבדק"ק פאקש נ"י יפיק כתבו מאן גברא קמסהיד על הרב המאה"נ הנ"ל וכל אשר פעל ועשה בקהלתו מדרכו בקודש במסלול התורה והיראה, הוא נעלב ונרדף כעלה נדף, וכאשר שמעתי וקראתי כל זה לבי מר צורח על ת"ח הנרדפים והולכים בלא כח.

לכן הנני מסכים לכל מה שכתב הרב הגאון האבדק"ק פאקש, ולהקהל עדת דק"ק ווייצען ה"ש אני קורא בחיל: הזהרו בכבוד הרב המאה"נ אב"ד שלכם פן תכוו בנחלתו, ויכופו כאגמון ראשם לשמוע דברי אלהים חיים, אשר יצא מפי רבם, וכאשר תראו ממנו כן תעשו אז תלכו לבטח ולא תכשולו, וכל השומע וכורע ברך, מן השמים יתברך. א"ד הנאנח ודואג, כארי שואג: הלנצח תאכל חרב בין האחים!

פה קראל יום ד' ג' מרחשון תרל"ה

צעיר ישראל מאיר פערלס

ג. גם פה עבר עלינו הרב המאה"ג החריף והבקי כמו"ה שלום אולמאנן אבדק"ק ווייצען יע"א. הנה כבר בקודש חזיתיהו בשחר טל ילדותו חוטר נאמן יפה פרי תואר מגזע הגאון בעל דברי ר"ש[54] זצ"ל

54. הוא הגאון רבי שלום אולמאן, המכונה רבי שלום חריף, אב"ד לאקנבאך. נולד בפיורדא שבגרמניה בשנת תקט"ו ולמד בעיר מולדתו אצל הגאון רבי יוסף שטינהרט בעל "זכרון יוסף" ואחר כך בפרנקפורט אצל הגאון רבי פנחס הלוי הורוויץ בעל ההפלא"ה ואצל הגאון הקדוש רבי נתן אדלר (רבו של החתם סופר), אשר גלה לו רזי תורה ולמד עמו חכמת הקבלה. עוד בבחרותו יצא שמו לתהלה ופלפל עם הגאונים מהרי"ט אלגאזי (שהגיע למדינות אשכנז בשליחות ארץ־ישראל) ובעל "שאגת אריה". שמש כראש ישיבה בפרנקפורט. אחרי חתונתו נתקבל לאב"ד באנשבאך, ועקב מעשה שהיה עזב את ארץ מולדתו ועבר להונגריה (ומעשה שהיה כך היה: פעם אחת שמע מפי בתו שרצונה ללכת עם בתו של ראש הקהל לחזות בתיאטרון שבעיר. מיד נרעש ונפחד ובו במקום החליט לעזוב את מקומו ולעבור לעיר קטנה שאין בה תיאטרון). בהונגריה שמש בקהלות שטאמפי, פרוינקירכן ולאקנבאך, ונפטר ביום טז אדר תקפ"ה. מחדושיו נדפס ספר "דברי ר"ש".

היה מפורסם לגאון עולם, בקי וחריף. התנהג בקדושה ובטהרה ונודע לאיש אלקים ולבעל מופת. תלמידו הגאון רבי שמואל שמעלקא אב"ד

ומני אז עד היום וייף בגדלו התגדל והתנשא והיה לארז בין ארזי הלבנון, אדירי התורה, ותארכנה פארותיו בחריפות ובקיאות למופת יאות. גם הודיע לי צערו ויגונו, ושפך מרירותו בחקי, ובצערו לי צר, על עלבונה של תורה ועלבון תלמוד חכם גדול כמוהו אשר יתגלגל תחת שואת בוזי ד׳ ותורתו. ואחרי ראיתי מעבר לדף שידידי הגאון מפאקש נ״י והגאון מקראלע נ״י פורשים כנפיהם הטהורים כמלאכי ד׳ צבאות עליו ויתמכוהו מזה אחד ומזה אחד, הנני עמהם בעצה ובהסכמה אחת. והיות הגאון מפאקש בעינו ראה זר מעשי הבוגדים אשר יתקוטטו עמו הנני לרצון הרב המאה״ג הצדיק נ״י להיות השלישי בין השלישים דע״י שכל הדברים על אופנם והפשרה שהתפשר הגאון נ״י בין הצדדים, עומדים כסלע מוצק על אשיות התורה ויראת ד׳ הם אמרו והם גזרו להחזיר כבוד הרב הצדיק לישנו לכבדהו ולרוממהו, לשמור דבריו, וללכת באורו. והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע להם ח״ו ויתן כנף סוררת לדבר על הרב המאה״ג עתק בגאוה ובוז, ענש יענש ככל מורד אור התורה ועוכרי ובוזי ת״ח, ואוהביו ומוקיריו כצאת השמש בגבורתו.

הכ״ד הכו״ח פה גרוסווארדיין לס׳ לך תרל״ה לפ״ק

ישראל איצק אהרן לאנדעסבערג רב אב״ד

ד. בעזה״י עש״ק פ׳ בראשית תרל״ה.

שלום רב וכל טוב לראש הקצין כמו״ה ראש הקהל דעדת שומרי הדת דק״ק וואיטצען יע״א.

מכתבו התאחר וגם הגיע לידי בעת אשר הטרדות רבו עלי במאוד. ד׳ ירחם עלי ויחזקני במהרה שאוכל לעבוד ד׳ ולעזור לכל חושבי שמו. ועל כן לא יכולתי לאחוז בקסת הסופר עד כעת ליל ו׳ אחר תפילת מעריב

סעליש העיד עליו שהיתה לו נשמת התנא רבי עקיבא (שם הגדולים מערכת ש׳ אות יג; מליצי אש ח״ג טז אדר ע׳ מה).
יש לציין שכותבי תולדותיו של רבי שלום חריף ותולדות צאצאיו — שהיו משפחה מפוארת בהונגריה, מהם רבנים גדולי הדור (כגון הגאון בעל ״יריעות שלמה״ אב״ד מאקאווא) ומהם בעלי בתים חשובים במדינה — אינם מזכירים את רבי שלום אולמאן אב״ד ווייטצען בין יוצאי חלציו של רבי שלום חריף, וכנראה היה ש״ב או ממשפחתו

מיום ה׳. ועתה באתי להשיב על שאלתכם אחרי שהר׳ אב״ד שלכם*[54] התיר את אשר אסר בעצמו, כי התחברו השתי כיתות ארטהאדאקסען עם הקאנגרעססלער להיות עדר אחד שטאטוסקווא, ושאלתם יען שנשארתם מתי מספר אם תאמרו קשר לכל אשר אמר הרב קשר או תעמדו לעדה קטנה לבדכם. תדעו אמרו חכז״ל רבה פ׳ לך לך על פסוק ויבא הפליט ויגד לאברם העברי וז״ל: ר״י אומר כל עולם מעבר אחד והוא מעבר אחד, עכ״ל. העברי האמיתי לא יסתכל כמה יהי׳ מספר גדודיו כי מה בצע בזה. לו יהי׳ שנשאר הוא לבדו הכי יהי׳ אחרי רבים לרעות, הוא קורא מי לד׳ אלי אם מספר גדול או קטן כפי כוחו יעבוד ד׳ וגם אם נשאר לבדו וכל באי עולם כנגדו, ישאר אחד וזה הי׳ צדקת אברהם. ״כל העולם מעבר אחד״ נקשרו יחדיו ״והוא מעבר אחד״ ונשאר הוא לבדו כנגד כל ברואי עולם. לא לחנם נאמר ״אחד קראתיו״, זה אברהם. וזה הוא האבן נגף וצור מכשול בבית ישראל שלא מסתכלים על האיכות רק על הכמות. בכל דבר ודבר אשר יקהלו היהודים לעמוד על נפשם ועל דתם ימשכו ביד חזקה הערב רב להיות בתוך מקהלותם, ועל כן יצא העגל להחריב אמונה ודת. הכי לא יוכלון עשרה יהודים לשכור להם חדר להיות ביהכ״נ וכדומה, מי יבקש שיעשו גדולות. לבי הלך אז כאשר הפליא ד׳ לעשות בעיר ווייסענבורג שהמלך הטוב פראנץ יאזעף יר״ה הגדיל לעשות אות לטובה שיוכלו להיות מחנה לבדם היראים את דבר ד׳, והם קבלו בדעתם גם מחללי שבת כדי לבנות בהכ״נ גדולה. וכן הי׳ באסיפות רבנים בקונגרעס ביד חזקה נבללו בתוכינו פושעים וכופרים אשר החריבו הכל. כמה פעמים קראתי הלואי שילכו עוד שליש נבחרים מצדינו לצד שלהם, רק שומע לא הי׳. ואבי הצדיק ז״ל סיפר לי, פעם אחד שאל צבוע אחד את אדמ״ו מהרמ״ס בעל החת״ס ז״ל אם משיח צדקינו יכוף לאנשים לילך עמו. והשיב לו אדמ״ו ז״ל אל תדאג על יום מחר — מי שלא ירוץ אחר משיח גם אם יחפוץ לבוא אחריו לא יקבלו, ולמה ידאג כבודו אם יכוף, דפח״ח. ועל כן לא אבין שאלתכם. חלילה לכם לדבר מטוב ועד רע על הרב או על הנפילים אשר נפלו משומר הדת[55] ומעמידים במה לעצמם, מי יוכל לידע מטמוניות של אחרים. ומי שלא כרוך אחריהם יעשו קיבוץ קטן ויחשב

*54. רבי שלום אולמאן אב״ד ווייטצען.

55. כלומר: שתחילה פרשו מהמתחדשים ואחר כך חזרו והצטרפו אליהם.

לתנועה גדולה להמלט שם אשר לא יומשך אליהם, להיות עבודת ד׳ כדת אין אונס כלל וכלל ח״ו [כך דעתי], ואשר יאמרו לכם זקני וגדולי הדור אליהם תשמעו ולא לי. ולא אשא פנים לכם, הגם כי תזעקו על הרב שעשה זאת*[55] — מי יודע אם לא עניות מעביר אדם על רצון לבו כי זה בעוה״ר יצה״ר גדול. יראי ד׳ בזמנינו יתנו עשרים זהובים בעד אתרוג ול׳ זהובים בעד תפילין מעור אחד כולו ומאה זהובים בעד טלית ועשרה זהובים בעד עלי׳ בראש השנה לתורה וכדומה. אבל יד הרב[56] לא החזיקו, אשר מסר פרנסתו מחצי בני קהל בעבור כבוד ד׳. גדול העצה של יצה״ר. על זה אמרו חכז״ל ״הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו״, אמר הקב״ה. טוב ליקח אתרוג בעד ג׳ זהובים וטלית בעד חמשה ותפילין בעד ה׳ ולעלות לתורה בחול בעד עשרים צ״ל ולכבד התורה. כי אשתו ובניו צועקים עד אשר ימאס בחייו ר״ל, ועד שהשטן יצליח. ואשר שאלתם כי המקוה נמסרה ביד שוחט אשר הרב פסלו, אם יש לו נאמנות על המקוה. הדבר לא פורש מדוע פסלו הרב אם עבר עבירה חמורה חילל שבת בפרהסיא וכדומה, כי כלל גדול החשוד על הקל לא חשוד על החמור ותראו בספרי מחנה חיים על יו״ד סי׳ ג׳ אשר השבתי לבאנהארד. ואם נחשד ח״ו לקלקל ולעקל על בנות ישראל לבי לפומי לא אגלה לדבר מפורש, כי השנאה מקלקל שורת הדין ח״ו. סוף דבר הגם שדעתי הוא להחזיק בעד שלותכם שלות הנפש, התחזקו בעצמכם כאשר יש לקל ידכם להיות עדה קטנה, אבל רק מיראים בלי תערובות ואל תמשכו ביד חזקה להרבות מספר גדול. וכאשר ישלח ד׳ לכם ברכה

*55. שהצטרף לקהלת השטטוסקוו.

56. רבי שלום אולמאן. כוונתו שאנשי הקהלה החרדית לא החזיקו כראוי את רבם, בעת שפרש מהקהלה שנהפכה לזמן קצר לקהלה ניאולוגית ואבד את פרנסתו. רבי חיים סופר היה רגיש מאוד לפרנסתם של תלמידי חכמים. כאשר נבחר רבי חיים לראשונה לרב ועזב את עיר מולדתו פרשבורג (שם ישב שנים רבות ועסק בתורה — בתור אברך צעיר — מתוך דוחק) כבדוהו ראשי הקהל לדרוש דרשת פרידה בבית הכנסת הגדול. בדרשה זו הוכיח רבי חיים את בני הקהלה וראשיה שאינם דואגים לפרנסתם של הת״ח הרבים שבעיר, ומתעלמים מהם כליל. דרשתו עשתה רושם עצום ובעקבותיה הוקמה חברה מיוחדת שמטרתה לפרנס ת״ח המתגוררים בפרשבורג (נוסף לכך תקנו שמכאן ואילך לא ירשו לדרוש בבית הכנסת הגדול אלא לרבני העיר פרשבורג בלבד).

תעשו כל הדבר הנצרך לדת לכם לבדכם. אבל לזקני גדולי הדור תשמעו כי בני ישראל צריכים לילך בעצת זקניהם הגדולים והצדיקים[57].

דברי הדש"ת **הק' חיים סופר**

ה. בעזה"י יום א' נח תרל"ה.

לאלופי קהל דק"ק וואיטצען נ"י[58].

ביום שבת קודש העבר אחר הצהרים קבלתי מכתב מעמכם כי שמעתם דשומרי הדת מעירכם בקשו ממני לאסור איסר נגד עדתכם, ובקשתם שלא אעשה זאת וגם אזהרה שתלכו כנגדי בערכאות אם אעשה כזאת, ובקשתם תשובה ממני, זה תוכן מכתבכם. זאת תשובתי: שבלתי ספק כבר הגיע ביום ש"ק מכתבי לשומרי הדת דעירכם טרם שהגיע מכתבכם אלי, ומשם תלמדו שלא נאה שיהודים אשר קבעו עצמם מחדש לנהוג עפ"י שולחן ערוך[59] **להזהיר לרבנים בערכאות, שהלא טרם שהגיע אזהרה שלכם כתבתי, ולא נזכר במכתבי שום איסור, הן כנגד הרב או העדה או אדם פרטי, ונהפך הוא הזהרתי אותם שלא לדבר. ובמכתבי כתבתי וז"ל: "חלילה לכם לדבר מטוב ועד רע על הרב או על הנפילים אשר נפלו משומר הדת ומעמידים במה לעצמם מי יוכל לידע מטמוניות של אחרים ומי שלבו לא כרוך אחריהם יעשו קיבוץ קטן ויחשוב לתנועה גדולה להמלט שם אשר לא יומשך אליהם להיות עבודת ד' כדת אין אונס כלל וכלל ח"ו כך דעתי ואשר יאמרו לכם זקני וגדולי הדור אליהם תשמעו ולא לי עכ"ל". מזה תראו שהגם שאצלי עדת שטאטוסקווא הוא כעדת קאנגרעס**[60] **בכל זאת לא יצא מפי שום**

57. שלושת המכתבים הללו נדפסו בספר "אבן המאיר" מאת ר' מאיר שטיין, ע' ק־קב.
58. מכתב זה נשלח לראשי הקהלה הישנה.
59. כוונתו: שהקהלה הישנה קבלה על עצמה זה עתה להתנהג על פי השלחן ערוך.
60. רוב רבני הונגריה אחזו בשיטה זו, כי דינם של קהלות הסטטוס־קוו כדינם של קהלות הקונגרס של הניאולוגים. רבי חיים סופר עצמו כתב על קהלות אלו במקום אחר: "שטאטעסקווא געמיינדע, שיתאספו שני המחנות יחדיו ויתנו יד זה לזה, נתנה ראש שלא בחיל הקאנגרעס ולא בכח שומרי הדת יהי' לנו חלק ונחלה, רק משפט נבחרה לנו לילך בשרירות לבינו כטוב לנו

איסור או שום דבר לחרחר ריב או להחזיק במחלוקת. רק יעצתי להחזיק עצמם במתי מספר ומי שלבו כרוך אחריהם שיהי' עבודת ד' כדת אין אונס. וגם בסוף מכתבי וז"ל: "סוף דבר הגם שדעתי הוא להחזיק בעד שלותכם שלות הנפש התחזקו בעצמכם כאשר יש לקל ידכם להיות עדה קטנה אבל רק מיראים בלי תערובות ואל תמשכו ביד חזקה להרבות מספר גדול, וכאשר ישלח ד' לכם ברכה תעשו כל דבר הנצרך לדת לכם לבדכם אבל לזקני הדור תשמעו כי בני ישראל צריכים לילך בעצם זקניהם הגדולים והצדיקים" עכ"ל. מכל זה תראו הדרך הישר, שלא נזכר עצה לילך בערכאות ולשפוט שפוט ביד חזקה. לא מנעתי מלבוא בשורותי הגם מה שעבר עבר, רק פן ואולי חפצם לכתוב לזקני וגדולי הדור, תזהרו בדבריכם, הכי נחשדו גדולי הדור שיעשו עול במשפט ואם יהי' הדין תורה לאסור איסור לא יכבשו זקני הדור מפני הפחד אשר תפחידו אותם. והלא קבעתם עדתכם עפ"י שלחן ערוך ומחוייבים אתם לשמוע דין מגדולי זקני הדור, ולכן חס לזרע ישראל מלעשות עוד כזאת. העושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום בישראל ליחד לבבות לעבדו שכם אחד תורה אחת ודת אחד, שלא יהי' שמו הגדול מחולל בגוים לאמור הן בית ישראל ככל הגוים מאמונה אחת נעשה כשלשה[61]**. הקב"ה ברחמיו יטהר לבבות ויקרב אותם להיות אחד.**

דבר הכותב לכבוד שמים

הק' חיים סופר[62]

למעשה רבי שלום אולמאן עצמו לא התנגד כלל להקמת קהלת החרדים. הנלחמים נגד הקהלה החרדית היו ראשי הקהלה הישנה, אבל רבי שלום עצמו, בצדקתו ובתומתו, התרומם מעל

— ודבר זה הוא רע ומר בעיניי עד מאוד, כי אין זה רק רעות רוח לגנוב לבב בית ישראל לכתוב בפנקס הקהל השלחן ערוך הוא בראש, אבל רחוק הוא מלבותם ומביתם ומעדתם... אבדון הוא עד מות" (ק"ן סופר, ע' סג).

61. כלומר: החרדים (אורטודוכסים), הריפורמים (ניאולוגים) והעומדים בתווך (סטטוס־קוו).

62. שתי האגרות האחרונות נדפסו בספר "ק"ן סופר" המצורף לספר "תולדות סופרים", ע' נז־ס, סי' סד־סה.

הריב והמחלוקת, ומכיוון שידע שכוונתם של הפורשים לשם שמים — לא הפריע בעדם. ולא זו בלבד, אלא שכמה פעמים צווה על בעלי בתים חשובים מקהלתו שיעברו לקהלה החרדית — בידעו שלטובתם ולטובת חנוך בניהם לתורה ויראת ה' עדיף שיתחברו עם היראים. רבי שלום גם הבין שעל ידי קיומה של קהלת היראים, תשתדל גם הקהלה הישנה לעמוד על הגובה ולהתחרות בקהלה החדשה.

יש לציין כי המחלוקת בקהלת ווייטצען אודות קהלת החרדים היתה מפורסמת בזמנה, ונודעה גם מחוץ להונגריה. החפשים מצאו להם מקום ונצלו מחלוקת זו כדי לנגח את החרדים — שפרשו מקהלתו של רבי שלום אולמאן, הנודע לגאון וצדיק.[63] רבי שלום נפטר ביום כ"ח לעומר שנת תרנ"ד.

קהלת החרדים שהוקמה אז בווייטצען, התחזקה בעידודו של הגאון רבי חיים סופר ורבנים חשובים אחרים במדינה. כ־20 בעלי בתים מנתה הקהלה החרדית בראשיתה, אבל הם היו סמוכים ובטוחים כי בעזהי"ת יעלה בידם לכונן קהלה לתפארת. ואכן עד מהרה הזמין ה' לידם רב גאון, הוא הגאון רבי משה לעווינגער (המכונה רבי משה קאמאראן) ששימש אז אב"ד במילכדורף.

רבי משה לווינגר[64] נחשב בזמנו בין חשובי הרבנים בהונגריה, ואילו לא נפטר בגיל צעיר בודאי היה שמעו יוצא למרחוק. הוא

63. בעתון "המגיד", גליון 45 ע' 399, ט כסליו תרל"ה, נתפרסמה הידיעה הבאה: "בעיר וואיצען לא רחוק מעירנו עשה הרב הגדול החכם המפורסם אולמאן שלום בין הכתות האלו — ושכרו היה כי איזה רבנים חרמו ושמתו אותו ושמו כבודו לכלימה על אשר בא לעשות שלום... והאיש הרב אולמאן אחד מרבני ארצנו אשר הוא מוסמך מגדולי ישראל וצדיק וישר במעשיו...". הרואה יראה כי אין שחר לדברים אלו — שכן רבי חיים סופר (ובודאי גם שאר הרבנים האורטודוכסים) כלל לא החרימו ח"ו את ר"ש אולמאן, אלא אדרבה דרש מהחרדים שלא לדבר כנגד אנשי הקהלה הישנה מטוב ועד רע ואפילו למד זכות על הר"ש אולמאן.

64. רוב הפרטים המובאים כאן על תולדותיו של רבי משה לעווינגער נלקחו מהספר "זכר צדיק", תולדות רבי משה קאמארן, שחבר תלמידו רבי שמואל לייכטר.

נולד בעיר קאמארן, בשנת תק"ע. אמו הצדקת היתה אחותו של הגאון רבי דוד דייטש אב"ד עיר חדשה (נאוואמעסטא) בעל "אהל דוד" על מסכתות הש"ס. רבי משה למד חמש שנים בישיבתו של הגאון רבי מאיר א"ש (כאשר היה אב"ד יארמוט). בשנת תקפ"ח נשא לאשה את מרת לאה בת הגביר רבי יעקב אדלס מסערדהאלי, והיה סמוך לשלחנו. אחר כך חזר לעיר מולדתו ופתח לו שם חנות, אשתו עסקה במסחר והוא שקד בתורה. היה מקורב מאד אל החתם סופר, שהעריכו ביותר ופרסמו לתהלה. הגאון רבי משה שיק מביא בשמו תירוץ שהשיב לחתם סופר על קושיא אחת: "ונהירנא שאני הייתי יושב אצל מרן זצ"ל [החת"ס], היה אז הרב שהוא כעת הרב הגדול ר' משה קאמארן אב"ד דק"ק מילכדארף נ"י, ואמר ליישב..."[65].

באחד הלילות פרצה לביתו להקת שודדים ולקחו את כל אשר לו. כאשר בקשו גם לקחת את נפשו הצליחה אשתו להמלט מן הבית ולהזעיק עזרה, והשודדים נמלטו. אז החליט לעזוב את עיר מולדתו ולחזור לסרדהעלי. שם המשיך לעסוק במסחר וה' שלח ברכה במעשה ידיו. רבי משה קנה לו שם טוב, כי תורה וגדולה התאחדו אצלו, ונבחר לראש הקהל. אולם בשנת תר"ז נפטרה אשתו ונשא אשה שניה, וזמן קצר אחר כך התמוטטו עסקיו וירד מנכסיו.

באותן הימים הזמינה אותו ערת גרויסמאָגנדאָרף לכהן בה ברבנות. רושמי תולדותיו מזכירים לשבחו של רבי משה שלא פנה לחפש לו רבנות ולא עשה שום השתדלות לכך. רבי משה קבל את ההזמנה, עבר לגרוסמגנדורף ופתח שם ישיבה חשובה. משם הוזמן לקהלת מילכדארף, וגם בה החזיק גם ישיבה. בתקופה ההיא החל גם לשאת ולתת עם רבני המדינה בשו"ת הלכה למעשה, ושמעו יצא לתהלה ורבים פנו אליו. היה גומל חסד מאין כמוהו, וביחוד הצטיין במתן בסתר.

בסוף שנת תרל"ה הוזמן על ידי קהלת היראים בווייטצען לבא ולכהן פאר בעדתם. ימים אחדים לפני ראש השנה תרל"ו הופיע

65. שו"ת מהר"ם שיק יורה דעה סי' רנ"ז.

רבי משה בווייטצען, ונתקבל בכבוד גדול. תיאור מפורט של קבלת הפנים שערכה קהלת היראים בווייטצען לרבה החדש הופיע באחד העתונים כמה חדשים אחדים אחרי שרבי משה הגיע לקהלה. בידיעה זו מסופר, בין השאר, כי לרבי משה היתה גם ישיבה בווייטצען, ובה כחמישים תלמידים:[66]

וואיטצען יום ב' א' כסליו תרל"ו לפ"ק. — זה איזה חדשים אשר גם בעירנו המריבות והקטטות מצאו קן להן. פירוד הלבבות גבר עשה והצליח ונחלקו לשתי מפלגות. והנה מסבה הזאת כת הארטהאדאקסים נשארה בלי מורה ומנהל. ועתה נועצו נמנו וגמרו למרבה המשרה על שכם הרב הגאון המפורסם בקי בחדרי תורה נודע בשערי בת רבים לשם ולתהלה כקש"ת מוה' משה סג"ל לעווינגער נ"י אבד"ק מילכדארף. אותו בחרו לרב ומורה עליהם הוא יורה את הדרך ילכו בה... כבוא השמועה כי נכונה עת בואו הנה מהרו ונסעו נכבדי עירנו לקראתו וקדמוהו עלי דרכו וכל העם מקצה התאספו לפני חצר אנית הקטור ויחלו על בואו למען קבלהו בכבוד והדר כיאות לאיש רב כזה. ובבואו — ותמלא כל הרחוב המון אדם רב, ואבוקות ביד רבים מהמה (כי לעת ערב היה) למען לילה כיום יאיר לפניו, וגם כל החלונות הנשקפים אל מול המסלה ההולכת משם העירה נמלאו במנורות מאירות לארץ ולדרים כאור שבעת הימים. ויברכוהו בדברי ברכה ושלוה אשר יחולו על ראש רבינו הבא לשבת בתוכנו. וככה התנועע המסע הגדול הזה לאט לאט עדי באו אל הבית אשר הכינו לכבודו ולהקת משוררים עם מנגנים צהלו לקראתו וישירו ויזמרו לכבודו, ואחרי כן התאספו אל בית מקדש מעט ויעל הגאון נ"י הבמתה אשר אצל הארון הקדש ופיהו פתח בחכמה וידרוש להם דברים נחמדים. — ויהי ביום ש"ק כבוא מועד הצהרים התאספו עוד הפעם כל העם למקטן ועד גדול אל תוך ביהכ"נ לשמוע הדרשה הנפלאה ודבריו נעמו לאזן השומע, ובכן נפרדו העם איש מעל

66. א. פוקס, בספרו "ישיבות הונגריה", ירושלים תשל"ט, ע' 219, כותב כי הישיבה הראשונה בווייטצען היא ישיבתו של רבי דוד ליב זילברשטיין (ממלא מקומו של רבי משה לווינגר), ולא ידע על כך שקדמה לו ישיבתו של רבי משה. הידיעה על ישיבתו של רבי משה בווייטצען נזכרת גם בספר "זכר צדיק" וכן בהספד עליו בספר "לקוטי בית אפרים" ועל גבי מצבתו (ראה להלן).

אחיו שמחים וטובי לב על אשר הפיק ה׳ מאוי לבם לתת למו ראש ומורה כזה, והעיר וואיטצען צהלה ושמחה! גם מסתופפים בצלו בחורי חמד אשר יבקשו תורה מפיו מספרם יעלה לערך חמישים וישקדו על דלתי התורה והמדע. כמעביר צאנו תחת שבטו כן יעבירם תחת שבט הבקורת ובעין פקיחא יביט את כל ארחותם ומעללם. בכל יום ויום אחר תפלת מנחה ילמד אמ״ו הגאון נ״י איזה שיעור קבוע ורבה הטובה ותועלת יצמיח מזה לאלופי לומדי תורה דפה, אשר אין עתותם בידם לקבוע שיעור בלימוד התלמוד ולמען לא יגרע נחלתם ממצות ת״ת יתאספו בביה״מ של רבנו לאחר תפילת מנחה לשמוע לקח מפיו, ומה נאוה המראה הזאת אשר זקנים עם נערים עומדים צפופים ישאו עין ויטו אזן לדבריו העמוקים... אשרי יושבי עירנו שגדלה שעשועיה שעשועי התורה ואשרי האיש שככה מנהל אותה כי כל העדה כלם קדושים ובתוכם תוקד אש דת ומדע הרחמים ומעשה הצדקה... צהלי ורוני עדת עיר וואיטצען כרמך נטרת וענבי ראש ואשכלות מרורות בל תוציא גפנך כי האדם הדגול מרבבה ההוא יעדר ויסקל מאבני נגף כרמיך למען לא יכסו חרול ושית הוד יפיך. ותעשה ענבים לגאון ולצבי המשמח אלקים ואנשים. הרחיבו מקום אהלך עיר וואיטצען ראי איך ינהרו אליך מרחוק ומקרוב בחורי חמד מגולי יה, החרדים לדבר ה׳. שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך לשבוע מטוב ביתך ומקדוש היכלך. עלו והצליחו עדת הארטהאדאקסים בעיר וואיטצען כי הארז אשר בלבנון השריש שרשיו בקרבכם, ותארכנה פאורותיו. ויתן ה׳ וירב רבינו זה על כסאו בתוכנו ימים רבים וישפוט בצדק דלים ויוכיח במישור לעניי ארץ וה׳ יצו אתם את הברכה וחיים עד העולם, ואתם בצלו תחיו ותבלו בטוב שנותיכם וימיכם בנעימים. ואתה בעל הלבנון אשר דרך אמונה בחרת, ובכבוד גדולי ישראל תתימר ובכל עת מצוא תזכיר את שמם הטוב וכבוד והדר תעטרם, תרם זאת על גליונך על כל ברכה ותהלה ותספר זאת לבאי שעריך.[67]

אולם שמחתם של בני קהלת וואיטצען ברבם הגאון לא ארכה זמן רב. כשנה אחרי שקבל על עצמו את הרבנות בוואיטצען נפטר באופן פתאומי, ביום י״ד חשוון תרל״ז. פטירתו עוררה תדהמה

67. הלבנון, שנה יב גליון יז כסלו תרל״ו, ע׳ 132-133. הכותב הוא תלמידו רבי שמואל לייכטר, שאחרי פטירת רבו כתב את תולדותיו בספר ״זכר צדיק״.

מצבת הגאון הצדיק
רבי משה לווינגר (קאמארן)
תק"ע – תרל"ז

בכל המדינה, ובעתון החרדי "שבת אחים" שהופיע בבודפסט התנהלה במשך כשנה מגבית למען האלמנה והיתומים. תלמידו של רבי משה לעווינגער, שכתב את תולדות ימי רבו בספר "זכר צדיק", מודיע כי אחד מתלמידיו מבני משפחתו של רבי משה התחיל לסדר את הכתבים המרובים שהשאיר אחריו, ואף נערכה מגבית לאסוף את הסכום הדרוש להדפסת חבור אחד (שעמד לכלול 50 בויגן) — אולם בסופו של דבר לא נדפס כלום, וחידושיו של רבי משה ירדו לטמיון.

רבי משה נספד כהלכה על ידי גדולי הדור, ומופלאים ביותר הם דברי ההספד של הגאון רבי נפתלי סופר אב"ד קאדלבורג:

"ויש לקונן מאוד על הרב הגאון החריף מהו' משה סג"ל שהי' אב"ד בק"ק ווייצען, שהי' מצליח להעמיד תלמידים הגונים והיה משים לילות כימים להגות בתורת ה' ולא פנה להרהבים, ללמוד חכמת זרים ולדבר בלשון החדשים.[68]
וב' ימים קודם סילוקו עוד היה לומד עם תלמידים... הרי הגאון הצדיק הזה... בימי נעוריו שהי' עשיר לא מש מאוהל התורה, ליסע למקומות לדרוש אולי יהיו מקבלים אותו במקומות הגדולים להניח ברכה לבני ביתו אחריו, אבל היה בוטח בה'..."[69]

☆

אחרי פטירתו של רבי משה לעווינגער קבלה הקהלה החרדית בווייטצען לרב את הגאון רבי דוד יהודה ליב זילברשטיין. רבי דוד נולד בשנת תק"ף[70] בבוניהאד, לאביו רבי אהרן לייפניק ולאמו

68. כוונתו: שלא דרש בבית הכנסת בלשון זרה (גרמנית או הונגרית). היראים הקפידו מאוד שלא לדרוש בלשון לאומים. וראה שו"ת חתם סופר חושן משפט סי' קצ"ז.
69. לקוטי בית אפרים, ח"א, דרוש ג' דף ו' ע"א. רבי משה נספד גם על ידי רבי חזקיה פייבל פלויט בספרו "לקוטי חבר בן חיים", חלק ד' דף פט ואילך.
70. תאריך לידתו עולה מרשימת חברי כולל אונגארן בשנת תרכ"ו, שנרשמה בפקודתו של סיר משה מונטיפיורי (יחד עם שמותיהם של חברי שאר הכוללים בארץ הקודש). ברשימה זו מצויינים שמותיהם של חברי הכולל, גילם, עיסוקם ומצבם המשפחתי. הרשימות נמצאות בכתב־יד בספרייתו

הצדקת מרת חנה. למד תורה אצל הגאון רבי מאיר א״ש ואצל הגאון רבי קופל חריף בוועדבוי. אחרי נשואיו עסק זמן־מה במסחר ואחר כך נתקבל למו״צ באויהעל שם ישב ארבע שנים, ומשם עבר לשמש אב״ד בקהלת זענטא. בכל המקומות בהם ישב היה מכובד מאוד על הצבור ודבריו היו נשמעים. באופן מיוחד התחבב על בני קהלת זענטא, עד שאמר עליהם ״ויתר נקל היה להם לשבור עמוד ברזל מלעבור על אמרי פי״[71].

בשנת תרי״ט או ראשית תר״ך עלה לארץ הקודש. כאן ישב על התורה ועל העבודה והדפיס את שני ספריו הראשונים, ״שבילי דוד״ חלק א׳ על שלחן ערוך אבן העזר וקונטרס ״קול קורא שבילי דוד״, דרשות ודברי מוסר על סדר הפרשיות. בספר האחרון הוא נלחם נגד השפעתם של ״החדשים״ ומאמץ ידי שלומי אמוני ישראל לחנך את בניהם בדרך ישראל סבא ולא לשנות שום מנהג מכפי שנהגו אבותינו. כאשר נוסד ״כולל אונגארן״ בראשותו של רבי אשר אנשיל היה רבי דוד ליב אחד משני הדיינים של הכולל[72].

בשנת תר״ל בערך נאלץ רבי דוד ליב לחזור לארץ מולדתו הונגריה.[73] תחילה נשלח לחו״ל בשליחות הכולל, ובהיותו בהונגריה פנתה אליו קהלת קערעסטור בבקשה שיקבל על עצמו את הרבנות בקהלתם. רבי דוד ליב סיים את שליחותו וחזר לירושלים ואחר כך חזר עם כל משפחתו להונגריה[74]. בשנת תרל״א כבר היה אב״ד קערעסטור[75], ומשם עבר לקהלת טערעבעש.

הפרטית של מונטיפיורי השוכנת עתה בג׳ויס קולג׳ בלונדון. תודתנו למנהלי המוסד שאפשרו לנו את השימוש בחומר זה, וכן למכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים שבאמצעותו קבלנו את צילומי הרשימות.

71. בהקדמת ספרו ״שבילי דוד״ חלק א, ירושלים תרכ״ג.
72. ראה להלן בפרק ז.
73. בשנת תר״ל השיב לו הגאון רבי אברהם יהודה הכהן שוארץ (אב״ד בערגסאס ומאד) בספרו ״קול אריה״, סי׳ פח, וכפי שנראה משם היה רבי דוד באותה שעה בהונגריה. מדבריו של ה״קול אריה״ גם נראה שרבי דוד לא היה אז אב״ד באיזו קהלה (בספר ״מליצי אש״ נאמר שרבי דוד שהה בירושלים שמונה שנים בלבד, ולפי זה חזר עוד בשנת תרכ״ח. אבל נראה שחזר מאוחר יותר).
74. מפי ר׳ יעקב אבעלעס מוויטצען.

בהיותו בטערעבעש החליף מכתבים עם הגאון רבי חיים סופר בענין התאחדות החרדים בהונגריה.[76] רבי חיים סופר חשש מאוד שמא על ידי הקמת ה"קאנצליי" "(לשכת היראים", היינו המשרד המרכזי של התאחדות הקהלות החרדיות, ששכן בבודפשט) עלול להווצר מצב שבו משרד ה"קאנצליי" והעומדים בראשו יוכלו לשלוט בקהלות החרדיות במדינה ולהנהיגם כפי דעתם, מבלי להתחשב בדעת רבני הקהלות. רבי דוד ליב זילברשטיין היה שותף לדאגתו של רבי חיים סופר מפני הווצרותו של "קונסיסטוריום", היינו רבנות ראשית (או משרד מרכזי) הכופה דעתו על רבני הקהלות שבמדינה, כדוגמת ארגון הקהלות היהודיות בצרפת באותן השנים. שם הרבנים הראשיים שלטו ביד חזקה ברבני הקהלות, ומשום כך גם אם נמצאו פה ושם רבנים חרדים לא היו מסוגלים לפעול כרצונם לשמור משמרת ה', כי נאלצו להשמע לפקודתם של ראשי ה"קונסיסטוריום" שהיו חפשיים וריפורמים. באגרותיהם התיעצו רבי חיים ורבי דוד ליב כיצד לקדם את הרעה ולמנוע הווצרותו של מצב כזה. מחליפת המכתבים נראה שלמרות שרבי דוד היה אז רב בקהלה כפרית קטנה היה עסקן ציבורי חשוב ודבריו היו נשמעים אצל גדולי הדור הזקנים.

מקהלת טערעבעש עבר רבי דוד ליב לווייטצען. כאן נהל ישיבה חשובה — כנראה המשך לישיבה שהחזיק רבי משה לעווינגער. רבי דוד ליב המשיך בהוצאת ספריו, והדפיס בהונגריה את החלקים הבאים של ספרו הגדול "שבילי דוד" על ארבעת חלקי השלחן ערוך. בהיותו בווייטצען נחשב רבי דוד ליב לאחד מגדולי הדור במדינה, ונפטר בשם טוב ביום י"ד ניסן תרמ"ד.[77] ונטמן בבית העלמין העתיק בווייטצען.

על כסאו של רבי דוד ליב עלה בנו הגאון רבי ישעיה זילברשטיין. רבי ישעיה נולד בזענטא, לאמו הצדקנית שפרה ליבא, בערך בשנת תרי"ז. כבן שנתיים עלה עם אביו לירושלים. עוד בהיותו ילד יצא שמעו לתהלה בעיר הקודש ולמד אצל הגאונים רבי משה יהודה לייב זילברברג מקוטנא בעל "תפארת

75. בשנת תרל"א השיב לו לקערעסטור הגאון רבי דוד ניימאן ראב"ד פרשבורג בשו"ת "ניר לדוד", סי' קעו.
76. ק"ן סופר, סי' פג־פז.
77. מליצי אש ח"א מלואים ע' קמז, ובמכתבים והערות שבסוף ח"א ע' פב.

מצבת הגאון הצדיק
רבי דוד יהודה ליב זילברשטיין
בעל "שבילי דוד"
תק"ף — תרמ"ד

ירושלים". על המשניות ורבי מאיר אויערבאך מקאליש בעמח"ס "אמרי בינה". כבן י"א חזר עם אביו לחו"ל. כאן למד אצל אביו ובישיבותיהם של הגאונים רבי חיים סופר במונקאטש, רבי אברהם יהודה שווארץ בעל "קול אריה" בבערגסאס ורבי חיים צבי מנהיימר באונגוואר.

עוד בהיותו בחור קבלוהו בני קהלת טערעבעש לרב, במקומו של אביו[78]. אולם רבי ישעיה סרב להשתמש בכתרה של תורה, וגם אחרי נשואיו בשנת תרל"ט (עם בתו היחידה של הגאון רבי משה צבי שטערן אב"ד אלישטאבע) סרב לקבל עליו עול הרבנות ופתח לו בית מסחר בווייטצען. לדבריו של כותב תולדותיו, בן־ווייטצען רבי אביגדור קאטצבורג, היה בית המסחר דומה יותר לחנותו של מוכר ספרים, כי תמיד היה מלא בספרים אשר למד בהם ובניירות שהעלה עליהם את חידושיו. על התמדתו מסופר שבבחרותו לא עזב את אהלה של תורה כמה שנים, ופעם כשהיה צריך לצאת לשוק טעה בדרכו ולא יכל למצוא את הדרך חזרה.

כבר בצעירותו יצא שמו לתהלה[79], ואחרי נישואיו כאשר עיקר מלאכתו היתה מלאכת שמים ומסחרו היה טפל — הלך שמעו הטוב וגדל עד כי נודע לגאון וקדוש ה' אשר כל רז לא אניס ליה. אביו שתף אותו בהרבצת תורה בישיבתו, ובסוף ימיו של אביו נהל רבי ישעיה בעצמו את כל עניני הישיבה.

אחרי פטירת אביו נבחר להיות ממלא מקומו, והוא בן כ"ז. נאספו אליו תלמידים למאות, והיה משיב תשובות לכל רחבי מדינת הונגריה. נטל חלק בכל עניני היהדות במדינה, ובכל ענין היה ראש המדברים. למרות טרדותיו המרובות בעניני הקהלה והישיבה והתמדתו המופלגת היה מקדיש זמן רב לעניני הלשכה המרכזית של היראים, והיה נוהג לנסוע כל שבוע לבודפשט לשם

78. ראה בתשובה אליו בשו"ת מהר"ם שיק חלק יורה דעה סי' קס (מפרשת וישלח תרל"ח) שמברכו ברכת "מזל טוב" על השמועה שהגיע לאזניו שרבי ישעיה נבחר לרב בטערעבעש.
79. ראה תשובת מהר"ם שיק אליו, אורח חיים סי' קכג, המשיב לו בכבוד גדול, והוא עדיין בחור.

הגאון הצדיק רבי ישעיה זילברשטיין — בעל "מעשי למלך" תרי"ז — תר"ץ
משמאל חתנו הגאון רבי יוסף יונה הלוי הורביץ מפרנקפורט

טיפול בעניני הלשכה, שהיו צרכי־צבור של קהלות הונגריה החרדיות.

כל ימיו נלחם נגד הציונים והמזרחים, וכמה פעמים פרסם כרוזים נגדם, ואף היה טורח לאסוף חתימותיהם של רבנים אחרים לצורך זה. כמו כן פרסם "קול קורא" לקניית נחלות בארץ הקודש ו"קול קורא" לקנות אתרוגים מארץ הקודש.

דבריו היו נשמעים בקהלתו, וכאשר הבעלי־בתים היו באים אליו היה נופלת עליהם אימה ופחד. אלופי הקהל וגם ראש הקהל לא יכלו לעשות דבר בלי רשותו. ואם קרה שהיה מי מהם מסרב לשמוע אליו, היה רבי ישעיה מיד מודיע לו: "כבר אין אתה ראש הקהל". על כן הצליח שקהלת היראים בווייטצען נעשתה בימיו קהלה מפוארה אשר מעטות כמותה בישראל. לא נמצאה בקהלתו שום אשה שגילתה את שערות ראשה או שלבשה בגדי פריצות. לא הניח לקרוא לתורה למי שלא היתה לו חתימת זקן, וגם לא היה נותן תואר "חבר" לבעל בית שלא היתה לו חתימת זקן, וכתוצאה מכך היו כל הבע"ב בקהלתו עם חתימת זקן ופאות. היה מכבד מאוד את המלמדים והשוחטים בקהלתו, ולא הניח לראשי הקהל לפגוע בהם. כמו כן דאג לפרנסתם של המלמדים, למען יוכלו לעסוק במלאכת הקודש ללא דאגה. הקפיד מאוד על חינוך הבנים בקהלתו, והוא בעצמו היה הולך בכל שבוע לכל אחד מהת"תים שבקהלה לנסות את הילדים, והיה יושב שעות רבות עד שבחן במתינות כל נער ונער. על ידי כך זכה שלא היה בקהלתו שום בעל־בית שלא יגדל בניו לתורה ולעבודה בתלמוד תורה ובישיבות.

היה מסור מאוד לעניני הרבנות של הקהלה. ווייטצען היתה מרכז לגידול אוזים מפוטמים, ובעיר נשחטו כמויות עצומות של אוזים שנשלחו ע"י הסוחרים לבודפשט ולשאר חלקי המדינה, ותמיד היו "שאלות" של וושטות. סמוך ליום השוק בבודפשט היו סוחרי העופות שוחטים בלילה את האוזים כדי להובילם למחרת לשוק בעיר הבירה. רבי ישעיה היה תמיד ער בלילות והסוחרים היו באים לביתו כל שעות הלילה והוא עצמו היה פותח להם את הדלת ומשיב על כל השאלות.

ב"ה

קול קורא!

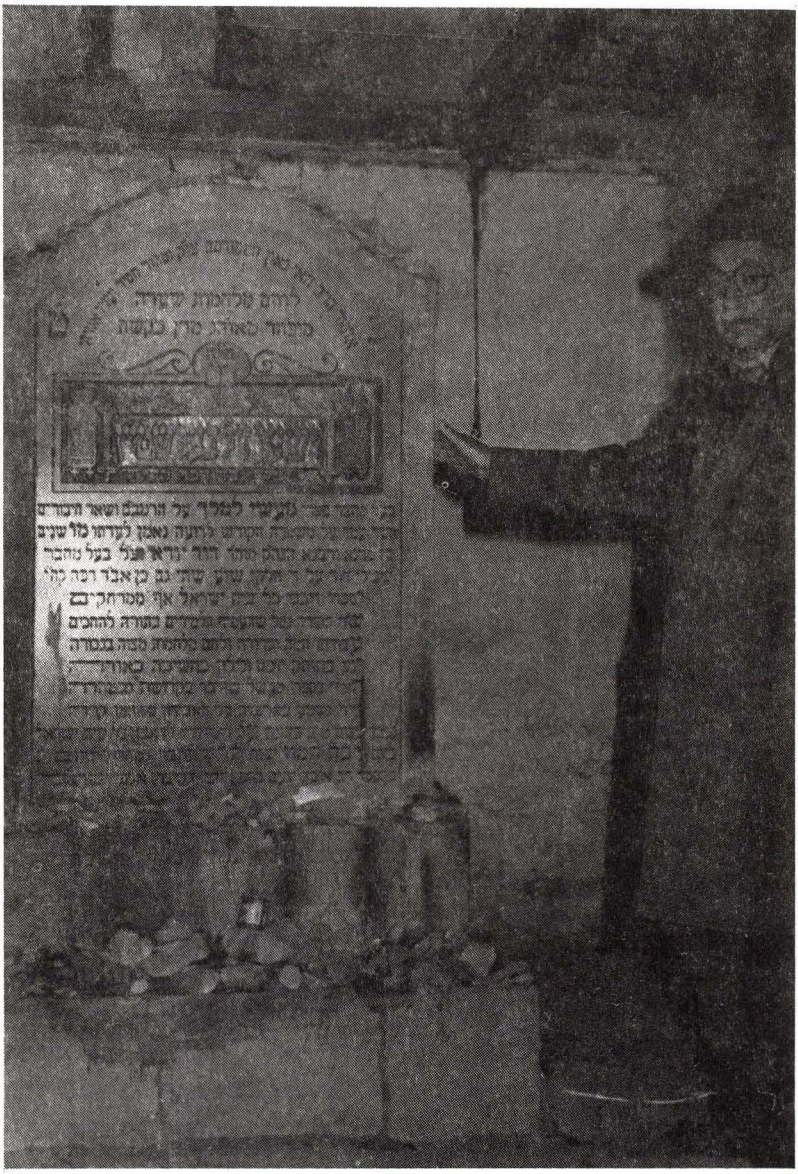
בכל שנה ושנה באיזה קיבוץ העת והעונה למישוך ולקנות ד' מינים שבלולב נתעורר תמיד באהבת חיבת הקודש והחשק לקנות פרי עץ הדר באהיק, אבן או הוא מעזה שאין אנו יכולין להקן סדרים נכונים בזה כי קצר העת מלהשתדל בו באופן המועיל, וכבר מאז נתיעצנו יחדיו עם ראש המדינה מהו אברהם פיינקעל נ"י שמיד בתחילת האביב נתחיל לפעול בזה. לכן עתה באתי לעוררך את הרבנים הנאונים נ"י להתחיל עצה בעת ילא יתפתחה מלהיציא הדבר אל הפועל, — ועצה להיעוצה מאתי הוא שלא לעשות דבר לנסיון בעד שאר אתרוגים עד בקיבוץ השנים באשר נדע איך יפוה הדבר אך בעת זו לנו כזה שכל רב בעירו יעורר עדה את אנשי קהלתו על זה דבר והיה כל איש אשר ידבנו לבו להכטיח ליקח אתרוג אי ובתוב זי על פתגא שמונן לקנות אתרוג אי ואם אפשר שוב לישים סכום כסף אשר רוצה ליתן בעדו למען נדע באיזה אתרוג חפץ אם במובחר או בפחות כשיודע הדבר כמה אתרוגי אי יצטרכו קונים בעירו (ואם יש בעירו סוחר אתרוגים קבוע ואינו רוצה לקחת פרנסתו נקל למצוא איזה פשר שגם הוא יקבל עליו סבום ידוע אתרוגי אי לקנות ולמכור) יודיע מזאת הנישמת לו או לרבנים שנתנים באהיק באיזה איפן עוציא הדבר אל הפועל, כשיודע הבירור אודיע איזה הכל בדיוק, וכאשר יגיע המועד יקבל כל רב סכום הנרשם לו באהיק, יבוא עלך בשם להרויל העולם לאם באתרוגי אי. והיה מעשי הצדקה שלם להמצוא מרץ לישובי הי בארצות הקדושות ומצוה גדולה מצוה.

ישעי' הי"ק זילבערשטיין
רב דיראם וואשצען יע"א.

אלה הדברים שלחתי על פני רוצות בשנה העברה וכפי אשר נודעתי רבים אשר שתו לבם לקול הקורא הלזו ותי' שבע רצון בפרי מכתים אשר הביא להם בסחרם באתרוגי אי אבן רבים אשר עדיין לא שתו לבם למשל השיב הוה על כן מצאתי לנכון לחזור על הראשונות ולהדפיס בחדש את קול הקורא הנ"ל וגם אתם יראי ה' אשר אתם דמה באמת אוהבי ציון וירושלים בכל לבב מחבת הקודש ולא מצר חשק ובהבות בגוד המדומי וקניני שוא השתדלו להיחיב מכתר אתרוגי אי כי זוכים בזה לכמה מצות ולקיים בשלימית מצות ולקחתם לכם פרי עץ הדר שאין בו שום פסק מיכב יבצרו דרישת ציון ותכיכות תי הישבים על אדמת הקודש, ואך תהיו נזהרים ליקח רק באיש מהימן שהוא אתרוג אי שנשלח לו מהם והוסיף עליו בל התגנית שלא יחזיר בה השיש מבל, ובקיבוץ חיבים אית נזדיג אדעסבע של סוחרים נדולים שבאי קי.

פה וואשצען ביהוד אייר תיבזי בל ד' הנ"ל.

קריאה לרכישת אתרוגים מארץ הקודש
מאת רבי ישעיה זילברשטיין

מצבת הגאון הצדיק רבי ישעיה זילברשטיין
בתוך האוהל שעל קברו
מימין: אבי מורי הר"ר מנחם ניימאן

רבי ישעיה עסק גם בחכמת הקבלה. היה מפורסם לצדיק וקדוש, ורבים פנו אליו להושע בתפילותיו. בימי עלומיו התפרסם המעשה, כי בלמדו את שיעורו בבית המדרש בווייטצען בא גוי אחד וקצץ את המזוזה מפתח בית המדרש. בו במקום קללו רבי ישעיה "תקצץ ידו", ועוד באותו היום נקטעה ידו של הגוי בבית החרושת שעבד בו.

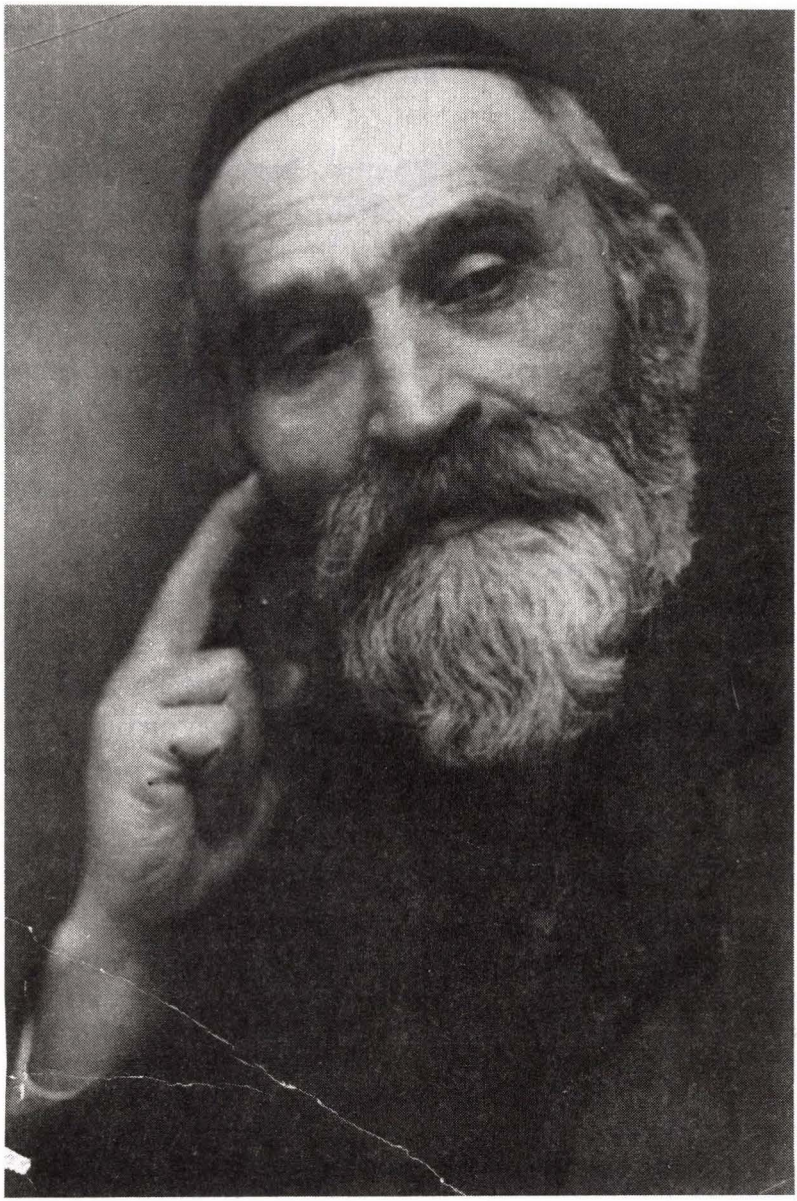
נפטר בשם טוב ביום כ"ה תמוז תר"ץ, ונטמן בבית העלמין החדש של הקהילה החרדית בווייטצען ונבנה אוהל על קברו. תלמידו הרה"ג רבי אברהם גוטענפלאן אב"ד טיניע הדפיס הספד עליו בשם "נחלת ישעיה" שנדפס בשנת תרצ"ב.

בבחרותו חבר רבי ישעיה קונטרסים על הלכות טריפות וטומאת כהנים אשר נספחו לספרו של אביו "שבילי דוד". בזקנתו — בשנת תרע"ג הוציא לאור ספרו הגדול "מעשי למלך" על הרמב"ם הלכות בית הבחירה, ואחר פטירתו בשנת תר"צ הוציאו לאור בניו הרבנים את חלקו השני של הספר על הרמב"ם הלכות איסורי מזבח וקרבנות. כמו כן חבר קונטרס "וכתורה יעשה" על בני התערובת של יהודים ואינם־יהודים, וכן צרף הערות לכמה ספרים שנדפסו בבתי הדפוס שבווייטצען[80]. כתב־העת התורני המפורסם "תל תלפיות" שיצא לאור בווייטצען (בעריכתו של רבי דוד צבי קאטצבורג) עמד תחת חסותו והשגחתו של רבי ישעיה עד לפטירתו, במשך כחמישים שנה.

☆

שבע שנים אחרי פטירתו של רבי שלום אולמאן קבלה עליה הקהלה הישנה בווייטצען לרב, את הרב רבי שרגא פייש פולאק. שנולד בפעטראוואסעלא בשנת תרכ"א, לאביו רבי יהושע ולאמו הצדקנית מרת ייטל, אשר מסרו נפשם לגדלו לתורה. למד בישיבת הגאון מהר"ם שיק ואחרי פטירתו למד בישיבת השבט סופר בפרשבורג. נשא את בתו של הגאון רבי שלמה הכהן קליין אב"ד זענטא (בעל "לקוטי שלמה" על הש"ס), חתנו של הגאון רבי יואל אונגאר אב"ד פאקש.

80. ראה: אביגדור קאטצבורג, תמונת הגדולים, נייפעסט תרפ"ה; מליצי אש, ח"א כה תמוז ע' נה, ובחוברת "נחלת ישעיה" הנזכרת לעיל.

הרה"ג רבי שרגא פייש פולאק
תרכ"א — תש"ד

בשנת תרמ"ו נבחר לאב"ד בקהלת נאווי־בעצעי, והחזיק שם ישיבה. בבואו לשם היה בית הכנסת בנוי כמנהג המתחדשים, ועלה בידו להשפיע על בני הקהלה להעמיד את בית ה' על כנו כדת וכהלכה.

בשנת תרס"א נתקבל לאב"ד בווייטצען, והיה אהוב ומכובד על בני קהלתו. הוא היה תלמיד חכם מופלג, דרשן בחסד עליון וגומל חסד לכל נצרך, בין אם היה מקהלתו ובין אם היה חבר בקהלת החרדים. שמר בקפדנות על כל מנהגי ישראל, ולא הניח לשנות שום דבר בבית הכנסת ובבית העלמין ובכל הנהגת הקהלה. תחת פיקוחו הרוחני של רבי שרגא פייש היה גם בית הכלא הגדול ששכן בווייטצען. במסירות טיפל באסירים היהודים שנכלאו שם ודאג לצרכיהם הרוחניים והגשמיים. בנו היה הרב הגאון רבי יואל פולאק, ממייסדי "חוג חתם סופר" בארץ הקודש.

שנים רבות נאבק רבי שרגא פייש להכניס את קהלתו תחת כנפי האורטודוקסיה, עד אשר בערך בשנת תר"ץ עלה הדבר בידו, וקהלתו קבלה עליה את תקנות ה"ארגאניזאציאן־שטאטוט" והצטרפה לארגון הקהלות החרדיות[81]. מאז היו בווייטצען שתי קהלות אורטודוכסיות, שכן שתי הקהלות לא התמזגו והמשיכו בקיומן העצמאי[82]. רבי שרגא פייש חבר ספר "תשב"י" על פרשיות

81. ש. וינגטרן, בתוך: ארשת, תש"ד, ע' תלד; פנקס הקהלות — הונגריה, ע' 285.

82. הד למעבר הקהלה הראשית בווייטצען מקהלת סטטוס־קוו לקהלה אורטודוכסית עולה מרשימה שכתב הגאון רבי דוד צבי קאטצבורג (נדפסה בחוברת בשם "תל־תלפיות" שהוציא לאור לזכרו בנו ר' משולם זלמן קאטצבורג בשנת תש"ד, בראש החוברת). רבי דוד צבי דן בשאלה האם "רב שהוא בעדת נעאלאגען או שטאטוסקווא, וטרח ועמל לדבר על לבם לקבל עליהם ארגאניזאטיאן שטאטוטען שלנו ולהיות ארטהאדאקסען, ועלתה בידו להניעם לזה" — האם הוא יכול להמשיך לכהן כרב בקהלתו, שהיא עכשיו קהלה אורטודוכסית (כי גדולי הונגריה אסרו לקבל רב או שוחט וכדומה מקהלת סטטוס־קוו לקהלה אורטודוכסית). לדעתו של רד"צ, "נלענ"ד דמותר להיות אצלם, כי...אין לו תועלת בזה, שהרי כבר היה שם רב אצלם והיה פרנסתו מצויה אצלם, ולא טרח להניעם לזה כי

התורה, שנדפס בווייטצען בשנת תרפ״ז. נהרג על קידוש השם בידי הגרמנים ימ״ש באושוויץ יחד עם בני קהלתו, בח׳ תמוז תש״ד, הי״ד.

נביא כאן את מכתבו של רבי צבי הירש מייזליש דומ״ץ וויטצען (ראה עליו להלן), המספר על ימיו האחרונים של רבי שרגא פייש פולאק ובני קהלתו.*[82]

עדת שארית ישראל
ברגן בלזן יע״א

ב״ה ד׳ נח תש״ו

החוה״ש לכבוד ידידי הרב הה״ג המהולל בתשבחות פאר המעלות כש״ת מוה״ר יואל פאלאק נ״י

אחד״ש באהבה.

יקרתו מערב סוכות הגיעני כעת. ואשר רצונו לידע פרטים ממר אביו הגאון ידיד נפשי, לדאבוני אין מה לבשרו בשורה טובה!

בשנת תש״ד ביום שלשה עשר לחודש תמוז הוליכו אותנו יחד מקהלתינו לעיר מאנור הסמוך לפעסט מקום אשר נקבצו עשרת אלפים אנשים ונשים וטף ונתעכבנו שם על השדה הפקר ממש שמונה ימים. ומר אביו עשה פעולות שונות לקבל רשיון להשאר בווייצען או להכניסו

אם יען שבא לידי הכרה זו שכן הוא מן הראוי... כדעת רבותינו ז״ל מיסדי הארטהאדאקסען, ותבוא עליו ברכה״.
עוד הוא דן שם בענין אחוד שתי קהלות אורטודוכסיות, כאשר קהלה אחת כולה יראים ושלמים ובשניה ישנם מספר אנשים מחללי שבת וכו׳ (אין ספק שהמדובר גם כאן בשתי הקהלות שבוויטצען). ״ומה שנוגע לענין עדה שישנן בתוכה גם איזה מחללי שבת ואוכלי נו״ט וכדומה, שאינו מן הדין שהלשכת ארטהאדאקסען תקבלם כלל! הנה בודאי שורת דין היה כן, אכן אי אפשר להדיחם מצד זה, שהרי זה כבר נעשה כהיתר, וישנן קהלות ארטהאדאקסען גרועין עוד יותר... אכן להכריח אותנו (שת״ל פה אין בינינו מחללי שבת ואוכלי נו״ט אף לא אשה אחת שתלך בפרוע ראש) להיות עדה אחת — זה ודאי לא יתכן... וכבר הורה כן מרן הגאון דה׳ מאד שליט״א [רבי מרדכי יהודה ליב ווינקלר]״...

*82. המכתב נמסר לנו על ידי נכדו הרב יעקב יהודה פולאק הי״ו מירושלים.

לפעסט והאכזרים לא הטו אוזן קשבת לדברי תחנוני הזקן והוליכו אותנו יחד לאושוויטץ והגענו לשם ביום ב׳ בשבוע כמדומה שה׳ כ״ד או כ״ה *[82] לחודש תמוז. וכל הזקנים והנשים עם ילדיהם הוליכו לצד בית המוקד ר״ל והשאר הלכו לצד העבודה. ומאותה שעה לא ראיתיו ולא שמעתי ממנו אות חיים.

פעמים אין מספר אמר לי שמתחרט על שלא עלה לארץ הקדושה בעת שה׳ לאל ידו. ובכל העת ה׳ שגור על לשונו דברי התחזקות ובטחון חזק עד להפליא. והרבה פעמים אמר לי שבקשה אחת יש לו להקב״ה שיזכה עוד לראות פעם אחת את בנו החביב הוא כת״ר נ״י.

בחדשים האחרונים עבד הרבה בסידור חלק שני מספר התשב״י וכבר ה׳ מסודר על רוב התורה דברים נחמדים ונפלאים ברעיונות נשגבות כדרכו בקודש. ומי יודע אם נשארו הכתבים בביתו. וכן אני העני השארתי בביתי לערך שלשים כרכים כתבי יד ובהם לערך שמונה מאות תשובות להלכה ולמעשה מי יתן ואזכה עוד לראותם...

כ״ד ידידו עוז הדושה״ט באהבה רבה
מכבדו כערכו הרם

הק׳ צבי הירש מייזליש

☆

בתקופה שבין מלחמת העולם הראשונה למלחמת העולם השניה היו בקהלה הראשית (הקהלה הישנה) 230 משפחות שמנו 800 נפשות. בקהלה החרדית היו אז 180 משפחות, שמנו כ־600 נפשות[83].

בקהלה החרדית שמשו בנוסף לאב״ד גם מורי־צדק. הראשון, כפי הנראה, היה הגאון רבי יהודה ליב עקשטיין, שהיה קודם לכן דומ״ץ בסערדהאלי. נזכר כמה פעמים בשו״ת מהרי״א יהודה יעלה לגאון רבי יהודה אסאד[84]. אחרי פטירתו של רבי יהודה ליב עקשטין התקבל הגאון רבי ישכר דוב ב״ר ירוחם שטערן. נולד בשנת

83. פ. אויוואר׳, לקסיקון יהודי (בהונגרית), 1929, ע׳ 930 — 931.
84. שם הגדולים מערכת ל אות לג.
*82. לפי עדותו של הרה״ח רבי דוד גרינצוויג שליט״א שנמנה בין אלה, היה זה ביום כ״א תמוז.

תרי"ד, ובשנת תרנ"א נתמנה דומ"ץ בווייטצען, והחזיק בה גם ישיבה[85]. נפטר בערך בשנים תרפ"ו־תרפ"ז.

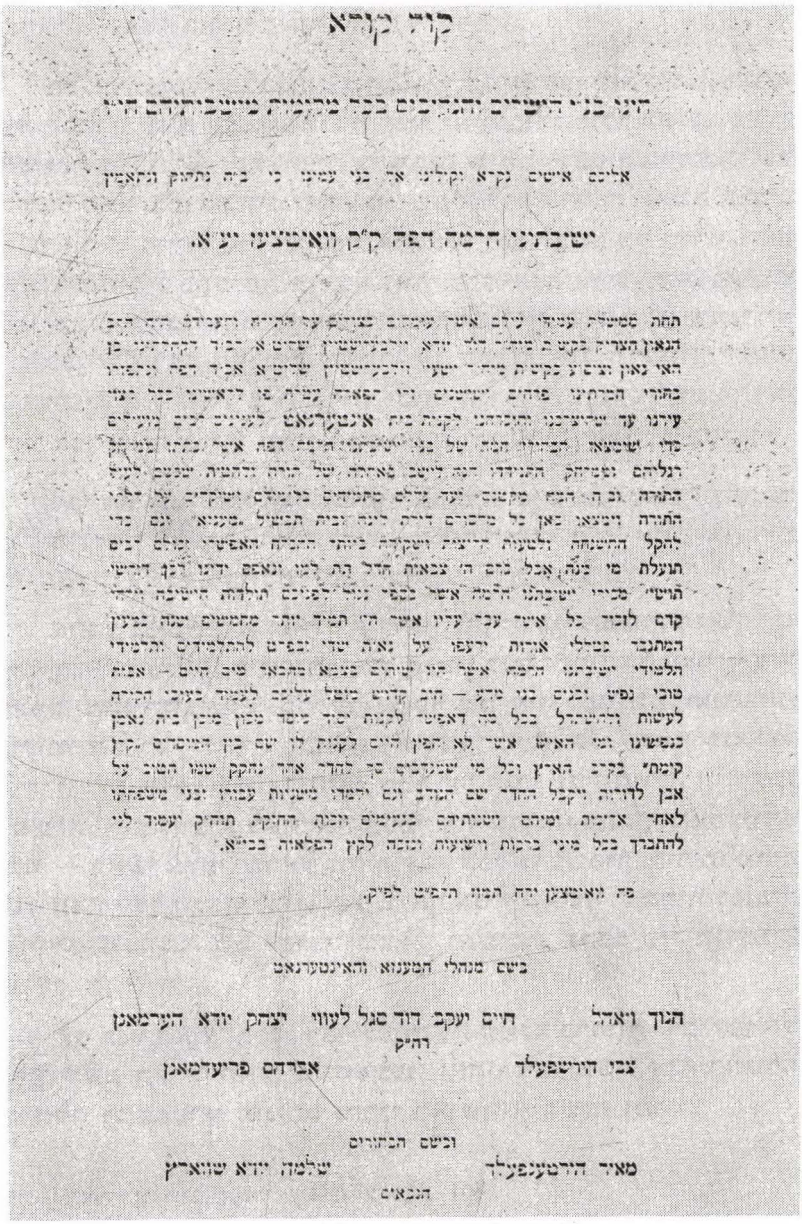
תלמיד חכם מופלג נוסף שהתגורר מווייטצען והאציל מחכמתו על הקהלה, הוא הגאון רבי דוד צבי קאטצבורג. נולד בשנת תרט"ז למשפחת גדולים, למד תורה בישיבות שונות ולבסוף בישיבתו של השבט סופר בפרשבורג. שמש מו"צ בקהלות אחדות ובשנת תרנ"ב תקע אהלו בווייטצען, והתחיל להוציא לאור כתב עת תורני בשם "תל תלפיות". כתב־עת זה יצא לאור פעמיים בחודש, והיה משמש כלי־מבטא לרבני הונגריה והמדינות הסמוכות, בשמעתא ובאגדתא ובהלכה למעשה בדברים שעמדו על הפרק. "תל תלפיות" הופיע כחמישים שנה (תרנ"ב־תרצ"ח), וכוחו הגדול בתורה של העורך רבי דוד צבי עולה מתוך המון המאמרים וההערות שפרסם בעתונו.

רבי דוד צבי היה מגיד שיעור בחברא ש"ס בווייטצען והיה גם משיב לשאלות, ובעיר היה נחשב לאחד המוצי"ם — אם כי לא היה לו תפקיד רשמי בקהלה. נפטר ביום ג אדר תרצ"ז.[86]

ארבע בנים ושתי בנות היו לרבי ישעיה. בנו הבכור, הגאון רבי אהרן זילברשטיין, היה חתנו של הגאון בעל "ערוגת הבשם" אב"ד חוסט. הוא היה אב"ד בעלעד ונפטר שם עוד לפני המלחמה. את מקומו של רבי ישעיה בקהלת ווייטצען מילא בנו הגאון רבי דוד יהודה ליב זילברשטיין, מחבר ספר "יד דוד" על התורה, ווייטצען תרס"ה. הוא הוציא לאור את הספר עוד בהיותו בחור, והמסכימים שם — ראשי אלפי ישראל במדינה — הפליגו בשבחו. היה תלמידם של אביו ושל הגאון רבי שאול בראך אב"ד קאשוי[87]. בהיותו אב"ד בווייטצען ניהל שם ישיבה גדולה וחשובה. נהרג ע"י הגרמנים ימ"ש, הי"ד.

שני בניו האחרים של רבי ישעיה לא שמשו ברבנות: רבי ישראל היה יושב באהל תורה בווייטצען, ואחיו רבי משה צבי התגורר בקהלת ראצפערט. שניהם נהרגו באושוויץ בשנת תש"ד.

85. ראה: גוטליב, אהלי שם, תרע"ב, ע' 401.
86. אביגדור קאטצבורג, תמונת הגדולים; הנ"ל, אהל עולמים, תשכ"ז, ע' א־ז.
87. א. פוקס, ישיבות הונגריה, ע' 224.

קול קורא

דעו בני הישיבות והתלמידים בכל מקומות מושבותיהם היו

אליכם אישים נקרא ונקדישו את בני עמינו כי בית נתחזק ונתאמן

ישיבתינו הרמה דפה ק"ק וואיטצען יע"א,

תחת ממשלת עמידי עולם אשר עשתם בצדקה עד התיית ותעמדו היה הזב הגאון הצדיק בקש ב מיוחד הלו יודא וויבעשטיין שיהיא רבינו הקהלתינו בן האי גאון וצדיק בקשת מיוחד ישעי וויבעשטיין שיהיא אביד דפה וקדושו בתורי הכהונתינו פתחים ישיבתים ויו תאורה עברית מי דראשינו בכל יעמי עידנו עד שיוצבנו ותוכרתנו לקנות בית אינטערנאט לעניים כדם מוציאים מדי שישנאו הבחורו המה של בני ישיבתינו הרמה דפה אשר נכתבו בתי"ק רגליהם ונפתחק התורתנו הוא לישב בארחה של תורה ולחשוב שנעשם לעיל התורה וכ"ה הפה מקשנו יעד נדלם מתעוררים בישובים ושקדים על דלתי התורה ומצאנו כאן כל מרכזים דורה דעה ובית תבשיל. מעניא. וגם נדי להקל התשנחה ולטעות דרוצת ושקדת ביותי הכהרה האפשרי יכולם רבים תועלת מי בנה אבל גדם הי צבאות חדל הת לנו ונאפס ידעו דנן הדשי הויטי מכרי ישיבתנו הלמה אשר בכפי עול לפניהם תולדת הישיבה מיהי קדם לזכר כל אשר עבר עדין אשר הי תמיד יותר מחמשים שנה בעין המתנבר בכללי אהבת ירעפו על נאות שדי ובפרט להתלמידים ותלמידי התלמידי ישיבתינו הרמה אשר הוי שיהים בעבא מהאר מים חיים – אבות טובי נפש ובנים בני מדע – חוב קדוש מוטל עליהם לעמוד בעובי הקרית לעשות ולהשתדל בכל מה דאפשי לקנות יסוד מיסד עכון מכון בית נאמן בנפשינו וכי האיש אשר לא הפן היום לקנות לו שם בין המוסדים "קן קימת" בקרב הארץ וכל מי שעומדים מן לחדר אחד נחקק שמו הטוב על אבן לדורות יקבל החדר שם העדב וגם ילמדו משעות עבודו ובני משפחתו לאחד אריכות ימיהם ושנותיהם בנעימים ובטוב התוקת תהיה יעמיד לני להתברך בכל מיני ברכות וישועות וגזכה לקץ הפלאות בביא.

פה וואיטצען יום תמוז תרפ"ט לפ"ק.

בשם מנהלי המענוא והאינטערנאט

הגוך ואדל חיים יעקב דוד סגל לעווי יצחק יודא הערמאנן

רהיק

צבי הירשפעלד אברהם פריעדמאנן

ובשם הבחורים

מאיר הירטענפעלד שלמה יודא שוואריץ

הנבאים

קול קורא לתמיכה בישיבה הרמה בווייטצען
בראשות הגאון הצדיק
רבי חד יהודה ליב זילברשטיין

חתניו של רבי ישעיה היו הגאונים המפורסמים רבי יוסף יונה הלוי הורוויץ אב"ד ור"מ אונסדורף ואחר כך אב"ד קהלת היראים בפרנקפורט דמיין (שהיה נכדו של הגאון הצדיק המפורסם רבי שמואל רוזנברג אב"ד אונסדורף). בסוף ימיו התגורר בבני ברק ומנוחתו כבוד בהר הזיתים בירושלים. חתנו השני היה רבי חיים אהרן דוד דייטש אב"ד יארמוט (באלאשאדיארמאט) ממלא מקום אביו הגאון רבי יוסף ישראל מח"ס "בן גרניי" על התורה ונכד הגאון רבי אהרן דוד דייטש אב"ד יארמוט מח"ס "שו"ת גורן לדוד" — שנהרג באושוויץ בשנת תש"ד, הי"ד.

בימיו של רבי דוד יהודה ליב זילברשטיין היה הדומ"ץ בווייטצען הגאון רבי צבי הירש מייזלש, בן הגאון רבי דוד מייזלש אב"ד אויהעלי מח"ס שו"ת ועה"ת "בנין דוד" שהיה חתן הגה"צ רבי משה יוסף טייטלבוים אב"ד אוהעלי — רבי צבי הירש נולד בשנת תרס"ב, ואשתו הרבנית היתה בת דודו הגה"צ רבי חיים יעקב טייטלבוים אב"ד לימאנוב בגאליציא בן הגה"צ רבי משה יוסף האב"ד אוהעלי. בהיותו בווייטצען הוציא לאור את ספרו שו"ת בנין צבי, חלק א'. לפני כן היה רב ור"מ בניימארק שבגליציה. בווייטצען הוא גם תפס ישיבה, בה למדו בחורים חסידים. ניצל מידי הגרמנים ימ"ש ואחרי המלחמה היה רב לשארית הפליטה באזור הבריטי בגרמניה ואחר כך בקהל יראים שארית ישראל' בשיקאגו. הוציא לאור שו"ת "מקדשי השם" ב' חלקים, והוא קובץ תשובות מרבנים ממדינות אירופה אשר נהרגו על קדושת ה' על ידי הרוצחים הנאצים ימ"ש. נפטר בארצות הברית ביום כ"ה טבת תשל"ד.

סמוך למלחמת העולם השניה היתה גם ישיבה בווייטצען — נוסף לישיבה של האב"ד רבי דוד יהודה ליב ושל הדומ"ץ רבי צבי הירש מייזליש — ובראשה עמד הגאון רבי חיים אלטר הכהן בערקאוויץ הי"ד. נולד בווייטצען בערך בשנת תרס"ז. למד תורה בגאלאנטא בישיבת הגאון רבי יהושע בוקסבוים הי"ד, ועלה שם במעלות התורה והיה חביב על רבו עד למאוד, אחרי חתונתו יסד ישיבה בעיר מולדתו ווייטצען. עד מהרה יצא שמעו כמחנך מעולה ורבים נמשכו לישיבתו, עד שבשנת תרצ"ח — תרצ"ט למדו אצלו

הגאון הצדיק רבי חיים אלטר הכהן בערקאוויץ
תנס"ז – תש"ה

הרה"צ רבי ברוך הלוי מאגן
תר"ם – תש"ד

כ־50 בחורים. בסוף שנת תש״ג אסרו השלטונות להחזיק ישיבה בווייטצען, וכל הישיבות שבעיר נסגרו. רבי חיים אלטר עבר עם תלמידיו לבודאפשט וראשי הקהלה החרדית שם דאגו לו למקום מתאים להמשיך בהרבצת תורה, וגם בשנת הזעם התנהלה הישיבה ברמה גבוה ביותר, בבנין שבו שכנה הישיבה התאכסן האדמו״ר הקוה״ט רבי אהרן מבעלז זצ״ל בעת ששהה בבודפשט כשברח מפולין בשואה בדרכו לארץ ישראל, והוא צווה על רבי חיים אלטר ללמוד בקול רם כדי שיוכל לשמוע היטב קול תלמודו. כאשר הוקם הגיטו בבודפשט נסגרה הישיבה ורבי חיים אלטר חזר לווייטצען והמשיך ללמוד עם תלמידיו בבית הכנסת המרכזי של הקהלה, עד שגורשו כל היהודים מן העיר ויחד עמהם הובל לאושוויץ. משם הועבר למחנה עבודה ליד דאכאו שם התענה בעבודת פרך במחנה מילדורף, וקדש את ה׳ באופן נפלא ביותר. למרות העבודה הקשה היה שוקד על התורה בכל רגע פנוי ונמנע מלאכול כל דבר אסור (אף על פי שדרש מאחרים לאכול הכל, על פי דין תורה). נוהג היה בכל שבת אחרי העבודה לאסוף אנשים והיה שר אתם את הניגונים של רבו מגאלאנטא בדביקות נפלאה ולמד עמהם בעל פה. סמוך לשחרור חלה במחלת טיפוס הבהרות והובל משם למחנה הסגר של חולים לקויפערינג ע״י לאנדסבערג שם יצאה נשמתו בקדושה ביום כ״ח ניסן תש״ה ונקבר בקבר אחים, הי״ד.

קהלת ווייטצען היתה מלאה תורה ויראת שמים, עד שהיתה מכונה בשם ״ירושלים הקטנה״. נוסף לשלושת הישיבות שהיו בעיר, התנוסס בה לתפארה ה״תלמוד תורה״ של הקהלה החרדית. התלמוד תורה נודע לשם ולתהלה בסדריו המופתיים ובמלמדים המעולם שהרביצו בו תורה, ובאו אליו תלמידים גם מחוץ לווייטצען. לימדו שם הרה״צ רבי ברוך הלוי מאנן, הרה״ח רבי אברהם יעקב ברוין, הרה״ח רבי שלום פעלדמאן והרה״ח רבי אברהם אלטר גרינוואלד, הי״ד. במיוחד נודע לשם רבי ברוך מאנן, שהרביץ תורה בכתה העליונה לבחורים בגיל 13—15. בשל אישיותו המופלאה והצלחתו המיוחדת בחינוך לתורה ויראת שמים נמשכו אליו תלמידים גם ממקומות רחוקים.

הגאון רבי דוד יהודה ליב זילברשטיין
רבה האחרון של וויטצען
מח"ס "יד דוד" עה"ת

הגאון רבי צבי הירש מייזליש
דומ"ץ וויטצען
מח"ס שו"ת "בנין צבי" ו"מקדשי ה'"

רבי ברוך נולד בערך בשנת תר"ם, בעיירה סמוכה לעיר דעברעצין. למד תורה בישיבת הגאון רבי משה גרינוואלד אב"ד חוסט בעל "ערוגת הבושם", ובערך בשנת תרע"ב נתקבל למלמד בתלמוד תורה בווייטצען. הוא היה חסיד נלהב, וכאשר בא לגור בווייטצען — שהיתה קהלה "אשכנזית" — ארגן שם מנין של חסידים, בהסכמת האב"ד הגאון רבי ישעיה זילברשטיין, שהוא עצמו נהג כמנהג האשכנזים. במרוצת הזמן גדל מספר המתפללים בבית המדרש החסידי, שנקרא "דיא קליינע שול", ורבי ברוך היה המנהיג והמדריך של בית המדרש, בבית מדרש זה היה גם מתפלל בקביעות המו"צ רבי צבי הירש מייזלש.

רבי ברוך השריש בתלמידיו תורה ויראת שמים, והיה כובש את לבם בדברי מוסר וחסידות ובספורי צדיקים שיצאו מלבו הטהור ונכנסו ללבות תלמידיו, ודמותו חרותה על לוח לבם עד היום הזה. אף הוא הובל לאושוויץ והומת שם עם משפחתו הגדולה ביום כ' תמוז תש"ד, הי"ד.[88]

בשנת תש"ד בא הקץ לקהלה פורחת זו. בסוף חודש אדר, אחרי שהגרמנים השתלטו על הונגריה, הוקם בווייטצען גיטו ליהודי הקהילה. ביום י"ג תמוז הועברו כל יהודי העיר, אנשים נשים וטף — כאלפיים נפש — לבית חרושת ללבינים בעיירה מונור הסמוכה לווייטצען, כל דברי הערך שברשותם נגזלו מהם, והותר להם לקחת אתם רק מעט מזון. שמונה ימים התגוללו יהודי ווייטצען תחת כפת השמים, כשהם ניזונים ממעט המזון שהביאו עמם. לבסוף הובלו לאושוויץ, שם נרצחו רוב בני הקהלה בימים י"ח-י"ט-כ' תמוז תש"ד, הי"ד. וכך הושמדה הקהלה המפוארה ווייטצען, עיר ואם בישראל[89].

88. הפרטים על רבי חיים אלטר ברקוביץ ורבי ברוך מאנן ותמונותיהם קבלנו מתלמידיהם הרה"ח ר' מנחם לפקוביץ והרה"ח ר' דוד יהודה גרינצווייג הי"ו.

89. פנקס הקהלות — הונגריה, ע' 285. הדברים שם אינם מדויקים, וראה מכתבו של הגרצ"ה מייזליש לעיל.

מבית זקני רבי צבי (נכדו של רבי אשר אנשיל) הובלו לטבח בנותיו מרת מלכה, מרת ייטל ומרת שרה (עם בעלה מו"ה ישעיה ווינער, מנכבדי ק"ק יאסקארא, ובנם היניק אהרן דוד). בתו הרביעית של זקני רבי צבי, מרת חיה דבורה, היתה נשואה בבודפשט לרבי נתן עקשטיין זצ"ל, שהיה תלמיד חכם מופלג, ונהרגה על ידי הרשעים הארורים ימים אחדים לפני שחרור העיר, כאשר לעיני בנותיה הצעירות דחפו אותה לתוך הנהר דונאו.

ולא נותר מבית זקני רבי צבי כי אם אחד ממשפחה, אבי מורי רבי מנחם שליט"א, שניצל בדרך נס עם אמי מורתי מרת (אלטע חיה) דינה ע"ה, שהלכה לעולמה ביום י' תמוז תשכ"ט.[90]

90. אמי מורתי ע"ה היתה צדקת מפורסמת במעשי החסד שלה. הגם שהיתה בת למשפחת עשירים והתגוררה בערים גדולות כמו בודפשט ו'וינה, אף פעם לא היתה מתקשטת בתכשיטים או בבגדים חשובים ולא בכחל וסרק, אלא היתה צנועה במעשיה ובנועם הליכותיה, וכל מעיניה היה רק להיטיב לזולת. לאחר המלחמה, אשר בה שכלה את מרבית משפחת בית אביה ושני בניה (הילדה מינקא חנה בת חמש והילד יששכר דב כבן ארבע) וגם בן שלישי בשם ישראל משה שנפטר ממחת הדיפטריה ביום י"ט חשון תש"ו, אחרי תום המלחמה חזרה לווייטצען עם המעטים שנותרו לפליטה ובנתה ביתה מחדש עם אבי מורי שליט"א. בכל יום אכלו על שלחנה עשרות יתומים ושאר פליטים עניים. בשנים תשט"ז-תשי"ז, כאשר היא עצמה היתה פליטה בעיר ווינה, היה ביתה בית מעבר לפליטים שנמלטו אז מהונגריה. בזכותה הגיעו לידי פנקסי כתביו של רבי אשר אנשיל בכתב ידו, אחרי שכבר כמאה שנה לא היה ידוע מהם דבר לכל בני המשפחה שהתגוררו בהונגריה, ובדין הוא שיעלה זכרונה בספר תולדותיו של רבי אשר אנשיל. ומעשה שהיה כך היה:

כאשר ראתה שבנה רוצה לקיים בקשת רבו הגאון אב"ד ערלוי שליט"א להדפיס את ספר חידושי חתם סופר על ראש השנה ויומא שהיו אז — בשנת תשכ"ד — מוכנים לדפוס, הנה למרות שהורי לא היו באותם הימים במצב כספי מבוסס, אמרה אמי ע"ה שמוכנה לקבל על עצמה עול הוצאות הדפסת הספר הקדוש הזה, ותשלם אט־אט מידי חודש בחדשו. ומצוה גוררת מצוה. הורי הוזכרו אז לטובה בראש הספר, והוזכר גם שאבי נ"י הוא נכד לגאון רבי אשר אנשיל זצ"ל. מוכר ספרים אחד ראה זאת ופנה אלינו במשא ומתן על כתבי ידו של רבי אשר אנשיל.

אביה של אמי ע"ה, זקני רבי דוד וואקסלער זצ"ל, היה איש נודע בשערים. שנים רבות היה ראש הקהל בעיר הגדולה ראאב (בהונגרית: דיור). ביתו היה פתוח לרווחה ואמרי עליו שאם יש בסביבה יהודי שאפשר לומר עליו שביתו הוא כביתו של אברהם אבינו, הרי הוא זקני ע"ה. בכל יום ואכלו על שלחנו אורחים בלי מספר, ובפרט בחורי חמד שלמדו בישיבה ביעמערינג (בהונגרית: דיומורע) הסמוכה לראאב, שזקיני היה מקרב אותם בכל מאי דאפשר.

בדרכם לישיבה היו הבחורים צריכים להחליף את הרכבת בראאב, וסרו לבית זקיני ונהנו מקבלת פנים בלתי רגילה. בשנת מלחמת העולם השניה, כאשר קשה היה להשיג מזון, דאג זקיני לישיבה ושלח כל יום צרכיהם בעגלה מיוחדת. כאשר הרשעים בעיר הקטנה יעמערינג סגרו את הישיבה, עבר ראש הישיבה הגאון רבי יצחק שטיינר זצ"ל הי"ד עם הבחורים לגור בעיר ראאב שם פתח מחדש את ישיבתו, וזקיני ז"ל הכניסו לביתו עם משפחתו למשך כשנה עד גירוש היהודים מעיר ראאב בחודש סיון תש"ד.

מצבת אמי מורתי

מרת אלטא חיה דינה ניימאן

נוסח המצבה נרשם עפ"י הוראת מורי ורבי הגה"צ מהר"י סופר מערלוי שליט"א שצוה להזכיר

כי בכספה הדפיסו את חידושי החת"ס על מס' ר"ה ויומא

פרק חמישי

הקהלה האשכנזית בירושלים ערב יסוד כולל הונגרין והבשורה על עלייתו של רבי אשר אנשיל

בשנת תס״א עלה לארץ הקודש הרב החסיד רבי יהודה משדליץ שבפולין בראש שיירה גדולה של עולים. רובם ככולם של העולים היו תלמידי חכמים מופלגים ומקובלים ידועים, שבקשו לעבוד את ה׳ בחצרות בית ה׳ בעיר הקודש ירושלים. בשיירה זו היו כמאה וחמישים נפשות, ולפניה לא היתה קבוצה כה גדולה של עולים שעלו לארץ בחבורה אחת.

רוב העולים היו מארצות מזרח אירופה ומרכזה, ועלייתם לארץ לוותה בפרסום גדול, שאף הוא לא היה כדוגמתו עד אז. עוד לפני עלייתם עברו בני החבורה ורבי יהודה החסיד בראשם בקהלות רבות בחוץ לארץ ונהלו תעמולה עצומה בענין העליה וישוב ארץ ישראל, ויחד עם זה ארגנו רשת גדולה של תומכים, שהיו אמורים לסייע באיסוף תרומות עבור יושבי ארץ הקודש ועל ידי כך לאפשר לבני החבורה לשבת בירושלים על התורה ועל העבודה.

מיד עם בואם לירושלים, ביום ראש חודש חשוון תס״א, רכש רבי יהודה החסיד מידי הערבים בעיר חצר גדולה[1], ובה התישבו אנשי חבורתו. אולם, הענינים לא התנהלו לפי התכנית. שלשה ימים אחרי שהגיע רבי יהודה החסיד לעיר הקודש הוא נפל למשכב וחלה מאד, וימים מועטים לאחר מכן נפטר לבית עולמו. פטירתו של ראש החבורה היתה מכה קשה לכל בני החבורה, שעוד לא הספיקו

1. ״דיר אל שכנאז״ (חצר האשכנזים), היא החצר שרכש ר״י החסיד.

להתאושש מתלאות הדרך, עדיין לא התארגנו כהלכה, והיו נתונים בחבלי קליטה קשים.

תלאות רבות עברו עליהם בימים ההם. קשיי הפרנסה במקום היו חמורים מכפי ששיערו, כספם אזל והעזרה מחו"ל בוששה לבוא. נוסף לכך, בואה של קבוצה יהודית גדולה לעיר עורר את תשומת לבם של הגוים יושבי הארץ, והללו לא החמיצו כל הזדמנות לסחוט כספים מן העולים. פורענות נוספת שירדה על ראשם של יהודי ירושלים בעת ההיא היה המרד שהתחולל אז בעיר, שבעקבותיו באו מהומות ועושק וחמס, בהם נגזלו פרוטותיהם האחרונות של היהודים.*[1]

מחמת תנאי האקלים והמזון בירושלים של אז שהעולים לא היו רגילים בו, תקפום גם מחלות ומגפות, ורבים מהם נספו עוד בשנה הראשונה לבואם לירושלים. רבים אחרים נפוצו ושבו חזרה לחוץ לארץ, הן מחמת יסורי ארץ ישראל שכבדו עליהם, והן משום שנוכחו שלתוך חבורת העולים הסתננו אחדים ממאמיני משיח השקר שבתי צבי שר"י, ועקב זאת פרצה בתוך החבורה מחלוקת עצומה.

סופה של עליית חבורת ר"י החסיד היה, ששנה בלבד אחרי העליה נותרו בירושלים רק כמאתיים נפשות מקהלת האשכנזים, רובם מאותם שהיו דרים בעיר לפני כן, ורק מקצתם מבני החבורה. מצב הקהלה היה בכל רע והיתה נתונה בעוני ובחוסר כל. מכיון שבינתיים גם יצא בחו"ל שם רע על אנשי ירושלים, שכאילו מרובים ביניהם מאמיני ה"צבי שבור", נמנעו קהלות רבות מלשלוח את תרומותיהן לירושלים.

כשלונה של החבורה הקדושה בראשות רבי יהודה החסיד היו לו תוצאות חמורות לגבי העליה לארץ ישראל ממדינות אשכנז ופולין, ומכאן ואילך נתמעטו העולים ממדינות אלה.

רבי יונה לנדסופר מפראג מח"ס "מעיל צדקה" כתב באותו הזמן דברים מעניינים בנוגע לעליה לארץ הקודש, שעתידים היו להיות

*1. ראה: מ. רוזן, קתדרה, 22 (תשמ"ב), עי 75—90.

אח"כ מצוטטים בדורות הבאים אצל פוסקים רבים:

"צריך בתחילה תנאי אחד, שיש לו מקום מוכן ומזומן להיות מצוי לו פרנסה ברווח... ועי' בתשב"ץ (סימן תקס"ב) שכל שאין לו שם פרנסה מוכנה מעבירה על דעתו ועל דעת קונו ח"ו, ואין אדם שליט בנפשו. כי עינינו ראו ולא זר שהרוב הבאים שמה לגודל עניותם צריכין לשוב החוצה, ומתבלבלים מעבודת השם ומלימוד התורה. ואם יוצאין מא"י לחו"ל ללמוד תורה מרבו, כל שכן שלא לנסוע לכתחילה במקום שאין לו הכנה ללמוד. וגם אם היה לו מעות בחו"ל, קשה מאד שישיג שם בכל שנה תמידין כסדרן. והכלל בזה: אשרי הזוכה לכך ואינו נצרך לבריות ומתפרנס שם אפילו חיי צער ויעבוד השם. אבל אין כל אדם זוכה לכך. וכבר נהגו העם שאינם נוסעים עם בנים קטנים, והכל בשביל קשיי השגת הפרנסה שם שאינה מצויה בקלות וחוב הוא לקטנים, וח"ו יש לחוש שיצאו לתרבות רעה עד לא יחזק שכלם עליהם לסבול חיי צער, וכמה נשתקעו בזה וד"ל... ועכ"פ אלו הנוסעים לשם וצריכין עי"כ להתפרנס מן הצדקה, ואילו היו בחוץ היו יכולין להתפרנס ממעשה ידיהן — לא טוב עושין... וצריכין להתיישב בזה, והדבר שקול ואין לי בו הכרע[2]..."

תיאור המצב הכלכלי ואופני הקיום של היושבים בארץ הקודש, הסכנות הגדולות העומדות בפני העולה לארץ וההכרח הבלתי נמנע, כמעט, להתפרנס מן הצדקה — כל אלו הדברים האמורים בתשובתו של "המעיל צדקה" קלעו למטרה. תיאור זה כוחו היה יפה לא רק בשעתו — בערך בשנת ת"ע, אלא גם עד כמאתיים שנה אחר כך. התנאים הכלכליים בירושלים — ובארץ ישראל בכלל — לא השתנו מיסודם עוד שנים ארוכות, ואפילו עצם העברת כספים מחוץ לארץ לירושלים היה עוד זמן רב אחרי כן כרוך בקשיים, כדברי ר"י לנדסופר: "וגם אם היו לו מעות בחו"ל — קשה מאוד שישיג שם בכל שנה תמידין כסדרן".

בינתיים הלכה הקהלה האשכנזית בעיר ושקעה בחובות. ראשי הקהלה היו לווים בנשך ובמרבית לפרנסתם, בהסתמך על כך

2. שו"ת מעיל צדקה, פראג תק"ז, סימן כו.

שכספי התמיכה מחו"ל לא יאחרו לבוא, והקרן והריבית עלו למעלה ראש. אילי הארץ ערבים ותורכים נצלו את מצבם של היהודים, שהיו חסרי מגן ונתונים לגמרי לשבט או לחסד בידי השלטונות המקומיים, וסחטו מהם כספים ככל שעלה בדעתם, הן על ידי מיסים כבדים והן על ידי עלילות שהיו מעלילים עליהם — שכדי להנצל מהן הוכרחו לשלם סכומים גדולים. ההוצאות הכספיות הללו היו מעבר לכוחם של היהודים ושוב נאלצו ללוות בריבית מהנכרים תושבי הארץ, הדברים חזרו חלילה, והחובות גדלו ותפחו.

שליחים שנשלחו לגולה לאסוף כסף לא פתרו את הבעיה, כי הוצאות הריבית הגדילו את החובות פי כמה, ולמרות שנאספו עבורם באירופה סכומים גדולים לא עלה בידם לפרוע את חובותיהם. לבסוף פקעה סבלנותם של בעלי החובות וביום שבת קודש פרשת לך לך ח' חשון תפ"א — בדיוק עשרים שנה אחרי עליית רבי יהודה החסיד וחבורתו:

> "באו הישמעאלים יושבי העיר פתאום לבית הכנסת הגדול של האשכנזים ויבעירו אש וישרפו כל הספרים וכל מלאכת העץ אשר בה, וארבעים ספרי תורות... ויתפשו כל גדולי ומנהיגי הקהל ויניחום במשמר, ואחר כך החזיקו בכל בתי הדיר [אל-שכנאז] ויגרשו האשכנזים משם ומהם הלכו לחו"ל[3]".

מן היום ההוא והלאה לא היה יכול שום אשכנזי להתגורר בירושלים בגלוי, כי הערבים ראו בכל אשכנזי ערב לחובות של הקהלה האשכנזית שלא נפרעו. אכן במשך כמאה שנה, לא היתה קהלה אשכנזית מאורגנת בעיר, ורק יהודים אשכנזים בודדים התגוררו בה, כשהם חיים במחתרת ולובשים מלבושי הספרדים, מתפללים עמהם ובדרך כלל גם נספחים לקהלתם.

עם זאת, גם בתקופה זו היו שנים שבהן האשכנזים שנותרו בירושלים היו מאורגנים לעצמם, וזאת למרות שלא היו להם מוסדות משלהם, כגון בית כנסת, שחיטה וכו' ולא היו נחשבים

3. ר' יהוסף שווארץ, תבואות הארץ, ירושלים תר"ס, ע' תע"א.

כקהלה נפרדת. מפעם לפעם היו שולחים שלוחים לחוץ לארץ, ולא הסתפקו בחלקם בחלוקה הרגילה של הכספים שנשלחו מחוץ לארץ שהיתה מגיעה לראשי קהלת הספרדים.

סיבת הדבר שהאשכנזים נאלצו לבקש עזרה מיוחדת מאחיהם שבחו"ל, היתה נעוצה בהבדל המהותי בין החלוקה שהונהגה אצל הספרדים ובין צרכיהם של האשכנזים. אצל הספרדים ניתנו כספי החלוקה אך ורק לתלמידי חכמים, כל אחד לפי גדלו וחשיבותו. שאר העם מצאו להם את פרנסתם בעצמם. רבים מביניהם היו עניים מרודים, אחרים עסקו במסחר ובמלאכה ומהם שהיו להם מקורות פרנסה ממה שהביאו עמהם בחו"ל או שהשאירו בחו"ל עסקים שרווחיהם ופירותיהם נשלחו אליהם לארץ ישראל. ואכן היו בירושלים מבני הספרדים כמה וכמה עשירים מופלגים.

נוסף לזה, גם לגבי תלמידי החכמים לא היתה החלוקה מקור הפרנסה היחידי. נוהג מקובל היה בקרב עשירי עדות הספרדים בחו"ל להניח קרן קימת שמפירותיה הקימו "ישיבה" בארץ הקודש. הישיבות הללו נועדו לתלמידי חכמים, שתורתם אומנותם, ולכל ישיבה כזאת היה מספר קבוע של חכמים שהיו לומדים בה, לפי גודל הסכום שעמד לרשות הישיבה.

האשכנזים, לעומת זאת, לא יכלו לעמוד בתנאים כאלו. בדרך כלל אשכנזי לא היה מסוגל להתפרנס בירושלים ממעשה ידיו, וזאת מכמה סיבות: רובם לא ידעו את לשון הארץ ולא את תנאי המקום; המצב הכלכלי ואפשרויות המסחר כאן היו שונים לחלוטין מאלה שהורגלו להם בארצות אשכנז, ואפילו אותם שבחו"ל עסקו במסחר, התקשו להמשיך בעיסוקם בארץ.

אחוז גבוה מבין האשכנזים היו תלמידי חכמים שתורתם אומנותם ולא ידעו מסחר או מלאכה מה היא. חלק גדול של העולים מארצות אשכנז עלו מלכתחילה על מנת לשבת על התורה ועל העבודה בלבד ועוד מראש התכוונו להעזר בתמיכת אחיהם שבחו"ל, שהיו מעונינים להשתתף ולהתחלק במצוות עם היושבים בחצרות בית ה'. משום כך כמעט כל האשכנזים סמכו על סיוע מחוץ לארץ, ורק יחידים מצאו לעצמם מקורות פרנסה משלהם.

בשום אופן לא היה אפשר לפתור את בעית פרנסתם של האשכנזים על ידי התמזגותם בתוך עדת הספרדים. אפילו תלמידי החכמים המופלגים שבין האשכנזים לא היו יכולים להתפרנס מן החלוקה הנהוגה אצל הספרדים, משום שלא תמיד היו האחרונים מוכנים לקבל לישיבותיהם חכמים אשכנזים (אם כי היו גם מקרים כאלו).

גם בקרב העדה הספרדית עצמה מספר המקומות בישיבות היה מוגבל, והתחרות על מקומות פנויים ב"ישיבות", וביחוד בישיבות שהיו מבוססות מבחינה כספית, היתה קשה. הכניסה לישיבה נקבעה בדרך כלל על סמך "חזקה" מאב לבן, או קשרים עם ראשי הישיבה או מיסדי הישיבה שבחוץ לארץ — וכמובן שהאשכנזים לא היו מסוגלים לעמוד בכך.

הרה"ק רבי גרשון קיטובר, גיסו של מרן הקדוש הבעש"ט וחבר ה"קלויז" המפורסם בבראדי, שעלה לארץ בתקופה שבה אנו דנים (בשנת תק"ז) והתגורר בירושלים ובה נפטר, כותב באגרת ששלח בשנת תקי"ח לקהילת מץ, עליה חתם יחד עם חשובי האשכנזים שבעיר:

"... ובמה הת"ח מתפרנסין בארץ הנגב[4], ארעא דלית לה מגרמה כלום, וזה הארץ ההיא זהב סגור, וממרחק תביא לחמה לכל יושבי ציון וירושלים, חכמי אחינו הספרדים והמה רבו כמו רבו ושולחים להם די מחסורם אשר יחסר להם, עשו להם כמה ישיבות והספקות[5]..."

אלו היו העובדות היסודיות מבחינת אפשרות הקיום של עולי ארצות אשכנז בארץ הקודש. והסיבות הללו הן שגרמו לכך שכאשר התחדשה קהלת האשכנזים בירושלים — ועוד קודם לכן, כאשר קמו קהלות אשכנזיות בערי הקודש צפת וטבריה — נאלצו האשכנזים להפרד מעדות הספרדים ולהקים להם קהלות משלהם. יותר מאוחר, עם התרבות מספר העולים מארצות אשכנז השונות,

4. כלומר: ארץ יבשה וחסרת כל, על פי שופטים א, טו.
5. אגרת ראשי האשכנזים בירושלים, נדפסה ע"י לונץ, ירושלים ב (תרמ"ז) ע' 148-151.

הביאו אותן סיבות שגרמו לפירוד מן הספרדים לכך שעולי ארצות אשכנז בקשו להתארגן לקהלות בפני עצמם לפי ארצות מוצאם, וכך נוסדו "כוללים" נפרדים לכל מדינה ומדינה.[6]

☆

חדושו של הישוב האשכנזי אחר־כך בארץ הקודש, ובמיוחד בירושלים, נובע מכוחם וכח כוחם של שלשה גדולי ישראל מורי האומה: מרן הבעש"ט, מרן הגר"א מוילנא ומרן החתם סופר, ששאפו בעצמם, כידוע, לעלות לארץ הקודש.

תלמידי הבעש"ט החלו לעלות לארץ בקבוצות גדולות אחרי פטירתו של יוצר החסידות, משנת תקכ"ה ואילך, והתישבו בערי הגליל בטבריה ובצפת. הקבוצה הראשונה עלתה בשנת תקכ"ה, ובראשה הרה"ק רבי מנחם מנדל מפרימישלאן ורבי נחמן מהורודנקא. קבוצה גדולה יותר עלתה בשנת תקל"ז מרוסיה הלבנה (רייסין) ובראשה הרה"ק רבי מנחם מנדל מויטבסק, רבי אברהם מקאליסק ורבי ישראל מפולוצק.*[6]

6. יש לציין אמנם, שחלק הגון מכספי התרומות שקבלו הספרדים מחו"ל נועד לתשלום מסים שונים לשלטונות. המסים הללו היו מוטלים על העדה היהודית בכללותה; ועל כן היה בכך תועלת לכלל היהודים, ספרדים ואשכנזים, גם יחד. נוסף לזה היתה הקהלה הספרדית כמעט תמיד עמוסה בתשלומים מיוחדים, דמי "לא יחרץ" שמהם נהנו כל תושבי ירושלים: נוסע שבקר בירושלים בשנת תרט"ז מספר כי עדת הספרדים משלמת לערביי כפר השלוח (סלואן) 10.000 פיאסטר לשנה דמי "בל תשחית", כדי שלא יפגעו במצבות בהר הזתים, 30 אלף פיאסטר תמורת הזכות לגשת לכותל המערבי וחמשת אלפים פיאסטר לערביי בית לחם בעבור הזכות לבקר בקבר רחל. בס"ה שלמו לפורעים ולמרצחים הללו 45 אלף פיאסטר לשנה. כדי לקבל מושג על גודל הסכום, יצויין כי משכורתו של הרב הראשי הספרדי — החכם באשי — היתה אז 5000 פיאסטר לשנה. משום כך מוצאים אנו בתקופה זו מצד אחד טענות של האשכנזים שאין הספרדים משתפים אותם בכספי התרומות המגיעות מחו"ל, לרבות תרומות שהגיע מארצות אשכנז, ומן הצד השני טענות של הספרדים, שהאשכנזים מאוחדים עמהם וחלק כחלק יאכלו מנדבת לבם של אחיהם תושבי חו"ל.

*6. ראה על עלייה זו בהקדמה לספר "אבות החסידות בארץ הקודש" מאת מנחם מענדיל גערליץ (ירושלים תשכ"ט).

גם תלמידי הגר"א התעוררו לעלות לארץ אחרי פטירתו של רבם (ביום ג' דחול המועד סוכות תקנ"ח). זמן רב נמשכו ההכנות לכך, ומשנת תקס"ח ואילך היו עולות לארץ ישראל קבוצות גדולות של ה"פרושים" — כפי שנקראו תלמידי הגר"א, ה"מתנגדים" לדרך החסידות, ואף הם התישבו בצפת. בראשם עמדו הגאון המקובל רבי מנחם מנדל משקלוב, מחבר ספר "מים אדירים", פירוש על האדרא זוטא,[7] והגאון רבי ישראל משקלוב, מחבר "תקלין חדתין" על מסכת שקלים "ופאת השלחן" על הלכות ארץ ישראל.

רבי ישראל משקלוב הצליח לבסס ביותר את עדת הפרושים בארץ הקודש ולהתגבר על התלאות שעמדו בפניהם. בפעולתיו הסתייע רבות במרן החתם סופר אשר היה אז בשיא פרסומו ופעילותו הצבורית ודבריו נשמעו בכל ארצות אשכנז. במהלך פעולותיהם המשותפות עמדו שניהם איש על תכונות נפשו של רעהו וידידות עמוקה השתררה ביניהם. וכך כותב לו החת"ס בראש אחד המכתבים ששלח לו:

"שלום ישאו ההרים, וכבוד ה' קרן צדיק ירים, רם ונשא ונגבה מאוד לנזר תפארת והוד, הגאון הגדול המפורסם נשיא אלקים בארץ נכוחות נ"י ע"ה פ"ה כקש"ת מ"ה ישראל נ"י בעה"מ ספר תקלין חדתין, פקיד נגיד אלקים על כולל פרושים בק"ק צפת תוב"ב"[8].

בשנת תקע"ב פרצה מגפה קשה בארץ ישראל. בעיקר פגעה המגפה בערי הגליל, וירושלים נפגעה באופן פחות חמור. אלפי נפשות נספו במגפה זו, שהשתוללה במשך שנתיים. רבים מבין הפרושים תושבי צפת נמלטו אז לירושלים, וביניהם רבי מנחם מנדל

7. פירוש זה נדפס פעם נוספת (מתוך כתב יד) בשם "מנחם ציון". המדפיסים של מהדורה זו לא ידעו מי הוא המחבר, ויחסו את החיבור בטעות לרבי מנחם מנדל מויטבסק. ראה גם בהקדמה לספר "אבות החסידות בארץ הקדש". רמ"מ חבר עשרה ספרים בחכמת האמת ורובם אבדו. נפטר ר"ח אדר תקפ"ז (תולדות חכמי ירושלים ג', ע' 158-163).

8. שו"ת חתם סופר, חושן משפט סימן י"ב. גם בהסכמתו לספר "פאת השלחן" הרבה החת"ס בשבחו של ר"י משקלוב. וע"ע בספר חוט המשולש, כתבי החת"ס; תולדות חכמי ירושלים, ג', ע' 164-167; גליס, מדמויות ירושלים, ע' ט-כב.

משקלוב. כשוך המגפה החליטו חלק מהנמלטים להשאר בעיר ולכונן בה קהלה אשכנזית.

הקהלה האשכנזית, שהורכבה מן הבודדים שחיו בירושלים לפני כן יחד עם פליטי צפת, מנתה כעשרים נפש, ולה מנין מצומצם. בשנים הבאות נוספו עליה עולים נוספים, עד אשר בשנת תקצ"ז, כאשר נחרבה צפת ברעידת אדמה, עזבו כל הפרושים שהיו בצפת את העיר ועברו לירושלים.

מיד בראשית בואם לירושלים שכרו הפרושים את החצר שבה היתה ישיבתו של רבי חיים בן עטר בעל "אור החיים", וקבעו בה בית כנסת וישיבה עם שעורים קבועים ביום ובלילה בש"ס ופוסקים ובתורת הנסתר. הם היו מתפללים שם כל ימות השנה מלבד השבתות, כי חששו מהשלטון להתפלל ולקרות שם בתורה שכן לא היה להם רשיון לבית כנסת כחוק. ולכן בשבתות היו מתפללים בפרוזדור שבין ארבעת בתי הכנסת של הספרדים (בית הכנסת של רבן יוחנן בן זכאי).

כך נוסדה קהלת האשכנזים בירושלים.

☆

בנוסף לתלמידי הגר"א היו גם בין מייסדי הישוב האשכנזי בעיר יהודים יוצאי הונגריה. עוד מהתקופה שלפני בואם של הפרושים לעיר ידועים לנו שני תלמידי חכמים שעלו מהונגריה לירושלים.

מרן החתם סופר, בתשובה מיום י"ב טבת תקס"ד, כותב:

"וביום שמחת תורה העבר הגיע לידי מכתב מירושלים עה"ק מאחד מתלמידי היושבים שם, והאגרת נכתב ביום א' ט"ו אב העבר, ושם ספר מגודל הדוחק שיש להאשכנזים שמה וגודל שנאת הספרדים עליהם, ממש כמ"ש בפסקי מהרא"י הנ"ל[9] ושם נאמר שהרב הזה אשר אנו

9. שו"ת ר' ישראל איסרלין (תרומת הדשן), פסקים וכתבים, סימן פ"ח: "ומה שכתבת עוד מעליתך לארץ צבי ולעיר הקדש שיבנה במהרה בימינו, אי מצוה הוא עתה אפילו ת"ח הואיל ואין לנו בעונות קבוץ בחורים ות"ח לשם, דע לך שבודאי שבח גדול ומעלה יש לאדם הדר בא"י וכ"ש בעיר

עוסקים בו היה שם לבז וכלימה, ואלמלא התלמיד הנ"ל היה בעוזריו לא הכניסו אדם לביתו, ובסופו מסיים שראוי להכריז שאל יסע אדם לשם אם לא בכיס מלא מעות וכולי האי ואולי...[10]".

הרב שעליו דן החתם סופר בתשובה הוא הג"ר אהרן ב"ר איצק אב"ד רעכניץ, מחבר ספר "בית אהרן" — דרשות על ספר בראשית (זולצבאך תקמ"ו), שעלה לארץ בערך בשנת תקס"ב [11]. אשתו נשארה אז בחוץ לארץ ודרשה מהרבנים לנכות מכספי התרומות ששלחו ידידיו של הרב לארץ ישראל סכום כסף כדי פרנסתה, ועל נדון זה סובבים דברי תשובתו זו של החתם סופר.*[11]

גם יהודים יחידים מקהלות החסידים שהלכו בעקבות הבעל-שם-טוב אנו מוצאים אז שהתגוררו בירושלים. כעשרים שנה אחר כך, בערך בשנת תר"ה, התארגנו החסידים לעדה עצמאית, ובראשם הרה"ק רבי אהרן משה מגזע צבי מבראדי — שעלה ארצה בשנת תקצ"ח.[11]** וכך היו כבר אז למעשה בירושלים שני "כוללים" לאשכנזים: כולל הפרושים, והם הרוב, שהיה המרכז לכל הפרושים**

הקדש לתועלת לעה"ב וגם לעוה"ז, אמנם שמענו כמה פעמים שיש לשם בני ברית מערביים נחשבים לרשעים גמורים מוסרים מפורסמים והם טורדים ומבלבלים האשכנזים שהם שומרי תורה, וגם כי המזונות דחוקים ומצומצמים לשם מאוד והרווחים קשים מי יוכל לעמוד בכל זה בדבר גודל רשעת הישמעאלים אשר לשם, ולכן כל איש ישער בעצמו בהשגת גופו וממונו באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת ה' ובשמור מצוותיו כי זה כל האדם".

10. שו"ת חתם סופר, אבן העזר ח"א סימן קלב.
11. י.י. גרינוואלד, סיני, כו (תש"י) ע' רכו-רכט.

*11. ידיעה מענינת על תלמיד-חכם חשוב שעלה לארה"ק מהונגריה או מסביבתה (ממדינת בוהמיה-מוריביה) בשנים הללו, נמצאת בסוף ספר "אהל דוד" לגאון רבי דוד דייטש אב"ד סעמניץ ועיר חדש (נפטר בשנת תק"ץ) חלק א, ווין תקע"ט: "שמעתי מא"א הרב מ' מנדל דייטש זלה"ה שהקשה בשם הרב מ' משה ג"ב זלה"ה שנסע לארץ הקדושה והתקבל לרב בצידון...". לא עלה בידינו לזהות את הרב הנזכר, וגם רושמי תולדות היהודים בעיר צידון לא הזכירוהו.

**11. תוח"י ח"ג ע' 222; גליס, מגדולי ירושלים, ע' י"ז-כ"ב. תאריך עליתו ארצה לפי רשימת החסידים תושבי ירושלים שנערכה בפקודתו של ר' משה מונטיפיורי בשנת תקצ"ט (בעת שנפקדו כל היהודים תושבי ארץ הקודש).

מרן החתם סופר

שבארץ הקודש, וכולל החסידים (ווהלין) שהיה כעין שלוחה בלבד של קהלת החסידים שעיקרה בצפת וטבריה.

מצבם של היהודים בכל ארץ ישראל היה אז בכי רע. הממשלת התורכית, אשר משלה אז בארץ ישראל, היתה חלשה ביותר ושלטונה רופף, דבר שעירער את המצב הבטחוני. שפל כלכלי שרר בארץ, ורעב ומצוקה היו מנת חלקם של התושבים.

עקב פגעי טבע, היעדר תנאים סניטאריים וצפיפות הדיור הקשה, פשטו בארץ מחלות ומגיפות שהפילו חללים רבים. דרכי התחבורה היו משובשות והתנפלויות ופגיעות ברכוש ובנפש היו מעשים שבכל יום. פקידי השלטון התורכי הוסיפו לסאת היסורים מעשי שחיתות ושרירות לב. הישוב היהודי היה מופקר למעשי אלימות מצד התושבים הערביים מבלי יכולת להסתייע בהגנתו של גורם כלשהו בארץ או בחוצה לה.

דברים אלו הוו את המצב הכללי. אולם מצבם של האשכנזים היה חמור פי כמה. עקב אי ידיעת השפה המקומית, תלבושתם והופעתם הכללית השונה מזו שהערבים הורגלו לה, והיותם גרים בארץ וחסרי מגן יותר מהתושבים הותיקים, היו מעשי התעללות באשכנזים שבירושלים ובשאר ערי הקודש בבחינת מעשים שבכל יום.

ר' משה רישר, מתושבי ארץ ישראל, כותב על אותה תקופה שלפני שנת ת"ר (הדברים נכתבו אחרי תר"ך):

"ואספרה נא מעט מזעיר מהגלות של בני ישראל היושבים בקרית ארבע הוא חברון, ירושלים צפת טבריא יבב"א... זה כעשרים שנה עוד ציון מדבר היתה ירושלים שממה... והי' בה חרבות ישנות רבות, אף מזמן החורבן ובפרט סביב העיר וחוצה היה מדבר שמם... וד' אמות מהעיר ולחוץ הי' סכנה לאיש יהודי לילך יחידי מן הערביים השודדים הפראים. ואוי למי שפגעו בו — אשר הוכה מכת רצח. וכן דרכם לומר: אישלח יהודי, ר"ל פשוט ושלח לבושך יהודי. והיהודי בראותו כי כלתה אליו הרעה, ומפחדם אשר חרקו עליו שינם, ומשוטטות עיניהם הבוערות כאש... תומ"י הפשיט בגדיו עד בשרו ונתן לפניהם... וישלחוהו ערום

ויחף... אם היהודי הלך בשוק ופגע בישמעאל והלך לימינו אמר לו אישמאל, ר"ל לך לשמאל. ואם נגע בו או נכשל בו ובפרט אם טינף את בגדיו ומנעליו קם עליו והכהו מכות אכזריות פצע וחבורה, ומיד העמיד עליו עדים אשר היהודי קללו באמונתו... אזי קמו הרבה ישמעאלים... והכוהו עד כמעט שלא נשאר עוד נשמה בו, ואחרי כן נתנוהו בבית הסוהר בענוים קשים. כשהלך יהודי בשוק ביניהם, זה זרק לו אבן כדי להמית וזה משך בזקנו, וזה בפאת ראשו וזה ירק בפניו, ויהי למשל ולשנינה ביניהם. והיהודי האומלל ירא לנפשו מאד לאמר להם מה תעשו, פן יכנו נפש, אך ברח לנפשו... והצדיק עליו את הדין ויהיו בעיניו יסורים של אהבת אה"ק. היהודי כשהלך לקנות איזה דבר מישמעאל ושאל בכמה המקח של זה החפץ ואמר לו בכך וכך, אם אמר לו היהודי פחות מעט כדרך התגרים, מיד חרק עליו שינו וירק בפניו, והכהו מכות אכזריות עד שהוכרח ליקח החפץ בזה המקח שאמר לו. משפחה אחת ישמעאלים יש עוד היום בירושלים הנקראים "באשעטיס", והם מיוחסי' הישמעאלי'... דרכם היה כשהיו צריכים לישא איזה משא מהשוק לביתם המתינו עד שראו איזה יהודי — יהיה אפילו זקן ועשיר ות"ח לא הבחינו, והכוהו עד שהוכרח לשאת המשא על כתפיו עד ביתם והי' כצחוק בעיניהם[12]".

נוסע נברי, שסייר בארץ בשנת תקפ"ד, מספר גם הוא על סבלות האשכנזים הראשונים בירושלים:

מצבה של ירושלים עלוב באמת, והיא נאנחת תחת עול העריץ. וביחוד אותו מעמד היהודים שהתחילו בראשונה לבא ירושלימה לפני שמונה עשרה שנה בערך, מחוץ לארץ, יהודים שבאו למות בארץ אבותיהם, סובלים מעלבונות יום יום, ומתעללים בהם ללא בושה וללא שום רגש אנושי, מעלימים עין מהפירמאנים[13] שלהם, ואין הם יודעים למי לפנות

12. שערי ירושלים, למברג תרכ"ו, שער חמישי. מעשה כעין זה — שהערבים כפו יהודי נכבד לשאת את משאם — אירע פעם לגאון רבי ישעיה ברדקי, חתנו של ר"י משקלוב. ר"י ברדקי עמד בראש עדת האשכנזים בירושלים. נפטר י"א חשון תרכ"ג ובשעה שהובילוהו לבית העלמין העיד הגאון רבי משה יהודה ליב מקוטנא שראה עמודא דנהורא המלווה את מטתו (תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 227-229, גליס, מדמויות ירושלים, ע' מו-נז).
13. כתבי זכויות מאת הסולטאן התורכי.

נגד זה, אמר לו שישלח אותו בעצמו לבית הכלא. הצעיר שליוה את הרב כמתורגמן אמר, שכבילת הרב הראשי בבית סוהר מתנגדת לחוקי תורכיה, אז נאסר הצעיר עצמו, נכבל בשרשראות והושם בבור אפל ומלוכלך יחד עם אחיו האסיר, עד שסיפקו את תאוות הבצע של המושל.

היהודים בירושלים (ובכלל זה גם יהודי אירופה) עלולים להיעצר ברחוב על ידי הפלח השפל ביותר מהכפר, והלה יכול לדרוש הימנו, אם רצונו בכך, כסף המגיע לו בתורת מושלמי; וסחיטה זו עלולה להיעשות כלפי אותו יהודי עני כמה פעמים במשך עשרה רגעים.

היהודים נוהגים להשתטח על קברי אבותיהם, בפרט בימים מיוחדים לכך, ולהתפלל תפלות לזכר הנפטרים, ואף בזה משתמשים התורכים לרעתם, הם מתנפלים עליהם בגסות וגונבים כל אשר להם. ואם ינסו היהודים להתנגד, יכום עד מות. ואין דבר זה נעשה בידי שודדי דרכים או בידויים, אלא בידי אותם האנשים הרואים אותם ומשוחחים אתם יום יום.

כשהלכתי לחברון ליווני יהודי אחד, ורק בקושי רב מאד הצלחתי להגן עליו בדרך. גם בסביבת ירושלים, ניסו התורכים להוציא ממנו כופר בחוזק יד — אף שהיה בן לוויה לאנגלי. אותו יהודי בלכתו אלי בבוקר אחד, נתפס ע״י אנשי צבא שניסו לרתמו יחד עם יהודי אחר לאחד התותחים הכבדים שהוציאו אז נגד בית לחם...

רבי ישראל[14] הרב הראשי לעדת הפרושים בצפת, עמד לילך מירושלים לצפת, אולם הבהמות ששכר וששילם בעדן, נלקחו הימנו בלי שום טענות ומענות לשימושם של הקאצ׳ים ממכה ומקהיר, שעמדו לילך לדמשק ימים אחדים לאחר כך. זה מנהג תורכי מקובל ועלול לשמש דוגמא לעריצות ממוזגת בהתלהבות דתית שלהם. הם רואים את הסוסים, החמורים והפרדים כאילו נבראו רק לשמש לשחצנים המאמינים במוחמד, וכן הם גם רואים את היהודים כחיות מהלכי שתים שאפשר לתפסם ולהתעלל בהם באין מפגיע. אולם במקרה זה נוספת התעללות שניה; כי בעל הפרדים התורכי סירב להחזיר את הכסף ששילם הרב בשכר הנסיעות, ולשוא תבע היהודי את כספו בבית הדין שלהם...

14 רבי ישראל משקלוב.

... אותם היהודים המשתדלים להתפרנס מיגיע כפם, נאנסים לעתים תכופות לבזבז את זמנם ולעבוד למען התורכי כפוי הטובה ללא שכר. עתים הוא משליך ליהודי פרוטה קטנה, ועל כל פנים אם ינסה היהודי לטעון כלפי התורכי, יאיימו עליו מיד במכות ובכל מיני עינויים.

רבי שלמה פ.[15] הוא מפתח חותמות. באמצע הרחוב פנה אליו תורכי והראה לו אבן גדולה ואמר לו לחוקק בה חותמת. שלמה השיב שאין זה לפי כוחו, כי אין הוא יודע אלא לפתח אבל לא לחוקק באבן ולפתחה. אז תפסו התורכי בזקנו, שלף חרבו, בעט בו, פצעהו והכהו ללא רחמים. העלוב צעק, אבל לא היה מי שיבוא לעזרתו. התורכים שברחובות עברו על פניו ולא שמו לב. ולשוא ביקש אחר כך היהודי הפצוע משפט מפקידי הצדק.

רבי מאיר בלטר (שאינו עוד בחיים), יחד עם שלשה או ארבעה יהודים ספרדים, הושלכו לבור כלא בעלילה שמכרו יין לתורכי: כי אסור ליהודים ולנוצרים בירושלים לעשות יין בשביל תורכים, אלא לשימושם הפרטי בלבד. אף על פי שאי אפשר היה להוכיח את אשמתו, הוציאו את המכשירים לענותו ולהכותו בשוטים כדי לסחוט ממנו כסף בשביל המושל. היהודי שלא ידע לדבר ערבית, עשה בפחדו סימן בשלשה אצבעותיו, והתכוון לרמוז בזה, כפי שביאר אחר כך, שיתן שלש מאות גרוש כדי שישחררוהו. אולם המושל פירש את הסימן כהבטחה ליתן שלשה כיסים (היינו אלף וחמש מאות גרוש), ואת הסכום הזה דרש מכל אחד משאר היהודים שהיו במאסר באותה עלילה, וציוה להחריב את ביתו של היהודי מחוץ לארץ ולעצור אותו בבית סוהר עד שייפרע הסכום. בידי היהודי לא היה אף מחצית הסכום, ולאחר שהיה כלוא במשך זמן מה ונסחב בראש חוצות לעיני כל אחד כפושע כבול בשרשרת לצווארו, נשלחה פקודה לראש היהודים האשכנזים[16] לבוא לפני המושל. הרב הזקן היה חולה שוכב במטה, אבל בזה לא יכול היה להתנצל, הוא נאנס לקום והורכב על חמור, כשהוא נשען על שני אנשים; המושל אמר לו שהוא אחראי לכסף שהיהודי הכבול חייב לשלם, ומשהתחיל הרב לטעון ולומר את דבריו...

15. הכוונה לרבי שלמה פ״ח רוזנטאל מוילנא, שנקרא על שם מלאכתו: פיתוח חותם. עלה לארץ בשנת תקע״ז עם תלמידי הגר״א.
16. רבי מנחם מנדל משקלוב.

שמו של ר' מענדיל[17] [ידוע לכם היטיב]... הוא הרב הראשי של היהודים האשכנזים בירושלים, אדם אירופאי, זקן שאינו מסוגל לפגוע באיש. הוא נחשב ליהודי המלומד ביותר בכל סוריה,... ומדקדק במצוות כפרושי לכל דבר. את אהבתו הגדולה לאלהים עלינו להזכיר לשבח, אף שאין הוא בהתאם לידיעתנו. לילה אחד בשעה מאוחרת, והוא ישן במטתו, הופרע פתאום על ידי דפיקות רבות בדלת חדרו. הוא ירד כדי לראות מה אירע, כי נדמה היה לו שפרצו שודדים לתוך ביתו. במשך רגעים מספר נשברה הדלת ולתוך החדר פרצה כנופית אנשי צבא. הם ניגשו אל הרב בחרבות שלופות, תפסו את הזקן והתעללו בו. אשתו צעקה לעזרה ובאו שאר דרי הבית. ר' יצחק הצעיר[18] המדבר ערבית, שאל לסיבת הביקור לפתע פתאום. "משום שהדלת הפונה אל הרחוב נמצאה פתוחה" — השיבו אנשי הצבא — "ועל אחד מכם לירד אל המושל המחכה למטה". יצחק אמר כי בתו של ר' מענדל כורעת ללדת, ולפי מנהג הארץ באו אליהם אנשים, והוא משער שאחד המבקרים שכח לסגור את הדלת החיצונית. זו היתה תשובה פשוטה, והמושל עשה עצמו כאילו השביעה את רצונו.והרב סבור היה שבזה נסתיים המקרה, ושבודאי יתבעו הימנו תשלום קנס של פארות[19] אחדות, הנגבה בדרך כלל מידי כל מי שדלתו נמצאת פתוחה בלילה. אולם בבוקר הופתעו על ידי הופעת אנשי־צבא שהודיעו להם, כי המושל רוצה לראות את הרב הזקן ואת הצעיר בארמונו. הם הלכו, ובדרך נלוו אליהם עוד שני יהודים, ר' נתן יליד אוסטריה ור' יעקב מפרוסיה, שהוריו או קרוביו הם אנגלים, כפי שהוגד לי. אף אלה הלכו לארמון בלוית אנשי צבא, כי אף הם נאשמו באותה אשמה, ששער ביתם נמצא פתוח; אולם ר' נתן וזולתו הבטיחוני שבמקרה זה היתה האשמה עלילת שוא. ארבעת היהודים הובאו לפני המושל ולפני עומר אפנדי[20] וכו' והואשמו באשמה הנזכרת. הם ניסו לטעון להגנתם, אבל אין מאזין לטענותיהם. המושל אמר ששמע מפי הרב הזקן (ר' מענדל) שיש לו פירמאן ואינו מפחד מפני המושל. על זה השיבו, שאין הרב יודע לדבר ערבית. "האם רצונכם לומר — צעק המושל —

17. רמ"מ משקלוב, הנזכר קודם לכן.
18. אולי הכוונה לר' יצחק פ"ח, בנו של ר' שלמה פ"ח הנ"ל.
19. מטבע שוה פרוטה.
20. המופתי שופט וכהן דת של ערביי ירושלים.

שאני מדבר שקר?" היהודים נאלצו איפוא לשתוק, ואחרי שעה קצרה נצטוו להסתלק. הם כיוונו את צעדיהם כלפי ביתם, אולם, לא! נצטוו לילך לחדר אחר, ומשם הובאו במרמה מחדר לחדר, עד שמצאו את עצמם באחד מבורות הכלא. כאן נכלאו בחושך והוגד להם כי עליהם לשלם למושל עשרה כיסים, ואם לא ישלמו את הכסף, יגישו למחרת היום מוטות ברזל חמים לראשיהם, יתקעו מסמרים חדים בכפות ידיהם וכו', דרכי עינוי המשמשים בירושלים, כפי שהוגד לי, לשם סחיטת כספים מעם אומלל זה...

לאזני היהודים שעמדו בחוץ הגיע מיד דבר גזר הדין שנגזר על אחיהם הנתונים במאסר, ולא הפסידו רגע אחד אלא עשו כל אשר לאל ידם כדי להחיש את פדיונם, ואף שהצליחו לעמוד על המקח עם המושל ולשלם לו ארבעה וחצי כיסים במקום עשרה, היה עליהם בכל זאת לחסוך מהדלות עצמה כדי להשיג את הסכום הנדרש, ולא עוד אלא שנאלצו למכור את בגדיהם.

מעשה זה יתן לכם מושג על ההתעללות שמתעללים ביהודים יוצאי אירופה היושבים בירושלים. על אשמה ועלילה של שתי דלתות שנשארו פתוחות בלילה, הוציאו סכום המגיע קרוב לששים לי"ש מאנשים עניים מעטים המתפרנסים רק בזכות רחמי אחיהם בחוץ לארץ[21].

כמובן שבתנאים אלה היתה אז העליה לארץ הקודש והחיים בה כרוכים במסירות נפש גמורה, וכאמור רבים לא עמדו בכך וחזרו לחוץ לארץ. אך יש לציין שתלמידי החתם סופר שהתחילו לעלות אז לארץ ישראל, על אף כל הקשיים — הקפידו שלא לצאת מן הארץ חוצה לה (אם לא לצורך גדול), וכנראה היתה מסורה בידם הוראה על הנהגה זו מרבם החתם סופר.

☆

21. מובא אצל יערי, זכרונות ארץ ישראל א, ר"ג 1974. ע' 121-126. דוגמא לרשעותם של הערבים והשלטונות התורכיים בירושלים (עוד בשנת תרכ"א) ניתן למצוא במאמציהם של ראשי הקהלה האשכנזית בעיר לנקות את השכונה היהודית בעיר העתיקה ולתקן שם ביוב מסודר, ואילו הערבים והתורכים התאמצו ברשעותם דווקא לזהם את המקום. ראה מאמרו של ר' א. שישא, האהל, שנה י"ח חוברת א-ב (תשל"ב), בסוף החוברת.

עליית יהודי הונגריה וביתר דיוק — של תלמידי החתם סופר, התחילה בשנת תק"ץ בערך. לא היתה זו עליה של המונים, כדרך עליות החסידים והפרושים, כי אם עליית יחידים אנשי סגולה. שלא כתלמידי הבעש"ט והגר"א שעלו בעיקר אחרי פטירת רבותיהם, עלו תלמידי החת"ס על פי מצות רבם הגדול ועוד בחייו, ועל כמה מהם נמסר לנו בפירוש שרבם הוא שעורר אותם לעלות לארץ הקודש. ועוד פרט מעניין ביותר: רובם של תלמידי החת"ס שעלו לארץ, עלו לכאן עוד בהיותם בחורים, ונשאו נשים בארץ ישראל[22].

החתם סופר גם עודד את תלמידיו וכן גם יעץ לפונים אליו ושואלים בעצתו להתישב דווקא בירושלים, אותה העדיף על ערי הקודש צפת וטבריה, אשר שם התיישבו תלמידי הבעש"ט והגר"א בעלייתם. את דעתו זו גילה החת"ס באופן ברור בשתי תשובות שהשיב בקשר למחלוקת שנתעוררה בשנת תקפ"ט בין קהלת החסידים, שמרכזם עדיין נשאר אז בצפת, לבין קהלת הפרושים שמרכזם עבר לירושלים, אודות חלוקת התרומות המגיעות מחו"ל לתושבי א"י, וכן בהספדו הנודע על הרוגי צפת בעת רעידת האדמה שפקדה את העיר בשנת תקצ"ז[22*].

בראש עדת החסידים בצפת עמד אז הגאון הקדוש רבי עמרם חסידא (רוזנבוים) שהיה לפנים אב"ד אורשא ומאד במדינת אונגריה, ועלה לארץ בשנת תקפ"ד[23]. רבי עמרם חסידא נודע

22. מן הענין להדגיש שלא כל תלמידי החת"ס שעלו לירושלים היו ילידי אונגריה. חלקם נולדו בגרמניה או בבוהמיה, אם כי בדרך כלל עלו לארץ מאונגריה, מישיבתו של רבם בפרשבורג. תלמידי החתם סופר בירושלים המה גם אשר יסדו את כולל הו"ד (הולנד דויטשלנד) לעולי ארץ אשכנז, ולמעשה היו כל הימים קשרים הדוקים בין עולי אונגריה ועולי גרמניה, ובכמה ענינים צבוריים חשובים פעלו בשותפות ולעתים אפילו בניגוד לדעתו של הכולל הראשי — כולל הפרושים, כגון בייסוד שכונת "בתי מחסה" (וראה בענין זה בפרק ו'). להלן נזכיר את כל תלמידי מרן החת"ס ואת עולי הונגריה שעלו עד לעלייתו של רבי אשר אנשיל, גם אותם שנולדו מחוץ לאונגריה ועל כן לא הצטרפו לכולל הונגארן.

*22. תורת משה פי אמור.

23. העובדה שרבי עמרם חסידא עמד בראש עדת החסידים בצפת וטבריה, וכן תאריך המחלוקת בין החסידים לפרושים, עולים בבירור מאגרת ששגרו

בצדקתו ובקדושתו, והחתם סופר העריכו וכבדו מאוד. בהספד שנשא עליו (בשנת תק"ץ) כותב עליו החת"ס דברים נפלאים[24].

במחלוקת זו עמד החת"ס לצד הפרושים, שבראשם עמד ידידו רבי ישראל משקלוב. יסוד דבריו של החת"ס הוא, שיושבי ירושלים עדיפים לגבי הצדקה, שכן ירושלים חשובה יותר משאר ערי הקודש, ועל כן מצות ישוב ארץ ישראל שמקיימים יושבי ירושלים גדולה יותר, ונכון איפוא להקדימם לשאר תושבי ארץ ישראל. רבי עמרם חסידא השיב לחת"ס, ובתשובה לכך שלח לו החת"ס את התשובה שנדפסה בשו"ת חת"ס יורה דעה סימן רל"ג. יחד עם תשובה זו כתב החת"ס תשובה נוספת (סימן רל"ד), אל ידידו הקשיש הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות מבראד שכנראה התערב בענין לטובת החסידים — שחלק גדול מהם היו עולי גליציה, ומרכז איסוף התרומות עבורם היה בבראד.

על טענת רבי עמרם חסידא כי איכא פלוגתא אם א"י קדשה לעתיד לבוא, השיב החת"ס "מקום מקדש ודאי קדשה לעתיד לבוא, ואנשי ירושלים קרובים עכ"פ טפי למקום מקדש ההוא משארי יושבי א"י" ומסקנתו "אפילו יהי' הת"ח שבשארי מקומות שוים לדירושלים, אבל עכ"פ ממילא אינהו טובי' במעשה המצוה, בישיבת ירושלים".

לדעת החת"ס, קדושת מקום המקדש לא בטלה, ואפילו לשיטת הראב"ד (הלכות בית הבחירה פרק ז) שהנכנס למקום המקדש בזמה"ז אינו חייב כרת "מ"מ עכ"פ קדושת בית אלקינו וזה שער

הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם לצפת ביום ט"ו חשון תקפ"ט (נדפסה בתוך אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, ג, תקפ"ט, אגרת 269). בראש האגרת נאמר: "הרב הגאון המאה"ג... צדיק יסוד עולם וכו' רז ממנו לא נעלם, חסידא קדישא יקירא ופרישא כקש"ת מו"ה עמרם נ"י מלפנים אב"ד ור"מ ק"ק מאדי ממונה ומשגיח דכו' [דכולל] חסידים בצו"ט [בצפת וטבריה]". גם החת"ס בתשובה אליו, שו"ת חת"ס יורה דעה סימן רלג מכנה אותו "נשיא אלקים" בארץ הקדש.

24. דרשות חתם סופר, תרפ"ט כרך ב' דף של. וראה עליו עוד: גרינוואלד, פארי חכמי מדינתינו, ע' קי"ב; הנ"ל, סיני כו, ע' רכט־רלב; שם הגדולים לארץ הגר, מערכת ע אות יד.

השמים לא בטל ולא יתבטל", ולכן "החונים סביב מקרוב — מקודשים טפי וקרובים אל אלקינו". משום כך ישיבת ירושלים עדיפא: "בירושלים גופיה לדור סמוך לקדושת הר אלקים, חורבה בחורבנה אפילו, אשרי הזוכה".

בתשובתו לרא"ז מרגליות מפרש החת"ס את שיטתו ביתר פרטים: "שפשוט בעיני שישיבת ירושלים יש בה מצוה יותר מישיבת שארי ערי א"י". וטעם הדבר, כי ירושלים קדושה "בקדושה עליונה, שירושלים הוא שער השמים מימות עולם אפילו כשהיה היבוסי יושב ירושלים והכנעני והפריזי אז בארץ, ולא זזה ולא תזוז שכינה מכותל מערבי אפילו בחורבנה".

אמנם כל ארץ ישראל קדושה היא, "אלא שקדושת ירושלים חמורה מקדושת שאר א"י. וגם הרמב"ם דלא מנה למ"ע ישיבת א"י כמו שחשב הרמב"ן במנין המצוות, מ"מ מודה ביתר שאת בקדושה בזה"ז".

החת"ס גם מעתיק את דברי הרמב"ם בספר המצות (מצוה קנ"ג) כי אם ח"ו לא ימצא שום ישראל בארץ יתבטל חשבון העיבור הנהוג אצלנו: "וס"ל לרמב"ם דמה שחשבו הראשונים שנים וחדשים וקדשום, זה לא יועיל אלא כשעכ"פ נשארו בא"י אפילו כורמים ויוגבים ישראל... ואי לאו לא יועיל חשבון וקידוש הקדמונים ושבטלה כל התורה חלילה"... ומסיים "בהא סליקנא דעכ"פ מצוה להקדים במנה יפה יושבי ירושלים על שארי עיירות א"י".

ואכן כדבריו ושיטתו של החתם סופר נהגו לא רק תלמידיו, אלא גם רוב רובם של עולי אונגריה. לצפת ולטבריה לא עלו בשנים המאוחרות אלא חסידים, שחלק מהם העדיפו את הגליל משום שישבו שם קבוצות גדולות של חסידים, וביניהם כמה וכמה מצדיקי החסידות המפורסמים, והעולים היו רוצים לדור קרוב וסמוך להם.

גם כאשר נוסד אחר כך כולל הונגריה היה רוב מנינו ורוב בנינו בירושלים ורק חלק קטן מחברי הכולל ישבו מחוץ לירושלים (ביניהם כמה שישבו בצפת).[25]

25. בשנת תרל"ז נמנו בצפת 59 נפשות המשתייכים לכולל הונגארן ולהם בית

כמדומה שהיחידי מבין תלמידי החת"ס שעלה אז והתיישב בגליל היה הגאון רבי ישראל זאב הלוי הורוויץ, שהיה ארבעים שנה ראב"ד באויהעל, בימיהם של הגאון הקדוש רבי משה טייטלבוים בעל "ישמח משה" והגאון רבי ירמיה לעוו בעל "דברי ירמיהו". רבי ישראל זאב היה מחשובי תלמידי החת"ס, והיה כולו חדור באהבת א"י עד שלעת זקנתו החליט לקיים בעצמו מצות ישוב א"י. לפני בואו לאה"ק מסר לדפוס את ספרו "ארץ חמדה" (לעמבערג תרי"ז) שעוסק בשבחה של ארץ ישראל ויושביה וגודל קדושתה, וקבל עליו את הסכמתם של בעל הכתב סופר ורבי ירמיה לעוו. כאשר עלה בשנת תרט"ז היה זה בברכתם של כל גדולי הונגריה "כי היה אהוב ונכבד על הכל"[26]. הערכתו בעיני גדולי הונגריה נראית גם מתוך התשובה ששלח אליו הגאון המהר"ם א"ש שמתארהו כ"צדיק מושל ביראת אלקים" (שו"ת אמרי אש יו"ד סימן צט). רבי ישראל זאב התישב בטבריה ונפטר שם ביום י"ז סיון תרכ"א. מסתבר שרבי ישראל זאב העדיף את טבריה על ירושלים משום שהיה חסיד, ורצה בקרבתם של גדולי החסידות בעיר. יחד עמו עלה גם בנו רבי מרדכי יצחק אייזיק אשר היה רב בקהלה סמוכה לאויהעל[27].

שני עולים חשובים אחרים מאונגריה שעלו אז לא"י ותקעו את אהלם בצפת היו הגאון רבי משה דוד אשכנזי אב"ד טולטשבה — חותנו של הגאון הצדיק רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים אב"ד סיגוט בעל ספר "ייטב לב" — שעלה בשנת תר"ג ושימש אב"ד בצפת במשך י"ג שנה[28] והגאון רבי חנוך זונדל, שהיה אב"ד ווישאווא

כנסת מיוחד (ראה בן ציון גת, הישוב היהודי באי"י ע' 163). בירושלים כבר היו בכולל אונגארן באותה שנה שש מאות נפש (הלבנון, ד' ניסן תרל"ו).

26. לשון נכדו רבי ישראל זאב הורוויץ בספרו ארץ ישראל ושכנותיה, תרפ"ג ע' 392. ראה על רבי ישראל זאב ושיטתו במצוות ישוב א"י במבוא של הר"ר אליהו דוד סלוטקי למהדורה השניה של ספרי ר"י "נחלה לישראל" ו"ארץ חמדה", ירושלים תשכ"ט.

27. זכור לאברהם, ע' קנו.

28. הגה"ק רבי משה דוד אשכנזי נולד בשנת תקל"ד. החזיק ישיבה חשובה בעירו טולטשבא והחליף שו"ת עם החת"ס (שו"ת חת"ס אבן העזר ח"ב סימן כט). בשנת תר"ג, כאשר הגיע לגיל שבעים, נמלך בחתנו אב"ד סיגט בעל ייטב לב, וכה כתב לו: "תדע בני שהיום מלאו לי שבעים שנה תלי"ת

מצבת הגאון רבי משה דוד אשכנזי בצפת

במשך עשרים וחמש שנה, ועלה לצפת בשנת תר"ז[29]. גם כאן הדבר ברור כי התיישבותם בצפת נבעה מהליכתם בעקבות תלמידי מרן הבעש"ט.

אך כאמור רובם ככולם של יהודי אונגריה שעלו לארץ ישראל בתקופה ההיא — מעת חידוש ישוב האשכנזים עד שנת ת"ר — פנו לירושלים, כהוראתו של ראש גולת אריאל בהונגריה מרן החתם סופר. ונרשום כאן שמות עולי הונגריה שעלו לירושלים עד יסוד הכולל בשנת תרכ"ג:

רבי משה זאקס. הוא ידוע לנו כעולה הראשון מהונגריה, שהגיע אחרי חידוש ישוב האשכנזים בירושלים (וקדמו לו הג"ר אהרן אב"ד רעכניץ, ותלמידו של החת"ס[30] אשר הזכרנו שעלו לירושלים עוד לפני בואם של הפרושים לעיר). לאמיתו של דבר, לא היה יליד אונגריה אלא חניך ישיבותיה בלבד, ומשם עלה לעיר הקודש. רבי משה זאקס נולד בעיירה דרייסיגהאקר בגרמניה, בשנת תקס"ה. למד תורה בישיבת פיורדא אצל הגאון רבי וואלף האמבורג אב"ד פיורדא בעל ספר "שמלת בנימין", ובישיבות פראג אצל הגאון רבי נחום טריביטש שהיה אחר כך אב"ד ניקלשבורג ומדינת מוריביה, בעל ספר "קובץ" על הרמב"ם. משם עבר רבי משה לישיבתו של הגאון רבי מרדכי בנעט אב"ד ניקלשבורג, וכן למד זמן מה אצל הגאון רבי עקיבא איגר בפוזנא — משום שבקש להכירו. עוד בלמדו בישיבתו של מהר"ם בנעט, גמלה בלבו ההחלטה לעלות לארץ הקדש ולהשתקע בה, אך קודם לכן בקש לשמוע לקח מפיו

ומעולם קבלתי על עצמי אם יזכני ה' למלאת השבעים עלי לעשות מצוה אשר לא עשיתי עוד מעולם. ועתה הנני מסתפק אם להדפיס ספרי אשר יגעתי בהם או לנסוע לא"י". חתנו השיבו שמוטב שיעלה לא"י, "כי קדושת המקום מסייע לעבודת ה', ושם יזכה גם להדפיס את ספריו". וזה וזה עלתה לו, באותה שנה עלה לא"י והשתקע בצפת והיה שם לאב"ד עד פטירתו ביום י"ח תמוז תרט"ז (מ. וונדר, מאורי גליציה, א, ע' 352-354).

29. גרינוואלד, סיני, כו, ע' רלג-רלד.

30. אולי הוא "הרב הגדול ר' שלמה מאונגארין", שנפטר בירושלים ביום יט אלול תרי"א ונטמן בבית הקברות של הספרדים (לאשכנזים עדיין לא היה אז בית עלמין משלהם), ראה תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 243.

של גאון ישראל רבי משה סופר, ונסע ללמוד בישיבתו בפרשבורג. מפרשבורג עבר לפאקש, שם למד במשך שנה אצל הגאון רבי יחזקאל בנעט אב"ד נייטרה (תלמידו של מהר"ם בנעט אב"ד נ"ש), שהיה אז ראב"ד בפאקש. משם עלה לארץ ישראל בשנת תק"ץ.

בתור יליד גרמניה נחשב ר"מ זאקס גם כהעולה הראשון מגרמניה לאחר חדוש הישוב האשכנזי בירושלים.

בירושלים היה ר"מ זאקס מחשובי עסקני הצבור. יחד עם חבריו שעלו מגרמניה אחריו, יסד את כולל הולנד־דויטשלנד (כולל הו"ד), והיה מראשוני הפעילים למען בנית שכונת "בתי מחסה" בירושלים. כן היה עסקן רב פעלים ויוזם תכניות רבות כלכליות לחזוק הישוב היהודי בארץ הקודש, ופעמים אחדות יצא לחו"ל לשם מימוש תכניותיו אלה. נפטר ביום ו' תמוז תר"ל, בגיל ששים וחמש[31].

רבי אהרן משה ב"ר בנימין זאב בוימגארטן. נולד בקרעמזיר שבמורביה בערך בשנת תקע"ב. בשנת תקצ"ד עלה לארץ מישיבת רבו בפרשבורג, והוא בחור כבן כ"ב. בנו רבי שמואל מנחם כתב עליו: "אבי הרב הישיש המפורסם מוה' אהרן משה בומגארטען נ"י, אשר הוא הוא הראשון אשר בא ממדינת אונגארין מעהרען[32] במצות רבו הגאון בעל חתם סופר זצ"ל להסתופף בנחלת ה' בעה"ק ירושלים ת"ו בשנת תקצ"ד, ומאז ועד עתה לא יצא מקיר העיר וחוצה לדפוק על פתחי נדיבים. הוא הקדיש מכבר אחד מחדריו בביתו לבית המדרש וקרא שמו "אהל משה" על שם רבו[33]. בית מדרש זה נוסד סמוך לעליתו של ר"מ בוימגרטן לירושלים והוא בית המדרש הראשון לעולי הונגריה בארץ הקודש.

31. תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 260־261; א"מ גלבר, סיני, א (תרצ"ח), ע' תקס"ח־תקפ"ז; מ. אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, ע' 215־225.
32. קביעה זו אינה מדויקת, כמובן. יתכן שכוונת הכותב היתה שבין אנשי הונגריה הנמצאים אותה שנה בירושלים היה ר"מ בוימגרטן הראשון, משום שאותו תלמיד של החת"ס שעלה לפני תקס"ה בודאי כבר לא היה בין החיים וגם ר"מ זאקס כבר נפטר־אז.
33. החבצלת, שנה ב, כט סיון תרל"ב. הדברים נאמרו בתוך דברי ההספד על פטירת בעל ה"כתב סופר" ונעתקו בזכור לאברהם, ע' שכב.

תחלה היה רא"מ מראשי כולל הפרושים, והוא חתום בין ראשי הכולל על כתב השליחות של רבי יעקב ספיר, שנשלח בשליחות הכולל בשנת תרי"ח[34]. אחר כך נטל חלק בהקמת כולל אונגארן ושנים רבות עמד בראשו. יחד עם חבריו רבי יצחק אופלטקא ורבי יונה מנדלסון היה ממייסדי בית המדרש "דורש לציון" — בית החינוך הנודע לילדי הספרדים. כל ימיו חי בקדושה ובטהרה, היה נודע ביראתו הנפלאה ודבוק בעבודת בוראו מאין כמוהו. נפטר ביום ז' טבת תרל"ז[35].

רבי משה יצחק רוזנטאל (דנציגר). נולד בשנת תקע"ח בערך בכפר סמוך לעיר דאנציג. למד בישיבת חתם סופר בפרשבורג עם הגאון רבי חזקיה פייבל פלויט אב"ד שוראן, בעל ספר "לקוטי חבר בן חיים". בשנת תקצ"ה עלה לארץ, ונשא אשה בירושלים. היה מיחידי הסגולה של כולל הו"ד. נודע כלמדן מופלג ושקדן, אוהב אמת ובעל מדות תרומיות. חתנו הוא רבי יהושע שטמפפר מהונגריה, ממיסדי פתח תקוה. נפטר בשנת תרכ"ח[36].

רבי יונה לייב ב"ר יהודה מנדלסון מפרשבורג. נולד בשנת תקע"ו, למד בישיבת החתם סופר, וכאשר חלה פעם במחלה מסוכנת יעץ לו רבו לעלות לארץ ישראל ושם ירפא. למרות התגברות המחלה עלה ארצה במסירות נפש ממש, בהיותו כבן תשע עשרה. בירושלים התקרב לתלמידי החת"ס שעלו לפניו והיה אחר כך ממייסדי כולל אונגארן. יחד עם רבי יצחק אופלטקה ורבי אהרן משה בוימגרטן יסד את בית המדרש "דורש לציון". כחמישים שנה ישב בירושלים ושקד על התורה ועבודת ה'. נפטר ביום א' דראש חדש אדר תרמ"ו[37].

רבי יצחק אופלטקה מפראג. נולד בפראג בשנת תקע"ג. למד בישיבתו של החתם סופר ובשנת תקצ"ח עלה ארצה, בהיותו עדיין

34. מובא בתחלת ספרו "אבן ספיר", חלק א.
35. תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 269, ומלואים ע' 73; גליס, מדמויות ירושלים, ע' צו־צט.
36. וינגרטן, תלמידי החת"ס, ע' 81.
37. תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 266; וינגרטן תלמידי החת"ס, ע' 82.

ליפמן פוגל, ב.ב

סלאנט יהושע, ב.ב

בחור. בירושלים התקרב לספרדים ונשא את בת הראשון לציון הגאון רבי יעקב משה עייאש, וקבל על עצמו הרבה ממנהגיהם של הספרדים. כך למשל, היה מוסיף את הכינוי "ס"ט" בחתימתו. היה ממיסדי כולל אונגארן, וברשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו הוא מופיע בתור "ראש הישיבה" של הכולל. עם זאת לא נתק את קשריו עם כולל הו"ד שהיה גם ממייסדיו, והמשיך בעסקנות בכולל זה. יחד עם חבריו תלמידי החת"ס רבי אהרן משה בוימגארטן ורבי יונה מנדלסון יסד את בית המדרש "דורש לציון" ועמד בראשו. כל ימי שבתו בירושלים עסק בתורה ונודע לתלמיד חכם מופלג, העמיד תלמידים מובהקים בין הספרדים.

מחוץ לתפקידו כמנהל בית המדרש "דורש ציון" היה מרביץ תורה בישיבת "כנסת יחזקאל". היה מפורסם בחכמתו ונודע בזכרונו המופלג.

נוסף לתורתו, הרבצת התורה שלו ועסקנותו היה גומל חסד מאין כמוהו. היה תומך בת"ח עניים, הן מכספים שהיה משיג מידידיו בחו"ל והן מכיסו הוא. צורתו האצילית ולמדנותו הלכו לפניו, והיה נערץ בחוגי העדה הספרדית. אמהות היו מביאות אליו את בניהן שיברכם ויתפלל עליהם.

הניח אחריו חדושי תורה רבים (מלבד החדושים שפרסם בימי חייו בירחונים שונים), וסדרם לספר בשם "פרי יצחק". כתב היד נמסר לרבי שלמה אהרן וורטהיימר לשם עריכה והבאה לדפוס, אולם לאחר שנפטר הרש"א וורטהיימר אבדו רוב הכתבים. מעט הדפים שנותרו, והם חדושים על כמה מסכתות, הובאו לדפוס על ידי נכדו ר' נסים אופלטקא, בלי שער, בירושלים בשנת תרס"ט. כן השאיר בכתובים ספר בשם "ארז בלבנון". נפטר ביום י"א שבט תר"ס[38]. בנו היה חתנו של רבי אשר אנשיל ניימאן.

רבי יוחנן צבי ב"ר מרדכי שלאנק. נולד בשנת תקע"ה בעיר שענלאנק בגרמניה, סמוך לפוזנא, ונקרא על שם עיר מולדתו.

38. תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 268; מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ע' 563, שבעים וחמש שנה לדורש ציון, (תש"א), ע' 36-37, וראה להלן.

בשנת תקצ"ח פנה הגאון רבי שלמה הירשל אב"ד לונדון (בן הגאון רבי צבי הירש אב"ד ברלין) לחתם סופר, בבקשה לבחור עבורו בחור מבחירי תלמידיו בעד נכדתו. ותנאי היה בדבר, שהזוג יעלה לירושלים ושם ינשאו ושם ידורו. החתם סופר שם עינו בתלמידו רבי יוחנן צבי, שנסע ללונדון ושם נערכו התנאים. אחר כך עלתה המשפחה לארץ ישראל ובנו את ביתם בירושלים.

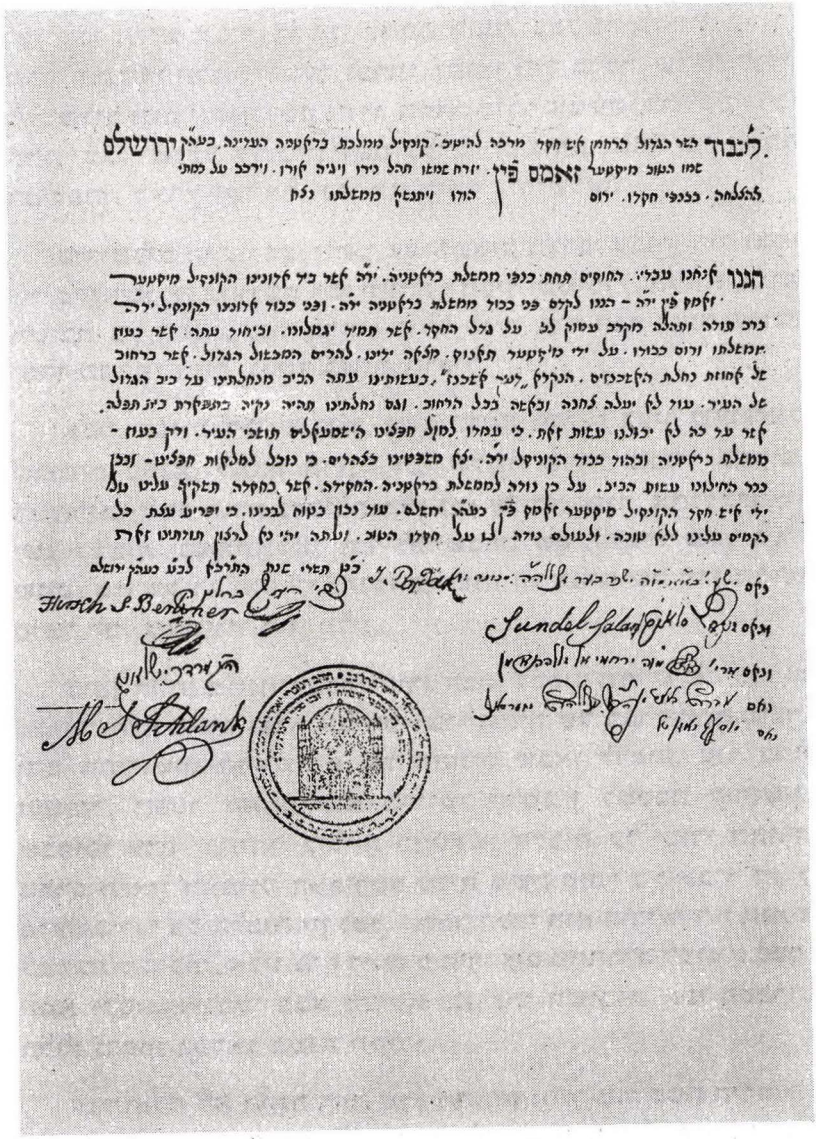
בירושלים הרבה רבי יוחנן צבי לעסוק בצרכי צבור. היה גבאי של בית הכנסת בחורבת רבי יהודה החסיד וממיסדי "תלמוד תורה וישיבת עץ חיים", עמד בראש כולל הו"ד, היה חבר בועד שכונת "בתי מחסה" ועוד. נפטר בשנת תרכ"ד[39].

אביו, רבי מרדכי שלאנק, נולד בשנת תקל"ג בעיר שענלאנק שבמחוז פוזנא, לאביו הרה"ג רבי שלמה שהיה האב"ד במקום. בצעירותו למד תורה בישיבת מרן רבי עקיבא איגר. אחרי נשואיו ישב בפוזנא וכשהתאלמן עבר לפרשבורג שם התגורר משך כט"ו שנים. בפרשבורג היה ר' מרדכי בן־ביתו וידי־ימינו של מרן החתם סופר, וכל מחסוריו היה עליו.

בזמן היותו מתגורר בפרשבורג הביא לדפוס מחדש שני ספרים מגדולי הראשונים וצרף אליהם דברי תורה של רבו החתם סופר, והם החידושים הראשונים של החת"ס שבאו לדפוס, עוד בחיי המחבר. הספר האחד הוא חידושי הרמב"ן למסכת קידושין, שבסופו צרף "פתיחה כוללת לחידושי הלכות על יסודי התורה מהרב הגאון האמיתי המפורסם מו"ה משה סופר נ"י אב"ד דק"ק פרעשבורג" על הלכות יין נסך. הספר השני הוא חידושי ר"י מגאש למסכת שבועות, אליו צרף קונטרס חידושים מהחת"ס לסוגיא במס' יומא ולסוגיא במס' בבא מציעא וכן שש תשובות. שני הספרים הללו נדפסו בפראג בשנת תקפ"ו.

לכתחילה לא היתה דעת מרן החת"ס נוחה מהדפסת חידושיו, אך בדיעבד נעתר והסכים לכך. כך עולה ממכתבו של החת"ס לגאון רבי צבי הירש חיות אב"ד זאלקווא (מיום כ"ז חשוון תקצ"ח) שנדפס

39. המבורגר, שלשה עולמות, ב ע' 30; וינגרטן, תלמידי החת"ס, ע' 83־84.

המכתב לקונסול האנגלי
עם חתימתו של רבי מרדכי שלאנק

בסוף ספרו של מהר"ץ חיות "דרכי הוראה", זאלקווא תר"ג: "וזה איזה שנים יצאו איזה קונטרסים מתשובתי וחידושי על ידי רב אחד מהו' מרדכי שלאנק בהדפיסו ספרי רמב"ן על קידושין ור"י בן מיגש על שבועות, היה בידו העתקות מחידושי והדפיסם בסוף דבריהם, תחלתו באונס וסופו לרצוני, כי לא היה פה עמדי כי אם בפראג".

אחר כך עבר רבי מרדכי לאמשטרדם והתקבל למורה בבית המדרש הפרטי של הגבירים לבית לעהרן, ידידיו של מרן החת"ס, שעמדו בראש ועד "הפקידים והאמרכלים" למען ארץ הקודש. הוא הצטיין בזכרונו המופלג ורבנו הכתב סופר אמר פעם בשם אביו, שהוא ערב בעד רבי מרדכי שהוא בקי בעל פה בש"ס ובראשונים וגדולי האחרונים. אחד מלתמידיו באמשטרדם היה הצדיק רבי משה טוביה לעהמאן, שהיה אחר כך חתנו של מרן החת"ס.

בהיותו באמשטרדם השתדך בנו רבי יוחנן צבי עם נכדתו של הגאון רבי שלמה הירשל אב"ד לונדון. הזוג הצעיר עלה מיד לארץ ושנים אחדות אחר כך עלו גם שתי המשפחות — משפחת שלאנק ומשפחת מחותנו רבי דוד טעבלי ברלינר, בנו של האב"ד לונדון. ר' מרדכי עלה אחרי שנת תר"ה, ובירושלים היה מחשובי הקהלה האשכנזית והוא אף חתום על מכתב תודה של ראשי הקהלה לקונסול האנגלי שעזר להם להתקין מערכת ביוב ברובע היהודי. רבי מרדכי נפטר בערב ראש חודש אלול תרכ"א.*[39]

רבי יהודה ליב ב"ר משה שאכרלש. נולד בפרשבורג בשנת תקע"א (כך עולה מרשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו), לאביו שהיה מהגבירים הנכבדים בקהלה. משפחתו היתה אחת הותיקות והנכבדות בעיר ורבים מביניהם שמשו כפרנסי הקהלה (רבי משה שאכרלס אביו של רבי יהודה היה מנוי על ספרו של רבי משה שמואל ניימאן, אביו של רבי אשר אנשיל — ראה למעלה, בפרק ג).

רבי יהודה ליב למד בישיבתו של החתם סופר ומנעוריו הצטיין ביראתו המופלגת. כאשר נשאו לבו לעלות לארץ הקודש כתב לו

*39. ר' א. שישא, האהל, שנה ב' חוברת ג' (תשט"ז), ע' קי-קט"ז; שנה יח חוברת א-ב (תשל"ב), בסוף החוברת.

מרן החתם סופר מכתב המלצה (עליו חתם גם הגאון רבי דניאל פרוסטיץ ראב"ד פרשבורג), ושם נאמר עליו: "ירא ה' מרבים... ואש להבת ה' ויראתו בוער בקרבו, לעזוב ולנטוש נחלת אבות בית והון וארץ מולדתו ולנוד ולנוע לזכות לבקר בהיכל ה'". כפי שעולה מרשימת חברי הכולל הנ"ל, עלה לארץ בשנת תקצ"ה. נפטר י"א ניסן תרנ"ד.[40]

☆

בשנת הת"ר בערך החל מצב הבטחון בארץ אט להשתפר. ממשלת תורכיה חזרה והשתלטה על ארץ ישראל, לאחר דיכוי המרד של מוחמד עלי מושל מצרים, והנהיגה שפורים שונים בדרכי השלטון בארץ. לגבי היהודים היה עיקר השינוי בפתיחתן של קונסוליות של ממשלות אירופה בירושלים. לפי הסכמים שונים שנחתמו בין תורכיה ומדינות אירופה, היו אזרחי המדינות הללו המתגוררים תחת שלטון האימפריה העותומנית נתונים לחסותן של ממשלות אותן המדינות, ולא היו כפופים כלל לממשלת תורכיה. לתורכים אסור היה לגבות מהם מסים, לשפוט או להעניש אותם. רק הקונסול של כל מדינה ומדינה היה רשאי לשפוט ולהעניש את אזרחי ארצו המתגוררים בתורכיה. למעשה היה מצבם של אזרחי ארצות חוץ שגרו בתורכיה, או בארצות שנכבשו על ידה, כאילו חיו במדינה בתוך מדינה — אולם לא היה מנוס מכך, משום שממשלת תורכיה לא היתה מסוגלת להבטיח את שלומם של אזרחי המדינות הזרות. מדינות אירופה עמדו על כך שהן עצמן יגנו על נתיניהן, ולכן הופקעו הללו לגמרי מסמכותם של השלטונות התורכיים המקומיים.

עם פתיחתן של הקונסוליות האירופאיות בירושלים השתנה מצבם של האשכנזים בעיר תכלית שינוי. כמעט כל עולי אשכנז היו אזרחי מדינות חוץ, אם מפני שנולדו באחת מן המדינות הללו או משום שכמה ממדינות אירופה היו מעונינות מטעמים שונים

40. תולדות חכמי ירושלים, ח"ג ע' 285; א"ר מלאכי, בהקדמה לספר שערי שמחה לא"ש בלומנטל, ע' ב; ספר הזכרון לחת"ס, ע' כו.

ירושלים בימים ההם

להגדיל את מספר האזרחים שלהם בירושלים, ועל כן היו מוכנות לרשום ולהעניק אזרחות גם לאלו שמעולם לא ראו לא הם ולא אבותיהם אותה ארץ באירופה.

בשנת תקצ"ט נפתחה בירושלים הקונסוליה האנגלית, שנטלה תחת חסותה רבים מן היהודים עולי רוסיה. בשנים הבאות נפתחו בזו אחר זו קונסוליות שונות: הפרוסית (גרמנית) בשנת תר"ב, האוסטרית בשנת תר"ז, ועוד (תחת חסותה של הקונסוליה האוסטרית היו גם עולי הונגריה, שהיתה שייכת אז לקיסרות האוסטרית). ניתן להבחין בהתגברות זרם העולים מאונגריה לארץ ישראל לאחר שנת ת"ר.

רבי שמעון ב"ר אברהם דייטש. עלה לארץ בשנת תר"ב. נולד ברוידניץ (בוהמיה), והיה אחיו של הגאון הצדיק רבי אהרן דוד דייטש אב"ד דיארמאט, בעל ספר "גורן דוד". למד תורה אצל החתם סופר ודבק בכל דרכיו, העתיק פנקסים שלמים מתורת רבו ואחרי פטירתו המשיך ללמוד אצל בנו הכתב סופר. בגיל צעיר מאד עלה לירושלים, וכאן נשא אשה מבנות הספרדים. כאשר היתה השעה דחוקה לו הדפיס "מזרח" ושלחו לתומכיו בחו"ל, והוסיף שם (בידיש) בקשה לסייע לו לשבת בארץ הקדש. בין השאר כתב: "הנני תלמידו של רבינו הקדוש מאור הגולה הגאון רבי משה סופר ז"ל אשר תורתו הקדושה נטעה בלבי החובה לעלות לירושלים... והנני מתפרנס ממה שבנו ממלא מקומו הגאון הנשיא [הכוונה לכת"ס] שולח לאה"ק. אבל היוקר גדול ואין התמיכה מספיקה למחצית הצורך. ואני נמצא כאן משנת **בשעריך** [תר"ב]..."[41] רבי שמעון השתתף ביסוד כולל אונגארן והיה מהממונים הראשונים שלו.[42] שלשה חתניו היו מחכמי ירושלים ה"ה: הגאון רבי משה נחום ולנשטיין, תלמיד הכת"ס, שהיה אחר כך ראב"ד העיר, הגאון רבי יוסף בנימין שימענוביץ ראש השוחטים, גם הוא מתלמידי הכתב סופר, ורבי וואלף אביו של הגאון רבי אברהם אהרן פראג.

41. ב. קלוגר, "מן המקור", ב, ע' 12.
42. תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 273 ומלואים, ע' 79; ווייס, בשעריך ירושלים, ע' 208; זכור לאברהם, ע' ש"ג; מ. גץ, ירושלים של מעלה ג, ע' 192.

רבי אהרן ב״ר יהושע רייזמאן ראב״ד במונקאטש. בעל ספר ״בית אהרן״. בשנת תר״ד עלה לירושלים ונפטר בה בשנת תר״ט[43].

רבי מאיר ב״ר יצחק שינבוים. נולד בשנת תקפ״ו בכפר קאשיץ בבוהמיה. למד תורה במיסקוביץ אצל רב הקהלה הג״ר יחזקאל בלאוויץ, וכן קבל תורה אצל הגאון הצדיק רבי הלל ליכטנשטיין מקולמייא כאשר היה רב בק״ק וועטש. בשנת תר״ג עלה ארצה (כך עולה ממפקד מונטיפיורי משנת תרט״ו). לפני עלותו ארצה קבל מכתבי המלצה מבעל כתב סופר ומרבנים חשובים אחרים. בירושלים עסק בצרכי צבור, ובמיוחד בעניני ישוב ארץ ישראל ובנין שכונות חדשות בעיר. היה תלמיד חכם מופלג, והשאיר אחריו כתבי־יד רבים בקבלה. נפטר ביום ד׳ סיון תר״ן, והשאיר אחריו משפחה חשובה בירושלים. בנו רבי ישראל חיים נשא את בתו של ר׳ אשר אנשיל ניימאן[44].

רבי משה ב״ר יוסף ישראל המבורגר (נובומסטא). נולד בשנת תקס״א בעיר נובומסטא שבאונגריה. בהגיעו לעול מצוות הלך ללמוד תורה בישיבת החתם סופר שם למד בהתמדה עצומה. החתם סופר קרבו מאוד, והוא התקשר לרבו עד שהיה המוציא והמביא בביתו. היה מדקדק מאוד לעמוד על מנהגי רבו ותהלוכותיו, וכאשר היה כבר בירושלים פנה אליו פעם הגאון מהר״ם שיק ובקשו שירשום לו את מנהגותיו של רבו, באמרו כי הטיב ממנו להתחקות על דרכיו של החת״ס. בהגיעו לפרקו נשא רבי משה את בתו של רבי אברהם אריה קונשטדט, מהמשפחות החשובות בפרשבורג. גם אחרי חתונתו המשיך להיות קשור לרבו וללמוד תורה אצלו. במשך עשרים שנה הסתופף בצלו של החת״ס, התנהגותו היתה מלאה בקדושה ובחסידות והיה נקרא אצל מכיריו בשם ״משה חסיד״.

43. שה״ג מערכת א׳ אות קט״ז; בן מנחם, מספרות ישראל באונגריה, ע׳ 60־63.

44. אברהם עץ הדר, אילנות; זכור לאברהם, ע׳ כא־כב, וראה להלן.

רבי משה נובומסטא

רבי שמעון דייטש בצעירותו

כאשר עלה בלבו לעלות לארץ הקדש סייע לו הכתב סופר לארגן "מעמדות" — נדיבי לב שהתחייבו לתמוך בו באופן קבוע, וביום י"ז אב תרי"ז הגיע לארץ וקבע דירתו בירושלים. כאן ישב כל ימיו על התורה ועל העבודה והיה ממיסדי כולל אונגארן. נפטר בר"ח כסלו תרמ"ח בהיותו בן שמונים ושבע[45].

רבי שלמה ליברכט. נולד בראטיבור שליד ברסלאו שבגרמניה בשנת תקפ"ד. במשך כשנתיים למד בישיבת החתם סופר בפרשבורג. אם כי היה בן למשפחה אמידה, למד לפני עליתו ארצה מלאכת כריכת ספרים, כדי שיוכל להתפרנס בארץ הקודש מיגיע כפיו. בשנת תר"ט עלה לארץ. עסק בצרכי צבור, וביחוד היה עסקן בכולל הו"ד של עולי גרמניה.*[45]

רבי דוד שעפער. דיין בפרוינקירכן. עלה לארץ בזקנתו בסוף שנת תרי"ז, יחד עם רבי משה המבורגר (נובמסטא) ונפטר בירושלים. בפנקס הח"ק בירושלים נאמר: "הרב הגדול בתורה ויראה המפורסם ונודע בשעריו באהבה וחשק עסק בתוה"ק כל ימיו ושמש גאוני עולם והיה דיין מצויין בק"ק פרויענקירכן באונגארן כמו"ה דוד בן אהרן יהודא שעפער, נלב"ע ח' אדר ש' תרכ"ט"[46]. כנראה נפלה כאן טעות בתאריך, משום שברשימת חברי הכולל תרכ"ו נזכר הבחור היתום מאיר בן ציון, בנו של ד' דוד שעפער, ומכאן שנפטר לפני תרכ"ו.

רבי זעליג לייב פעפער. אב"ד קוואגרוש, נזכר בשנת תקצ"ג בשו"ת חתם סופר אורח חיים (סי' ל). עלה לירושלים בשנת תרי"ח, ובה נפטר[47].

רבי דוד פרידלנדר (קאלחער). נולד ברוסיה, בעיר רז'יצה — פלך חרסון, בערך בשנת תקפ"ו. בגיל צעיר למד אצל החתם סופר. עלה לירושלים יחד עם אביו רבי יונה בשנת תרי"ט, ויותר מאוחר

45. המבורגר, שלשה עולמות, א; זכור לאברהם ע' לא־לב.
*45. מ. אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, ע' 255.
46. המבורגר, שלשה עולמות, א, ע' טו; תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 246.
47. שם הגדולים לארץ הגר, מערכת ז' אות טז; גרינוואלד סיני כו ע' רלד.

עלה גם אחיו רבי משה יהודה. בירושלים הקים רבי דוד כבשן לשרפת סיד, ועל כן היה מכונה בשם רבי דוד קאלחער. נפטר בשנת תרמ"ו[48].

רבי נתן יוסף ב"ר יעקב גולדברגר מליסקא. עלה לארץ בשנת תרי"ט, והיה בין מיסדי כולל אונגארן. בראשית ימי הכולל היה רב וד"צ בכולל. היה עסקן ציבורי פעיל. עסק הרבה בעניני כולל הפרושים. סייע בבנין שכונת "בתי מחסה" ועד סוף ימיו היה חבר הועד המקומי של המשתכנים בשכונה זו. בפנקס הח"ק נאמר עליו בפטירתו: "הרב המאה"ג צדיק וחסיד ומרביץ תורה בתלמידים..." בשנת תרכ"ב נתמנה כגבאי בתלמוד תורה וישיבת עץ חיים, וזמן מה היה בה גם ראש מתיבתא. במשך שנים גם שימש כאחד מדייני העיר בירושלים.

נשארו ממנו בכתב יד חבורים גדולים בשם "מרכבת יוסף" ו"זכרון יוסף". נפטר י"ז טבת תר"ם בהיותו בן חמישים ושלש.[49]

רבי אהרן בר"צ בער מאונגוואר. עלה ארצה בשנים תרט"ז—תרי"ז, מהעיר טרעביטש שבמורביה (או מאונגוואר שבהוגריה). היה עסקן צבורי חשוב בעיר, והיה ממייסדי הכולל. כמו כן היה גבאי שכונת "בתי מחסה". חתנו הוא רבי ישכר בער צוובנר, בנו של הגאון רבי אברהם שאג אב"ד קויבערסדורף. רבי אהרן נפטר ביום י"א אב תרכ"ד והשאיר אחריו אלמנה מטופלת בשני בנים ושתי בנות בגיל צעיר.[50]

רבי יוסף יקיר בלאך קומארן. נולד בנייערן שבבוהמיה בערך בשנת תקע"א, ועלה לארץ בשנת תר"ך. בעלייתו לירושלים קנה חצר גדולה עם הרבה בתים ליד שער האריות, בשכונה הערבית

48. המבורגר, שלשה עולמות, א, ע' ח; וינגרטן, תלמידי החת"ס, ע' 104-106.
49. תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 272; א"ר מלאכי, הקדמה לספר שערי שמחה לא"ש בלומנטל, ע' כ. מרשימת חברי הכולל בשנת תרכ"ו עולה שנולד בשנת תקפ"ג, ולפי"ז נפטר בגיל 57.
50. תולדות חכמי ירושלים, ג' ע' 253; הלבנון, י"ט אלול תרכ"ג, ע' 31; רשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו.

שכונת בתי מחסה
בעיר העתיקה בירושלים

הנקראת "באב אל חטה", עבור עניי כולל הונגארן. בשנת תרכ"ג גם נמנה עם גבאי "בתי מחסה". הוא היה אחד משני השליחים שנסעו להונגריה בשנת תרכ"ג בענין הקמת כולל הונגארן. נפטר ב' שבט תרמ"א.[51]

רבי שמעיה יוסף ב"ר אהרן גינצלער מלוק. ממייסדי כולל הונגארין. נולד בשנת תקס"ו, ועלה ארצה בשנת תר"ך מאויהעל. יחד עם רבי יוסף בלוך נסע להונגריה בשנת תרכ"ג בענין הקמת הכולל. נפטר ד' אב תרמ"ב.[52]

רבי דוד ליב ב"ר אהרן זילברשטיין. נולד בבאניהאד, היה גאון חריף. בצעירותו עסק במסחר, ואחר כך שימש דומ"צ באויהעל ואב"ד בזענטא. משם עלה לירושלים עם משפחתו בערך בשנת תר"ך, והתגורר בה כעשר שנים. זמן מה שימש גם כאחד מדייני העיר. בהיותו בירושלים הדפיס כאן קונטרס קטן בעניני מוסר בשם "קול קורא" בו מביא מתורת החת"ס, ונראה מכך שלמד תקופה מסויימת אצלו. אחר כך חזר להונגריה ונתקבל לאב"ד בקערעסטור, בטרעבעטש, ולבסוף בווייצען — שם נפטר בשנת תרמ"ד. חבר ספר "שבילי דוד" על ד' חלקי השלחן ערוך ועל התורה והערות על ספר "שב שמעתתא". בנו הוא הגאון המפורסם רבי ישעיה זילברשטין אב"ד וייצען, אשר היה בילדותו עם אביו בירושלים ולמד בתלמוד תורה עץ חיים.[53]

רבי יוסף שמואל הערשלער. נולד כנראה בשוראן, בשנת תקפ"ו. שימש אב"ד בקהילת סאבאדי, כפי שעולה ממכתבו לר' משה מונטיפיורי המצורף לרשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו. בשנת תרכ"ג עלה לארץ, מטופל במשפחה עם ששה ילדים. היה נודע בירושלים לצדיק מופלג. היה מחשובי בני הכולל וכמה פעמים

51. המבורגר, שלשה עולמות, א, ע' כג; הלבנון, יט אלול תרכ"ג, ע' 50.
52. המבורגר, שם; הלבנון, שם. חלקת מחוקק חוברת ז' דף כ"ז; רשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו.
53. תולדות חכמי ירושלים, מלואים ע' 72; שם הגדולים, מערכת ד אות נ. וראה עליהם בארוכה למעלה, בפרק ד'.

חתם בענינים צבוריים. שניים מבניו נפטרו על פניו: בנו רבי אהרן נרצח ע"י פורעים ערבים בשכונת ימין משה ביום ו' טבת תרל"ג ובנו החתן משה נפטר ביום י"ב חשון תרל"ג, בן י"ד שנים.[54]

האחים רבי יוסף שמואל ורבי טוביה גדליה ב"ר יהושע פריינד מקראל. בפנקס הח"ק של האשכנזים בירושלים כתבו עם פטירתם: "הרב הק' המאוה"ג החסיד שקדן בתו"י כש"ת מוה"ר יוסף שמואל... נו"נ ביום ב' ו' אלול ש' תרכ"ח", "הרב המאה"ג הצדיק וכו' ר' טוביה גדליא" — נפטר י"ט שבט תרל"ט. רבי יוסף שמואל נולד בשנת תקס"ו ועלה לארץ מקראלי בשנת תרכ"ג. לר' טוביה היה בירושלים בימ"ס לשטריימלעך, והוא שגדל בביתו את הרה"ג מחבר הספרים הנודע רבי שלמה אהרן ורטהיימר, שנתיתם בילדותו[55].

☆

ואכן, מסביב לשנת תר"ך כבר היתה בירושלים קבוצה חשובה של עולים מהונגריה, רובם תלמידי חכמים ועסקני צבור חשובים מתלמידיו של מרן החתם סופר אשר עסקו בתורה ובמצות מתוך הדחק[55*].

הגאון רבי דוד ליב זילברשטיין שהזכרנו כותב על כך בהקדמה לספרו "שבילי דוד" על שלחן ערוך אבן העזר, שנדפס בירושלים בשנת תרכ"ב:

"ואתן תודה להי"ת אשר הביאני עד הלום מקום עיר קדשו מקום משכן ה', גם כעת לא לחנם נקרא עה"ק, רובם עוסקים בתורה ובמצות כל היום. גם מצאתי בתוכה קיבוץ אנשי מדינתינו חשובי תלמידי חכמים מופלגים, וישמחו אחב"י היושבים במדינת הגר, כי גם להם שארית ופליטה בעה"ק הזה. — ומה נעים צעידותינו על הר ציון בראותנו כי

54. חלקת מחוקק חוברת ו' דף יג-יד; רשימת חברי הכולל הנ"ל.
55. תולדות חכמי ירושלים, ג, ע' 258; רשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו.
*55. ראה אגרות סופרים מכתביו של הח"ס ונכדיו בנידון. וראה בס' "צדיק הדורות" על רבי שמעון סופר מערלוי וארגון העליה לא"י.

הקב"ה מגין על העיר הזאת בפלאי פלאות, תלמוד תורה אשר הוכן ללמוד נערי ישראל תורה ופירש"י וגמרא. ומלבד זאת מה יקר ונכבד בעיני הי"ת בני ציון אשר ממיעוט סיפוקם הזעיר מאוד, אשר אפילו לא יספיק כמעט לפת לחם, מזילים כסף ללמד בניהם תורה בחדרי מלמדים את אשר יאות להם, כמו איש היותר אמיד בחו"ל...".

☆

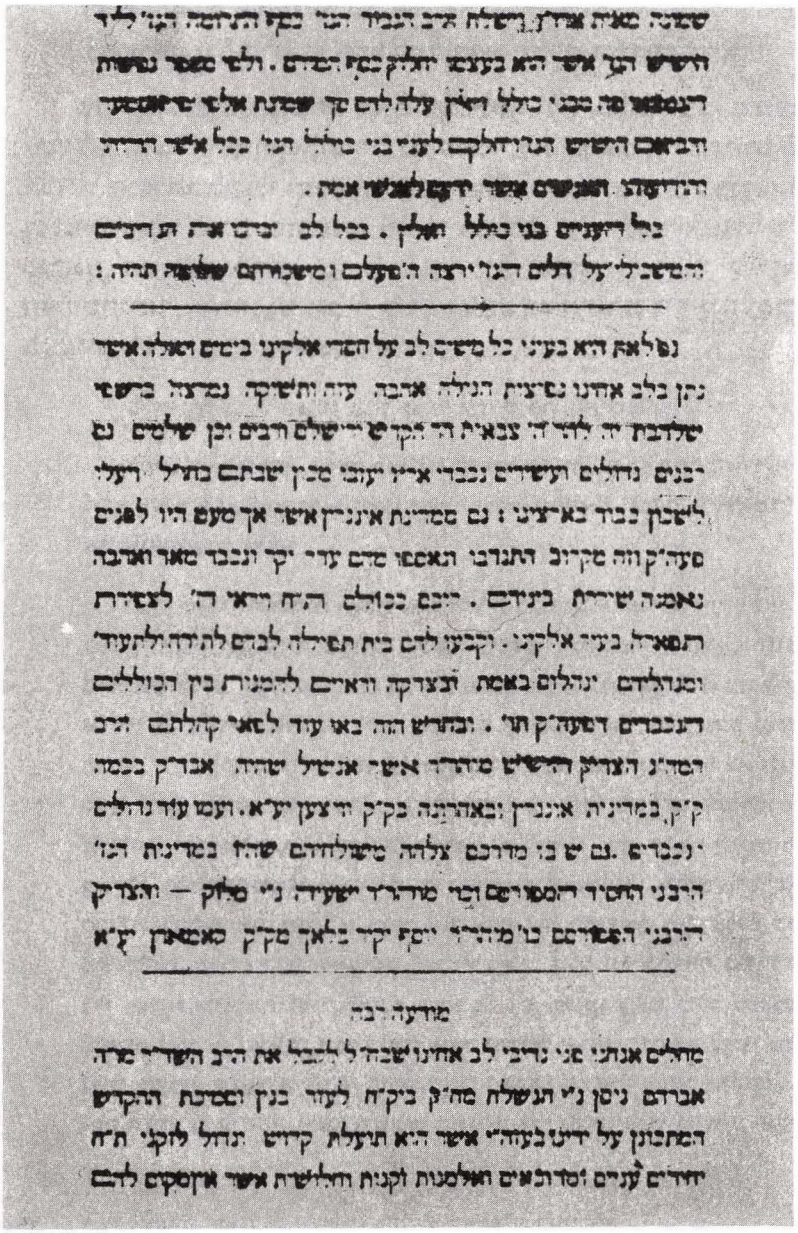
והנה בתוך קיבוץ חשוב זה של גאונים וצדיקים תלמידי חכמים ולומדים מופלגים עשתה רושם גדול ידיעה שהגיעה בסוף שנת תרכ"ג כי ארי עולה מבבל, ה"ה הגאון הישיש רבה של ווייטצען רבי אשר אנשיל נייימאן.

בכתב העת "הלבנון" שיצא לאור אז בירושלים הובאה בחודש אלול תרכ"ג סקירה על מצב עיר הקודש בכלל ועולי הונגריה בפרט, אך ביחוד היא מוקדשת להופעתו של רבי אשר אנשיל בעיר הקדש, אשר לדברי הכותב הופעתו "מפארת את קהלת אונגארין בירושלים". ואכן כך היה, כאשר הוכר כארי שבחבורה קדושה זו והוכתר כאב"ד ור"מ כולל הונגארין בירושלים.

והרי הדברים ב"הלבנון":

"נפלאה היא בעיני כל משים לב על חסדי אלקינו בימים האלה, אשר נתן בלב אחינו נפוצות הגולה אהבה עזה ותשוקה נמרצת ברשפי שלהבת י-ה להר ה' צבאות הר הקדש ירושלים, ורבים וכן שלמים גם רבנים גדולים ועשירים נכבדי ארץ יעזבו מכון שבתם בחו"ל ויעלו לשכון כבוד בארצנו. גם ממדינת אונגרין אשר אך מעט היו לפנים פעה"ק, וזה מקרוב התנדבו ונאספו מהם עדר יקר ונכבד מאד, ואהבה נאמנה שוררת ביניהם. רובם ככלם ת"ח ויראי ה' לצפירת תפארה בעיר אלקינו. וקבעו להם בית תפילה לבדם לתורה ולתעודה ומנהליהם ינהלום באמת ובצדקה וראוים להמנות בין הכוללים הנכבדים דפעה"ק ת"ו.

ובחדש זה באו עוד לפאר קהלתם הרב המאה"ג הצדיק הישיש מוהר"ר אשר אנשיל שהיה אב"ד בכמה ק"ק במדינות הונגרין ובאחרונה בק"ק וייטצען יע"א, ועמו עוד גדולים ונכבדים. גם שבו מדרכם צלחה משולחיהם שהיו במדינות הנז'

הידיעה על בואו של רבי אשר אנשיל ניימאן לירושלים
בכתב העת "הלבנון"

הרבני החסיד המפורסם וכו' מוהר"ר ישעיה מלוק נ"י[56] והצדיק הרבני המפורסם וכו' מוהר"ר יוסף יקיר בלאך מק"ק קאמארן יע"א[57].

שני השלוחים הנזכרים כאן, רבי יוסף יקיר בלאך ורבי שמעיה גינצלער, נשלחו מירושלים להונגריה כדי לארגן שם את הקמתו של הכולל המיוחד לעולי הונגריה. שני השליחים התיצבו אז לפני גאוני הונגריה וקבלו את הסכמתם ליסוד הכולל, ורבי אשר אנשיל היה כנראה המסייע בידם. עדות לכך הוא מכתבו[58] לרבי עזריאל הילדסהיימר, שהיה אז אב"ד אייזנשטאט והיה מראשי המתעסקים במצוות ישוב ארץ ישראל באונגריה:

ב"ה יום ב' ט' תמוז ברכ"ת ד' לפ"ק פה וואיטצען

לאיש יקר ונכבד, אהוב למעלה ונחמד למטה, נכבד בקהל קדושים, ה"ה הרב הגאון צדיק ונושע כבוד מו"ה עזריאל אב"ד ור"מ דק"ק אייזענשטאדט יע"א.

הנה אחרי אשתחוה ואקוד מול הדרת כבודו נ"י, אודיע לר"מ נ"י כי במרוץ הזמן לא כביר קבלתי שלשה מכתבים מאנשי ירושלים ותוכם מלא תמרורים, וקול נהי ובכי על רוע מעמדם כעת, ועל אחיהם בני פולין ורוסי' כי הגדילו פיהם עליהם, וכמעט שיאמרו, אין לכם חלק ונחלה בכסף, אשר יקבצו נדחי ישראל, ואך לנו משפט המתנות, ומה שנותנים להם יתנו בצרות עין, ועולם חשך בעדם כי יצפו לשלחן אחרים, אך משלהם יתנו להם, ע"כ בקשו פני במכתב לאמור, ואף כי לא ידעתי מה עשיתי, ובמה נחשבתי בעיניהם, כי ישאו את נפשם אלי, אולם אחרי שנו ושלשו לבקש את פני לא אוכל עוד עבור על בקשתם, ולהעלים עיני משאלתם, הנה בקשו שאכתוב להגאון דק"ק פ"ב וגם להדרת גאון ר"מ נ"י אודות הסכמה ועזר לאשר מלא נפשם, לתקן להם כולל לעצמם, ולמנות עליהם שבעה טובי העיר אשר יכלכלו צאתם ובואם, למען מלט להם ממשא ממשלת אנשי פולין, ואני כתבתי להגאון דפ"ב [הכ"ס] כי נכון הדבר כי ע"י זה ירבה השלום ביניהם בלי קנאת איש ברעהו, ועלינו

56. צ"ל שמעיה, הוא ר' שמעיה גינצלער הנזכר למעלה.
57. הלבנון, כרך 1, גליון 8, יט אלול תרכ"ג, ע' 50.
58. המקור ברשות הרב עזריאל הילדסהיימר הי"ו בתל אביב.

אגרתו של רבי אשר אנשיל
לרבי עזריאל הילדסהיימר
המקור — ברשות הרב עזריאל הילדסהיימר מתל אביב

לבקש ציון ולשאול שלום ירושלים, ובתנאי שכל מקבץ במדינתינו יפרסם הדבר שידעו הנותנים למי נותן, ואין לאנשי פולין ורוסי' טענה ותרעומת עליהם, והנה מר ידע בהשכל מה לעשות בדבר, והוא ישפוט בצדק, כי כבר נודע לנו, כי ברית האחוה בין אנשי מדינתינו לבין אנשי פולין לא יתואר ולא יצוייר, והפירוד יהיה לחיבור, וברית שלום יקים, אך מה אאריך בדבר בלתי ספק כבר כתבו הענין לר"מ, רק אני אבוא אחריהם למלאות בקשתם, לדבר ולעורר נחומיו על הצדיקים האומללים האלה להיות להם למושיע, באשר ידעתי גם ידעתי שידיו רב לו, ולכל אשר יחפוץ יטה לב הרבנים לתת יד בדבר הזה — ואסיים בברכת חיים ושלום ובקול תודה על אשר פקד אותי ברוב טובו לשלוח לי עשרים זה' א' ו"ו ע"י הקצין שמואל אבליס.

ד' ימלא משאלותיו ויברך חילו באריכות ימים, וימים על ימי' יוסף ונרו יאיר ושמשו לא יאסף, כאות נפש אוהבו ועבדו המוכן לשרתו לעת כי יבוא.

הק' אנשיל ניאמאנן חונה בהנ"ל והגלִיל

ואפריון נמטיה למר מחותני התורני המופלא מו"ה בצלאל תלמידו אשר אוהב אותו כבבת עינו*[58].

וכדי שלא לפטור בלא הלכה אכתוב קושיא קלה מה שהקשיתי בדברי תוס' ב"מ (כ' ע"ב) בהא דהקשו למה לא נילף ממון מאיסור הלא ממון חמור מאיסור דאין הולכין ביה אחר הרוב, יש להקשות למה הקשו מה שלא קשה לרב דסובר הולכין אחר הרוב הו"ל להקשות לכ"ע דממון חמור דעד אחד א"נ בו. ואפילו היכי דליכא חזקת ממון כדאמרינן (כ"ז ע"א) סימנין וסימנין וע"א, עד אחד לאו כלום הוא ייע"ש, ובמציאה ליכא חזקה — כמ"ש התוס' בכמה מקומות, ופשוט י"ל דגם באיסור באיכא הכחשה ע"א לאו כלום הוא, וא"נ רק באינו מכחישו, וכן הוא בממון, אך בעד טוען בריא והנתבע מכחישו בשמא אינו יכול להוציא והוא מטעם חזקה. ואמנם לפ"ז במציאה בלא סימנים למה אין מוציאין בע"א דאין כאן חזקה, ויש לעיין בדבר.

*58. רבי בצלאל היה חתנו הבכור של רבי אשר אנשיל, שנשא את בתו הגדולה מרת ייטל. ראה למעלה בפרק ד.

ממכתב זה עולה בבירור כי עוד קודם שעלה רבי אשר אנשיל לארץ הקודש כבר היו קשרים הדוקים בינו ובין ראשי עולי הונגריה שבירושלים. מה היו טיבם של קשרים אלו ובאלו נסיבות נוצרו — לא ידוע לנו. האם היה רבי אשר אנשיל גבאי ארץ ישראל והיה מאסף תרומות למען יושבי ארץ הקודש, ובתוקף תפקידו זה היו לו מגעים עם אנשי ירושלים ועקב זאת נודעו לו פרטים על הנעשה בעיר? ושמא היו לו מכרים ומודעים משכבר בין אנשי ירושלים מבין תלמידי החתם סופר וכדומה שעמדו אתו בקשרי מכתבים והיו כותבים לו על מצבם, והם שבקשו אותו לסייע להם לדרוש את עצמאותם מכולל הפרושים? יש לשער כי באמת נודע היה רבי אשר אנשיל בדורו לאחד מגאוני הזמן במדינת הונגריה, מן היושבים ראשונה במלכות התורה, ועקב זאת פנו אליו.

מסתבר גם שכאשר גמלה בלבו של רבי אשר אנשיל ההחלטה לעלות ארצה החל לבוא בכתובים עם אנשי ירושלים כדי ללמוד מפיהם על מצב עיר הקודש ותהלוכותיה. רבה של וויטצען היה מטופל אז במשפחה גדולה, וכל עקירה ממקום למקום לאו מילתא זוטרתא היתה לגביו. על אחת כמה וכמה נסיעה למרחקי ארץ מעבר לים, ועוד למדינה חסרת סדרים אשר תהלוכותיה מוזרות הינן ליושבי אירופה, וכל הבא אליה חייב לקבל על עצמו עול כבד של יסורי ארץ ישראל. ברור שהיה לו צורך להוודע קודם לכן על תנאי החיים בירושלים. ייתכן איפוא, שעקב זאת התוודע לראשי עדת הונגארין בירושלים והחליט לסייע בידם לפעול אצל גדולי הונגריה להקים להם כולל נפרד.

רבי עזריאל הילדסהיימר היה מראשי העסקנים למען ירושלים ועוד בהיותו בהונגריה בעיר אייזנשטט — לפני שעבר לכהן ברבנות בקהלת "עדת ישראל" בברלין — היה מעביר לירושלים סכומים גדולים של תרומות שאסף, התרומות היו נשלחות אז דרך ועד "פקידי ואמרכלי ערי הקודש" (פקוא"מ) שבאמשטרדם.

בדינים וחשבונות השנתיים שהדפיסו הפקידים והאמרכלים בקונטרס בשם "אות אמת", מצויינים הכספים שנאספו במדינות הונגריה באמצעותם של הגאב"ד פרשבורג והרב מאייזנשטאט.

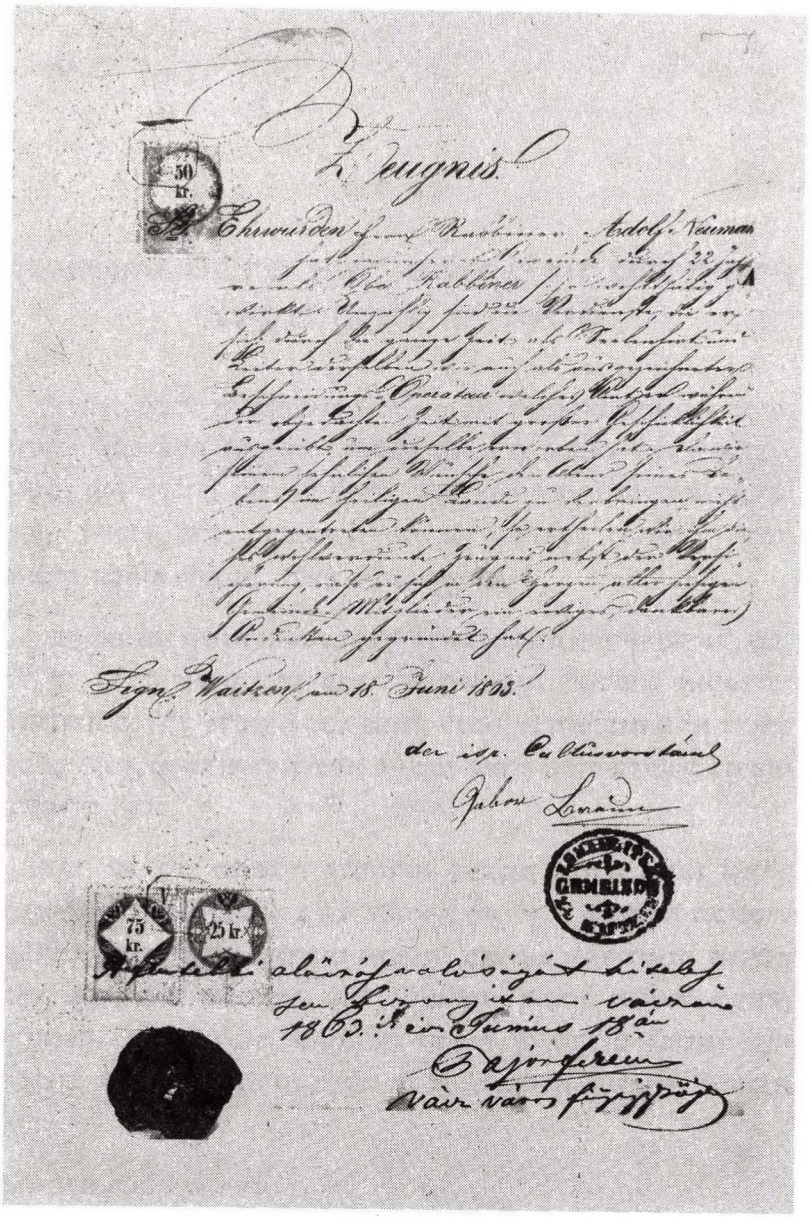
לפיכך מובן מדוע בקשו אנשי הונגריה שבירושלים מרבי אשר אנשיל שיכתוב בגין הקמת הכולל הנפרד לגאון מפרשבורג — הכתב סופר, ולר״ע הילדסהיימר, שכן שניהם היו אנשי המפתח לגבי איסוף התרומות למען ארץ ישראל בהונגריה.

מן הידיעה ב״הלבנון״ עולה, שרבי אשר אנשיל עזב את הונגריה בשנת תרכ״ג[59]. ידיעה זו מתאימה לידיעות ממקורות אחרים, שלפיהן עזב את עירו ווייטצען ושם פניו לארץ הקודש בקיץ תרכ״ג. בפנקס סדור הקידושין של ק״ק ווייטצען מופיע שמו כמסדר קידושין עד אמצע שנת 1863, ומכתב פרידה או ההמלצה שקבל רא״א מאנשי קהלתו בהפרדו מהם (בגרמנית), נכתב ביום 18.6.63.

כפי הנראה התלוו רבה של ווייטצען ומשפחתו בעליתם לארץ לשני שלוחי הכולל — רבי שמעיה גינצלער ורבי יוסף בלוך, שיצאו לגולה על דבר הקמת הכולל הנפרד. לעתים קרובות נהוג היה שכאשר אישים חשובים היו עולים לארץ, היו נלווים לשלוחי ארץ ישראל שחזרו ארצה, כדרך שהגאון רבי משה יהושע יהודה ליב דיסקין רבה של בריסק בעלותו לארץ בשנת תרל״ח, התלווה לשליח כולל הפרושים רבי זאב וואלף וולפנזון[60]. כי על כן השליחים הכירו את הדרך ותהלוכותיה, והיה בזה משום הקלה רבה לעולים לארץ בלתי נודעת להם.

59. ולא כפי שנדפס ב״מליצי אש״ (ח״א כי אייר, ע׳ 284) ובשם הגדולים (מערכת א אות כד) כי רא״א עלה לארץ בשנת תרכ״ב. ומקורם, כפי הנראה, בספר חלקת מחוקק לר׳ א״ל בריסק, חוברת ז׳ דף מ״ה.

60. יערי, מסעות ארץ ישראל, ע׳ 798.

אגרת־פרידה שמסרה קהלת ווייטצען
לרבי אשר אנשיל ניימאן
לפני עלייתו לארץ ישראל

פרק ששי

השתתפותו של רבי אשר אנשיל ביסוד כולל הונגרין ותפקידו הרוחני בירושלים

בשנת תרי״ב הצליח מרן הכתב סופר, לאחר מאמצים מרובים, להשיג מממשלת אוסטריה רשיון להעברת כספים לארץ ישראל באופן חוקי וגלוי[1]. סייע לו לכתב סופר במאמציו הגביר הנדיב רבי יצחק דייטש, יליד פרשבורג, שהתגורר בווינה והתעסק הרבה באסוף כספים לטובת יושבי ארץ הקודש.[1*]

עד לאותה השנה אי אפשר היה לשלוח כסף לארץ ישראל, שכן על פי החוק אסור היה במדינות השייכות למלכות אוסטריה, והונגריה בכללן, להוציא כסף מחוץ לגבולות המלכות אלא לצורך מסחר וקנין, ומשלוח התרומות ליושבי הארץ הקודש נעשה בחשאי ובקשיים רבים.

יתר על כן: ממשלת אוסטריה בעצמה החלה מכאן ואילך לתמוך ולסייע בהעברת כספי הצדקה לארץ, באמצעות הקונסול האוסטרי בירושלים ובדרכים אחרות, בהתאם למדיניותה שגרסה חזוק השפעתה המדינית של אוסטריה בארץ ישראל בעזרת היהודים נתיני מלכות אוסטריה הדרים בירושלים ובשאר ערי הקודש. מלכות אוסטריה כללה גם את הונגריה, בוהמיה, מוריביה

1. חוט המשולש, ע׳ רנה.

*1. ראה עליו ועל פעולותיו הנפלאות וצדקותו: תולדות סופרים, לונדון תשכ״ג, ע׳ קכ״ט; מזכרת פאקש, חלק ב׳; נ.מ. גלבר, קובץ ״ירושלים״, תשט״ו, ע׳ שז־שיח.

וגליציה, והעובדה שהממשלה האוסטרית היתה מעוניינת לחזק את הישוב היהודי בארץ הקודש סייעה הרבה לעולים מאותן המדינות.

עקב זאת "פרו ורבו קופות והכנסות אה"ק, ועי"ז עלתה ביד הרבה יראי ה' לעלות להר ה' ולקום במקום קדשו ולעבדו בעיר ה' שמה"[2], ומספר יוצאי אונגריה בירושלים הלך וגדל.

סיבה נוספת לגידול מספר העולים לארץ בשנים אלו היה סיומה של מלחמת קרים, שהתנהלה בשנים תרי"ג־תרט"ז בין רוסיה מצד אחד, ותורכיה, אנגליה וצרפת מן הצד השני. עם סיום המלחמה גברה השפעתן של מדינות אירופה בארץ ישראל, והשלטון המקומי בארץ התחזק. האנדרלמוסיה, מעשי השוד של הערבים ומעשי השחיתות של השלטונות פחתו. אמנם כתוצאה מכך גם רבו עולי הרגל הנוצריים שעלו לארץ מרוסיה ומארצות מערב אירופה, אך במקביל, להבדיל, גדל מספר היהודים אשר נשאם לבם לעלות להר הקודש.

באותו הזמן הלכה הקהלה האשכנזית בירושלים והתבססה. לאחר חבלי קליטה קשים, וביחוד המשבר החמור שעבר עליה בזמן מלחמת קרים — כאשר בסערת המלחמה אי אפשר היה להעביר לארץ את התרומות מרוסיה ומפולין ועולי הארצות הללו סבלו חרפת רעב — חזר המצב לתיקונו, והקהלה התארגנה כהלכה.

בין העולים אז היה מספר ניכר של רבנים חשובים, גדולי ישראל בגולה, כמו הגאונים רבי משה יהודה ליב זילברברג מקוטנא בעל "זית רענן" והגאון רבי מאיר אוירבך מקאליש בעל "אמרי בינה" אשר תרמו לביסוסה של הקהלה ביסדם את מוסדותיה הרוחניים כגון בית דין, שחיטה ובית עלמין.

לכוללים היתה מאז רשת מאורגנת של גבאים נכבדים בחוץ לארץ, מהם רבנים וצדיקים ידועי־שם ומהם עסקני צבור חשובים. כמו כן היה קיים ארגון מסודר להעברת התרומות לארץ: לכולל

2. חוט המשולש, שם.

הפרושים דרך ווילנא, ולכולל החסידים דרך בראדי. התרומות מארצות מערב אירופה נשלחו לארץ באמצעות ועד של עסקנים חשובים ממדינת הולנד שנקרא "פקידי ואמרכלי ערי הקודש" (פקוא"ם), שמרכזו היה באמשטרדם. בראש הועד עמדו הגבירים הצדיקים בני משפחת לעהרן, אשר פעלו במסירות לאפשר את קיומם של היושבים על התורה ועל העבודה, ויחד עם זה למנוע כל סטיות מדרך ישראל סבא בארץ הקודש. הישוב האשכנזי בעיר הקודש התייצב על רגליו, ובו תלמידי חכמים וצדיקים העוסקים בתורה ובמצוות שתורתם אומנותם ופרנסתם על אחיהם שבגולה.

ביסוס הקהלה האשכנזית בירושלים עורר הדים חזקים בגולה, כי פקד ה' את עמו וכל הרוצה לעבוד את ה' בחצרות ירושלים יכול לעשות זאת. צרוף כל הגורמים הללו הביא, איפוא, לגידול מתמיד במספר העולים. רבי ישראל זאב הלוי הורוויץ, ראב"ד אויהעלי, כתב אז בראש ספרו "ארץ חמדה" (לעמבערג תרי"ז):

"הנה קול התור הנשמע בקוראי שמו קוראנט צייטונג[3] שבשנה הלזו רבים המה מאחב"י הערו נפשם לנסוע לארץ הקדושה עד שגם האומות העולם המה ראו כן תמהו...".

העיר ירושלים לא היתה מסוגלת לקלוט את כל הבאים. מצוקת הדיור בעיר — שהיתה באותה תקופה מוגבלת בתחום שבתוך החומות — גברה, ומחירי הדירות האמירו. ביחוד נפגעו בני הישוב היהודי העני. בעלי הבתים הערבים נהגו בשרירות לב, עד כדי כך שמצב הדיור בעיר נעשה ללא נשוא. מצוקה זו הניעה את לבבם של אנשי כולל הו"ד ליזום הקמת שכונת־מגורים שתכלול דירות מרווחות, אשר תיועדנה בעיקר לתלמיד חכמים מעוטי אמצעים.

התכנית הועלתה לראשונה בשנים תרט"ז־תרי"ז, ויוזמיה העקריים היו רבי עזריאל זעליג הויזדארף, רבי משה זאקס, רבי מאיר שיינבוים, ורבי יוחנן צבי שלאנק[4]. במרוצת השנים הבאות

3. עתונים.
4. זאקס ושלאנק למדו בישיבתו של החתם סופר בפרשבורג. שיינבוים,

פעלה קבוצת אנשים זו — אליהם הצטרפו אחרים שהיו כמותם מאנשי כולל הו"ד וכולל הונגארין — במרץ רב, עד שהצליחו להקים את שכונת "בתי מחסה", סמוך להר ציון, ובה כשבעים דירות. באותן השנים היתה זו השכונה המפוארת שבעיר, והיתה תפארת ליזמתם של יהודי ירושלים. הקמת השכונה נחשבה בעיר למפעל משותף של אנשי הו"ד — יוצאי גרמניה והולנד ואנשי הונגריה. וכך כותב כתב העת הירושלמי "החבצלת" בשנת תרכ"ג, עם סיום אחד השלבים של בניית "בתי מחסה":

"גם קהל ילידי הו"ד ואונגרין קנו חלקה אחת כר נרחב, חורבה אחת מחורבות הר ציון וכוננו שם שש עשרה בתים תחתיים ושניים ודעתם לבנות שלישים עליהם"[5].

כיצד התקבצה יחד אותה קבוצה של יוזמי ומקימי "בתי מחסה", ומדוע התחברו אלו לאלו אנשי הו"ד ואנשי הונגריה?

דעות שונות נאמרו אימתי נוסדו כולל "הולנד דויטשלנד", הנקרא כולל הו"ד. לפי דעה אחת נוסד הכולל בשנת תר"ט[6]. לפי דעה אחרת נוסד הכולל בשנת תרי"ב[7]. דעה שלישית היא כי הכולל נוסד עוד בשנת תקצ"ז[8], וכפי שנראה להלן, דעה זו היא הנכונה. יתר על כן: אנו מוצאים כי בראשית יסודו לא היה כולל הו"ד מיוחד ליוצאי גרמניה והולנד, אלא כלל גם את יוצאי הונגריה.

שהיה לעתיד מחותנו של רבי אשר אנשיל, היה יליד בוהמיה ותלמיד הגאון הצדיק רבי הלל ליכטנשטיין (ל"ש). רבי עזריאל זעליג הויזדורף נולד במיסלוביץ שבשלזיה בשנת תקפ"ו ונפטר בשנת תרס"ה. היה עסקן רב פעלים, יוזם ומארגן של מפעלים צבוריים חשובים בירושלים. היה עסקן ראשי בכולל הו"ד. עלה לארץ בשנת תר"ז.

5. שנה א גליון 1, יד אב תרכ"ג.
6. א"מ לונץ, החלוקה, בתוך ירושלים, כרך ט, תרע"ב, ע' 17-19.
7. מובא אצל ב"צ גת, הישוב היהודי באי"י, ע' 118.
8. ש. בארון, לתולדות יהודי גרמניה באי"י, בתוך מנחה לדוד, ע' קיג; מ. אליאב אהבת ציון ואנשי הו"ד, ע' 241.

כידוע, נוהג היה הנדיב סיר משה מונטיפיורי כאשר היה עולה לארץ לרשום ולמנות את כלל היהודים תושבי ערי הקודש. בכל אחד מבקוריו בארץ פנו אליו רבים בבקשת עזרה, חלק מהפונים היו מבקשים פרטיים, שבקשו סיוע לעצמם, ומלבדם קבל בקשות רבות לצורך הכלל — לכוללים השונים ולמוסדות הצבור. במספר העצום של בקשות העזרה שהופנו למונטיפיורי לא היה דומה לו, ומשום כך החליט לערוך רשימות מפורטות ומדויקות של תושבי הארץ, ערוכה לפי העדות והכוללים.

תשומת לב מיוחדת הוקדשה לאלמנות וליתומים, שנרשמו ברשימות מיוחדות, וכן למוסדות הצבור: בתי כנסת ובתי מדרש, ישיבות ומפעלי חסד שונים. מפקדים כאלה נערכו בשנים תקצ"ט, תרט"ו ותרכ"ו, ובהם נמנו כל היהודים בארץ — בארבעת ערי הקדש ובשאר הישובים שבהם התגוררו יהודים. הרשימות כוללות, בדרך כלל, את שמו של ראש המשפחה, מוצאו, גילו, תאריך עליתו לארה"ק, עיסוקו, מקור פרנסתו, ושם אשתו וילדיו.

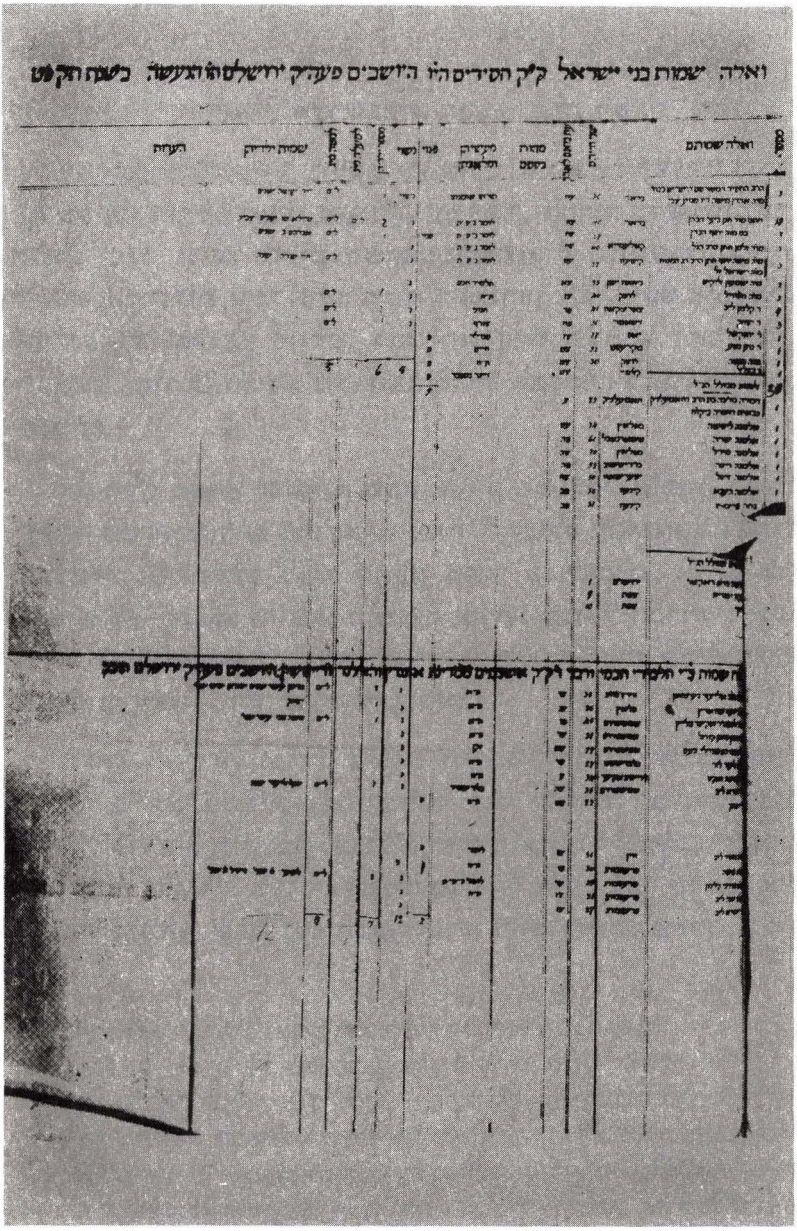
במפקד של שנת תקצ"ט נמנו בירושלים הקבוצות הבאות:

עדת הספרדים, עדת האשכנזים פרושים (ובה 322 נפש), עדת האשכנזים חסידים (ובה 70 נפש) וכן "ק"ק אשכנזים ממדינת אונגרין והולנד ודייטשן היושבים פעה"ק ירושלם", ובה 33 נפש. חמש משפחות מנויות כאן בתור "יוצאי הונגריה":

1). מאיר ליב, מווין, בן 51, עלה בשנת תקצ"ז. פנוי (אודותיו בפשר של שנת תר"ה, ראה בפרק ז).

2). מו"ה משה, מפרשבורג, בן 50, עלה בשנת תקצ"ז. תלמיד חכם, נשוי.

3). מו"ה מרדכי קלמן, מפרשבורג, בן 35, עלה תקצ"ד, לומד גפ"ת. נשוי ולו שני בנים.

דף מתוך מפקד יהודי ירושלים בשנת תקצ"ט
בראש הדף נרשם שמו של הגה"צ רבי אהרן משה מגזע צבי תלמיד החוזה מלובלין

4). מו"ה יונה ליב[9], מפרשבורג. בן 21, עלה תקצ"ז, תלמיד חכם, נשוי.

5). מו"ה יהודה ליב[10], מפרשבורג. בן 27, עלה תקצ"ז, נשוי.

העולים מפרשבורג בולטים ברשימה זו, והם המהווים כמעט את כל בני הכולל יוצאי הונגרין. עם זאת, חסרים ברשימת חברי הכולל כמה וכמה עולים חשובים מהונגריה שהתגוררו באותן השנים בירושלים: רבי אהרן משה בוימגרטן, רבי יצחק אופלטקא מפראג, רבי שמעון דייטש, רבי יוחנן צבי שלאנק, ורבי יצחק רוזנטאל (שני האחרונים נולדו בגרמניה, אבל עלו לארץ מישיבת החת"ס).

רק חלק מעולי הונגריה שבירושלים הצטרפו, איפוא, לכולל החדש, המשותף להם וליוצאי גרמניה[11]. הכולל החדש שלח שליח להונגריה, שהתייצב לפני החתם סופר בפרשבורג. אולם מרן החת"ס לא הסכים שיוצאי הונגריה יפרשו מכולל הפרושים, ועד מהרה עזבו יוצאי הונגריה את הכולל החדש (הפרטים המלאים על פרשה זו ראה להלן בפרק השביעי).

יוצאי הונגריה נפרדו איפוא מיוצאי גרמניה, וכולל הו"ד התייחד ליוצאי מדינות אשכנז בלבד. עולי הונגריה השתייכו רובם לכולל הפרושים ומקצתם לכולל החסידים. אולם הקשרים ההדוקים שבין עולי הונגריה לעולי גרמניה נמשכו. סייעה לכך גם העובדה שהיתה ביניהם שפה משותפת ואורח חיים דומה: מייסדי כולל

9. הוא רבי יונה ליב מנדלסון, תלמיד החת"ס, הנזכר למעלה.
10. הוא רבי יהודה ליב שכרלס, תלמיד החת"ס, הנזכר למעלה.
11. אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, ע' 241 ואילך, מונה בין מייסדי כולל הו"ד את האנשים הבאים (העובדה שבראשיתו היה כולל הו"ד בעצם "כולל אנשי הונגרין ויוצאי גרמניה" אינה מוזכרת אצל אליאב): שלושת העולים הראשונים מגרמניה רבי משה זאקס (תלמיד החת"ס), רבי יוסף שווארץ (שהיה גדול בתורה וחבר ספרים חשובים בידיעת ארץ ישראל), ורבי אליעזר ברגמן. לאלה נוספו: רבי נחמן נתן קורוניל (שהיה אחר כך מחותנו

הונגריה היו בדרך כלל יוצאי ה"גליל העליון" — אובערלנד (יוצאי "הגליל התחתון" היו לרוב מצטרפים לחסידים ומתערבים בתוכם). עולי גרמניה היו כולם יראי שמים ומדקדקים במצוות הממשיכים במסורת חסידי אשכנז. חלק גדול מהם אף עלו לארץ רק כדי להמלט מרוח ההשכלה והחילוניות שהתפשט במולדתם. ואין תימה, על כן, שהתקרבו אל יהודי הונגריה. צד שווה נוסף בין עולי גרמניה לעולי הונגריה היה בכך, שרובם היו צעירים שעלו לארץ על מנת לחיות בה בקדושה ובטהרה — כך היו כל תלמידי החת"ס הידועים לנו שעלו לארץ. רובם אף עלו עוד בהיותם פנויים. ביתר הכוללים היו רוב העולים אנשים מבוגרים או זקנים שעלו לארץ הקודש כדי לזכות להקבר בה.

הקשרים בין עולי הונגריה ואנשי הו"ד הבשילו פרי הלולים ביסוד שכונת "בתי מחסה" — המפעל הצבורי הראשון שהוקם בידי יהודי ירושלים על אדמה יהודית, לשם פתרון אחת הבעיות הכאובות ביותר בעיר — צפיפות הדיור.

וכאמור, יוזמי התכנית היו רובם תלמידי החת"ס או יוצאי הונגריה (בוהמיה).

של ר"א) מאמשטרדם, רבי יהודה ליב גולדשמיד מהולנד, רבי יצחק אופלטקא מפראג (תלמיד החת"ס) ורבי יוחנן צבי שלאנק. והנה במפקד מונטיפיורי מנויים חברי הכולל יוצאי גרמניה האנשים הבאים: 1 הרב מוה' אליעזר ברגמאן, מווירצבורג, בן 35, עלה בתקצ"ד, נשוי ולו שני ילדים. 2 הרב מוה' יוסף שוואַרץ, מפלאס (בווריה), בן 35, עלה בתקצ"ג, נשוי ולו ילד. 3 מו"ה אלכסנדר זיסקינד בליץ, מאמשטרדם, בן 45, עלה בתקפ"ו (או תקס"ו — קשה להבחין בכתה"י), נשוי ולו ילד אחד. 4 הרב מו"ה נחמן קורונל, מאמשטרדם, בן 35, עלה בתקע"ד, נשוי. 5 מו"ה מענדלי (?) בעס, מאמשטרדם, בן 77, עלה בתקצ"א, נשוי. 6 מו"ה משה זאקס, מדרייסיגהקר, בן 34, עלה בתק"ץ. נשוי. 7 מו"ה יהודא ליב [גולדשמיד], מאמשטרדם, בן 35, עלה בתקצ"ה. צורף זהב. נשוי ולו ילד. 8 בחור בן 22, עלה בתקצ"ט, פנוי (שמו אינו ברור).
כאמור, ר"י אופלטקא מפראג ור"י שלאנק חסרים.

ההזדמנות למפעל הבניה באה כאשר נוצרה אפשרות לרכוש מגרש רחב ידיים בגבול הרובע היהודי. יזמה זו נתקלה בתחילה בהתנגדות מצד הכוללים האחרים, ובמיוחד מצד כולל הפרושים, שהיה הכולל העיקרי בעיר והיה מורכב מרוב מנינה ובנינה של עדת האשכנזים. הטעם העקרי להתנגדות היה החשש שהמגבית החדשה להקמת השכונה והחזקתה תפגע בהכנסות החלוקה. לדעת המתנגדים אסור היה לפגוע בתרומות שנועדו לפרנסתם ולעצם קיומם של תושבי עיר הקודש על ידי מגבית לצורך בנין דירות, שסוף סוף אינו בבחינת חיי־נפש.

אך רבי מאיר שיינבוים, אחד היוזמים הראשונים, עשה כאן קפיצה נחשונית ורכש את הקרקע מבעל הקרקע הערבי. רבי מאיר נאלץ לצורך זה לוותר על נתינותו הזרה ולקבל על עצמו נתינות תורכית, כי לזרים אסור היה לפי החוק התורכי לרכוש קרקעות בארץ. היתה זו מסירות נפש רבה — כי בכך ויתר על חסותו של הקונסול האוסטרית והפקיר עצמו לשרירות לבם של התורכים[12].

כולל הו"ד שלם דמי קדימה על חשבון רכישת המגרש, ובסוף שנת תרי"ז החלו לפנות לחו"ל בבקשת סיוע, תוך שהם מפרטים את תכניותיהם הנרחבות. תחלה התנגדו הפקידים והאמרכלים באמשטרדם למפעל החדש, מאותו הטעם שהתנגדו לו הפרושים, ואליהם הצטרפו אף רבנים חשובים כמו הגאון רבי יצחק דוב במברגר אב"ד וירצבורג. לדבריהם של הפקוא"מ "אין תועלת בקנית נחלה לאנשים הצועקים ללחם". אולם אחר כך שוכנעו הפקוא"מ, וראשי היהדות החרדית באשכנז כהגאון רבי שמשון רפאל הירש, ואחרים, הכירו בצורך החיוני של המפעל, והחלו לתמוך בתכנית.

עם זאת, למרות התמיכה שקבל המפעל בגרמניה ובהולנד הרי עיקר הדחיפה באה לו דוקא מהונגריה, כאשר הצטרף לפעילים הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר, שהיה אז רב באייזנשטאט. ר"ע

12. א. עץ הדר, אילנות, ע' 70.

החל לפעול בהתלהבות וכתוצאה מפעולתו התיר מינסטריון הפנים האוסטרי לערוך מגבית פומבית למען "בתי מחסה" בכל מדינות מלכות אוסטריה. ואכן קרוב למחצית הסכום שנדרש לרכישת הקרקע נאסף בהונגריה ע"י ר"ע הילדסהיימר.

לאחר ששולם המחיר המלא עבור הקרקע נקבע שהמפעל מיועד עבור כל יושבי עיר הקודש, אף שהיוזמים היו אנשי הו"ד והונגריה. עתה החלה הפעולה למען בנין הבתים עצמם. הבניה התקדמה בעצלתיים עד אשר בשנת תרכ"א הצטרפה לפעולה משפחות הירש העשירה מהלברשטט (גיסיו של ר"ע הילדסהיימר), שתרמו סכום גדול לבנין בית בשם "נוה שלום". פעולה זו עודדה נדיבים אחרים והיתה לה השפעה מרובה על המשך הענין.

בשנת תרכ"ג נוסד ועד מרכזי בחו"ל למען "בתי מחסה" בו היו חברים ר"ע הילדסהיימר, שייצג את יהודי הונגריה, הגאון רבי יעקב עטלינגר בעל "ערוך לנר" אב"ד אלטונא ורבי יוסף הירש מהלברשטט שיצגו את יהודי גרמניה. בשנת תרכ"ט, כאשר עזב ר"ע הילדסהיימר את הונגריה ועבר לשמש ברבנות קהלת "עדת ישראל" בברלין, התעורר הצורך בממלא מקום שייצג את יהודי הונגריה. בעצת הכתב סופר הצטרף לועד, בשנת תרל"ג, הגאון רבי חיים צבי הירש מנהיימר, אב"ד אונגוואר ובעהמח"ס עין הבדולח.

בראש הועד המקומי של "בתי מחסה" בירושלים עמדו רבי נתן יוסף גולדברגר, רבי אהרן בער מאונגוואר, רבי עזריאל זעליג הויזדורף, רבי יוחנן צבי שלאנק, רבי שלמה עלבה מהמבורג ורבי מאיר שיינבוים[13].

13. לפי הלבנון, שנה א, גליון 8, יט אלול תרכ"ג, ע' 51: רשימת "גבאי ומשגיחי (קאמיטע) העומדים למשמרת בתי מחסה בהר ציון". גולדברגר, בער ושיינבוים היו הונגרים. שלושת האחרים הם יוצאי גרמניה, ואחד מהם — שלאנק — למד אצל החתם סופר. בשנים שלפני כן נהלו את העבודה בירושלים בער, גולדברגר, יהודה ליב גולדשמיד והויזדורף (א. ברטורא, ירושלים בעיני רואיה — תולדות בתי המחסה, ע' 97-98). אליאב, אהבת

בשנים תרכ"ב־תרכ"ג נסתיים בניינם של הבתים הראשונים. לפי התקנות אמורות היו הדירות להתחלק בהגרלה בין המועמדים השונים, אך בינתיים עמדו הדירות ריקות.

★

במסגרת הכנותיו לעלייתו ארצה, פנה אז הגאון רבי אשר אנשיל ניימאן רבה של וויטצען אל ר"ע הילדסהיימר — עמו היה קשור בקשרי מכתבים ואף רבי בצלאל חתנו, היה תלמידו של ר"ע הילדסהיימר בישיבתו באייזנשטאט — ובקש לקבל אחת הדירות המוכנות, עד אשר תתקיים ההגרלה.

בגנזיו של רבי אשר אנשיל נשתמר מכתב תשובתו של ר"ע הילדסהיימר לבקשתו זו:

בעזה"י א"ש א' אמור תרכ"ג לפ"ק

בימי הספירה השם יופיע עליו נהרה ה"ה ידידי ומר חביבי הרה"ג מופלג ומופלא בהפלגת חכמים כקש"ת מהו' אנשיל ניימאן נ"י אב"ד ור"מ דק"ק וויטצען יע"א.

מכתבו היקר מיום ה' העבר קבלתי לנכון, וע"ד ממה ששאלני אם יוכל לשבת כעת בא' מן הבתים הנבנים עד עת יוטל הגורל, צר לי מאוד שלא אוכל למלאות מבוקשת צדיק גדול כי"ר [=כמותו ירבו בישראל] אבל מה אעשה וההכרח לא יגונה, וזה כי קודם כל לא בי לבד תלוי החלטת הדבר. זו ועוד אחרת כי באמת הבתים אינם נגמרי' לעת עתה ואף כי הם נבנים עכ"ז כל א' וא' צריך עוד סיוד וטיחת טיט וכו' וכו', ובאמת

ציון ואנשי הו"ד, ע' 271, כותב כי חברי הועד המקומי הראשון היו זאקס, הויזדורף ושלאנק — נציגי הו"ד; וגולדברגר ושיינבוים נציגי יוצאי הונגריה ובוהמיה. אולם, אותו ועד שמזכיר אליאב לא היה כלל הועד הראשון, וכפי שעולה מהידיעה ב"הלבנון" הנ"ל. אלא היה זה הועד שפעל בשנת תרכ"ה, בזמן פרסום התקנות — ושמות חבריו של אותו ועד מפורטים בתקנות (ראה ברטורא, שם ע' 110). רבי אהרן בער נפטר סמוך לאותו הזמן וכנראה משום כך שוב אינו נמנה על חברי הועד המקומי של בתי מחסה ברשימות של השנים הבאות.

אגרתו של הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר
לרבי אשר אנשיל ניימאן

בנו בתים יותר ממה שהי׳ ראוי ועי״ז לא נגמר עד עתה אף א׳, ובקיץ הזה קודם כל מגמת פנינו לגמור הדבר שהותחל בבנין הבתים הנ״ל.

וע״ד מה שהציע לפני שיושכרו הבתים עד הזמן שיתברר מה לעשות, הנה כבר נעשו ונגמרו התקנות על דבר זה ומיד כאשר יוגמרו הבתים בכל וכל, יוטל הגורל ויושכרו הבתים.

ואסיי׳ בברכת חיי׳ וברכה ושלו׳ שלו׳ לגופו ותורתו השם יזכהו לבצע מחשבתו הטהורה ויבא בשלו׳ אל הקודש פנימה וכולנו מהר נעלה לציון ברנה כאות נפשו היפה ונפש ידידו.

הק׳ עזריאל הילדעסהיימער

ד״ש לתלמידי חתנו החתן המופלג מהו׳ בצלאל נ״י.

התקנות שעליהן מדבר ר״ע במכתבו, בדבר אופן חלוקת הדירות ב״בתי מחסה״, שלדבריו ״כבר נעשו ונגמרו״ — לא פורסמו אלא בשנת תרכ״ה. התקנות הללו קובעות:

מטרת המפעל היא הקלת מצוקת הדיור של עניי ירושלים והקמת בית הכנסת אורחים לעולי רגל המבקרים בעיר הקודש.

חברי הועדים, כולל הועד המקומי, אינם נוטלים שכר ואף אינם זכאים לקבל בעצמם דירה בבתי־מחסה.

הועד המקומי מציע את המועמדים לקבלת דירות לפני הועד המרכזי שבחו״ל.

קביעת הדיירים תעשה באופן הבא:

שליש לחברי כולל הו״ד, שליש ליוצאי אוסטריה־הונגריה (כולל הונגרין) ושליש ליתר הכוללים. הועד המרכזי בוחר מבין המועמדים את העדיפים ביותר, על פי מעמדם ומצבם הכלכלי, ובמקרה של שוויון בין המועמדים — על פי הגורל[14].

14. א. ברטורא, ירושלים בעיני רואיה, ע׳ 104 ואילך.

הסעיף האחרון הבטיח עדיפות לתלמידי חכמים עניים לקבל דירות בשכונה. אבל מצד אחר עורר סעיף זה התנגדות מרובה בירושלים, שכן מספר הנפשות של אנשי הו"ד והונגריה בעיר לא עלה על 250-300, בתוך אוכלוסיה של כ-6000 יהודים. מחברי התקנון היו מודעים מראש לבקורת זו והסבירו, כי בשל העובדה שמרבית ההכנסות באו מארצות אלה, יש להעדיף אותם — ועצם ההחלטה ששליש הדירות יעמדו לרשות שאר הכוללים, יש בה משום ויתור. גם רבים מראשי הועד המרכזי לא היתה דעתם נוחה מסעיף זה, וביניהם ר"ע הילדסהיימר עצמו.

בשנת תרכ"ז החל שלב נוסף בבנית הבתים, ואז התפרסמה רשימת הגבאים בארצות השונות, בראש הרשימה מופיע הכתב סופר מפרשבורג[15].

אחרי פטירתו של הגאון רח"צ מנהיימר, בשנת תרמ"ו, נכנס במקומו לועד המרכזי של "בתי מחסה" הגאון בעל "שבט סופר". — על דעתו הוחלט בשנת תר"ס, לבטל את העדפתם של חברי כולל הו"ד וכולל הונגרין, ומאז נקבעה חלוקת הדירות ללא התחשבות בארץ המוצא, אלא רק על פי אישיותו ומצבו הכלכלי של המועמד[16].

☆

15. אליאב, שם, ע' 272. קול קורא שפרסם הכתב סופר לקבץ כסף עבור בתי מחסה. בשנת תרל"ב, נדפס באגרות סופרים (אגרות הכתב סופר, אגרת לו). המוציא לאור, רבי שלמה סופר אב"ד ברגסאס, מעיר שם: "מהבתי מחסה אשר נבנו בעיה"ק ירושלים ת"ו מקבוץ ממון הרבה לאלפים מרבבות ע"פ התעוררות של אאמ"ו ז"ל הנ"ל, נעשה התקנה שחלק שליש מהבתים שנבנו על דייטשען פלאטץ [כך נקרא המגרש שעליו נבנו בתי מחסה] שייכים לבני הכולל שומרי החומות בית הסופר והמאירי המה בני הונגארין ועסטרייד". יש להעיר, כי בודאי נכון הדבר שכתוצאה מפעולותיו של הכת"ס נאספו סכומים גדולי מאוד לבנין בתי מחסה, אבל ההחלטה להקצות שליש הדירות לבני הונגריה נקבעה עוד הרבה לפני שנת תרל"ב, כאמור, ולא באה בעקבות הקול-קורא הזה דוקא.

16. אליאב, שם, ע' 279.

פעולתם של יוצאי הונגריה כבניית בתי מחסה, שהיתה כאמור למורת רוחם של הפרושים, בודאי הגבירה את הריחוק של יהודי הונגריה מכולל הפרושים. התרומות הגדולות שהגיעו מהונגריה לטובת "בתי מחסה", אשר הצטרפו לסכומים הגדולים של התרומות הרגילות שהיה הכתב סופר מעביר לארץ ישראל באמצעות ה"פקידים והאמרכלים" באמשטרדם, הראו בעליל את רצונו ויכולתו של צבור החרדים לדבר ה' במדינות הונגריה לתמוך בעין יפה בעומדים לפני ה' בהר הקודש בירושלים. ובודאי שגם עובדה זו תרמה להחלטתם של יוצאי הונגריה לפרוש מכולל הפרושים ולקבל בעצמם את התרומות המגיעות מארץ מוצאם.

כבר הזכרנו שעוד בשנת תקצ"ט מוצאים אנו את עולי הונגריה כחטיבה לעצמה, כאשר הם מצורפים לכולל הו"ד. זמן קצר אחר כך פרשו עולי הונגריה מכולל זה וחזרו להיות מצורפים לפרושים. אולם, קיימת עדות שלפיה גם בהיותם בכולל הפרושים היו מצויינים שם — ונחשבו לקבוצה נפרדת בעלת זכויות מיוחדות. בזכרונותיו של רבי עזריאל זעליג הויזדורף, מראשוני עולי אשכנז בירושלים ומחשובי עסקני הצבור בעיר, שנכתבו על ידי בנו ר' חיים אליעזר הויזדורף, מתואר "מצב היהודים בעה"ק" בשנים תר"ו — תרי"ד:[17]

"עדת האשכנזים, או פרושים, היו כמעט כולם מערי רוסיא ופולין שנקבצו ובאו לאה"ק בזמן קצר, ולכן היו כפופים בהנהגת העדה[18] תחת עדת הספרדים, היותר גדולה ועתיקה. ורק בעניני כסף הצדקה היה לאשכנזים כולל בפני עצמם, כי היה מגיע להם הכסף דרך העיר הגדולה ווילנא. ובכל חצי שנה היו שולחים שליח מיוחד להביא הכסף במעות מזומן לחלק.

גם הכסף אשר בא ממדינת דייטשלאנד והונגארן הי' בא בעת הזאת לתוך הקופה הכללית, רק נשמע שלבני כולל הונגארן נתנו חלק פי שנים, וגם להם בא כסף ביחוד מעיר פרעשבורג".

17. זעליג הויזדארף, חייו ופעולותיו להטבת והרמת מצב אחיו בעה"ק ירושלים, י"ל מאת ח.א. הויזדארף, ירושלים תרס"ג.
18. הכוונה לגבי השחיטה, הקבורה, היצוג כלפי השלטונות, וכיוצא באלו.

הויזדורף היה מיודד עם ראשי העסקנים מבני הונגריה — עמהם פעל בשותפות בענין הקמת "בתי מחסה" — ובודאי היו לו מקורות נאמנים לידיעות הללו, ואין איפוא מקום להטיל ספק בנכונותן.

הכספים שהגיעו מפרשבורג היו אלה שאסף הגאון רבי אברהם שמואל בנימין סופר, בעל "כתב סופר", שהיה הגבאי הראשי במדינת הונגריה לקופת רמבע"נ. אצלו התרכזו כספי התרומות ממחוזות הגליל העליון של המדינה (מלבד הכתב סופר עסק במשלוח כספים לא"י גם ר"ע הילדסהיימר אבל הכספים שנקבצו על ידו היו קטנים בהרבה מהסכומים שהעביר הכת"ס). בדינים וחשבונות שפרסמו הפקידים והאמרכלים באמשטרדם בשנים תרי"א־תרל"ז, בשם "אות אמת", אנו מוצאים כי עד שנת תרכ"ג היו הכספים המגיעים מהונגריה, ומפרשבורג במיוחד, חלק חשוב ביותר מסך כל הכספים שהעבירו הפקידים והאמרכלים לארץ הקודש. בדו"ח לשנת תרי"ח, לדוגמה, מופיעים הסכומים הבאים שנשלחו לפקוא"מ ע"י הכתב סופר מפרשבורג על מנת שיעבירום לארץ ישראל: עבור כולל פרושים: 5409 פלורין. עבור יחידים שונים: 3187 פלורין. עבור אנשי ווהלין (החסידים): 185 פלורין. ובסך הכל, 8781 פלורין.

ממקורות נוספים בהונגריה הגיעו הסכומים הבאים: מווינה, באמצעות הגביר רבי יצחק דייטש, ידידו של הכתב סופר: 1239 פלורין; מאיזנשטט כ־660 פלורין; מנייטרא כ־150 פלורין. בסך הכל נאספו בהונגריה כ־11.000 פלורין (מתוך הכנסה כללית של קרוב ל־65.000 פלורין, שכללו גם תרומות ל"בתי מחסה"). הסכומים שהגיעו מפרשבורג היו הסכומים הגדולים ביותר בכל אירופה שהגיעו ממקור אחד, והתרומות מארצות אשכנז וממדינות אוסטריה האחרות נפלו בהרבה מהסכומים הללו.

חשבונות אלה של התרומות מפרשבורג ומאיזנשטאט מופיעים בדוחו"ת של הפקוא"מ רק עד שנת תרכ"ג. משנת תרכ"ד ואילך כבר לא מופעים הסכומים הללו — בודאי משום שהכספים

כבר היו נשלחים באופן ישיר מהונגריה אל הכולל החדש שהוקם, כולל הונגרין — הוא "כולל שומרי החומות", או כפי שנקרא עם יסודו "בית הסופר והמאירי" ע"ש אבותיהם של מייסדיו, בעל ה"חתם סופר" והמהר"ם א"ש.

לפי מקור אחד נוסד הכולל עוד בשנת תרי"ח: "בשנת תרי"ח התפרדו בני הונגרין ויכוננו להם כולל מיוחד שנקרא בשם כולל שומרי החומות בעד בני עסטרייך הונגארן מעהרען בעהמען".[19]

מציין תאריך זה היה תושב ותיק בירושלים ובקי בתולדותיה, וקשה לבטל את דעתו[20]. יתכן שבשנת תרי"ח החלו כבר בני הונגריה שבירושלים להתארגן, אבל הכולל כמוסד עצמאי ובלתי־תלוי בכוללים האחרים של ירושלים לא קם אלא בשנת תרכ"ג[21].

כפי הנראה לא התנהלו כשורה היחסים בין יוצאי הונגריה והפרושים — יוצאי רוסיה ופולין. ההסדרים לגבי חלוקת התרומות

19. א"מ לונץ, החלוקה, בתוך ירושלים, כרך ט (תרע"א), ע' 19. לדברי לונץ נפרדו הכוללים אלו מאלו "למען חזק את המצב הממוני של הכולל. והפירוד הזה הועיל אמנם להטבת מצב החלוקה, כי כמובן השתדלו הגבאים החדשים להראות את כוחם ופעולתם". גם י. פרס כותב בזכרונותיו "כולל הונגריה נוסד תרי"ח" (מאה שנה בירושלים, ע' 38).
20. אם כי באותו מקום הוא כותב כי כולל הו"ד נוסד בשנת תר"ט — וזה ודאי אינו נכון. כמו כן הוא כותב כי כולל ווארשא נפרד מכולל הפרושים בשנת תר"י, וממקורות אחרים נראה ברור כי כולל ווארשא הוקם עוד בערך בשנת תר"ה (ראה ב"צ גת, הישוב היהודי באי"י, ע' 119).
21. לפיכך לא מדויקים כל צרכם הדברים האמורים ב"ספר היובל" של כולל שומרי החומות, ירושלים תשל"ט, ע' 2: "כולל שומרי החומות בעיר הקודש ירושלים, שנועד בראשונה לבני עסטרייך הונגרין מעהרין ובעהמען, נוסד בשנת תרי"ח". כמו כן יש להעיר כי בע' 5 נדפס שם פקסימילי של "נזר הגבאות" לנשיא הכולל הגה"ק רבי חיים מצאנז. אולם "נזר גבאות" זה אינו שייך כלל לכולל שומרי החומות, אלא לכולל עסטרייך־גליציה, שעקרו חסידים ומרכזו היה בצפת. וכך מפורש שם באותו "נזר גבאות": מאת "ממוני ומנהלי קהל קודש אשכנזים דכולל עסטרייך וגאליציא דשלש ארצות החיים", ונכתב בצפת תרכ"ד (ראה מ. גץ, "כך נפרצו החומות" עמוד 97 שתיקן דבר זה).

המגיעות מהונגריה לא התקבלו, כנראה, על דעת הכל. אם משום שהפרושים לא היו מוכנים להסדר המיוחד בקשר להעדפתם של יוצאי הונגריה בקבלת התרומות המגיעות ממדינתם (ההסדר שהזכיר הויזדורף בזכרונותיו) ואם משום שיוצאי הונגריה סברו שאין בהסדר הזה די.

וכפי שנווכח ממכתבי הרבנים שיובאו להלן, לא היו סדרי החלוקה הגורמים היחידים לסכסוכים בין עולי הונגריה לבין הפרושים.

במכתבו של רבי אשר אנשיל לר"ע הילדסהיימר, שנכתב סמוך לעלייתו לארץ (הובא לעיל), כותב רבי אשר אנשיל כי בני הונגריה שבירושלים סובלים מאחיהם יוצאי רוסיה ופולין, ואי אפשר להם לחיות אתם בכפיפה אחת. לדעתו, דווקא כדי להרבות שלום בעיר הקודש, יש להפרידם ולכונן כולל מיוחד לבני הונגריה. גאוני ישראל הכתב סופר ורבי מנחם א"ש אף הם הגיעו לאותה מסקנה, ובראש ה"פשר" שערכו אחר כך על הקמת הכולל, הדגישו את הדברים, כי בירושלים

"התגלע שמה מריבה רבה, וגדלה התלונה מאחינו בני ישראל ילידי מדינתינו על אופן חלוקת המעות הבאות שמה ממדינות אלה, ועל ענינים אחרים. וכבר נודעו הדברים על פני חוצות על ידי המכתבים הרבים אשר הגיעונו בלי הפוגות. ואמנם כי המדון הזה נושן הוא בעו"ה ומקדם קדמתו, בכל זאת בימים אלה גברו גם עתקו שמה המריבות... ובני מדינתינו באה"ק הפצירו בנו וברבים מרבני הקהלות איש ככבודו... ובקשו ליסד להם כולל מיוחד ולהפרידם מאת הכוללים פרושים וחסידים אשר היו נספחים עליהם עד עתה. ע"כ אמרנו לשום עין על הדבר הזה אשר הוא טובת הרבים להשקיט ריב ומצה" [22].

מן הדברים עולה איפוא, כי הריב היה ריב ישן נושן ונמשך בירושלים במשך תקופה ארוכה, ואין ספק שגדולי ישראל בהונגריה לא היו מסכימים להפריד את הכוללים, באם היו מוצאים דרך אחרת להשכין את השלום בעיר הקודש.

22. הנוסח המלא של ה"פשר" (התקנות) — ראה להלן הערה 30.

עוד בזמן מרן החתם סופר כאשר אירע מצב דומה בין הפרושים וההסידים בערי הגליל צפת וטבריה, ונפרדו לשני כוללים, הביע החתם סופר את כאב לבו על כך:

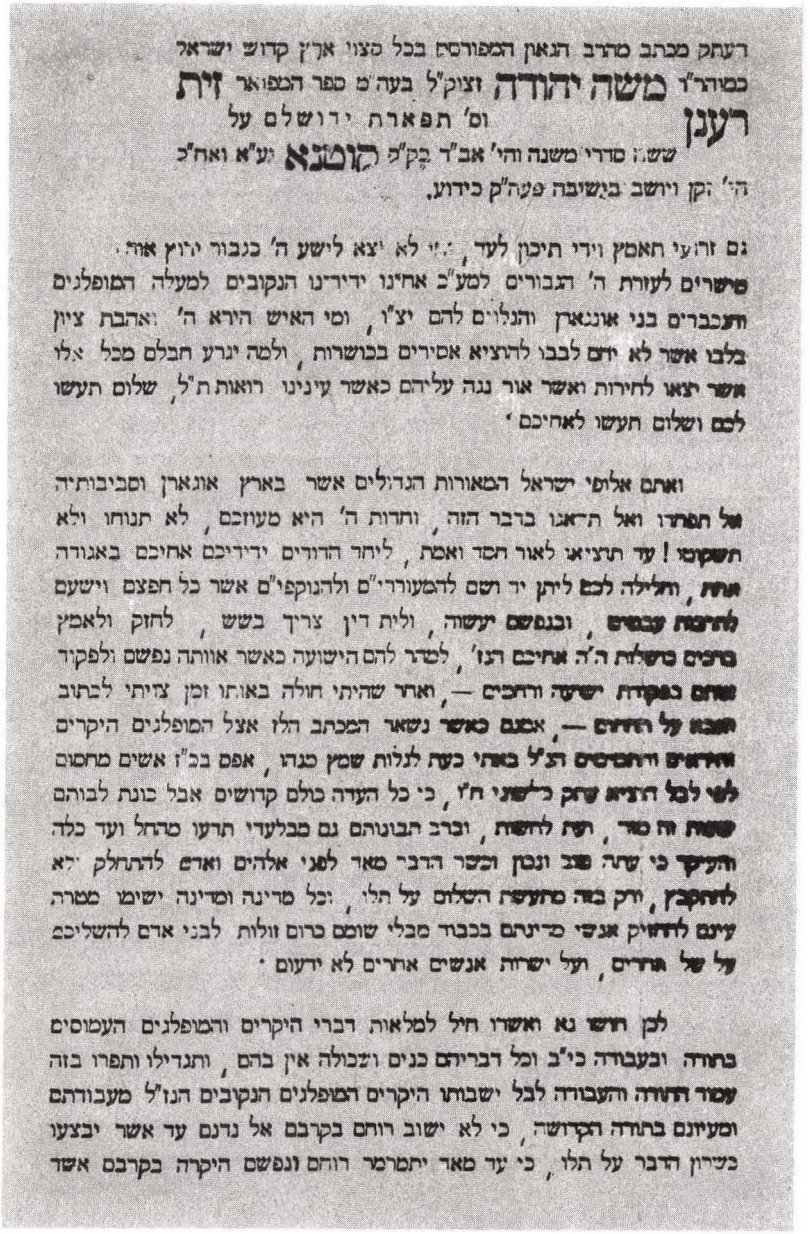
"על דבר הפירוד — אוי נא לנו כי בושנו ונכלמנו, כי נאמר צדיקים יושבים בארץ הצדקת ופיזור הנאה להם. אוי לנו שכך עלתה בימינו, כינוס לצדיקים הנאה להם והנאה לעולם, אבל מה נעשה שחטאינו גרמו שא"א להכניסם, על כן יפרדו"[23].

אולם ההכרח גבר, וכפי שהחתם סופר בשעתו לא ראה מוצא אחר אלא להפריד את החסידים והפרושים, כך לא ראו רבני הונגריה מוצא מהמריבות שהרסו את שלום עיר הקודש ואף עשויות היו לחבל בתרומות הנשלחות לירושלים (רבים מאד היו נמנעים מלשלוח תרומות בעקבות פרסום המריבות), אלא רק על ידי ההפרדה. יתר על כן: אף שני הגאונים המפורסמים שהתגוררו אז בירושלים, רבי משה יהודה ליב זילברברג בעל "זית רענן" ורבי מאיר אוירבך בעל "אמרי בינה", שהיו יוצאי פולניה, אף הם תמכו בידם של בני הונגריה שבירושלים, ובפה מלא אמרו כי לדעתם זכאים בני הונגריה "להיות להם יד ושם בתושבי ירושלים" בכולל לעצמם. שני הרבנים עודדו את ראשי עולי הונגריה בירושלים שלא להרתע ממתנגדיהם, וכן עוררו את גדולי ישראל ממדינת הונגריה להסכים עמהם ליסד כולל נפרד[24].

ראשי עולי הונגריה בירושלים לא הסתפקו במשלוח אגרות לרבני מולדתם בגין זה, אלא החליטו לשלוח לשם שלוחים שיהיו מסוגלים להסביר את מצב הענינים לאשורו ולשכנע מקרוב את שומעיהם בצורך בהפרדה.

השלוחים שנשלחו היו מטובי החבריה תלמידי חכמים מובהקים, רבי יוסף בלוך ורבי שמעיה גינצלער. וכך כותב הגאון

23. שו"ת חת"ס חשן משפט סי' יב. התשובה נכתבה למנהיג הפרושים. הגאון רבי ישראל משקלוב.
24. מכתביהם של הזית רענן והאמרי בינה נדפסו בקונטרס "דברי צדק", ע' 4-7.

רעתק מכתב מהרב הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ קדוש ישראל
כמוהר"ר **משה יהודה** זצוק"ל בעה"מ ספר המפואר **זית**
רענן וס' תפארת ירושלם על
ששה סדרי משנה והי' אב"ד בק"ק **קוסטנא** יע"א ואח"כ
הי' קהן ויושב בישיבה פעה"ק כידוע.

גם זרועי תאמץ וידי תיכון לעד, ולו לא יצא לישע ה' כגבור ירוץ אתה
פשרים לעזרת ה' הגבורים למע"כ אחינו ידידינו הנקובים למעלה המופלגים
והנכבדים בני אונגארן והגלילות להם יצ"ו, ומי האיש הירא ה' ואהבת ציון
בלבו אשר לא ידם לבבו להתציא אסירים בבושרות, ולמה יגרע חבלם מכל אלו
אשר יצאו לחירות ואשר אור נגה עליהם כאשר עינינו רואות ת"ל, שלום תעשו
להם ושלום תעשו לאחיכם.

ואתם אלופי ישראל המאורות הגדולים אשר בארץ אונגארן ומביבותיה
אל תפרדו ואל תאגו ברבר הזה, וחדות ה' היא מעוזכם, לא תנוחו ולא
תשקטו! עד תציאו לאור חסד ואמת, ליחר הדודים ידידיכם אחיכם באגודה
אחת, וחלילה לכם ליתן יד ושם להמעוררים ולהנוקפים אשר כל חפצם וישעם
לחירות עבדים, ובנפשם יעשוה, ולית דין צריך בשש, לחזק ולאמץ
ברים כשלות ה"ה אחיכם הנו', לסדר להם הישועה כאשר אוותה נפשם ולפקיד
שחם בנפקדת ישועה ורחמים —, ואחר שהיתי חולה באותו זמן צויתי לבתוב
הנבוא על הדברים —, אבנם כאשר נשאר המכתב הלז אצל המופלגים היקרים
והרברים והחסידים הנ"ל באתי כעת לגלות שמץ כנהו, אפס בכ"ז אשים מחסום
לפי לבל הניא שרק כ"ש ח"ו, כי כל העדה כולם קדושים אבל בונת לבותם
שטות הוא סור, ושת לחשות, וערב הבונותם גם מבלעדי תדעו מהחל ועד כלה
והעיקר כי שתה שב ונחן והשר הדבר מאד למעני אלהים ואדם להתחלק ולא
להתקבץ, ורק בזה מתעשת השלום על תלו, וכל מדינה ומדינה ישימו מטרה
עינם לחשוק אנשי מדינתם בכבוד מבלי שומם כרום זולות לבני אדם להשליכם
על של הדרים, ועל ישחת אנשים אחרים לא ידעום.

לכן חושו נא ואשרו חיל למלאות דברי היקרים והמופלגים העסוקים
בתורה ובעבודה כי"ב וכל דבריהם כנים וצכולה אין בהם, ותגדילו ותפרו בזה
עשר התורה והעבודה לבל ישבותו היקרים המופלגים הנקובים הנו"ל מעבודתם
ומעיונם בתורה והקדושה, כי לא ישוב רוחם בקרבם אל נדנם עד אשר יבצעו
כשרון הדבר על תלו, כי עד מאד יתמרמר רוחם ונפשם היקרה בקרבם אשר

מכתבו של הגאון רבי משה יודא ליב מקוטנא
למען הקמת כולל הונגארן

לנוכח עיניהם יחזו מישרים מני הקרובים שכבר התפרדו, והרחוקים הלא יתלכדו
ולא יתפרדו, לכן חושו נא בכל האפשרי ותזכו לרב טוב בזה ובבא, וארובות
השמים יפתחו לכם ויריקו לכם ברכה עד בלי די, ונזכה לראות ולשמוח יחד
בקבוץ גליות ובבנין בהמ"ק ב"ב א"ס:

פה קרתא קרישא תובב"א. ידידכם המדבר בצדקה להושיע עניי ארץ
הק' משה יהודה בן הרבני מו"ה בנימין זללה"ה

העתק דברי הגאון הגדול המפורסם מו"ה **מאיר אויערבאך** נ"י
בעה"מ ס' **אמרי בינה** על ד' חלקי השו"ע
שהי' אב"ד דק"ק **קאליש** יע"א. ובעת פעה"ק **ירושלם** תובב"א

האומנם דבר שפתים אך למותר להגיד לאדם ישרו, דברים הנובעים ממקיד
מופלגי תורה ומפורסמים ביראת ה' אנשי מדינת הגר המחבקים עפר ארצו הק'
ושואפים חיים בעה"ק ירושלם תובב"א, והתאחדו בלב אחד להדים דגל מדינתם
להת דעתם להיות להם יד ושם בתושבי ירושלם ת"ו, ובעודרים את ראשי בני
מדינתם להת דעתם והסבמתם לדבר הזה להרים קרנם ודגלם, אשר בכל דבריהם
אמת יהגה חיכם, ושואלים בענין דבר השוה בתו"ל ובקודש, יען בלי ספק דעת
המתנדבים על בני מדינתם, ומדוע יגרע גורל מדינת הגר והנלוים להם ממדינות
אחרות, ואלה השוכנים בקדש לס"ד יצפו ועיניהם יהיו כלות ומיחלות למסונים
מכוללים אחרים.

ובלי ספק ראשי עם קדש הרבנים המאורות הגדולים והרוזנים היקרים אשר
תקוע בלבבם אהבת ציון וירושלם, בעין שבלם יביטו את כל בטרון הדבר
ותבלית הנרצה מזה, להציב להם ולאחיהם היקרים נפשות יקרי הערך בעה"ק יד
ושם, ויוציאו הדבר מכח אל הפועל, ולא יטו אזנם אל קיל עלה נדף אלו אשר
אך כטרת תפצם למען פחיתת כבודם או להרבות חלקם, ויצאו לשטן להם, אפס
אזרו חיל באפרתים ויתנו יד לאחיהם אשר בצרק ובמשפט מבקשיב להשיב
העקוב למישור, בכל זה לסען יקרת הענין מלט בל אובל לבא על הגלוי ועל
החתום ולהעיד על כל דבריהם אשר נאמרים באמת וביושר מבלי נפתל ועקש.

ומה מאר מדראוי לבעלי יכולת לצאת לישע להם, למען יפיק וכמם אשר
החלו לעשות, וה' ישפיע שלום עמו ולכל אתב"י שבנולה, לקבץ עמו בזרוע
עוזו, וביסי צאתנו ממצרים נראה הנפלאות. דברי הטרבר למען האמת והצדק
באתי על החתום הנה עה"ק ירושלם תובב"א.

הק' מ א י ר בהצדיק המנוח מו"ה יצחק אויערבאך זללה"ה

מכתבו של הגאון רבי מאיר אויערבאך
למען הקמת כולל הונגארן

רבי עקיבא יוסף שלזינגר בזכרונותיו על יסוד הכולל:

"כאשר אדוני מורי ורבי הכתב סופר זצ"ל יסד את הכולל, קרא את גדולי הונגריה לעיר פישפיק־לאדאני לאסיפה ולשם באו שני משולחים מיוחדים מא"י, הרב וכו' מה"ר יוסף בלאך זצ"ל והרב מה"ו שמע [שמעיה] זצ"ל, ושם עשו את התקנות (שטאטוטען) כיצד יתנהג הכולל... והתאספו באותה אסיפה גדולים זצ"ל... הגאון בעל דברי ירמי'[25] זצ"ל, המהר"ם שיק, הגאון דאונגוואר[26], דליסקא[27], דטשענגער[28] וכו', כל גדולי הדור ממדינתינו זצ"ל..."[29].

באחת מהמון דרשותיו (שנמצאות עדיין בכתובים) עומד רבי אשר אנשיל על כך שדווקא בירושלים עיר הקודש קיים "פירוד לבבות עד אין להגיד" בין יושבי העיר, ומלמד זכות על תופעה זו. לדעתו של רבי אשר אנשיל קיימות סיבות עמוקות לפירוד זה, ולדבריו כמעט מן הנמנע שהמצב יהיה שונה:

"מה שאנו אומרים בתפלת והוא רחום 'וקבץ נפוצותינו מארבע כנפות הארץ', היה יאות לומר בקיצור 'וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ', על דרך שסדרו אנשי כנסת הגדולה בתפילת שמונה עשרה, שבלתי ספק לשונם לשון זהב טהור בלשון הקודש. אך הנראה לי שבא לבקש על ענין אחר. כי באמת ראה ראינו כל מקום אשר

25. הוא הגאון רבי ירמיה לעוו, בן הגאון בעל "שערי תורה". שמש רב בכמה קהלות בהונגריה ולבסוף באויהעל, ושם מנוחתו כבוד, ביום א' דחול המועד פסח תרל"ד (שה"ג מערכת י' אות רמד).
26. הוא הגאון רבי מנחם א"ש, אשר ביחד עם הכתב סופר ערך את התקנות ליסוד הכולל. שמש רב בכמה קהלות בהונגריה ולבסוף באונגוואר, שם מלא את מקום אביו הגאון בעל "אמרי אש". נפטר ביום ט כסליו תרכ"ג (שה"ג מערכת מ' אות לט).
27. הוא הגאון הצדיק רבי צבי הירש פרידמאן, אב"ד ליסקא, בעל "אך פרי תבואה" על התורה, נפטר ביום י"ד אב תרל"ג (שה"ג מערכת צ' אות לט).
28. הוא הגאון הצדיק רבי אשר אנשיל יונגרייז, נפטר ביום ה' כסליו תרל"ג (שה"ג מערכת א אות רג).
29. קונטרס שמרו משפט, ירושלים תר"ס, דף לח ע"ב. הדברים תורגמו מיידיש, דבריו של רע"י שלזינגר מתאשרים במלואם ממכתבו של ראי"א המובא להלן.

נתקבצו קהל ישראל אל מקום אחד מה שלא היה לעולמים — לשם קהל עדת ישראל, שם חונה חמת מלאכי המחלוקת ושם הוא פירוד לבבות עד אין להגיד. כי כל אחד מהפרטים יאחז דרכו ממנהג מדינתו ומקומו, הן לטוב הן לרע, אם כן מן הנמנע שיהיו לאגודה אחת. וכמו שיעיד גם כן על זה ישיבת ירושלים, שכולם מחמדים כולם אהובים לקונם, ובאהבת ה' וביראתו ישגו תמיד יומם ולילה. אך לשוא צרוף צורף לצרפם יחד לזהב מזוקק. השנאה תסבב הניגוד והמקווה בתכלית הטוב, ולשוא פרי מעבדינו בפדות נפשינו, והיחוד בזווג העליון רחקה ממנו הרחק מאוד[30]. וזה שאנו מבקשים, וקבץ התפוצה הזאת שבאה לנו בסבת מה שנקבצנו לכאן מארבע כנפות הארץ, ועל כן לא נוכל ליחד לבבינו איש אל רעהו להיות אחד. כי הטבעות משונה על ידי ההרגל, ואנחנו יושבים פה בפירוד לבבות. ואך את זאת תפעל בכחך ובידך החזקה להיות לנו לב אחד ואז תבוא עת החקוקה, לבוקה ומבולקה, כי גדלה בנו התשוקה, אחריך נרוצה באהבה נמרצה, במהרה בימינו אמן".

בדעתו הברורה והצלולה רואה רבי אשר אנשיל את צרוף הלבבות יחד לאגודה אחת עושה פרי למעלה בסוד היחוד בזווג העליון, והוא התכלית הנרצית, להיות כל ישראל לב אחד. ואז תבוא העת המצופה, במהרה בימינו. אולם, בעטיה של הגלות שפזרה את כנסת ישראל לארבע כנפות הארץ, שקעו בני ישראל במצולות הרגלים שונים וטבעים נפרדים, ובהתקבצם יחדיו אינם מסוגלים להתעלות מעל ההבדלים ולהתגבר על שינוי הדעות וההרגלים. דבר זה מלבד היותו גורם למחלוקות ולשנאה, הוא גם סיבה לעכב את הגאולה התלויה בכך שכלל ישראל יתיחד בלב אחד לעבודת ה'.

בין כך ובין כך, גדולי ישראל הן בעיר הקודש והן בהונגריה לא מצאו פתרון אחר כדי לשמור את שלום ירושלים אלא בהפרדת יוצאי הונגריה מכולל הפרושים ומכולל החסידים ובכנון כולל מיוחד עבורם.

30. מן הענין לציין כי בכתביו של רבי אשר אנשיל וביחוד בדרשותיו ניכר מאוד עיסוקו הרב בתורת הח"ן.

תקנות הכולל נוסחו לראשונה על ידי הגאונים הכתב סופר ורבי מנחם א"ש, בפגישתם בעיר אבאני ביום ז' מרחשון תרכ"ג. לאותה פגישה הביא עמו כל אחד מהגאונים נוסח פשרה, וכן היו לפניהם הצעות פשרה מרבנים אחרים. בפגישתם צרפו הכתב סופר והמהר"מ א"ש את ההצעות השונות והציעו לבסוף נוסח אחד של הדרך הרצויה לארגון הכולל, אופן חלוקת הכספים בירושלים, האזורים אשר מהם יבואו התרומות לכולל, קביעת זכות החברות בכולל, היחסים שבין הכולל החדש לכוללים האחרים, וכן שאר הבעיות שהתעוררו עקב יסוד הכולל.

שני הגאונים קובעים כי "דבר גדול כזה" לא יוכל להיות מוחלט "כי אם בהסכמות רוב רבני מדינתינו נ"י, בהיותינו יחד אגודה אחת", ודבריהם כאן הם בבחינת הצעה שיש לאשר אותה באסיפת רוב רבני מדינת הונגריה.

דברי שני גאוני ישראל שבהונגריה נתקבלו לבסוף, ובצדק המה נחשבים כמייסדי "כולל הונגרין", אשר בראשיתו נקרא כאמור על שם אבותיהם החתם סופר והמהר"ם א"ש — "בית הסופר והמאירי".

תקנות יסוד כולל הונגרין*[30]

למען ציון לא נחשה ולמען ירושלים לא נשקוט אשר התגלעה שמה מריבה רבה, וגדלה התלונה מאחב"י ילידי מדינתינו על אופן חלוקת המעות הבאות שמה ממדינות אלה ועל ענינים אחרים, וכבר נודעו הדברים על פני חוצות על ידי המכתבים הרבים אשר הגיעונו בלי הפוגות. והאמנם כי המדון הזה נושן הוא בעוה"ר

*30. ה"פשר" נדפס תחלה על ידי פ. גרייבסקי, מגנזי ירושלים, חוברת כד, ע' ט ואילך. לאחרונה נדפס שוב, על פי כתב יד, על ידי ש. הלוי, בקובץ פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש (תשמ"א), ע' 230-231. הסעיפים העקריים של הפשר נדפסו עוד הרבה קודם לכן בקונטרס "דברי צדק" שהוציאה לאור הנהלת כולל הונגארין בשנת תר"ל, ע' 7-8, והדבר נעלם מעיני העוסקים בנושא זה. יש שינויים קלים בין הנוסחאות השונות — בדרך כלל מחמת שגיאות דפוס — ובחרנו כאן בנוסח הנראה כמתוקן ביותר.

הגאון המהר"ם א"ש

ומקדם קדמתו, בכל זאת בימים אלה גברו גם עתקו שמה המריבות, ידאב לב שומע כי בעיר הצדק זעקת חמס יעוררו, ובמקום השלום — מדון ילין בה. ועלינו הח"מ חזקו דבריהם ועצומותיהם, ובני מדינתינו באה"ק הפצירו בנו וברבים מרבני הקהלות איש ככבודו וכהדרתו ה' עליהם, ובקשו ליסד להם כולל מיוחד ולהפרידם מאת הכוללים פרושים וחסידים אשר היו נספחים עליהם עד עתה. על כן אמרו לשום עין על הדבר הזה אשר הוא טובת הרבים ולהשקיט ריב ומצה, וגם למנוע את אחינו שבאה"ק מן הרעה אשר תוכל לבוא עליהם חלילה בהמשך המריבה עוד, ובמשוך רבים עבור זה את ידיהם מהתנדב ומהחזיק במעוז אחינו בני ישראל הנ"ל. וכבר קדמונו רבנים גדולים לנסות לעשות פשרה, וגם אנחנו ח"מ עשינו כל אחד פשר כפי דעתו, וכעת אשר היו כל הדברים לפנינו בחרנו מהם את הנכון לפי דעתינו, ונועצנו למצוא דרך רצוי' וטובה ויהי' כעין פשרה ובצוע הריב. ואת אשר גמרנו יוצע בזה לפני כבוד הרבנים היושבים על מדין ובפרט לפני גאוני המדינה ה' עליהם, למען לא יצא דבר גדול כזה מאתנו לבד כי אם בהסכמות רוב רבני מדינתינו נ"י בהיותינו יחד אגודה אחת להרים קרן השלום בין אחינו היושבים על אדמת הקודש, ולהביאם אל המנוחה אשר בלעדה יחטיאו המטרה והתכלית המבוקש בישיבת אה"ק, ואשר אך בעבורה עזבו את מושבותיהם למקומתם להנטע בארץ הנבחרה. ואלה הדברים אשר יצאו מאתנו:

א תכלית כל באי לאה"ק, ליחד את עתם ולהקדיש את ימיהם לתורה ולעבודת ה', ולהתפלל על נפשם ועלינו אחיהם שבחוץ לארץ ועל שלום המלכות ושריה ה' יר"ה אשר אנו חוסים בצלם. כן הי' מן אז וכן יהי' גם עתה.

ב הננו ממלאים שאלת ורצון אחינו בני ישראל ילידי מדינתינו והנלוים עמהם להעשות כולל מיוחד. ובכולל זה יאחדו כל בני עסטרייך והונגארן, בהמען, מעהרען להיות כאחד מהכוללים האחרים וכל ענייניהם והנהגותיהם על פיהם יהיו, ואין לכולל אחר התיחסות והצטרפות עמהם לעניני הכולל. תכלית הפרדם מכוללים אחרים להאחדם לכולל מיוחד הוא להשבית ריב ומדנים וכל רעה, ולמען יוכלו הממונים לשום עינם ביתר שאת ועוז על טובת אחיהם, בהיות אין עבודתם רבה וכבידה עליהם כל כך.

ג אנשי הכולל הזה יבחרו להם הממונים הטובים, ואשר לפי דעתם באמונה ובמישור ינהגו, ואולם גם הסכמות ראשי הגובים שבח"ל יצטרכו לשום עליהם. בכל שנה ושנה יעשו התחדשות הממונים, ולא ימנע מהם לבחור להם את הממונים הישנים אם נכרו מפעולתם כי בצדק הם, ותהי רוח המקום ורוח אנשי הכולל נוחה מהם.

ד יהי לחק ולא יעבור אשר הממונים יעשו חשבון צדק גלוי לעין כל נלויהם, ולא יעשו בסתר ובתעלומות. גם יציעו את החשבון לפני שני גדולי ישראל באה"ק אשר יפרטו להם הגובאים הראשים שבחו"ל. וכעת נקבו בשמות הגאונים המפורסמים מו"ה משה [יהודה] ליב [זילברברג] נ"י מקוטנא ומו"ה מאיר אויערבאך נ"י שהי' אבדק"ק קאליש, לפני שני הגאונים יציעו החשבון מדי שנה בשנה, והם יכתבו כתב תעודה כי ניתן החשבון לפניהם וימצא נכון וישר ולא עולתה בו.

ה כל הכסף השלוח ע"י הגבאים לאה"ק לא לאנשי כולל הונגארן לבדם הוא, אך יהי' לחוק כי הכסף יחלק לחומשים, החמישית האחת יתנו להכוללים פרושים וחסידים אשר עד עתה לקחו חלק במעות הונגארן, וארבע הידות יהי' לאנשי כולל הונגארן. אנשי הכולל הונגארן יחלקו מעותיהם ע"י ממוני הכולל אשר להם, ואנשי הכוללים האחרים יחלקו חלקם כרצונם ודעתם, אך את הדבר הזה ישמרו הכוללים האחרים הנ"ל לקרוא עמהם גם את ממוני כולל הונגארן להיות אצלם בעת יחלקו את המעות. וחלילה לממוני כולל הונגארן לגרוע להכוללים הנ"ל מאשר נעשה פה לחוק, ע"כ יקחו כתבי קבלה קוויטונגען מהכוללים האחרים, להראות יושר מפעלם להם.

ו אחרי אשר נמצאו קהלות בארץ הונגארן אשר מאז מנעו את ידיהם מתת מעות א"י לגובאי הונגארן כי לגובאי ארץ אחרת נתנום, ע"כ ישר ונכון כי האנשים אשר יבואו מהקהלות ההם להסתפח בנחלת ה' באה"ק לא יקחו חלק בתוך אחיהם אנשי כולל הונגארן, כי אם אל הכולל ההוא אשר יקח המעות א"י שלהם ילוו גם הם ולא יסוב כסף התרומה ממקומות אלה להנתן לאנשים אשר מקהלות אחרות — ואשר לא יאבו לתת חלקם לגובאי הונגארן. ואמנם בשוב הקהלות ההם להיות

כרעותיהן לתת כסף הקדשים לכולל הונגארן אז גם אנשיהם יחשבו להיות כאחד לוקחי חלקם.

ז אם אולי מהמקומות והקהלות אשר נהגו עד עתה לתת מעות א״י לגובאי הונגארן ישנו את תפקידם ויתנו לגובאי ארץ אחרת למען יבואו לכולל אחר, בכל זאת לא יגרע חלק אנשי כולל אנשי הונגארן, כי שמנו לחוק אשר לא יגרע חלק המגיע כעת כפי חשבון לכל נפש מנפשות הכולל הונגארן לעולם. וע״כ אם ימעטו מעות כולל הונגארן מתת כסף הזה אזי יוקח מן החלק החומש אשר הי׳ מגיע להכוללים האחרים להשלים די מחסור אשר יחסר עד שיגיע לכל נפש כפי החשבון הקצוב מהיום מאתנו, וכן אם יבואו אנשים מהונגארן והנלוים אליה לשבת באה״ק ויגדל מספר היושבים שם, גם אז לא יגרע חלק המגיע היום לכל נפש מנפשות הכולל, כי מהחומש הנ״ל יוקח וישלימו לתת כפי חשבון העשוי מאתנו לא יגרע. ואולם אי״ה נעשה בזה משמרת וגדר למען לא ירבו ההולכים לשבת באה״ק, כי אם אשר ניכר וידוע כי כוונתו טהורה וברה לשם ה׳ הוא יקח חלקו בכולל.

ח על דבר החוב אשר הכוללים חייבים, ועתה בהפרד מהם אנשי הונגארן יבוקש מידם לשאת במשא שלומי החוב, לא נוכל להחליט פה דבר, כי אם שם באה״ק יעמדו הצדדים למשפט לדין תורה או לפשר, וחלילה לכולל הונגארן להתעלם מעשות כאשר יחרצו עליו כנ״ל.

ט כולל הונגארן והנלוים אין להם חלק במעות שאר הכוללים.

י כל הדברים הנאמרים מאות ב׳ עד יו״ד לא החלטנו כעת להיות חוק עולם כי אם על משך שלש שנים מהיום הזה והלאה, ובינתים יבחן הענין ואם יתברר שצריך שינוי ותיקון, אז יתוקן כראוי וכדת, ואמנם עד ג׳ שנים יעמוד הפשר הזה.

יא הנה לא נחדל מלהעיר ולעורר בכל עוז שיהי׳ עיקור התיקון להעמיד השלום על מכונו ולהשקיט כל מדון ומריבה, כאשר הזכרנו למעלה, ע״כ מהיום והלאה יחדלו הקולות, קול מלחמה מעיר ה׳, שני הצדדים לא יתיגעו ולא יוגיעו אותנו

ושאר הרבנים שבחו"ל. ואדון השלום ישם לעמו שלום, דברינו אלה פה אבאניע עש"ק זין מרחשון תרכ"ג לפ"ק.

הק' אברהם שמואל בנימין בה"ג מהרמ"ס זצוק"ל

הק' מנחם בן לאמו"ר מו"ה מאיר א"ש
אבדק"ק אונגוואהר והגליל.

ואכן, לאחר פגישתם של שני גאוני ישראל אלה ועריכת התקנות, אסף הכתב סופר בעצמו את רבני המדינה לכינוס גדול שהתקיים בעיר פישפיק-לאדאני. עיר זו היתה צומת של מסילות ברזל וכנראה משום כך נבחרה למקום הכינוס — מכיון שהיה נוח להגיע אליה מרחבי המדינה. על אסיפה זו סובבים דבריו של הגאון רע"י שלזינגר שהובאו למעלה, אך ידיעה על קיומה נמסרה לנו גם באחד ממכתביו של רבי אשר אנשיל.

באותו מכתב, שחסר בו התאריך, מספר רבי אשר אנשיל על אסיפה אשר היתה "בקרית חוצות, ובראשה שני נשיאינו ה"ה הרב הגאון הצדיק האב"ד דקהל עדת ישורון בפ"ב וראש ישיבה של המדינה, והגאון הצדיק אב"ד דק"ק אונגוואר. ונלוים היו אליהם לערך שני מאות רבנים יושבים על מדין ומרביצי התורה, וגם הרבה ממיטיבי הצעד וישרים בלבותם...[31]".

31. הנוסח המלא של מכתב מענין זה יבוא בהמשך הדברים (בפרק ז). בזכרונותיו של ח. המבורגר מסופר על יסוד הכולל באופן אחר. ספורו של המבורגר מצוטט לעיתים תכופות, וכדאי איפוא להעמיד את הדברים על דיוקם. לדבריו (שלשה עולמות, א. ע' כ-כא):

"בשנת תרכ"ב כשנתרבו העולים לירושלים מהונגריה, מוריבה ובוהמיה, ונתרבו גם הנפשות ההונגריות הילודים בירושלים, עלה בדעת הסבא [הוא רבי משה המבורגר — נובמסטא] עם חבריו למעשה רבי משה בוימרגטן... והרב רבי יצחק אפלטקא... ורבי שמעיה גינצלר, להתפלג מכולל פרושים ולייסד כולל מיוחד בשם "שומרי החומות" שהכסף הנאסף במדינות הנזכרות הנקרא "קופת רמב"ן" ישלחו לירושלים לחלק רק בעד בני מדינות אלו. התאספו עם כל בני מדינת הגר שבירושלים ויסדו את הכולל, הארבעה הנזכרים נמנו לממונים ונהלו את כל עניני הכולל...

שני השליחים שנשלחו מירושלים לפעול בענין הקמת הכולל יצאו להונגריה עוד בשנת תרכ"ב[32]. הם חזרו לארץ בסוף שנת תרכ"ג, ועמהם עלה לארץ רבי אשר אנשיל[33]. רבה הנודע של ווייטצען הגיע איפוא לירושלים יחד עם הבשורה הגדולה שהביאו השלוחים לעיה"ק על יסוד הכולל הנפרד לבני הונגריה.

> בימים ההם לא היה דאר בטוח לשלוח כספים מהתם להכא. אז החליטו להכתיר את ה"כתב סופר" לנשיא של הכולל שאליו יושלחו כספי רמב"ן מהונגריה, מורביה ובוהמיה, והוא ימציא את הכסף על ידי המחאה מבנק. בכדי שיגיע בטח לירושלים. כששלחו לו את תעודת הנזר של הנשיאות עם בקשה שיקבל את המינוי הזה לא רצה לקבל בשום אופן. יש אומרים מפני ענותנותו, ויש אומרים משום שלא הסכים להתפלגות מכולל הפרושים. עד אשר נסע מירושלים הרב יעקב ליב לוי — אחד מאבות משפחת לוי וראש אב בין דין בירושלים — לחוצה לארץ, בקשו אותו הממונים שיסור לפרשבורג אצל הכתב סופר לדבר עמו שישנה את דעתו ויואל לקבל עליו הנשיאות וההתעסקות. ברוב דברים והפצרות עלה בידו שהכתב סופר קבל את הנשיאות...".

אין ספק שבספור זה מעורבים דמיון ומציאות. מהדברים עולה שההחלטה על הקמת הכולל נעשתה ונגמרה בירושלים, והפניה לכת"ס לא באה אלא כדי להקל את העברת הכספים לארץ ישראל, ומשום כך בקשו להכתיר את הכת"ס לנשיא הכולל. לדברים אלו כמובן אין כל שחר. בלי הסכמת רבני הונגריה, והכת"ס בראשם, לא היה כל ממש בהחלטותיהם ובתקנותיהם של עולי הונגריה שבארץ ישראל — מן הטעם הפשוט, שהנותנים שבחוץ לארץ הם הקובעים למי ינתן הכסף. והרי בצדקה עסקינן, ואין לשנות מדעת הנותן. די לציין עובדה אחת: כבר הוזכר למעלה שעד אשר נוסד הכולל נשלחו הכספים מהונגריה ל"פקידים ואמרכלים" באמשטרדם והם העבירו את הכסף לארץ ישראל, לחלוקה בין הכוללים השונים (לפי מפתח מסויים וקבוע מראש). ברור איפוא, שאם היה הכת"ס ממשיך לשלוח את הכסף שהגיע אליו מרחבי הונגריה לאמשטרדם — היו התרומות הללו מוסיפות לבוא לכוללי הפרושים והחסידים כמקודם.

אשר לשליחותו של רבי יעקב ליב לעוי: המקורות בני הזמן של יסוד הכולל מזכירים רק את השליחים ר' יוסף בלוך ור' שמעיה גינצלר, יתכן מאד שגם כאן זכרונו של המבורגר בגד בו ודבריו אינם מדויקים.

32. בראשית תרכ"ג כבר ערכו הכת"ס ור"מ א"יש את ה"פשר".
33. הלבנון, 1 גליון 8, יט אלול תרכ"ג. הדברים הובאו למעלה, בסוף פרק ה.

מיד עם בואו לירושלים הוצב רבי אשר אנשיל בראש ההנהגה הרוחנית של הכולל החדש. יחד עם ממוני הכולל, שנבחרו על פי התקנות שקבעו הכת"ס ור"מ א"ש, אשר עיקר תפקידם היה לדאוג לצד הגשמי של חיי בני הכולל — היה על רבה של ווייטצען לדאוג לצד הרוחני, למטרה ולתכלית המבוקשת אשר לשמה עלו בני הכולל לארץ הקודש. בין השאר, היה צורך מיידי לכונן בית מדרש לבני הכולל ולקבל עליהם רב, דיינים, וראשי ישיבה.

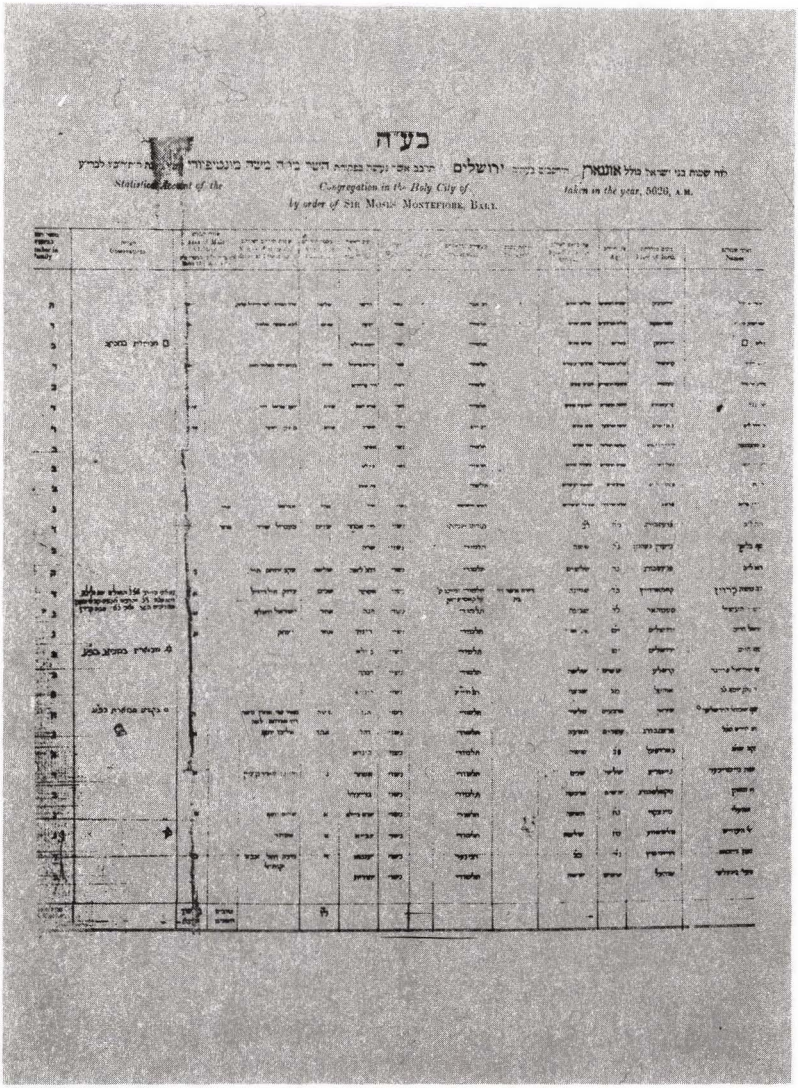
ברשימת חברי כולל הונגארן בירושלים ומוסדותיו, שנערכה בפקודת סיר משה מונטיפיורי בשנת תרכ"ו — שלוש שנים לאחר יסוד הכולל ועליתו של רבי אשר אנשיל לעיר הקדש — נמנו כל חברי הכולל, ופורטו גילו ותאריך עלייתו של כל אחד, מקום מוצאו, מעשיו בירושלים ושמות בני משפחתו.

בראש הרשימה מוצאים אנו את רבי אשר אנשיל, המשמש, לפי האמור כאן, בתפקיד "רב אב"ד" לבני הכולל. דיינים ומורי ההוראה היו שני הגאונים רבי דוד ליב זילברשטיין, אשר לימים חזר להונגריה וקבל את הרבנות בעירו של רבי אשר אנשיל — בק"ק ווייטצען,[34] ורבי נתן יוסף גולדברגר מאויהעלי, אשר לימים כהן גם בתפקיד ר"מ בישיבת "עץ חיים" שבירושלים.

גם ישיבה היתה לכולל, ובראשה עמדו הגאונים רבי נתן יוסף גולדברגר ורבי יצחק אופלטקא מפראג, אשר בנו ר' רחמים יוסף חיים נשא כאן את בתו של רבי אשר אנשיל.

בית הכנסת של הכולל נקרא בשם "דורש ציון", ובראשו עמד (כפי שנאמר ברשימת מונטיפיורי) רבי אשר אנשיל עצמו. מוסד נוסף של הכולל בימיו הראשונים שנזכר ברשימה זו, הוא חברת בקור חולים, אשר בראשה עמד רבי נתן יוסף גולדברגר. לכולל לא היה תלמוד־תורה משלו אלא כל אב היה בוחר לעצמו את המלמד הנראה בעיניו והכולל השתתף בהוצאות שכר הלימוד.

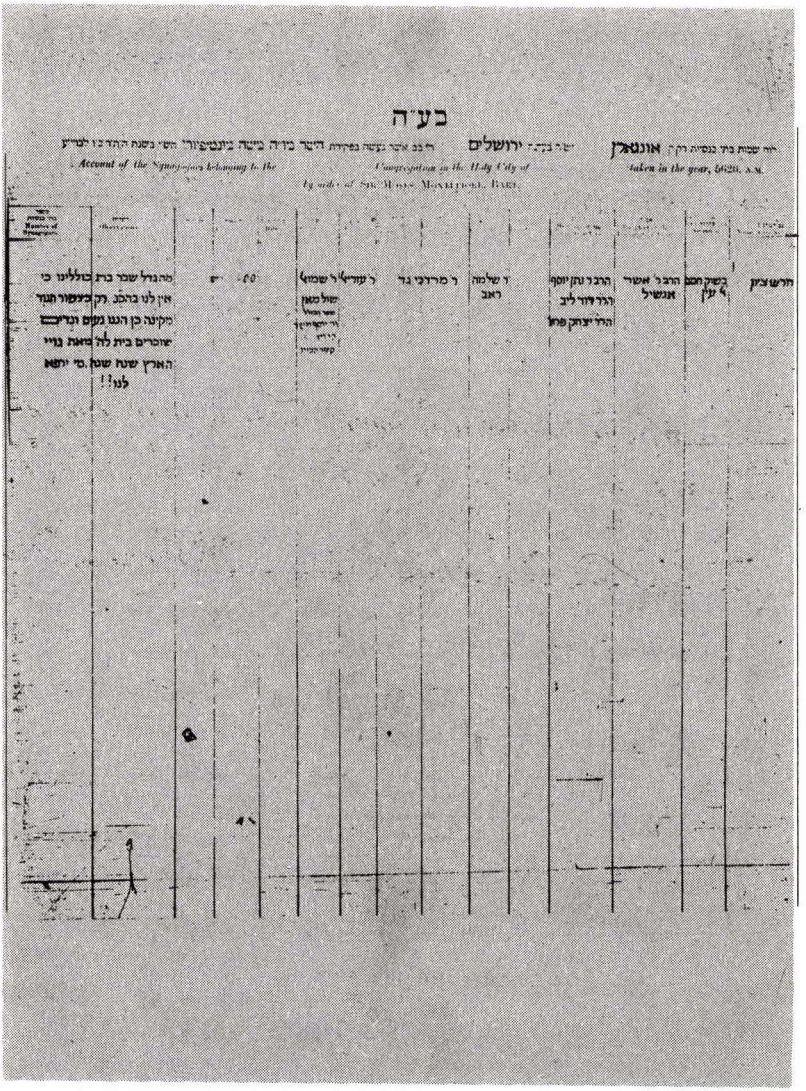
34. ראה למעלה בפרק ד.

כע"ה

Statistical Account of the Congregation in the Holy City of Jerusalem in the year, 5626, A.M.

by order of Sir Moses Montefiore, Bart.

הדף הראשון של רשימת
בני כולל אונגארן בשנת תרכ"ח
רבי אשר אנשיל ניימאן מופיע בראש הרשימה
בתואר "רב אב"ד"

"לוח שמות בתי כנסיות דק"ק אונגארן" בירושלים
נרשמו כאן בית הכנסת "דורש ציון"
האב"ד רבי אשר אנשיל ניימאן ושלושת הדיינים

מרשימת מונטיפיורי עולה כי בראשיתו כלל הכולל בירושלים 36 משפחות, ובסך הכל 122 נפשות[35]. רובם היו חברים קודם לכן בכולל הפרושים. אחדים, כמו רבי יצחק פראג ורבי מאיר שוינבוים, היו חברים מקודם בכולל הו"ד. כמו כן הצטרפו לכולל כמה מבני הונגריה שהיו חברים בכולל החסידים, ועם יסוד הכולל המיוחד הצטרפו לבני ארצם. עובדה זו — אחוד החסידים והאשכנזים (המתנגדים) בכולל אחד, פתחה אחר כך פתח לסכסוכים מרים בין הכולל החדש וכולל החסידים. ועל כך בפרק הבא.

סיר משה מונטיפיורי

35. זהו מספר האנשים שעלו לירושלים מהונגריה בשנת תרכ"ג או לפניה, הרשומים ברשימת מונטיפיורי. אך אין ספק שכתוצאה ממגיפת הכולירע הנוראה שהשתוללה בירושלים בסוף שנת תרכ"ה ובראשית תרכ"ו פחת מספר בני הכולל. רשימת מונטיפיורי נערכה בעצם ימי המגיפה (נרשמה שם אחת מבנותיו של רבי אשר אנשיל, שנפטרה אחר כך במגיפה ביום ג חשון תרכ"ו).

פרק שביעי

כולל הונגארן בימיו של רבי אשר אנשיל

בסוף שנת תרכ"ג היה הכולל המיוחד לעולי הונגריה בבחינת עובדה קימת. החברים בכולל רובם היו קודם לכן חברים בכולל הפרושים, הוא הכולל הגדול והעקרי שבעיר הקודש. אחדים היו חברים בכולל הו"ד (הולנד־דויטשלנד) אשר ליוצאי גרמניה והולנד. אחרים היו קודם לכן בכולל החסידים, ועם יסוד הכולל המיוחד לבני הונגריה הצטרפו לחבריהם בני מולדתם. רבים היו שלא הצטרפו תחילה לשום אחד מהכוללים, והיו מתפרנסים מרכושם שהביאו עמם מחו"ל או מתמיכה פרטית שנשלחה אליהם מאת קרוביהם ומכריהם שבחוץ לארץ.[1]

הקמתו של כולל הונגארן אחדה, איפוא, תלמידי־חכמים ובני עליה אשר קודם לכן היו נפרדים בקבוצות שונות. אחוד זה לא עלה בנקל. על ידי הקמת הכולל והצטרפותם של חברים מכוללים אחרים נגרע מהכנסתם של אותם הכוללים, שכן התרומות שהגיעו מהונגריה נשלחו עתה אל הכולל החדש. היו בין הכוללים שקבלו עליהם את הדין, ונענעו ראשם להוראת גדולי הרבנים בהונגריה ובירושלים שהחליטו להקים את הכולל. אולם היו גם כוללים שהיו להם טענות ותביעות כנגד ההסדר החדש, ולדעתם היה בו משום השגת גבולם.

ואכן כבר בתקנות יסוד הכולל, שתקנו הגאונים הכתב סופר ורבי מנחם א"ש, הוזכרה האפשרות שלכוללים אחרים תהינה תביעות נגד כולל הונגארן, וגאוני הונגריה החליטו שיש לברר את

1. תמיכה כזו היתה נקראת אז בשם "מעות יחיד".

כל הטענות והתביעות בירושלים עצמה. פתרונה של בעיה זו היה מן הנושאים הראשונים שעלו על שולחנו של רבי אשר אנשיל, אב"ד הכולל.

טרם שנעמוד על הטענות והמענות בדבר התרומות המגיעות ממדינת הונגריה, נסקור בקצרה את השתלשלות אסוף הכספים בהונגריה למען יושבי ארץ הקודש בעבר.

עד לעלייתם של החסידים תלמידי הבעש"ט והפרושים תלמידי הגר"א לארץ ישראל, בשנים תקכ"ה־תק"ס,[2] לא היתה בהונגריה, כפי הנראה, מגבית מסודרת למען ארץ הקודש. שליחים מארבעת ערי הקודש (ירושלים, צפת, חברון וטבריה), אשכנזים וספרדים, פקדו מפעם לפעם את ערי המדינה. הקהלות הותיקות שבמערב הונגריה (ה"גליל העליון") ופרשבורג בראשן היו שולחות את נדבתן לווינה, שם היה מרכז חשוב למשלוח תרומות לארץ ישראל. אולם בשאר אזורי המדינה כפי הנראה לא אספו תרומות. עם חדוש הישוב האשכנזי בארץ ויסוד כוללי החסידים והפרושים[3] החלו שני הכוללים לנהל בהונגריה תעמולה למען ישוב א"י ושליחיהם פקדו את המדינה לעיתים תכופות. השליחים מינו בקהלות הגדולות "גבאי ארץ ישראל" שתפקידם היה לקבל את התרומות ולדאוג להעברתם לתעודתם, בדרך כלל באמצעות שדרי"ם מארץ ישראל[4].

2. ראה בראש פרק ה'.
3. ראה שם.
4. אחת מפעולותיו הראשונות של הגאון רבי ישראל משקלוב לבסוס הישוב בארץ הקודש היתה, לדאוג לכך שהנדבות לקופת רמבעה"נ ימסרו אך ורק ליושבי א"י ולא לצרכים אחרים. ר"י משקלוב עורר את גאוני וצדיקי פולין ורוסיה למחות נגד המשתמשים בצדקת רמבעה"נ לצרכי מצוות מקומיות בחו"ל. בין גדולי הדור שאסרו להשתמש בצדקת רמבעה"נ בחו"ל היו הגאונים רבי חיים מוואלאזין, רבי עקיבא איגר, רבי לוי יצחק מברדיטשוב, רבי יעקב שמשון משפיטובקה, רבי אברהם מקאליסק, ועוד. מכתביהם של הגאונים והצדיקים הללו נדפסו לראשונה בשנת תקצ"ז, בדף מיוחד. בשנת תרי"ב הדפיסם שנית רבי חיים נתן דעמביצר מקראקא בחוברת בשם "מגיני ארץ ישראל" והוסיף מכתבים מגאוני זמנו: רבי שלמה קלוגר, רבי יוסף שאול נתנזון, רבי יצחק מאיר אלתר מגור בעל "חדושי הרי"ם", רבי מאיר א"ש אב"ד

שו"ת שאגת אריה, שאלת ראובן

יש לציין כי העברת הכספים לארץ היתה משימה קשה. הדרכים היו בחזקת סכנה ופעמים רבות קרה שהשליח נהרג או נשדד וכל הממון שאסף ירד לטמיון[5]. נוסף לזה, מפעם לפעם היו הממשלות אוסרות להוציא כספים אל מחוץ למדינה[6].

בדרך כלל היה מקובל העקרון שכל מדינה תומכת באנשים שעלו מאותה מדינה. לפיכך התומכים העיקריים בחסידים היו הצדיקים בגליציה ובווהלין (מדינה בתחום רוסיה) והתרומות

אונגוואר, רבי יצחק משה פרלס אב"ד אייזנשטאט ובוניהאד, הכתב סופר, ועוד.

5. כמה מקרים כאלו נזכרים במכתבי החתם סופר, כגון בחוט המשולש (הוצאת מכון חתם סופר ע' קיז־קיח) בדבר שליחי כולל החסידים רבי יוסף מחיטין שנהרג בשנת תקצ"ו ורבי שלמה שנהרג בשנת תקצ"ט, ושליח שלישי בשם ר' קלמן — ראה עליו להלן — שאף הוא נהרג.

6. נזכיר כאן שתי עדויות מעניינות על כך מהונגריה. האחת בשו"ת "ביתְ אברהם" לגאון רבי אברהם אולמאן אב"ד לאקנבאך, סי' יב: "על אודות מתנות לאביונים אשר נדרו בני ישראל לאחדים לעניי ארץ ישראל, וכבר נתמנה על זה גבאי אשר אסף בחפניו הנדבות והרי הם בידו. ובתוך כך מחמת פקודת המלכות נשתנו העתים שלא להעביר מעות ממדינה למדינה, ואי אפשר כמעט לקיים נדרם לשלוח להתם, אם הרשות ביד שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר לשנות המעות ולחלקם לעניי העיר". החכם המשיב פסק: "אפשר בתוך איזה שנים יעמוד רוח והצלה ויהיה רשות לשלוח לא"י... ואף כי עניות גברו בעו"ה גם במדינתנו, מ"מ ת"ל אנחנו יושבים שלוים ושקטים... לא כן אחינו שבארץ הקדושה יושבים תחת עול הגלות והמה משועבדים בנפשם וגופם לתת כופר נפש במסים נכבדים אשר מעיקרא נתיסד ממון הגביה לזאת... ואפשר לעשות סיבות מתהפכות לשלוח להתם, ואם לאו יהיה מונח עד כי ירחיב ה'...".

עדות שניה באגרות סופרים (כתבי החת"ס סי' כא), תשובת החת"ס מחנוכה תקצ"ה לקהלת טשאבא: "נדון מעות שנקבץ לפרנס מהם עניי ארץ ישראל, פשוט שזכו בהם אותם עניים ואין רשות לשום אדם לא רב ולא מורה לשנות לצדקה אחרת... אך אם הוא נגד נימוסי וחוקי המדינה, ואקרו"ט ["אלופים קצינים ראשים וטובים" — כלומר ראשי הקהלה] טרחו והשתדלו להמציא רשות משרי המדינה לשלוח לשם ולא השיגו ונתייאשו... יראו מה לעשות בהני זוזי לעניים אחרים אם ירצו, ויקבלו עליהם לחיוב שאם בזמן מן הזמנים ישיגו רשות מהמלכות ישלמו לעניים ההם שבא"י...".

מאזורים אלו נשלחו לכולל החסידים, והתומכים הראשיים בפרושים היו רבני ליטא ורוסיה הלבנה. לא היתה אז קבוצה ניכרת ומסוימת של עולים מהונגריה, ולכן שום כולל לא היה בבחינת "מוחזק" בהונגריה, ושני הכוללים אספו תרומות במדינה. הגבאים הראשיים בהונגריה היו מרן החתם סופר והגאון הקדוש רבי משה טייטלבוים אב"ד אויהעל, בעל "ישמח משה"[7].

כתוצאה מפעולתם של שליחי הכוללים בהונגריה נוצרה תחרות ביניהם וראשי הישוב האשכנזי בארץ, רבי ישראל משקלוב ראש הפרושים ורבי עמרם חסידא אב"ד מאד ראש החסידים הגיעו לידי פשרה בדבר גביית התרומות מהונגריה. אולם פשרה זו לא נשמרה ומידי פעם פרצו סכסוכים חדשים. הפשרה האמורה נעשתה בשנת תקפ"ט, ורבי ישראל משקלוב מספר עליה:

"אחר כך היו לי יגיעות רבות על מדינת אונגארין שגמרנו בפשר עם החסידים ולא שמרו אותו, וישאבו מעות המדינה ולא נתנו לנו. ושלחתי אני וממוני ירושלם מכוללנו את המופלג ויר"ש מו"ה צבי הירש מפה עיה"ק [צפת] ונתתי לו אגרות יקרות, והגאון הצדיק הרב המפורסם כבוד מו"ה משה סופר האב"ד ור"מ בק"ק פרשבורג יע"א והרבנים דעימיה הכירו האמת, ונעשה לי ולכוללנו אוהב נאמן, ויחלק מדינתו הנשמעים ונגררים לו שיתנו על כוללנו, כאשר כן כתוב בפשר, שאם לא נתרצה יחד על שד"ר אחד אז מותר לכל כולל בפני עצמו לשלח שד"ר על כולל שלו"[8].

7. ראה המכתבים ששלחו הישמח משה והחתם סופר לגאון רבי יחזקאל פאנעט אב"ד קארלסבורג ומדינת זיבנבירגן, בעל "מראה יחזקאל", בהם מבקש כל אחד מהכותבים שהמראה יחזקאל ישלח אליו את הכסף שאסף במדינתו. המכתבים נדפסו בהקדמה לשו"ת "דרך יבחר" לגאון רבי חיים בצלאל פאנעט אב"ד טאשנאד, בנו של המראה יחזקאל. הישמח משה כותב, בין השאר: "שמעתי... כי נמצאו אינשי דלא מעלי ויסובבו בטח במדינתו ומרמאים את הבריות... באמרם כי משולחים הם... וגוזלים העניים ומועלים בקודש, ע"כ מאוד יש להזהר בזה. ונכון מאוד שרומעכת"ה ידידי נ"י יתן פקודתו לכל גלילותיו... לבלתי נתון אף פרוטה אחת לעובר ושב שמה... רק כל מעות המקובץ והנאסף יבא תחת ידי רומעכת"ר ידידי נ"י, ואח"כ לי ישולח מידו הרמה".

8. מתוך "ספור התחלת ישוב האשכנזים" (מפנקס כולל פרושים בצפת), תולדות חכמי ירושלים, חלק ג עי' 148—149.

השליח האמור, רבי צבי הירש ב"ר יוסף, נשלח להונגריה על ידי קהל הפרושים שבצפת וירושלים בשנת תק"ץ. בשנת תקצ"ג עדיין היה השליח בהונגריה ונתעוררה שם מחלוקת בינו ובין שליח החסידים רבי יוסף מחיטין. הגה"ק רבי משה טייטלבוים אב"ד אויהעל כתב בענין זה אל החתם סופר, ובקשו לדון בטענותיהם של שני השדרי"ם. ממכתבו של הישמח משה אנו למדים על אופן גביית הכספים ליושבי ארץ הקודש במחוזות צפון־מזרח הונגריה ("הגליל התחתון"). וזה לשונו של בעל "ישמח משה":

"...הגיע לגבולנו השד"ר מוכ"ז דאתא ממערבא מכולל הנקרא חסידים הי"ו, ה"ה הרב וכו' מהו' יוסף חיטין, וצווח על השד"ר מכולל פרושים מהו' צבי הירש הי"ו, אשר הקדים עצמו לתפוס ולאחוז ממון הקודש וכו'. והנה אני הפעוט הגם דלדידי כל אפין שווין חסידים או פרושים כל ישראל חברים ושמות מחולקים לא ידעתי על מה אדניהם הטבעו, ובזה כוונתי לדעתו דעת תורה שראיתי במכתבו דמר ניהו רבא הגאון נ"י[9] וכו'.

והן יאמין לי הדר כבוד גאונו כי ממקום התחלת ארץ הגר ניתן משנים קדמונים להצדיקים אשר בפולין, להצדיק ר' מענדל מרימנוב זצ"ל ואחריו הרב מראפשיץ[10] זצוק"ל ולהרב הצדיק המפורסם ממעזיבוז[11] זצוק"ל וכן להרב מקאלוב[12] ז"ל ולהצדיק המפורסם ר' יוסף מיאמפלא בן הצדיק הקדוש ר' יחיאל מזלאטשוב זצוק"ל. ואחר כך בבואי לכאן[13] מארץ פולין זה בערך כ"ה שנה כתב לי הרב הצדיק מקאלוב זצ"ל שגם אני אתן ידי לחזק הצדקה הלז וכן עשיתי בעזה"י וכו'.

9. כוונתו שגם דעת החת"ס היתה כי עדיף שלא יהיה פירוד בין הפרושים והחסידים. אכן בתשובה ששלח החת"ס לרבי ישראל משקלוב (שו"ת חתם סופר חשן משפט סי' יב) הוא מסכים, בצער רב, שיפרדו שני הכוללים מכיוון שלא עלה בידם לחיות יחד בשלום. דברי החת"ס בענין זה הובאו למעלה, בפרק ו'.
10. הגה"ק רבי נפתלי מרופשיץ.
11. הגה"ק רבי אברהם יהושע העשיל מאפטא.
12. הגה"ק רבי יצחק אייזיק מקאלוב.
13. להונגריה.

ועתה צווח השליח שרוצה להתדיין ולתבוע לדין תורה הקדושה את השליח של הפרושים לפני, והשבתי לו כי להיות דיין לפסוק עפ"י ד"ת הקדושה אין רצוני בשום אופן, כי בעיני המון אני נוגע בדבר באמרם שאני מכת חסידים, ולא אדון אנוכי בדבר זה, רק תבואו לפני הרב הגאון בפרשבורג נ"י לנצח, שהוא שווה לשני הצדדים וכפי אשר יצא מפיו הקדוש כן יקום. ואני מסכים לדעת הגאון דפרשבורג נ"י שחלוקי שמות אלו פרושים וחסידים יתבטלו רק לכולל אחד יחשב, ויסעו שניהם באהבה ואחוה ושלום ולא יחולל שם שמים, כי באמת כל העדה כולם קדושים. ונשאר הדבר תלוי ועומד עד יבואו שניהם לפני כסא כבודו ואת אשר יבחר כת"ר כן יקום וגם אני מסכים לדבריו...

הק' משה טייטלבוים"[14].

מתברר איפוא כי המחוזות ב"התחלת ארץ הגר" הסמוכים לגליציה, ואשר רבים מהיהודים שם היו חסידים, שלחו נדבותיהם באמצעות צדיקי פולין, והם מסרו את הכסף לכולל החסידים. רבי משה טייטלבוים בקש להמשיך בנוהג זה גם להבא. בסופו של דבר באו שני השדרי"ם לפרשבורג לפני החתם סופר ובית דינו. החתם סופר קבע את אופן הגביה להבא במדינת הונגריה, ורבי צבי הירש שד"ר הפרושים יצא זכאי בדינו[15]. היה זה בשנת תקצ"ז. בדרכו חזרה לארץ שלח החתם סופר עמו לא"י את תלמידו רבי משה בוימגראטן[16]. הפרושים כבדו את החתם סופר בכתר נשיאות ארץ

14. חוט המשולש ע' קטז – קיז.
15. שליח החסידים לא נהג כשורה בעת שעמד בפני הבי"ד. לגאון רבי שמואל סלאנט אב"ד ירושלים היתה קבלה מתלמידי החתם סופר, כי ר"י מחיטין בישבו לפני החת"ס החל לספר לשון הרע על הגאון ר"י משקלוב, ולמרות שהחת"ס גער בו פעם ושתים לא חדל מדבריו. ואז נזרקה נבואה מפי החת"ס: "תמה אני אם יזכה אותו האיש לקבורה בארץ ישראל, וכבר הקדימו הכתוב 'איש לשון בל יכון בארץ'". ואכן כך היה, כי בדרכו חזרה נפל בידי שודדים ונאבד הוא והכסף שאסף. וראה עליו עוד שם, חוט המשולש, ע' קיז.
16. פ. גרייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, חוברת יז (תרפ"ט), ע' 31. ראה עליו למעלה, בפרק ה.

הקדש, והחתם סופר עסק במרץ בעניניהם ובעניני ארץ ישראל בכלל ונשתמרו כמה מכתבים ותשובות מאתו בענינים הללו[17].

לפי הפסק של החתם סופר חולקה הונגריה לשני אזורים: האזורים שבצפון־מזרח המדינה נפלו בחלקו של כולל החסידים,והאזורים שבמערב המדינה בחלק כולל הפרושים. בזמן הראשון אחרי פסק־הדין לא היה סדר חלוקת המחוזות ברור למדי, והיו שליחים שנצלו את חוסר הידיעה ואספו תרומות ממחוזות שלא היתה להם רשות לאסוף שם. נשתמר מכתבו של הישמח משה אל הגאון רבי זאב וולף טננבוים אב"ד סענדרא[18], ובו מזרזו להשתדל במצווה:

...ע"ד עסק מעות הרמב"ן ז"ל, אשר עד עתה נהרסה המצוה ורופפו עמודיה ואספו בעלי ההשגחה עליו. הגבי' המועטה אשר לפעמים נתהוה שמה נעשה כפי רצון המשולח זה בכה וזה בכה, והי' להם אמתלא שבעוד לא הושם חוק קבוע ומקום רושם, הי' כל אחד עושה כאשר נפשו ולשלוח אל מקום אשר לבו חפץ. אך עתה תלי"ת גלוי ומפורסם ענין הפשר אשר נעשה בפני הרב הגאון המפורסם האב"ד דק"ק פרשבורג ובדה"צ וע"פ הסכמתי. ועמדו לפניהם שני השד"ר משני הכוללים משם, וקימו וקבלו הפשר בכל תוקף ועוז, שכ"ו קאמידאטער[19] שייכים להכולל החסידים

17. חוט המשולש ע' קיז — קיח; אגרות סופרים כתבי החת"ס סי' כא; שו"ת חתם סופר אורח חיים סי' רג — רד (תשובה משנת תקצ"ח לשאלת הגביר הצדיק רבי צבי הירש לעהרן ראש "הפקידים והאמרכלים" באמשטרדם, בדבר טענות האשכנזים והספרדים על חלוקת כספי התרומות המגיעות מחו"ל ובדבר שליח שנשלח מירושלים לארצות מערב־אירופה לאסוף תרומות לבנין בית הכנסת בחורבת רבי יהודה החסיד, למרות שהוסכם כי לארצות הללו לא ישלחו עוד שדרי"ם וגבאי "פקידי ואמרכלי ערי הקדש" המה יאספו את התרומות וישלחו אותן לארץ ישראל), ועוד.
18. רבי זאב וואלף ב"ר צבי טננבוים, אב"ד סענדרא ו־וועריעלעט. היה מפורסם בזמנו כאחד משרי התורה וממרביצי התורה הגדולים שבמדינה. חבר כמה ספרים. נפטר ב' דר"ח אלול תרל"ג. בניו הם הגאונים רבי שרגא צבי טננבוים בעל שו"ת "נטע שורק" ורבי יעקב טננבוים בעל שו"ת "נהרי אפרסמון" (א. שישא, תולדות הרבנים דק"ק וועריעלעט, ע' קלג — קלח).
19. מחוזות.

ומתחילים ממיצר וספר פולין עד למעלה מפעסט סביב סביב. ובפשיטות שכל הקאמידאטער מפה עד פעסט בודאי שייכים להחסידים[20]... וכאשר שמעתי מפי השד"ר הרבני הותיק המופ' מוה' יעקב נ"י מפק"ק שמעכ"ת הרב נ"י רוצה לחזק הענין היטב ולשים השגחה נמרצה על זה, רק צריך סעד וסמך ממני, לכן הנני שולח לידידי מעכ"ת הרב נ"י מכתב גבאות, ובידו לעשות ולמנות גבאי נאמן על הסדר הזה כאשר יטב בעיניו... ומעתה אינם רשאים לזוז מן הפשר הזה כלל... נאם משה טייטלבוים"[21].

בשנת תקצ"ט אנו נתקלים לראשונה בהתארגנות של עולי הונגריה בארץ הקודש. באותה שנה נמצא בהונגריה השליח רבי מרדכי קלמן סג"ל מפרשבורג. הוא עלה לארץ בשנת תקצ"ב[22] והתישב בירושלים. כפי הנראה נשלח בחזרה למולדתו בשליחותם של קבוצת עולים מהונגריה שהתגוררו בירושלים. כבר הזכרנו למעלה, בפרק ו', כי בשנת תקצ"ט היתה קבוצה של יוצאי הונגריה שנמנית עם אנשי כולל הו"ד (וביניהם רבי יונה מנדלסון ורבי יהודה ליב שכרלס מפרשבורג, תלמידי החתם סופר). מסתבר שאנשי הקבוצה סבורים היו שכולל הפרושים מקפח אותם בחלוקתם, ושלחו להונגריה את רבי מרדכי קלמן כדי שיאסוף תרומות למענם. כפי הנראה זו גם היתה הסיבה שפרשו מכולל הפרושים והצטרפו לאנשי הו"ד. באותו הזמן שהה בהונגריה, בשליחות כולל הפרושים, השליח רבי אברהם וואלפזאהן, שהיה תלמיד חכם גדול ומצא חן בעיני החתם סופר[23]. שני השדרי"ם המתחרים עמדו לדין לפני החתם סופר, וביום ו' טבת תקצ"ט כתב החת"ס פסק בענין זה:

20. לפי מה שנאמר בפשרה משנת תר"ה (ראה להלן) היה לפרושים חלק בתוך המחוזות של החסידים, ועל כן דברי הגאון בעל ישמח משה שבכל המחוזות עד פעסט אין חלק לפרושים צ"ע (אכן בגלל הגבולות הבלתי־ברורים של אזורי הפרושים והחסידים פרצו אחר כך סכסוכים).
21. תולדות הרבנים דק"ק ווערפעלעט, ע' קלה—קלו.
22. לפי רשימת מונטיפיורי משנת תקצ"ט. שם נאמר גם שהיה נשוי ולו שני בנים, ותורתו אומנותו (ראה למעלה, בפרק ו').
23. ראה עליו: יצחק ישעיה ווייס, מוריה, שנה ח גליון ב—ג (פו—פז) סיון תשל"ח ע' כד—כז.

"איקלע לאתרין בפונדק א' ה"ה הרב השד"ר כבוד מו"ה אברהם וואלפאס נ"י וה"ה הרב מה"ו מרדכי קלמן סג"ל מתושבי ירושלים עיה"ק, אשר ישנו בינו לבין כולל פרושים דאה"ק דין ודברים, ועמדו פה לפנינו. ונתברר לי טענותיהם ברור כשמש בצהרים אשר אין צורך לבאר ולפרט, ויצא מאיתנו בתורת פסד"ג ובריצוי הרב מו"ה מרדכי קלמן סג"ל, והוא שה"ה הרב מו"ה מ"ק [מרדכי קלמן] סג"ל בבואו למחוז חפץ ה' באה"ק מחויבים שרי ופקידי הכוללי' להחזיר לו כל סך אשר הפחיתו לו ממה שמגיע לו לפי מספר נפשותיו שבביתו מכל שנים שעברו, היינו אחר שיברר סך הפחת ההוא. ואם לא ישלמו לו עד הפרוטה אחרונה עלי להחזיק במעוזו בכל מה דאפשר אם יחייני הי"ת ואה'י יושב פה ק"ק בעזה"י[24]. ומכאן ואילך יתן לו ולכל אנשי אונגרין הדרים שם לפי מספר נפשות ביתם ממש, ממנדבת ליטא ומערב חיצון ופנימי... ולא יהיה שום הפרש ביניהם ובין הפרושים יה'י מאיזה מדינה שיהי'[25]... ולעומת זה גזרתי אומר על הרב מו"ה מ"ק סג"ל שבדרך סבובו מהכא ק"ק פרשבורג אסור לו באיסור להשתדל לעצמו שום מתנה ממה שיגיע להכולל... כ"א ידפוק על פתחי נדיבים לבקש פרס לעצמו נדבת יחיד..."[26].

כפי הנראה, לא הסכים החתם סופר שעולי הונגריה יהיו עדה לעצמה ויפרשו מכולל הפרושים, ולאחר שפסק החתם סופר כי אנשי הונגריה שבירושלים יקבלו חלוקתם מכולל הפרושים בשווה לאחרים, חזרו בהם אנשי הונגריה הנזכרים והצטרפו לכולל הפרושים ואילו כולל הו"ד כלל מכאן ואילך רק יוצאי גרמניה והולנד. אשר לשליח רבי מרדכי קלמן — כנראה לא נחה דעתו בפסק החת"ס. במכתבו של החת"ס לגאון רבי יהודה אסאד כותב החת"ס, בין השאר: "השד"ר מו"ה אברהם נ"י נמצא פה עם מתנגדו רמ"ק ופשרתי ביניהם, ומו"ה אברהם נסע היום לדרכו לחיים ולשלום, ורמ"ק עודנו הולך סובב הרוח בסביבותינו, ה' יהפך לבבו לטוב"[27]. בסופו של דבר נפטר רבי מרדכי קלמן בחו"ל, ובמכתבו של

24. החתם סופר נפטר זמן קצר אחר כך, ביום כה תשרי ת"ר.
25. מדברים אלו נראה שהסכסוך פרץ משום שהפרושים סרבו להעניק לעולי הונגריה חלקם בנדבות שהתקבלו מליטא ושאר הארצות המנויות כאן.
26. מוריה, שם, ע' כח.
27. לקוטי תשובות החתם סופר, סי' נ' (הובא במוריה, שם ע' כה).

החת"ס מיום י"ט אלול תקצ"ט הוא מזכיר אותו בין השליחים שלא נהגו כשורה ו"שקלו למטרפסיהו"[28].

לאחר פסק דינו זה של החתם סופר המשיכו שני הכוללים, כולל הפרושים וכולל החסידים, לשלוח שליחים להונגריה. ושוב פרצו סכסוכים ביניהם, למרות פסק הדין של החתם סופר שנעשה בהסכמת בעל "ישמח משה" על חלוקת מחוזות הונגריה בין שני הכוללים. בשנת תר"ה עמדו שני הכוללים לדין־תורה לפני בית הדין של עדת הספרדים בירושלים והתפשרו ביניהם. הסכם הפשרה, עם קיום בית הדין, נדפס אז בדף מיוחד. לפי הפשרה חולקה מדינת הונגריה לשני אזורים: מחוזות אשר מהם יגבו החסידים ומחוזות אשר מהם יגבו הפרושים. יושבי ארץ הקודש שמוצאם ממחוזות החסידים יקבלו חלוקתם מן החסידים ואותם שמוצאם ממחוזות הפרושים יקבלו מהפרושים[29].

יש לציין כי באותה שנה — תר"ה — עשו הפרושים והחסידים "פשרה" דומה גם אודות התרומות המגיעות ממדינת פולין ("פולין קטן", המחוזות הסמוכים לווארשא) ואף כאן חלקו את המחוזות השונים בין הפרושים והחסידים. וזה נוסח ה"פשרה" בענין מדינת הונגריה:

"... בהתאסף ראשי עדת ישורון מע' הרבנים ממונים ומורשים מכוללו' ק"ק פרושים אשר פה עה"ק ירושלם ת"ו ומע' הרבנים ממונים ומנהלי ומורשים דק"ק חסידי' וואלין שבעה"ק ירושלם צפת וטבריא ת"ו. נדברו יראי ה' האמת והשלו' בדבר מדינת אונגרין. היות שמכבר היה פשר בין הכוללות הנז' בשנת תקפ"ט. ואח"כ נפל איזה סכסוכים בין כולל חסידים ובין כולל פרושים. והגיעו הטו"ת משני הצדדים ע"י שלוחיהם לפני הרב הגאון הגדול רשכבה"ג מו"ה משה סופר זי"ע אב"ד ור"מ דק"ק פרעשבורג ויצא פס"ד בש' תקצ"ז בחי"ק הרב הגאון הנז'

28. ראה למעלה, הערה 5.
29. יש לציין כי בהסכם נאמר במפורש שאין להתחשב אם המקבל בעצמו הוא חסיד או לא, וקובע רק מקום הולדתו. עקרון זה נקבע גם אחר כך, כאשר הוקם כולל הונגארן, בו היו מאוחדים כל ילידי מדינת הונגריה, חסידים ואשכנזים גם יחד.

זי״ע וב״ד הצדק. ועל הפס״ד הנז׳ מעל״ד רשום בכתב אמת הסכמ׳ הרב הגאון מוהר״מ טייטילבוים זי״ע אב״ד ור״מ דק״ק אוהעל. ויהי סדר הפס״ד והפשר שנעשה אז יפה להכוללות הנז׳ ובכל המדינה הנז׳. אכן אח״כ נתהוו סכסוכי׳ בין כו״פ וכו״ח[30] בפרט אחד המבואר בפס״ד הנז׳ שבכל מקום שהחזיק הרצ״ה פרוש שייך להפרושים אפי׳ בתוך הקאמידאטין של החסידים הנז׳. דין גרמא שערוריה גדולה בין הכוללות הנז׳. לזאת באנו עתה לעמק השוה ופשר דבר לחק עולם, והוא אשר בעבור כל החזקות שיש לכו״פ בתוך הקאמידאטין של החסידים כנז׳ הוסיפו מעתה החסידים לכו״פ ארבעה קאמידאטין שלימים, היינו פעסטר, העווישר, ביהארר, סאטמאהרר. נתונים נתונים המה לכו״פ יתר על הט״ו קאמידאטין השייך לכו״פ מכבר כפי הפשר בשנת תקצ״ז...

והנה מעתה אלה הם הקאמידטין השייכי׳ מעתה בשלימות לכולל פרושים הנז׳, היינו פרעשבורגר, וויזלבורגיר, ראבער, קאמארינר, טרינצינער, נייטרער, גראנר, וויסינבורגר, עדענבורגר, וועספרימר, אייזינבורגר, טאלנויער, סאלעדר, שימעגר, בארינער, פעסטער, העווישר, ביהארר, סאטמאהרר. ואלה הם הקאמידאטין השייכים מעתה בשלימות לכולל חסידים הנז׳ היינו מדינת זיבען בערגיר, מארמארישר, אגוטשר, בעריגר, אונגוואהרר, סעמפלינר, אבאווארר, שארעשר, סיפסינר, בארשאדר, סאבלטשר, באטשקר, אראווער, ליפטאווער, טארצר, טארנר, נעגראדר, אראדר, טשענאדר, טעמעשאור, קראשווערר, טארינטאלר...

והאנשים ממדינת אונגרן הן אותם הנמצאים כעת באה״ק והן שיבאו מהיום והלאה, אותם שהם מגבול הנ״ל לכו״פ שייכים לכו״פ. ואותם שהם מהגבול הנרשם למעלה לכו״ח המה שייכים לכל ענין להחסידים. ואין חילוק אם האנשים עצמם הם פרושים או חסידים, כי רק בגבולין תליא מילתא כנ״ל[31]...ואם יעבור השליח המסבב בהמדינה וגם השליח

30. כולל פרושים וכולל חסידים.
31. כאן באים הדברים הבאים: ״ואודות האיש היקר מו״ה מאיר ליב מווין — אליו יותן חלקו בקודש מכל הכוללות אשכנזים לפי ערך חלקם במעות ווין״. מאיר מווין היה בשנת תקצ״ט בקבוצת יוצאי הונגריה שהצטרפה

דק״ק אוהעל וכן שליח ומסבב שבגבול פרושים ודק״ק פרעסבורג, אם ישנה א׳ מפרטי התנאים הנז׳ אזי יורד ויפסל מהתמנו׳ שלו... באנו עה״ח בשלום יחדיו פעקו״ת ירושלם ת״ו בש״א[32] **לחו׳ מנחם אב שנת והיה מעשה הצדקה שלום לפ״ק [תר״ה]**[33]**...**

אחרי פטירתו של מרן החתם סופר בשנת ת״ר קבל על עצמו בנו מרן הכתב סופר את תפקיד ״גבאי ארץ הקודש״. אף נכדו של בעל ״ישמח משה״, הגאון רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים אב״ד סיגעט, המשיך לאסוף את התרומות עבור כולל החסידים. עדות על כך יש במכתביו של הכתב סופר שנדפסו בספר ״זכור לאברהם״, ע׳ יט, כב, כח-לא. אחד המכתבים (סי׳ טז). הוא אישור שנתן הכתב סופר לשליח רבי אברהם פינסקר[34] **שסיים שליחותו, והכתב סופר מאשר**

לכולל הו״ד (ראה למעלה, בפרק ו). כפי שעולה מהדברים האמורים כאן, הרי שחברותו בכולל הו״ד התבטלה — כפי שחברותם של שאר עולי הונגריה שהצטרפו לכולל הו״ד התבטלה, והם חזרו לכולל הפרושים.

32. בשליש ראשון.

33. בשולי ה״פשרה״ נדפסה קיום בית הדין, הגאונים רבי חיים אברהם גאגין, רבי חיים משה פיזאנטי ורבי יעקב ענתבי.

בנוסח הפשרה שבדפוס לא נמצאות חתימותיהם של ראשי הכוללים. אבל בנוסח שפורסם מתוך כתב־יד ונדפס במאסף ציון (תר״ץ), ע׳ 70 — 71, ויש בו שינויים קלים מהנוסח הנ״ל, נמצאות החתימות הבאות: משה ב״ר הלל ריבלין מ״מ וממונה דק״ק פרושים, נתן נטע ב״ר מענדיל, נתן נטע ב״ר סעדיה, ארי׳ ב״ר ירחמיאל נאמן [מרקוס], ישעיה ב״ר ישכר בער [ברדקי], דוד טעבלי ב״ר שלמה אב״ד לונדון, נפתלי צבי נכד הבעש״ט מטבריא מכולל חסידים, שמואל אויערבך מטבריא מכו״ח, שבתי מטבריא [מן הפרושים], ישראל מדפיס דפה [ב״ק], אלחנן דובער הכהן, שאול יואל מליזענסק.

יש לציין כי כוללים אחרים לא נמנעו מלשלוח מפעם לפעם שליחים להונגריה. בשנת תר״ט באו כולל הספרדים וכולל הו״ד לידי הסכם על שליחת שליח משותף לארצות אירופה ״שמדברים בלשון דייטש״, וביניהן גם ״אונגארן באהמען מאהריץ״ (יערי, שלוחי ארץ ישראל, ע׳ 793 — 795).

34. הוא רבי אברהם אייזנשטיין. היה דיין בצפת ואחרי הרעש בשנת תקצ״ז נשלח על ידי רבי ישראל משקלוב בשליחות כולל הפרושים לחו״ל ושהה שם כמה שנים. עמד לשאת את בתו של החת״ס מרת רייזל, אלא שזו נפטרה לפני חתונתה. בשנת תר״ד חזר לארץ. ראה עליו: יצחק ישעיה ווייס, מוריה, שנה ח גליון ג—ד (פח—פט), אלול תשל״ח, ע׳ קא—קב

כי עשה שליחותו נאמנה וכי פנקסיו וחשבונותיו נמצאו מכוונים. בסי׳ טו (עמ׳ כח) כותב הכת״ס: ״אין לפני שליח מיוחד המקבץ המעות כמו שיש להרב הגאון דאוהעלי וע״פ הרוב מובא לי מאנשי שוק פעסט[35] וכדומה״.

בסי׳ טז (ע׳ כט־לא) מיום ג׳ משפטים תר״ו, מתלונן הכתב סופר, אודות שאנשי כולל פרושים שלחו לו את הסכם־הפשרה משנת תר״ה ובקשוהו לדקדק בעיירות ובכפרים לאיזה כולל הם שייכים — והכת״ס כותב שאינו יכול לכווין, ״כי אין אנו בקיאים היטב במקומות ואין הזמן מסכים אתי לדקדק ולחפש בכל פעם [שמגיע אליו תרומה מאיזו קהלה] באיזה קומידאט הוא ולמי שייך״. הכת״ס מתאונן כי קשה עליו המלאכה לקבל את התרומות, לשלוח קבלות ולנהל פנקסים וכיוצא בזה, ״שאני בעל מלאכות הרבה אין מספר... וגם המעט שאני עושה לטובת הכולל בדוחק גדול״. הוא מציע שהכולל בירושלים ישלחו ״ציר נאמן למדן מופלג איש אמונים למדינתנו אשר ישא אתי בעבודת הקודש״.

בשנים אלו כבר לא הועברו הכספים לארץ ישראל על ידי שליחים, אלא הכסף נשלח מפרשבורג לאמשטרדם, אל ״הפקידים והאמרכלים״, באמצעות הבנקים שהיו אז בארצות אירופה. ״הפקידים והאמרכלים״ היו מעבירים את כספי התרומות שאספו לארץ ישראל באופנים שונים — עד שקמו בירושלים עצמה בנקים ואפשר היה להעביר את הכסף באופן מהיר ובטוח.

☆

עם הקמת הכולל בשנת תרכ״ג בטלו הסכמי הפשרה שבין כוללי החסידים והפרושים בקשר לתרומות מהונגריה. מכאן ואילך היו כל יוצאי הונגריה שבארץ הקודש (רובם בירושלים ומיעוטם

(ושם תיקון תאריך אישורו של הכת״ס). בשנת תר״ל היה דיין בירושלים בבית דינו של הגאון רבי מאיר אויערבאך (יחד עם הגאון רבי יעקב לייב לעווי).

35. כלומר: מאנשי פרשבורג הנוסעים למסחרם לפעסט ובדרכם אוספים את הנדרים והנדבות עבור א״י.

בצפת), "אשכנזים" וחסידים גם יחד, חברים בכולל הונגארן וכל התרומות מהונגריה הופנו אך ורק לכולל זה. יצאו מן הכלל כמה מחוזות בקצה גבול הונגריה, שרוב היהודים הגרים בהם היו מקושרים וסרו למרותם של צדיקים שונים — כל מחוז לצדיק אחר — והיו שולחים נדבותיהם באמצעות רבותיהם. תחלה היו מחוזות אלו מצורפים לכולל גליציה, אולם במרוצת הזמן נפרדו גם המה והיו לכוללים עצמאיים.

כך קמו כולל קוסוב, ממנו נפרדו אחר כך כולל ויז'ניץ (שכלל גם את מחוז מארמורוש[36]) וכולל בוקובינה (בחסות האדמו"ר מאטיניא), וכן כולל זיבענבירגען בחסות האדמורי"ם מדעש. יותר מאוחר (בשנת תרס"ח) הוקם כולל מונקאטש, בחסות האדמו"ר ממונקאטש.

רבני הונגריה החליטו לפצות את כוללי הפרושים והחסידים על הנזקים שנגרמו להם עקב הקמת הכולל. במיוחד הזכירו רבני הונגריה — בתקנות הקמת הכולל — את החובות שהכוללים הנ"ל נטלו על עצמם, ואשר בני הונגריה שבארץ הקודש נהנו מהחובות הללו בעת שהיו חברים בכוללים אלו[37]. על כן תקנו שחמישית

36. בשנת תרס"ח פרצה מחלוקת בין רבי ישראל מויזניץ ורבי חיים צבי טייטלבוים מסיגעט בדבר איסוף התרומות ממחוז מארמורוש.

37. שנים אחדות לפני שנוסד כולל הונגארן נפרדו אנשי פולין ("פולין הקטנה" או "קונגרס־פולין", היינו המחוזות שסביב עיר הבירה ווארשא) מכוללי הפרושים והחסידים ונעשו לכולל עצמאי. הדבר אירע בערך בשנת תר"י. בשנת תרכ"א נתבררה תביעתם של אנשי כולל ווהלין, שתבעו מכולל ווארשא לשלם חלקם בחוב שלווה כולל ווהלין לפני שאנשי ווארשא נפרדו ממנו. התביעה התבררה לפני הגאון רבי חיים דוד חזן, ה"ראשון לציון" ואב"ד עדת הספרדים בירושלים. פסק הדין שלו נדפס בספרו שו"ת "נדיב לב", חלק חשן משפט סי' ל. להקמת הכולל העצמאי של בני ווארשא קדמה פשרה שנעשתה בשנת תר"ה בין כולל החסידים וכולל הפרושים אודות חלוקת התרומות מהמחוזות הסמוכים לווארשא (כאמור למעלה). התפתחות הענינים בכולל ווארשא, עד להקמתו של הכולל העצמאי, דומה איפוא מאוד להשתלשלות הענינים שהביאה בסופו של דבר להקמת כולל הונגארן: תחילה מחלוקת בין כוללי הפרושים והחסידים, אח"כ פשרה ולבסוף כולל עצמאי.

מהתרומות המגיעות מהונגריה ימסרו לשני הכוללים הללו. כולל הפרושים קבל עליו את הדין אולם מנהיגי כולל החסידים ערערו וטענו כי יש בהקמת הכולל החדש משום השגת גבולם. באותו הזמן כבר התפלג כולל החסידים (בשנים תרי"א־תרי"ג) לשני כוללים: כולל וואהלין, שבו נכללו החסידים יוצאי ארץ רוסיה (פרט לחסידי חב"ד) וכולל גליציה ("כולל עסטרייך־גאליציען") שבו נכללו יוצאי גליציה שתחת שלטון ממלכת אוסטריה. המחלוקת שבין כוללי

נעתיק כאן קטע מתוך הפסק בשו"ת "נדיב לב" הנ"ל: "שאלה. מזה מ' שנה שהתחילו להתיישב פה עה"ק ירושלם ת"ו בני האשכנזים הע"י, נתייסדו בתחלה כאן בארץ כת חסידים וואלין וגם כולל פרושים, כל כולל לעצמו היה בא להם מעות בכל שנה מאחיהם בני אשכנז לכל כולל בפני עצמו והיו מחלקים אותם לבני קהלם לפי מנין הנפשות. ובו בפרק אחר זמן באו ג"כ מבני מדינת ווארשא לשכון כבוד כאן באה"ק, אך לא יסדו כולל לעצמם אלא היו נעים ונדים ומסתופפים עם הב' כוללים הנז' והיה בא מעות ג"כ ממדינת ווארשא תמידים כסדרן, אך לא ליד בני ווארשא השוכנים פה כי לא נתייסדו בשם כולל לעצמם, כי"א היו שולחים המעות לכת החסידים ולכולל הפרושים ומהם היו נוטלין אנשי ווארשא לחם חוקם, מה שהי' נותנים להם מב' הכוללים הנז', באשר היה בא להם מתנות וקצבות ממדינת ווארשא היא עירם ולא יכלו למנוע מהם לחם ומזון המעט הוא אם רב ולא ניכרו בחוצות בשם כולל ווארשא כי"א כמו גרים בארץ. עד שהודיעו לאנשי מדינתם הגבאים מעיר ווארשי כי אין להם יד ושם פה עה"ק ושאין מגיע להם מתרומתם ששולחים פעה"ק כי"א מעט מזער ורצונם לחלק עצמם ולהתייסד כולל ווארשא וכל תרומה מבני ווארשא יהיה נשלח להם לבדם. ונתייסדו לעצמם זה כמו עשרה שנים והיה מכסת נפשותם מו"מ [מעלה ומטה] כמו חמשים נפשות הן חסר הן יתר ומאז ועד עתה נתרבה באוכלוסיה יוסיף ה' עליהם אלף פעמים ועם לבדד ישכון. וזה קצת שנים שנתעוררו אנשי כת חסידים לתבוע תבע מאנשי ווארשי הנז' דמיהם בם שבהיותם עמהם מקודם התפרדם מאתם לעצמם ויהי מאז יש עליהם חובות שלקחו מריבית מהגוים כדי לפרנס את היחידים כי היו שני רעב ויוקר השערים ומלחמות כי לא היה בא להם מחו"ל די סיפוקם וגם הם נהנו מהחובות הנז' שנתפרנסו בשנים ההם מהכנסת החובות הנז' ועליהם לשלם חלקם בחובות הנז' ופירותיהם עד היום לפי מכסת נפשותם שהיו בעת פרידתי מהם."

בסופו של דבר פסק רבי חיים דוד חזן כי החוב חל רק על אותם יחידי כולל ווארשא שהיו בשעתו חברים בכולל וואהלין, ולא על אותם שעלו ארצה אחרי הקמת כולל ווארשא העצמאי וגם לא על כולל ווארשא עצמו.

החסידים וכולל הונגארן נמשכה שנה אחת ובמהלכה כתבו שני הצדדים מכתבים לחו"ל וגרמו נזק ליושבי ארץ הקודש, עד אשר בסוף שנת תרכ"ד באו לעמק השווה והסכימו להתפשר ביניהם.

מהסכם הפשרה עולה כי עיקר הויכוח נסב על ההתחייבות שקבלו על עצמם בזמנו בני כולל הפרושים בהסכם הפשרה של שנת תר"ה, כי בתמורה לויתור של החסידים על מספר מחוזות בהונגריה יקבלו החסידים מהפרושים אחוז מסוים מהתרומות ממחוזות אלו. כפי הנראה דרשו החסידים כי התחייבות זו של כולל הפרושים תשמר גם עתה על ידי כולל הונגארן. בני כולל הונגארן הסכימו לוותר בענין זה לכוללי וואהלין וגליציה, והשלום חזר על כנו. להסכם הפשרה הסכימו גם הגאון רבי חיים דוד חזן, ה"ראשון לציון" ואב"ד הספרדים בירושלים והגאון הקדוש רבי חים מצאנז.

וזה נוסח הפשר של שנת תרכ"ה:

פשר הנעשה פעה"ק ירושלם עם כולל מדינת הגר

בהתאספנו יחד אנחנו הח"מ הממונים ומנהלים של שלשה ערי הק' ת"ו ירושלם, צפת, וטבריא, מכוללות חסידים עם הראשים ומנהיגים של כולל אונגארן אשר נעשו לכולל בפני עצמו ע"פ הסכמת הגאונים הרבנים וראשים דמדינתם, כאשר נכתב ונחתם בשנת תרכ"ג פ' לך מהרב הגאון המפור' נשיא אה"ק ת"ו כקש"ת מו"ה אברהם שמואל בנימין סופר הי"ו האב"ד דק"ק פ"ב, ומהרב הג' המפו' הנשי' מו"ה מנחם א"ש נ"י האבד"ק אונגוואר, ואחרי שבזה לא נחה ולא שקטה עוד הארץ ועוד נשמעו קולי קולות בק"ח,[38] עתה שהתאספנו יחד באנו ב"ה אל עמק השוה ברצוננו הטוב, וה' ששמו שלום ישכין שלום בארצנו מעתה ועד עולם, ולא ישמע עוד דברי ריבות ומחלוקות ח"ו בק"ח משני הצדדים.

א) יסוד דברינו אלה נבנה ונתיסד על יסוד הפשר אשר עשו הגאונים הנשיאים הנ"ל, להפריש חומש מתרומות הקדש דמדינת אונגארן ולחלקה לכולל וואלין וגאליצען ולכולל פרושים חלק כחלק לכאו"א לפי מספר נפשותיהם. ורצו וקבלו עוד אנשי אונגארן להוסיף ע"ז לאנשי וואלין וגאליצען מה שיעלה עוד הפרש בין חלק חמישית ורביעית מאותן

38. בקרית חוצות.

הקאמידאטען אשר היו בגורל קהל חסידים כפי הפשר אשר עשו ביניהם בעה"ק ירושלם ת"ו בשנת תר"ה ל' עד זמן שנעשה הפשר מהגאונים הנשיאים הנ"ל מאותם הקאמידאטען שישלחו נדבותיהם לאנשי אונגארן להנשיאים שלהם, מזה יקבלו אנשי וואלין וגאליצען ההפרש מחמישית לרביעית לפי מה שיעלה החשבון על ערך מספר נפשותיהם נגד הפרושי'.

ב) העולים החדשים אשר עלו ובאו לאה"ק ושייכים לכולל אונגארן מעת שנתיסד הפשר מהגאונים הנ"ל בשנת תרכ"ג לפ"ק פ' לך, והעולים ובאים מכאן ולהבא, אזי על בע"ב כל זוג הבאים יתנו ע"ז אנשי וואלין וגאליצען מחלקם ששה אדו"ז[39] שלמים לכל נפש ונפש, ועל צאצאיהם של הבאים היינו הסמוכים על שולחן אביהם יתנו ע"ז אנשי וואלין וגאליציען חמשה אדו"ז על כל נפש ונפש וגם על הנולדים בעזה"י באה"ק ת"ו כנ"ל יתנו אנשי וואלין וגאליציען מחלקם שמקבלים ממדינת הגר חמשה אדו"ז לכל נפש ונפש, ומובן ממילא שכנגד זה צריכים לחשוב ולנכות ח"ו הנעדרים לפי חשבון, ויבולע המות לנצח.

ג) הנשים הנשואות לאנשי אונגארן מכוללים אחרים ואשר ניתן מבנותיהם לאנשים מכוללים אחרים יצאו זה בזה ולא יחשבו לא בזה להוסיף ולא בזה לגרוע.

ד) אין רשות לאנשי וואלין וגאליציען לקבל שום נדבה מהקופו' בהמקומו' אשר עליהם נעשה הפשרה ע"י הרבנים הגאונים הנשיאים הנ"ל. ועשינו איסור בח"ח ע"ז[40] ופשיטא דפשיטא שאסור להם לשלוח שלוחים ולקבץ נדבות במקומות אונגארן בלי הסכמת המנהיגים ומנהלים דכולל אונגארן.

ה) על כל הוצאות אשר יעשו אנשי אונגארן הנצרכים להכנסות, היינו הוצאת הסופר והפאסט ודומיהן או ישלחו שלוחים לתקן הקופות, ע"ז יתנו אנשי וואלין וגאליצען חלק כפי ערך חלקם שמקבלים מהברכה, ומה שיתוסף ברכה לאנשי אונגארן ממקומות חדשים במדינות אונגארן שייך חלק לאנשי וואלין וגאליציען לפי ערך המבואר לעיל.

39. אדומים זהב.
40. בחרם חמור על זה.

ו) חלק רביעי מהמקומות במדינת אונטער אונגארן[41] תחת יד הרב הגאון דאונגוואר יושלח באנוויזונג ע"ש שלשה היינו ב' ממונים מאנשי וואלין וגאליצען ועל אחד מהמנהיגים ומנהלים דכולל אונגארן עד שיגמרו החשבונות שביניהם.

כ"ז נעשה מרצוננו הטוב בת"כ בפ"מ ובקגא"ס ובח"ח ושד"א בכל אוהיו"מ[42] ע"פ תיקון חז"ל ובביטול כל מודעות ומודעה דמודעות עד סוף כל המודעות בדרך שמבטלין ופוסלין בג"נ[43] דלא כאסמכתא וכו' ודלא כטו"ד[44] לדעת הרשב"א זצללה"ה ולראי' בעה"ח יום ד' ט' תמוז תרכ"ד ירושלם עה"ק ת"ו והכל שריר וקים:

הק' נפתלי צבי מעה"ק טבריא ת"ו הבא בכח והרשאה גם מעה"ק צפת ת"ו.

הק' אהרן סג"ל.

נאם זאב הכהן מעה"ק ירושלים ת"ו.

ונאם הק' מרדכי אהרן.

חיים דוד במו"ה יחזקאל מעה"ק צפת ת"ו.

חותם הכולל דק"ק אשכנזים חסידים וואלינער פעה"ק ירושלים ת"ו.

הק' נתן יוסף בהרב מו"ה יעקב ז"ל.[45]

אהרן משה בהר"וו ז"ל ב"צ.[46]

אדם מועט יצחק מפראג.[47]

שמעי' יוסף גינצלער.

יונה ליב.[48]

חותם כולל כ"ק בני מדינת עסטרייך אונגארן מעהרן בעהמן שבירושלם חברון צפת וטבריא ת"ו.

העתק דברי הרב הגאון ראשון לציון שהי' אבדק"ק ספרדים הי"ו מו"ה חיים דוד חזן ז"ל

41. "הגליל התחתון", היינו המחוזות בצפון־מערב המדינה.
42. בתקיעת כף בפיסול מודעי ובקנין אגב סודר ובחרם חמור ושבועה דאורייתא בכל אופן היותר מועיל.
43. בגיטי נשים.
44. כטופסי דשטרי.
45. הוא רבי נתן יוסף גולדברגר.
46. רבי אהרן משה בוימגארטן.
47. רבי יצחק אופלאטקה.
48. רבי יונה ליב מנדלסון.

אנכי הרואה רובץ תחת משא ק״ק ספרדים הי״ו פעה״ק ירושלם תו״ב, שמח לבי ותעלוזנה כליותי בראותי גודל השלום הנעשה במקהלות ק״ק חסידים וק״ק אנשי אונגארן הי״ו, ובאו כולם בברית יחד בשלום בכתב פשר הנשתון, וקבלו עליהם בכח המסור בידיהם עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים והבאים עליהם בח״ח ובשד״א מבלי לשנות אף כל דהוא מכל האמור בכתב פשר דנא, וכל המשנה ידו על התחתונה ופורץ גדר ועבריין יתקרי, ובכן בכח ב״ד יפה אנכי גוזר שאין כח ביד שום אדם לערער על כל דבר פשר הנז׳ כי כן קבלו הכיתות ההם עליהם בכל תוקף ועוז ובכל אוהיו״מ לפז״ד ולתקנת חז״ל. וע״ד אמו״ץ בעה״ח יום ב׳ תמוז התרכ״ד לפ״ג פעה״ק ירושלם ת״ו:

(דא גושפנקא דמלכא יר״ה דשדר לי לשמי) חיים דוד חזן ס״ט (חותמו)

העתק אות באות דברי אור החיים הגאון המפורסם סבא קדישא כמוהר״ר חיים נ״י אב״ד דק״ק צאנז יע״א.

גם אנכי מסכים להפשר שמעל״ד. דברי הבעה״ח יו״ד מנחם תרכ״ד לפ״ק. הק׳ חיים האלברשטאם[49].

☆

בשנת תר״ל שוב חזרה המחלוקת ונעורה. כפי הנראה עילת המחלוקת הפעם היו ״מעות עיר מלוכה וויען״, כלומר התרומות שנאספו בעיר ווינה[50]. אנשי כולל גליציה הדפיסו אז את הקונטרס ״דברי משפט״, ״בו יבואר צדקת כשרון פעולת אנשי כוללת עסטרייך וגאליציען אשר בארבעת ערי הקודש ירושלים חברון צפת וטבריא תובב״א, אשר המה אוהבי האמת והשלום ורק משפט התורה יבקשו מאנשי אונגערין״, ירושלים תר״ל. עיקרו של הקונטרס מכתב ארוך מאת הגאון רבי שמואל העליר אב״ד צפת אל הגאון רבי מאיר אוירבאך אב״ד האשכנזים בירושלים.

כנגד קונטרס זה הדפיסו אנשי כולל הונגארן ״קונטרס דברי צדק, מרבותינו הגאונים אשר בקודש ובחו״ל אשר דבריהם הקדושים היו ליסוד מוסד אשר עליהם הטבעו אדני כוללינו כולל

49. נוסח הפשרה נדפס בקונטרס דברי צדק, ע׳ 11 — 13.
50. כך עולה ממכתבים שונים בענין, כגון אגרת ממוני הכולל בקונטרס דברי צדק ע׳ 17 — 18.

ספר

דברי משפט

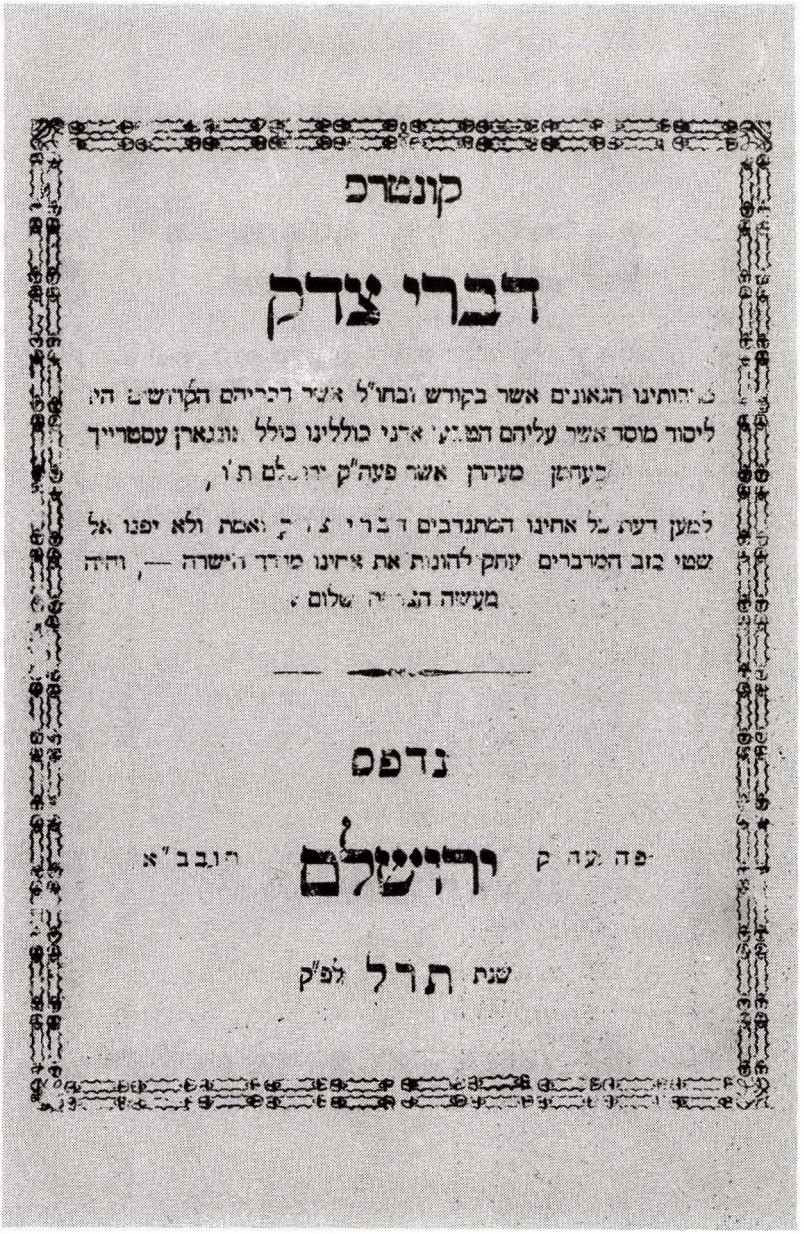
גו יבואר נדקת כשרון מיוחלת מכתי בולמת עתטרייך וגחליכון
חשר במרבית מרי ידידם ירושלים תוב"ן צפת
ומריא תובבא.

חשר רמה חוכני סחמת ידלוס
ויך מעמעו התורה יבקשו מימיו ? ... ורי לכל
חכם ומבין לבשוע בנדק דליס ' ולחקן לחה גוכסלה ...חת .
ורי ... תסי' נסדות .

גדפס פעת"ק **ירושלית** תובב"ח .

שנת **תר"ל** נעת"ק

שער הקונטרס "דברי משפט"

קונטרס

דברי צדק

[illegible] הגאונים אשר בקודש ובתו"ל אשר דבריהם הקדושים הם
ליסוד מוסר אשר עליהם המציע אדני בוללינו כולל [illegible] עסטרייך
בעהמן מערהרן אשר פעה"ק ירושלם תו"

למען דעת כל אחינו המתנדבים דברי צדק ואמת ולא יפנו אל
שטי בזב המרברים יחק להונות את אחינו מדרך הישרה — והיה
מעשה הצדקה שלום

נדפס

פה עה"ק ירושלם תובב"א

שנת תרל לפ"ק

שער הקונטרס "דברי צדק"
עותק נדיר שבידי ר' מ.מ. גערליץ

אונגארן עסטרייך בעהמן מעהרן אשר פעה"ק ירושלים ת"ו, למען דעת כל אחינו המתנדבים דברי צדק ואמת ולא יפנו אל שטי כזב המדברים עתק להונות את אחינו מדרך הישרה, והיה מעשה הצדקה שלום", ירושלים תר"ל. כאן סוקרים אנשי הכולל בקצרה את תולדות הישוב האשכנזי והקמת הכוללים השונים, ובעיקר השתלשלות הקמת כולל הונגארן. בין השאר הובאו כאן עקרי התקנות של הקמת הכולל בשנת תרכ"ג[51]. כן מובאים כאן מכתביהם של הגאונים רבי משה יהודה ליב זילברברג בעל "זית רענן" ו"תפארת ירושלים" ורבי מאיר אויערבאך, התומכים בהקמת הכולל, והסכמות מרבנים שונים בחו"ל שהסכימו לתקנות: הרבנים מווינה (רבי אלעזר הלוי הורוויץ) בוסקוביץ (רבי אברהם פלאטשעק) ופראג (רבי שמואל פריינד ור' שלמה יהודה רפפורט). מובא כאן נוסח הסכם הפשרה בין כולל הונגארן וכולל החסידים משנת תרכ"ד ומכתבים שונים בענין המחלוקת של שנת תר"ל מאת ראשי הכולל ומאת רבי מאיר אויערבך ובית דינו.

בין כתביו של רבי אשר אנשיל נשתמרו העתקות שתי אגרות שלפי ענינן שייכות לתקופה זו. סימנים שונים מראים שהאגרות נכתבו אודות המחלוקת של שנת תר"ל, אך אפשר שהם שייכים לשנת תרכ"ד. כמנהיג הרוחני של הכולל ודאי נטל רבי אשר אנשיל חלק גם במערכה לביסוסו החומרי של הכולל, אם כי הפעולות היום־יומיות לא נעשו על ידו אלא על ידי ה"ממונים". משני המכתבים הללו נראה שרבי אשר אנשיל היה כותב לידידיו ומכריו שבחו"ל ומזרזם לתמוך בכולל. במכתב הראשון לא מצויין למי הוא מופנה, ואולי היה זה מכתב חוזר כללי. האגרת השניה מופנה לקהלת פראג (כנראה שהנוסח שלפנינו הוא רק טיוטה ולא העתק המכתב השלם). שתי האגרות טבועות בחותם סגנונו המליצי המיוחד של רבי אשר אנשיל (מילים שלא הצלחנו לפענח מכתב היד, מסומנים בסימן שאלה מוקף סוגרים).

51. הועתקו למעלה, בפרק ו'.

א.
קול מציון ישאג

קול נהי, קול יללת שה פזורה, קול דמי אחיהם, ר[אשי?] ישראל, אליכם צועקים מן האדמה הקדושה, אהה נרדפנו כולנו נרדפנו נרדף בלי חשך עד אשר שחה לעפר נפשינו ונפשות עוללינו, והנם רואים אלינו ישגיחו אלינו, איך פנינו רעים וזו [?] מיגון ואנחה כי יצאו אחינו שונאינו לבלעות אותנו נקי חנם. פנינו לימין והנה אורבים עלינו אחינו בארץ החיים, עומדים עלינו הכל וכוללים כולם יחד. אשר לפנים היה לאחר. וכעת התפרדו והיה לשני ראשים [52] ואיש לדרכו פנו אל עבר פניו ילכו לא יעבטון אורחותם זה לזה. אולם אלינו אך עצמנו ובשרנו אנחנו ארץ מולדתינו אחת. וחבלי אדם הוא לקשור אותנו בעבותות האהבה. והיינו גם אנו לאגודה [אחת?] וש [?] הכולל אתנו היה שעמדו לעזרה לנו תוך גי [?] הזמן בקרית חוצות [53]. ובראשי' שני נשיאינו ה"ה הרב הגאון הצדיק האב"ד דקהל עדת ישורון בפרשבורג וראש ישיבה של המדינה. והגאון הצדיק אב"ד דק"ק אונגוואר [54]. ונלוים היו אליהם לערך שני מאות רבנים יושבים על מדין ומרביצי התורה. וגם הרבה ממיטיבי הצעד וישרים בלבותם והיושבים ראשונה [במלכות?] לפקח [?] בהסכמה הזאת המה נתנו עידהם. הם חזקו ידינו ה [?] למה תגרעו אחינו ארץ מכורותינו, היו לאנשי חיל. איש לאחיו יד תתנו. אל תתאחרו. ותתאחדו והיו לכולל אחד. זהבינו וכספנו לנו הוא לפי ברכת ד' עלינו תושיע ידינו לכם. ועתה קמו עלינו הכוללים האחרים. ואמרו לכו ונחשבה מחשבות להפר ברית אחים. ולהשבית מכולל זכרנ' כספם וזהבם לנו הוא יחד נחלקה שלל. ואותם נזרה בין ה[כוללים?] עשר נתחים ונתחם. ובתחבולות עצה השיאו את לב ב"ד של טברי' לכתוב עלינו מרורות בקראם אותנו סרבנים [ונותנים] כתף סוררת לעמוד לפני ב"ד של ספרדים בא' משלש ערי הקדש, ירושלים וטברי' וצפת, ושלחו ידיהם במכתב אל המדינות ובו יאמר לבל ירים איש ידו לשלוח לנו המקובץ עבורינו מאחינו ומבית אבותינו וממשפחתינו

52. הכוונה, כנראה, לכולל החסידים שתחלה היה כולל אחד ונפרד לשני ראשים: כולל וואהלין וכולל גליציה.
53. כנראה הכוונה לאסיפת רבני הונגריה בעיר פישפיק לאדאני הנזכרת למעלה בפרק ו'.
54. הכתב סופר ורבי מנחם א"ש.

בנדיבת לבם[?], ועוד קמו אחריהם פה בעיר הקודש ירושלים ב"ד בלי שם אשר הרימו יד בשני גדולי ישראל גאוני ארץ [הונגריה אשר ה]סכימו בחכמתם בהבנותם את צערינו, להיותינו לכולל מיוחד ונפרד, הלא המה בכת[ובים] רשומים בשמם בתוך שאר הגאונים אשר נקבו בשמותם בספר [?] אשר הסכימו לזה. והב"ד הזה הזמינו לדון לפניהם אודות מעות אונגארן. והנה בשתים הרעו במשאלותם זאת ממנו, כי איך נעמוד מחדש לדין את אשר כבר עשהו רובם ככולם גאונינו בארץ קרית וחוצות. היש חילול השם ובזיון התורה יותר מזה, ואז [האם?] כולם שגו ברואה פקו פליליה, והאחרון הכביד איך נעיז פנינו להיות תרבות אנשים חטאים להפוך ערף לתורת משה רבינו[55] הסופר ומונה לכל בתי דיני אה"ק לנוגעים בדבר, הלא הוא מפורש בכתב יושר ודברו אמת בספריו ח' א"ח סי' ר"ד[56] ובח' יו"ד בסי' רל"ד[57]. אליכם אישים [נקרא] אליכם גאוני הזמן אליכם ראשים וקציני העם נקרא בקול גדול ולא יסף, אנא כנה עורה נא רחמו [נא] אל תחשו ואל תשיבו אחור ימינכם. הבו לכם עצה לקום ולעזור את שבר רוח אחיכם כי מטה. הוא כ[?] במחנה העברים בכמה גלילות במדינת אונגרען, בגזירות אוריית' אל כל המקבצים אודותינו שלא ישלחו הכסף אליו[58], ואנחנו צעירי הצאן החתומים העמוסים לסבול על שכמינו עול הכולל לא נדע מה לעשות. ואיך נג[וח?] בראותינו את צרת אחינו פורשים כפיהם ללחם להשקיט רעבון עוללים וטפיהם באין מושיע. ההכרח לא יגונה, אם גם אנחנו קמנו ונתעודד לעשות חיל ולאזור כגבור חלצינו, ולעשות כמעשה הב"ד, ולגזור אומר בגזירת עירין קדישין ובכח רובי גאונינו שבחו"ל, על כל המנדב והמקבץ עבור כולל אונגארן שלא ישמעו אל קול עלה נידף של הב"ד הנ"ל ולא יתרשלו ולא יאחרו

55. החתם סופר.
56. תשובת החת"ס לרבי צבי הירש לעהרן משנת תקצ"ח: "נידון צעקת לגימא של האשכנזים... כיון שבעירם ובמדינת ארץ ישראל ידם של נתבעים תקיפה, וגם כי רבים המה, על כן דינא הוא להוציאם חוץ למדינה למידן דינא...".
57. בדבר המחלוקת שבין כולל הפרושים והחסידים. בסיום התשובה הארוכה (אל הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות) כותב החת"ס אודות טענות שני הצדדים הסותרים זה את זה: "ואי אפשר לבוא על תוכן הענין ושום א' מן הצדדים אינו רואה לעצמו חובה ואין שום ב"ד שבא"י שאינו נוגע בדבר זה...".
58. אולי צ"ל אלינו.

מלשלוח לנו אשר ינדבו ואשר יקבצו כי להחיות את נפשינו דברנו עד הנה. חזקו לבבכם אל תערצו ואל תראו כי ד׳ אתנו.

ב.

מעיר הקדש מראש עפרות תבל מכל הדרה שחו הררי עד, עד תאות גבעות עולם. הדר והוד מנה נעלם מן בית ציון קריה עליזה נאבדו מחמדיה. ותהי לאבל מחולה. אך ד׳ שמה!

אל העיר אשר לה עין הארץ מימי קדם ממנה פנה יתד. תאוה היתה לעינים עיני ישראל השואפים מעפר ארצה תורה וחכמה. היא העיר הגבירה פראנגא[59] עדנה לעוף למרום התבונה תיגע. ראשיה שופט שופטיה ה[?] צדיק וחסד המה כולמו. עוד תפוץ ענן אורה חכמה ודעת, לתבל ומלואה. יפעת נרה לא תכהה ולא תכבה שוכניה בל יאמרו חליתי העם היושב בה יאמר האח אור ראיתי יושר השיר הזה להם.

פנינים ופז וכל אבן יקרה. ר[אמות] וכדכד וספיר ויהלום וכל שכיות החמדה. אשם שביב כי יגיה להתנוסס הנס בעיני בעליהם יקרתם, תשבעמו עין אבד יפעתם, סגים לאפס.

אולם יקר אנוש מפז, יקר מכתם אופיר, עלה על כולמו, זרוע מושלה לו בדעת ובחכמה ומוסר השכל על אדמתו מתנוסס ישרו ותומו אבני נדבכו, יהלו אורם עלי ראשי, אשוררו יגיהו, לא יאספו נגהם עד נכון היום. ואורו לו נ[?] אל מו״ה[60]...

ומעתה קורא אני אליכם ואל כבודכם ראשי ושבטי אלפי ישראל בעיר פראג קריה הנשגבה. סורו נא אל מראה המכתב הלזה, הטו נא אזנכם לאמרי פי עט ברזל ועופרת[61]. אשר תתן יד מנהלה בפיה אותו תדבר, מפני לבבכם לקיים את דברי האגרת הזאת. אשר כצוף דבש תביע להם דברי שלום ואמת. ובתום לב הכותב ילוט [?] מעט מזעיר מזימה ודעת במוסר השכל. הנה נא אוחילה להציע דברי שאלת׳ מול הדרת כבודכם הרמה והנישאה. ולא יחרד ולבבי לא יחרד ויזוע ממקומו כי ידעתי אל אישי

59. פראג.
60. שמו של מקבל האגרת נשאר פנוי.
61. כנראה נועדה אגרת זו לבוא בדפוס.

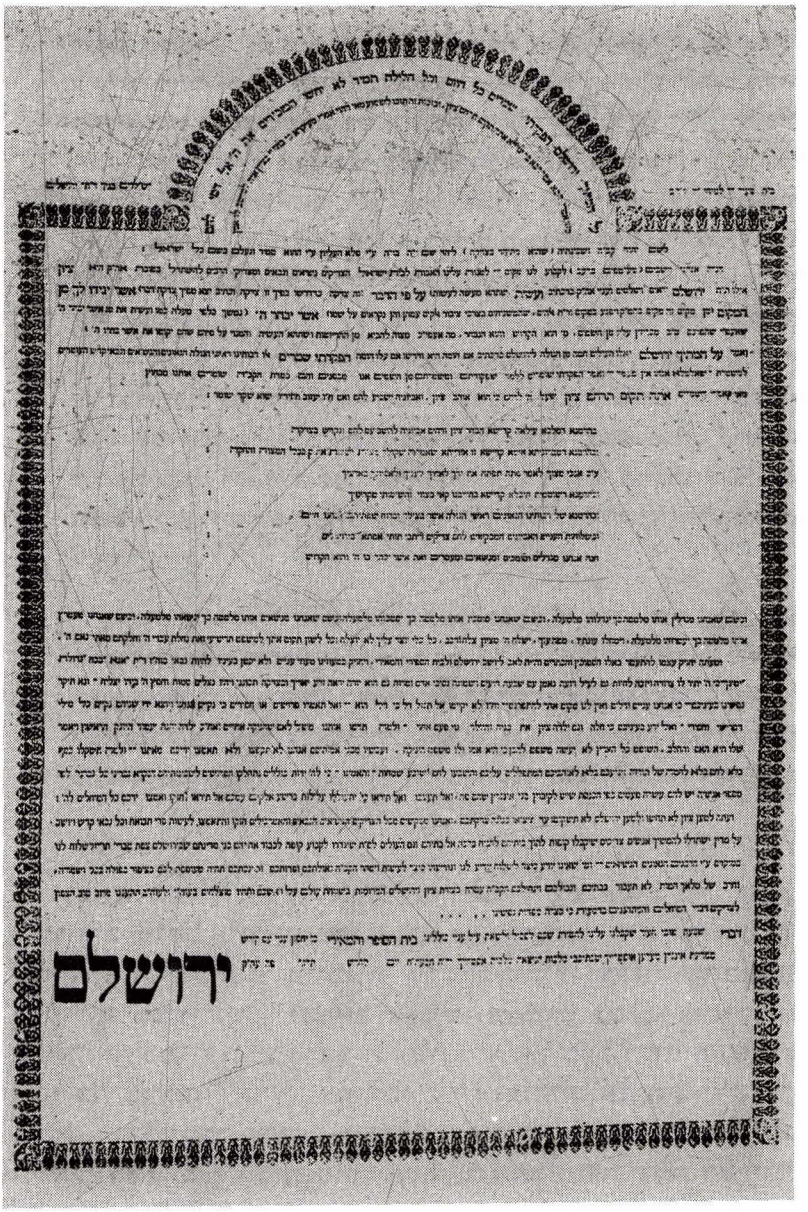
ישראל אדבר נגידי עם ד׳. אשר תורת אלקיהם בלבם לא יבוזו ולא ישובו ריקם דורשיהם ומבקשיהם, כי לבם הולך עמם. האם העלים יעלימו עיניהם מאת אחיהם היושבים בארץ נחלת אבותיהם ובירושלים מקום מקדש אל. מקום אשר ממנו תוצאות חיים ממנו כל עדת ד׳ וכל בית ישראל שואף זורח. ממנו דבר המלך ודתו מגיע וישפיע אורו מרום שמי שחק להאיר לבבות הדורשים בשמו. להגיה מחשכי דור ודור ודורשיו. ואנחנו בתומינו ובאהבת אחינו היושבים בארץ לא מטוהרה בארץ קדר קודר הלכו. זאת לפנים בישראל בהיות ממלכת ירושלים לנס העמים. וכל גויי הארצות אחריה נהו ורצו את אבניה [?] למכלל יופי אפריון למלך שלמה. אמנם גם עתה, עת אשר כבר חשכו ככבי נשפה, וערבה שמשה, לא בלה עדנה ונגהה נאסרה מכל עד תורה נכבדות מדובר בה. להופיע נהרה עלי תבל ארצו, עד קצות הארץ. ד׳ שמה ונקדש בקדש להשפיע לנפש שוקקה רוח ד׳ ולהשביע רוח מלא דבר ד׳ מזיו כבודה רוח צח עלי שפתו הישר, ויקרים תלביש לשוכני ארץ ומלואה המאמץ יחיש להארץ והחדל יחדל.

והנה נא אדוני שמעוני נא תנו אלי לבכם כי דברי אלה מלב אוהב האמת בלי נפתל ועקש [?] ממעין טהור בלי מרפש ומש [?] נדולו. הנה נא העיר הזאת הנובעת הטוב האמור כלא כל דרכיה אבלים ושעריה שוממין ואין מנהל לה מכל סביבותיה [?] לעטר רחובות בפירות ובמיני מאכל להחיות נפש ויושביה קצרי [יד] להביא טרף מפר [ההמשך חסר].

☆

בראש הכולל בחוץ לארץ עמדו שני ה״נשיאים״, מרן הכתב סופר ורבי מנחם א״ש. התואר ״נשיא ארץ ישראל״ הוא תואר עתיק, שהיה ניתן לעיתים מזומנות לרבנים גדולי הדור שהתמסרו לפעולות למען ארץ ישראל ושמשו נאמנים לכספי התרומות. בתואר זה כינו את רבי ישעיה הלוי הורוויץ בעל השל״ה (שעלה אחר כך בעצמו לארץ), את רבי דוד אופנהיים אב״ד ניקלשבורג ופראג, רבי יעקב יהושע מקראקא אב״ד פרנקפורט בעל ״פני יהושע״ ואחרים.[62] הכתב סופר אסף את התרומות ב״גליל העליון״,

62. יערי, שלוחי א״י, ע׳ 66—67. בשנת תק״י מינה שד״ר מא״י את רבי יחזקאל לנדא בעל ״נודע ביהודה״, בעת שהיה אב״ד יאמפולא, ל״גבאי

"נזר גבאות קודש" לאיסוף התרומות
עבור כולל אונגארן
בשנים הראשונות ליסודו

"נזר גבאות קודש" לאיסוף התרומות
עבור כולל אונגארן
בשנים הראשונות ליסודו

במחוזות שבמערב הונגריה, ורבי מנחם א"ש אסף ב"גליל התחתון", במחוזות שבצפון־מזרח המדינה.

בתקנות של שנת תרכ"ג לא נאמר דבר על אופן חלוקת הצדקה לחברי הכולל. עם זאת נקבעה בכולל הונגארן עוד בראשיתו השקפה מיוחדת בדבר אופן החלוקה, שהיתה שונה מזו הנהוגה בכוללים האחרים שבארץ הקודש. מקובל היה על הכל כי ה"חלוקה" היא תמיכה מיוחדת במינה, העולה על הצדקה הרגילה הניתנת לעניים. בין גדולי ישראל היו דעות שונות אם בני ארץ ישראל נחשבים כ"עניי עירך" לגבי עניי חו"ל וכיוצא בזה[63]. הצד השווה שבהם שראו את הצדקה ליושבי ארץ ישראל כצדקה במעלה יתירה, שכן יש בה גם משום פקוח נפש ופדיון שבויים (כפי שהיה בתקופות שונות), תמיכה בתלמידי חכמים וכיוצא בזה. אולם

כולל בד' ארצות פולין ונשיא ארץ ישראל" (פנקס ועד ארבע ארצות, ע' 339).

63. ראה פסקי הגאונים שנאספו ע"י רבי חיים נתן דמביצר מקראקא בקובץ "מגיני ארץ ישראל", שם דיונים ארוכים בשאלה זו ובשאלות דומות בדבר זכותם של עניי ארץ הקודש ביחס לעניי חו"ל. החתם סופר נוגע בשאלה זו בכמה מקומות. בתשובה בחלק חושן משפט סי' יב כתב "אפילו אי עניי א"י קודמין אפילו לעניי עירו שבח"ל, אבל לא עשירי א"י יקדמו לעניי חו"ל". בתשובה שנדפסה בליקוטי שו"ת חת"ס, לונדון תשכ"ג, סי' כט, הוא מרחיב את הדברים. התשובה היא מיום ג' אלול תקצ"ז ונשלחה אל "הרב המופלג בתורה ומופלא ביראת ה' כמוה' טובי' נ"י איש ירושלים". בתוך הדברים הוא כותב:

"פשוט יותר מביעתא בכותחא דסדר קדימה צדקה — עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת... ועניי א"י קודמין לעניי חו"ל, פירוש, כשכבר יצא ידי חובת עניי עירו ורוצה ליתן לעניי עיר אחרת — אזי כיון ששולח צדקת פזרונו לעיר אחרת צריך להקדים עניי א"י לעניי חו"ל. וגם שם אין קדימה להנולדים במדינה או בעיר שלו, דכיון שיצאו מהעיר ונתיישבו במדינה אחרת — יהיה א"י או חו"ל, שוב אין להם שום קדימה, דלאו בלידה תליא אלא בתושב העיר והמדינה.

ועוד אני אומר, עניי א"י הם הדרים בה מעולם או המתישבים שם בעשרם והענו שם, אז מחוייבים להקדים פרנסתם לעניי מדינה אחרת. אבל עניים הנוסעים מחו"ל להתישב שם ויודעין שאין להם כדי חיותם רק סומכים על הצדקות המובאים לשם ממקומות אחרים — אין אנו מחויבים להקדימם לעניי חו"ל".

דעתם של שני גדולי ישראל שעל שמם נקרא הכולל "בית הסופר והמאירי", מרן החתם סופר ותלמידו הגדול רבי מאיר א"ש אב"ד אונגוואר היתה שונה. לדעתם בהחזקת הישוב בארץ הקדש יש הרבה יותר מאשר צדקה גרידא. הם ראו ב"חלוקה" מפעל המקיים שליחות של כלל ישראל שבארצות הגולה, ומכאן החיוב לתמוך בו.

החתם סופר כותב בתשובה:

"ועלינו מוטל להחזיק ישיבת ארץ ישראל, לא לסייעם למצות ישיבת א"י, אלא לעצמנו, לקיים את דברי התורה זאת, כי לולי ישיבת ארץ ישראל שמא תפוג תורה ח"ו". וטעם הדבר, על פי דברי הרמב"ם שאין תוקף לקידוש החודש אם אין ישוב יהודי בארץ ישראל. כאשר בטלה הסמיכה ולא היה עוד מי שיקדש את החודש, "הסמוכים האחרונים קדשו כל החדשים והשנים עד ביאת הגואל. מכל מקום, זה לא יועיל אלא אם כן יושב על כל פנים שום ישראל בארץ ישראל, ולדידיה הוקדשו החדשים ההמה על פי חשבונות של הסמוכים האחרונים הלל וחביריו, ומשם קדושה יוצאה לכל ישראל. אבל אי ח"ו בטלה ישיבת א"י בזמן הזה, בטל גם הקידוש ההוא, ורוב מצות בטלות חלילה. על כן עלינו לקיים הספקת ישיבתם בכל מאמצי כוחינו"[64].

רבי מאיר א"ש כתב, כי יושבי ארץ ישראל עדיפים בקבלת צדקה, וזאת משלושה טעמים:

א. "ידוע גודל מעלת ישוב ארץ ישראל אשר אינו צריך להאריך בזה", וההתומך ביושבי הארץ מקיים בעצמו מצוה זו.

ב. "עלינו ליתן לב שלא יהיה על כל פנים ארצנו ח"ו שממה, וזה מצוה מוטלת על כל ישראל ועליהם להלהיב לב אחיהם לעלות למקום". באמצעות התמיכה ביושבי א"י נשמרת הארץ לבל תהיה שוממה.

ג. "בהיות בית קדשנו על מכונו... היה מכל ישראל אנשי מעמד בירושלים העומדים ומתפללים שם שירצה ה' בעבודתו. והן עתה כי

64. שו"ת חתם סופר אורח חיים סי' רג.

חרב בית קדשינו... ואין תפלה רצויה ונשמעת כתפילת ארה"ק, ואף כי בירושלים עיה"ק שם שערי שמים ותפלה עולה והיתה עטרת תפארת למלך עולם ית"ש לנצח. והלא נכון שיבחרו ישראל איש איש למקומותיהם... להתפלל בעדם ליד שערי שמים"[65]. החלוקה היא איפוא תמיכת קהלות ישראל שבגולה עבור המתפללים בעדם בארץ ישראל ליד שער השמים.

מכאן כנראה הבסיס לנוהג בכולל הונגארן — בשונה משאר הכוללים — שהחלוקה ניתנה לכל החברים, עניים ועשירים גם יחד. רבי יוסף חיים זוננפלד, שכל ימיו הקפיד לבלתי ליהנות מאיש בחנם, היה מקבל חלוקה, כנגד רצונו ושיטתו. וטעמו היה, על פי דעת רבו הגאון רבי אברהם שאג שקיבל חלוקה על אף שלא נזקק לה, באמרו: "אל יאמרו בני חו"ל שהחלוקה היא צדקה רגילה הניתנת לעניים, כי על פי האמת היא מתנה מכובדת שמעניקים ליושבי הקודש בירושלים. ואם לא אקבל — אשפיל כבודם של תלמידי חכמים הנזקקים לכך ומקבלים"[66].

אופן החלוקה היה כדלקמן: כל משפחה היתה מקבלת מספר "נקודות", החל מכ"ז נקודות ועד נ', לפי מעלת ראש המשפחה בתורה וביראה. הערכתם של חברי הכולל נעשתה על ידי י"א אנשים מנהיגי הכולל. עבור הילדים קבלה כל משפחה בשוה לפי גילם: עד השנה החמישית — 8 נקודות, מגיל חמש ועד עשר — 10 נקודות, ומכאן ואילך עד נישואיהם 12 נקודות[67]. ערך ה"נקודות" לא תמיד היה שווה, והיה תלוי בהכנסה שהגיע באותו חודש לכולל. הממונים היו ממתינים עד שהגיעו כל הכספים של החודש מחו"ל, ואז היו מחלקים את כל הכסף העומד להתחלק כפי סך כל ה"נקודות" של כל בני הכולל יחדיו, וכך היו קובעים את ערך

65. שו"ת אמרי אש, יורה דעה סי' קא.
66. מ"מ גערליץ, מרא דארעא ישראל, ח"א ע' ק.
67. לונץ, ירושלים, כרך ט (תרע"א) ע' 44—45. ר' א"י ווייס בזכרונותיו (בשעריך ירושלים, ע' 117) מוסר שיטת חלוקה שונה במקצת: ילד עד בר מצוה — 12 נקודות. מכאן ואילך עד החתונה — 15 נקודות. זוג נשוי — 35 נקודות.

ה"נקודה" בחודש זה (בדרך כלל היתה ה"חלוקה" מתחלקת לא פעם בחודש אלא אחת לחדשיים או לשלשה חדשים).

שיטת ה"נקודות" היתה נהוגה רק בכולל הונגארן. בכוללים האחרים היתה נהוגה, לרוב, שיטה אחרת — חלוקה לפי רשימה קבועה שהיתה נשלחת על ידי נשיאי הכוללים בחו"ל בצירוף לכספי התרומות. רק בכולל הונגארן היה הכולל עצמאי לגמרי בקביעת ה"נקודות" וממילא בקביעת סכום החלוקה של החברים (רבני הונגריה נשיאי הכולל סרבו בפירוש לקבוע את מעלתם וערכם של חברי הכולל, והניחו זאת לתושבי המקום). בכוללים האחרים היו הממונים מקבלים רשימה מוכנה שבה מצויין הסכום המיועד לכל אחד מבני הכולל, או שהממונים היו עורכים רשימה כזו בעצמם ושולחים אותה לחו"ל, ושם היו הנשיאים מאשרים את הרשימה או מכניסים בה שינויים, ושולחים אותה חזרה לארץ, ורק אז היה הכסף מתחלק לבני הכולל, כפי הרשום ברשימה[68].

☆

כאמור למעלה (בסוף פרק ו) מנה הכולל בראשיתו 36 משפחות. בשנים הראשונות היה גידולו של הכולל איטי למדי. בשנת תרכ"ו, בעת שנערך המפקד השלישי של ר' משה מונטיפיורי (המפקדים הראשונים נעשו בשנת תקצ"ט ובשנת תרט"ו) נמנו בכולל 43 משפחות, ונוסף להן גם שמונה אלמנות וששה יתומים ובסך הכל 147 נפשות[69]. לכולל לא היה אז בית כנסת קבוע משלו. במפקד של תרכ"ו נאמר כי בית הכנסת של הכולל, שנקרא "דורש ציון", ומקומו כעת בשוק חמם אל עין, אין לו מקום קבוע ומידי שנה נאלצים לשכור דירה אחרת עבור בית הכנסת. בראש בית הכנסת עמד רבי אשר אנשיל, בתואר "אב"ד", כפי שנאמר ברשימת המפקד, וכן נזכרים כאן הדיינים רבי נתן יוסף גולדברגר, רבי דוד

68. ווייס, שם.
69. הסקר נערך בזמן המגפה בירושלים (ראה להלן, בפרק ט) שבה נספו רבים מתושבי העיר, ביניהם גם אחת מבנותיו של רבי אשר אנשיל (היא נפטרה אחרי המפקד). המגפה בודאי הפחיתה ממספר בני הכולל.

ליב זילברשטיין ורבי יצחק אופלטקא מפראג (שהיה ראש הישיבה של הכולל). כנראה מקום מושב בית הדין היה בבית הכנסת.

בשנת תרכ"ח נסע לחו"ל אחד מתושבי ירושלים ושמו רבי אליהו ב"ר שלמה יעקב. ראשי הכולל מלאו את ידו לאסוף באנגליה ובאמריקה תרומות לבנין בית כנסת לשם הכולל. השליח עשה כחמש שנים בחו"ל ולא הצליח בשליחותו. בשנת תרל"ג פרסם מודעה בעתון "הלבנון" ושם הוא מודיע כי כדי להיות נקי מה' ומישראל הרי הוא מפרסם בפומבי שלא עלה בידו לאסוף דבר לשם הכולל, ואם יש מי שטוען שמסר לו תרומות, הרי הוא — השליח — מוכן להעבירן לכולל[70].

במפקד שערך מונטיפיורי בשנת תרל"ה (כולל הונגארן לא נפקד אז), נרשם "לוח שמות הבתי מדרשות דק"ק אשכנזים פרושים" ובו גם בתי הכנסת ובתי המדרש של כולל הו"ד, ווארשא, וכו', למעט בתי הכנסת של כוללי החסידים. וברשימה זו נזכר "בית המדרש נחמת ציון בחצר כולל הונגארן" (בעיר העתיקה) ונאמר עליו: "כל ההוצאות 1700 ג' [גרוש] לשנה... יסדוהו בני כולל אונגרן בחצר שקנו לכוללם ולומדים בו. הגבאי הר' יוסף בלאך. הקורא ר' מענדל בהר"ל, השמש ר' עזריאל ממוש, החזן ר' צבי הירש מאונגרן". בית המדרש "נחמת ציון" אשר לכולל אונגארן בעיר העתיקה בירושלים נזכר גם בספר "שיבת ציון", מאת רבי יצחק שלמה בלוי, ירושלים תרמ"ג, דף ו'.

אחרי שנת תר"ל גדל מספר העולים לירושלים, ובמקביל גדל גם מספר העולים מהונגריה והתרבו חברי הכולל. במכתב לגאון רבי שלמה זלמן שפיצר, אב"ד היראים בווינה, כותב רבי הילל ליכטנשטיין אב"ד קולומיא: "שעינינו רואים שזה כעת ארבע שנים שהתחיל להתאמת הבטחה זאת, שתושבי ירושלים המה כפלים מאשר היו"[71]. מכתב זה נכתב בשנת תרל"ו, והדברים אמורים

70. הלבנון שנה ט' גליון 22 כג טבת תרל"ג, ע' 176.
71. תשובות בית הילל, סי' לא. ה"הבטחה" הנזכרת כאן היא: "ראיתי בספר שבילי אמונה אשר חיבר נכד הרא"ש בשם מדרש, שקודם הגאולה יתנדבו

איפוא על גידול מספר התושבים בשנים תרל"ב־תרל"ו. אולם לרגל ריבוי העולים לירושלים החלו הכוללים להתדלדל ולהתמוטט[72]. בכולל הונגארן היו אז בירושלים 600 נפשות[73] ובצפת 59 משפחות שהם בערך 240 נפשות[74] (יש לציין כי למרות שרוב מנין ורוב בנין של בני הכולל ישבו בירושלים, היו גם חברים בכולל שהתישבו בצפת ואחדים גם בחברון ובטבריה. יושבי צפת וטבריה היו בדרך כלל חסידים). העולים שהיו מגיעים מהונגריה רובם ככולם היו תלמידי חכמים ובני עליה, וכולל הונגארן היה מצטיין באיכותו.

למרות זאת, נפגע גם כולל הונגארן מהמשבר הכללי שהיה אז בירושלים. ברשימה שפרסם באותם ימים העסקן הירושלמי החשוב רבי יוסף ריבלין, מזכיר הועד הכללי בירושלים, הוא כותב:

"לדעתי רוב אחינו האשכנזים הנמצאים בירושלים היו שמחים אם כל האשכנזים נעשו לאגודה אחת. גם אלה בני הכולל אשר יתרון להם בכסף החלוקה על בני הכוללים האחרים, רואים את הנולד מרבוי הכוללים. למשל כולל אונגארן אשר בראשית יסודו היה שמן חלקו בהחלוקה, עתה הולך ודל, כי מספר בני הכולל התרבה עד שש מאות נפש כן ירבו, ומלפנים היו רק שבעים נפשות במספר. האמנם כי רוב הבאים מארץ אונגארן המה כלם אנשים מצוינים בתורה ויראה ובראשם הרב הגאון הגדול הצדיק המפורסם ענו מאד ונחבא אל הכלים מוה' אברהם שאג אבד"ק קובעלסדארף הי"ע, ועוד רבים מהם מופלגים

הרבה מישראל לדור בארץ ישראל ולהתישב בירושלים מארבע פנות העולם, ועל זה נאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה".

72. מאז החלו הכוללים לשלם את החלוקה בשטרות ולא במזומן. ראה לונץ, ירושלים, ט, תרע"א, ע' 34־35.

73. הלבנון שנה יב גליון 33 ב' ניסן תרל"ו. להלן נביא מקורות אחרים, של מנהלי הכולל עצמו, ולפיהם היה המספר קטן יותר. יש לציין כי מספר האשכנזים בירושלים היה אז בס"ה כ־6000 נפשות. מהם בכולל הפרושים 3000, בכולל ווהלין 1000, בכולל ווארשא 700, בכולל גליציה 500, בכולל חב"ד 200 ובכולל הו"ד 100.

74. לפי ב"צ גת, הישוב היהודי באי"י, ע' 163.

בתורה ושבתם בירושלים נאה להם ונאה לכבוד בית ישראל. אבל ברוב הבאים התמעטה החלוקה שלהם. ומלבד זאת פשטה צרעת הרעפארם בארץ אונגארן והמתנדבים עבור אה"ק הולכים ומתמעטים. ובני אונגארן לא נרגלו בארץ מושבותם לחיות חיי צער כמו אנשי רו"פ [רוסיה ופולין], ובהתמעט חלוקתם צר להם יותר משאר בני הכוללים"[75].

כוונתו של ר"י ריבלין היתה לאחד את הכוללים שבירושלים ולארגן את איסוף התרומות בחו"ל בסדר ישר. מטרה זו הושגה בחלקה, וסייעה לישוב היהודי בירושלים להתאושש, אולם ראשי כולל הונגארן החליטו בכל תוקף להשאר עצמאיים ובלתי תלויים בשום גורם שמחוץ לכולל ולנשיאים שבחו"ל, ולכן לא הצטרפו ל"ועד הכללי" של הכוללים בירושלים. כדי להתגבר על המצוקה הכלכלית החלו לנהל מסע הסברה נמרץ בחו"ל. החל משנת תרל"ו אנו מוצאים בקשות וקריאות חוזרות ונשנות לסייע לכולל במצוקתו. נשיאי הכולל בתקופה זו, הגאונים רבי חיים צבי מנהיימר אב"ד אונגוואר (שבא במקומו של רבי מנחם א"ש) ורבי שמחה בונם סופר אב"ד פרשבורג, בעל "שבט סופר" (שירש את תפקידו של אביו בעל כתב סופר), וכן ממוני הכולל עצמם, היו מפרסמים לעיתים תכופות בשבועון החרדי "שבת אחים" שיצא לאור בפעסט (בעריכת הצדיק רבי יצחק רייך) בקשות לתמיכה בכולל. בגליון פרשת נח תרל"ו (מס' 2) התפרסמה אזהרתם של נשיאי הכולל ש"כל כסף הקדשים הנידר והנידב לשם ארץ ישראל והמורם מן הקופות א"י או קופות רמב"ן זי"ע... כבר זכו בו כל עניי כולל בני מדינתנו באה"ק... ואין רשות לנדיבים או לגבאים לשנות ולזכות בשביל יחידים אשר באה"ק ת"ו. וזאת לדעת, כי כל המשנה גוזל את הרבים, ורובם ככולם תלמידי חכמים היושבים במצור ובמצוק ומשימים לילות כימים על התורה ועל העבודה".

בגליון פרשת שמות תרל"ו (מס' 13) התפרסם מכתבו הנלהב של רבי הילל ליכטנשטיין, הקורא לסייע לכולל במצוקתו. המכתב נדפס גם בספרו שו"ת בית הילל, סי' ס'.

75. הלבנון שנה יב גליון 33, ד' ניסן תרל"ו, ע' 261-262.

בגליון פרשת פנחס תרל"ו (מס' 38) מתפרסם מכתבו של רבי יצחק איצק בעהם, בשם מנהלי הכולל, הכותב שהכולל שולח את רבי יונה ליב מנדלסון ("אשר יצק מים ע"י רבינו החת"ם סופר") ועמו רבי יוסף משה קרויז סופר הכולל לאסוף תרומות בהונגריה, משום ש"אזלו ונדלדלו הנדבות הנקבצים למחית בני כוללנו ואין במה להשביע נפש אחינו"[76]. בגליון הבא, פרשת מטות ומסעי (מס' 39) מתפרסמת המלצתם של נשיאי הכולל רח"צ מנהיימר והשבט סופר, הממליצים על שני השליחים ומבקשים לעמוד לימינם.

בשנת תרל"ז היתה בצורת קשה בארץ ישראל, ורבים מתושבי ירושלים סבלו חרפת רעב. בהודעה שפרסמו נשיאי הכולל בגליון פרשת כי תשא תרל"ז (מס' 21) הם מוסרים, כי רבו ההוצאות על ההכנסות "ולא הספיק המקובץ אפילו ללחם צר ומים לחץ" ומנהיגי הכולל נאלצו ללוות על סמך המקובץ על ידי שליחי הכולל בהונגריה.

בגליון פרשת מקץ תרל"ט (מס' 12) מתפרסם נוסח מברק ששלחו ראשי הכולל, ובו הם מבקשים לשלוח באופן דחוף 200 שקי קמח לירושלים, הנאנקת מרעב וממחלות. באותה שנה, בגליון פרשת חקת (מס' 37) קוראים ראשי הכולל "לעורר רחמים בעד עניי כוללנו... כי זה שלש שנים מאז פגעי הזמן היו בבני ציון לרעה". כדי להציל את בני הכולל מרעב להבא, החליטו להכין מראש בעת הקציר חטים למשך שנה שלמה, והם מבקשים להקים "קרן קימת" למטרה זו. במכתב נוסף של ראשי הכולל (פרשת דברים, מס' 41) הם מבקשים לשלוח לירושלים "כל מידי דמיזן", כי זה שלוש שנים הרעב בארץ הקודש[77]. הרעב והבצורת לא פסקו, ועוד בשנת תר"ם, בגליון פרשת חקת (מס' 37) נאמר כי "בהתאסף ראשי עם יחד מנהיגי ישראל במדינתינו ביום כ"ב סיון הע"ל בעיר בודאפעסט", דרש נשיא הכולל אב"ד פרשבורג על

76. ממכתבו עולה שהכולל מנה אז 400 נפשות בלבד, ולא כפי המספרים שהבאנו למעלה.
77. ממכתב זה עולה כי הכולל מנה אז למעלה מחמש מאות נפשות.

הרעב בירושלים מחמת הבצורת, והרבנים הנאספים קוראים לסייע. חותמים, "בשם האסיפה הכללית לרבני אונגרן וזיבנבירגן": הגאון רבי מנחם כץ פרוסטיץ אב"ד צעהלים ראש האסיפה והגאון רבי אריה ליב ליפשיץ אב"ד סאנטוב סופר האסיפה.*[77]

לא יפלא איפוא כי מרבית שנותיו של רבי אשר אנשיל בירושלים עברו עליו ועל בני משפחתו במצור ובמצוק. בין כתביו של רבי אשר אנשיל נשתמר מכתב ששלח לו אחד ממיודעיו בחו"ל. במכתב מודיע הכותב כי שלח לרבי אשר אנשיל סך עשרים זהובים, וכן הוא מגיב על מכתב קודם של רבי אשר אנשיל עצמו, שבו כתב על הריפורמה שפשתה בהונגריה.

בעה"י יום א' לסדר תרומה שנת תר"ל לפ"ק יע"א פה כפר אייזגרויס.

ממעוני שמים יזלו ברכות כמים לאיש ירושלים לאהובי ידידי וחביבי ה"ה הרב הגאון הגדול והמפורסם בקי בש"ס ופוסקי' צדיק תמים חו"ש זית רענן נ"י וע"י כקש"ת מו"ה אנשיל נייאמאן לפנים אבדק"ק וויטצען נ"י.

מכתבו הנעים הראשון גם האחרון קבלתי ואל יחר מעלת נ"י שעכבתי עד כאן לתשובתי כי טעם הדבר לבד זאת היא, כי כמעט חצי שנה שנתתי עשרים זהובים כסף להרב אבדק"ק פרעשבורג בעבורו וכשקבלתי מכתבו הראשון עלה במחשבתי אולי לא קיבל עדיין המעות או אולי משגה היה והמעות ניתן ביד אחר ע"כ גמרתי בלבי לילך בתחילה אל הרב אבדק"ק פרשבורג לשאלו אודות המעות הלז, ובפרט יגורתי כי שלחתי המעות ביד איש אחר — ובכל זאת לא הי' לי פנאי עוד לשאלו על זאת. ולא יכול אני עוד להתמהמה לכתוב תשובה על אגרת הנועם שהי' לי שמחה מצד ויגון מצד — היגון הוא על אודות בריאותו ובפרט עיניו החלושים*[78] **צר לי עליו מאוד מאוד אבל מה נאמר

*77. יש ידיעה כי גם רבי אשר אנשיל נסע בשליחות הכולל להונגריה ("תולדות חכמי ירושלים" ח"ג ע' 264 ו"חלקת מחוקק"). וראה יערי ב"שלוחי א"י" שרא"א יצא לחו"ל בשליחות הכולל בשנת תרל"ו, אך הדבר לא מסתבר כלל מכיון שבשנת תרל"ב כבר חתם עצמו "סגי־נהור" ואיך נסע ארבע שנים לאחר מכן?

78. בסוף ימיו אבד רבי אשר אנשיל מאור עיניו, ראה להלן, בפרק ט.

מאמר מערכת ראשון בעתון הצופה

ומה נדבר ומה נצטדק, אם בני א״י אין מתפללין עלינו אנו אין יכולין להתפלל עליהם כי נתמעטו זכויותי, נתמעטו משפחתי, כי י״ד שבט ב׳ שנים המה שהלך אחי החשוב והצדיק ר׳ זלמן לעולמו זלה״ה, אבל בכל זאת לא אחדל להתפלל על מעלתו בל יום ואקוה שה׳ ישמע תפלתנו וירפא אותו במהרה ברפואה שלימה רפואת הנפש ורפואת הגוף אמן כי״ר.

אבל מה מאוד שמח לבי ויגל כבודי בראותי במכתבו הנעים שדאגתו הוא עלי על בריאותינו ומעמדנו, על זה אומר לו רק מעט, כמים הפנים לפנים כן לב האדם וגו׳ כי מכבר נכסף נכספתי לשמוע ממעלתו נ״י ועכשיו זכיתי גם לראות כתב אגרת שלו וברוך ה׳ אשר לא הסיר חסדו ותהלתו מאתי והתמיד בריאותי וכל בני ביתי ב״ה כמקדם, וילך אותי וגם כל בני גילי בדרך הישר והמותר, כי רק זאת בקשתי היא מאת ה׳ שבתי בבית ה׳ לחזות בנועם וגו׳ וזאת היא תשוקתי וכל מגמתי.

ומה שכתב מעלתו נ״י על אודות הדבר אשר פשתה המספחת בכל מדינת דייטשלאנד ובפרט במדינת הגר, שהעמידו חוקי הקאנגרעס על צוארנו[79]. וכתב לנו מעלתו מעט נחמה מה שדיברו אנשי ירושלים לאדון בייסט[80]. אבל בעו״ה סיוע חלושה היא זאת, כי בייסט כמדומה לי לא יהי׳ עוד רייכס קאנצלער, וגם אם יהי׳ מה לנו בזה! כי הוא אין יוכל לנו להטיב וגם לא להזיק, כי אם הפראטעסטען[81] מארטהדאקסען ומרבנים הגדולים אונגארן וגם גוטאכטען[82] של כל גדולי מדינת דייטשלאנד ואיזה גדולים ממדינת איירפע לא הועילו עדיין להפר השטאטיטען[83], כי טענתם הוא רק מייאריטעט, מייאריטעט[84], ומה יועיל לנו בייסט.

אבל אנו מקוים בישועת ה׳ שעכשיו יהי׳ גמר עם הפושעים האלה כי אם כל מדינת ארטאדאקסען אונגערן קבצנו חתימת בחורים וזקנים

79. ראה להלן, בפרק ח, בארוכה על דבר ה״קונגרס״ והמאבק בין החרדים והרפורמים בהונגריה.
80. ראש ממשלת אוסטריה.
81. מחאות.
82. תשובות (פסקים).
83. תקנות הקונגרס. ראה להלן, בפרק ח׳.
84. ללכת אחר הרוב.

עניים ועשירים שלחנו פעטיטאן[85] אל לאנדטאג[86] פעסט ובבקשה זאת כתבנו שאין לנו חלק בקאנגרעס ובשטאטוטען ובפרט אין לנו חלק בפושעים האלה, אין אנו יכולים עמהם לישב בבית א' ובביה"כ א' ותחת רב ושוחט א'. אין לנו שום נחלה וחלק בכתה זאת רק היינו לעם אחד ובבת אחת אנו מריעים הפרד נא מעלי אם השמאל ואימינה וגו' והיינו מפורדים בדד לעם אחד בבטח ובשלוה. ויותר אין לכתוב רק שה' ישמע שועתינו ויקבל תפלתנו ויאמר די לצרותינו וישלח רפואה שלימה לכל מכותנו ויפדנו מאויבינו ויתן ברכה והצלחה בכל מעשה ידינו וישלח לנו גואל צדק במהרה בימנו אכי"ר.

כה דברי ידידו חביבו הדורש בשלומו הטוב ומצפה לתשובתו
אני הק' שמחה רייזנער

ד"ש מבני היקר ר' שמואל ור' גבריאל ובפרט מבני הב' חיים למעלתו ולכל משפחתו נ"י — ונשים לקראת נשים.

יש לציין כי התענינותו של רבי אשר אנשיל במאבק נגד הריפורמים בהונגריה לא היתה תופעה בודדת. בשנת תרכ"ט, באותו הזמן שכתב רבי אשר אנשיל את המכתב הנ"ל, היו בני הכולל שופכים שיח לישועת אחיהם בהונגריה. בידיעה שהתפרסמה אז באחד העתונים נאמר:

זה ירח ימים אשר אחינו בני אונגארן היושבים לפני ה' באה"ק תו"ב יום יום הולכים ובאים לשפוך שיח ותחנה לפני כותל מערבי על קברי אבות העולם בחברון ועל קבר רחל... וכן על שאר קברות הקדושים אשר בארץ ה' המה, מתפללים ומתחננים ודמעתם על לחייהם... לבל ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים באונגארן... מאלה המחדשים והמתפרצים אשר קמו ונוסדו על תורת ה' ועל מנהגי משיחיו[87]...

ממוני הכולל בימיו של רבי אשר אנשיל היו (כפי שעלה בידינו למצוא): רבי נתן יוסף גולדברגר ורבי יצחק אופלטקא (תרכ"ו),

85. פטיציה.
86. פרלמנט.
87. הלבנון, שנה ה' גליון 47 כ"ה כסליו תרכ"ט, ע' 751-752. הידיעה מיום ו' כסליו תרכ"ט.

רבי יצחק בעהם, רבי חיים זוננפלד ורבי אברהם גוטמאן (תרל״ו), רבי נתן יוסף גולדברגר. ר״א גוטמאן ורבי משה נחום וולנשטיין (תרל״ט), רבי חיים זוננפלד, רמ״נ וולנשטיין ור״א גוטמאן (תר״ם)[88].

88. רבי חיים זוננפלד ורבי משה נחום וולנשטיין כתבו בשנת תר״ם, בשם הכולל, מכתב מחאה לרבי מאיר להמן אב״ד מינץ, שתחת חסותו עמד העתון ״הלבנון״. באותה הזמן היה בירושלים מאבק בקשר לנסיון לפתוח בי״ס ללמוד שפות זרות, ועמדת הכולל היתה שכל השפות הזרות אסורות ואפילו השפה הערבית. ״הלבנון״ פגע בכבוד גדולי ישראל שלא ידעו שפות זרות בכתבו ״האיש אשר אינו יודע שפת העם אשר יושב בקרבו מותר האדם מן הבהמה אין לו״. על זה הגיבו שני הגאונים הנ״ל, ממוני הכולל: ״האם כבוד הרב הגאון הצ׳ מקוטנא ז״ל או הרב הגאון הצ׳ מקאליש זצ״ל ושאר גאוני ארץ זי״ע, אשר אסרו ללמוד גם שפת ערב, כבהמות נדמו בעיני כ״ת? האם כבוד רבינו מאוה״ג אב״ד דק״ק בריסק לפנים, אשר כל יראי ה׳ יבקשו תורה מפיהו, גם לו מותר אדם מן הבהמה אין? רבותינו אדמו״ר בעהח״ס ובנו הגאון הצ׳ בעהכ״ס זי״ע, רבינו מאור הגולה רבי מאיר א״ש ובנו הגאון הצ׳ מהר״ם א״ש זי״ע, הגאונים האלה שרתו בקהלות אונגארן ולשון הונגרי לא ידעו, האם גם המה מותר האדם מן הבהמה אין להם?״.

פרק שמיני

פעילותו בעיר הקודש

מסועפת ביותר היתה פעילותו הציבורית של רבי אשר אנשיל בירושלים. אך שניים הם הנושאים העיקריים בהם אנו מוצאים בכתבי דברי הימים עקבות וממסרים מפעולותיו בעיר הקודש.

נושא אחד הוא שמירת טהרתו של החינוך התורתי לבל יבולע לו על ידי חורשי רעה וזוממי מזימות. והשני, השמירה על ענייני הכולל — המאפשר את קיומם של מאות משפחות תלמידי חכמים העוסקים בתורה ובעבודה בעיר ה'.

הנסיון הראשון להחדיר את החינוך החילוני לעיר הקודש נעשה בשנת תר"ה. בעקבות השמועה על התגברות פעולות המיסיון בעיר[1], יצא כתב־העת של הריפורמים בגרמניה בקריאה

1. העוני והדוחק ששררו בירושלים שימשו פיתוי למסיונרים נוצריים לנסות לצוד נפשות עלובות אשר המחסור העביר אותם על דעתם. המסיון שפעל בקרב היהודים בירושלים היה המסיון האנגלי הפרוטסטנטי שתחילתו בשנת תקצ"ח, כאשר נשלח מאנגליה רופא מסיונר, שהיה יהודי מומר. רבני ירושלים אסרו מיד להזדקק לשירותיו של הרופא (ראה: מ"מ גרליץ, מרא דארעא ישראל, ח"א, ע' רכז־רכח). בשנת תר"ד פתח המסיון בית חולים, ואחר כך גם בתי ספר ללימוד מלאכה לנערים ונערות. בשטח השכונה הידועה כיום בשם "כרם אברהם", בסמוך לשכונת גאולה, נטעו המסיונרים מטע והעסיקו בו עובדים יהודים, במטרה להשפיע עליהם. כאשר בקר בירושלים ל.א. פרנקל, בשנת תרט"ז, מצא בעיר בית ספר לתפירה לנערות, בית ספר מקצועי לנערים ואת המטע ב"כרם אברהם", ולדבריו למדו ועסקו בהם מספר ניכר של יהודים, נערים ומבוגרים. אולם הנתונים שפרנקל מוסר, לפיהם זכה המסיון להצלחה בקרב יהודי ירושלים, הנם מסולפים ומגמתם ומטרתם היתה להשחיר את פניה של

לגיוס כספים למען הקמת בית חולים יהודי בירושלים. מוסד כזה היה חשוב ביותר, שכן הבסיס העקרי לפעולת צייד־הנפשות של המיסיון היה בית החולים שלו, אשר זמן ממושך היה בית החולים היחידי בעיר.[2] אולם הרפורמים לא הסתפקו בהקמת בית חולים

הקהלה היהודית בעיר — בעיקר הקהלה האשכנזית — ולהוכיח שראשיה אינם מסוגלים לדאוג לצרכי התושבים, ולהצדיק בכך את הצורך בהקמתו של בית הספר החילוני שלמענו בא לירושלים. לדבריהם של המיסיונרים עצמם, למרות שמספר ניכר מבין היהודים היו עניים ואביונים, חולים ומוכי־גורל, היתה הצלחתם אפסית כמעט. משום כך החלו במרוצת השנים להעביר את עיקר פעולתם אל התושבים הערבים. כשלונם של המיסיונרים בא כתוצאה מפעולתם העקשנית והעקבית של ראשי הקהלה היהודית בעיר. הללו עקבו אחר פעולותיהם של המיסיונרים והגיבו עליהם כראוי, ובכך מנעו מהם מלהחדיר את ארסם לתוך העדה היהודית בירושלים. רבי עקיבא יוסף שלזינגר מספר בכמה מספריו על תעלוליהם של המסיונרים, ונעתיק כאן כמה מדבריו: "לפני איזהו שנים, אשר היו ... קונים... המסיתים (מיסיאנער) נחלה בשם הר טוב לבנות בה בתים ליתן לבני ישראל בית ונחלה בחנם, רק בתנאי אשר ישבו שם יחד עם המשומדים (כל עשירי, כמו שר עשרה, היה משומד). אך לא רצו אפילו אחד מבני ישראל ע"ע לקבל את תנאי כזה ולכנוס במושבה כזאת, כי הבינו שהיא רשת פרושה לבני ישראל לצדד נפשות למומרות ר"ל" (שמרו משפט תנינא, דף ה). על מעשיהם של המסיתים בשנת תרמ"ב, כאשר עשרות ומאות אלפי יהודים נמלטו על נפשם מן הפרעות ברוסיה ורומניה, הוא מספר: "באותו הזמן כאשר היו בורחין מרוסיא ושוב מרומעניען ע"י רשעות הגוים כנודע, וברחו גם להכא [לארץ ישראל] ולא מצאו מנוח (מרעה), ודרכן של מסיתים ככתוב במדרש נמשל כזבוב הלהוט אחרי מכה ככתוב ויזנב בהם את כל הנחשלים וגו'. כן עשו אז, ליתן לכל נפש לערך נזר [מטבע "כתר"?] אחד בכל יום בתנאי אם ילכו אל בית תפלתם לשמוע הדרשה של משומד המסית, ואחר כך מחלקין להם כספם. כן הלכו בעוה"ר בכל יום ויום עדרים עדרים אנשים ונשים וכומר מסית בראש להוליכם אל בית עבודתם...".

2. רבני ירושלים פנו אז למונטיפיורי, אשר שלח לעיר בשנת תר"ב את הד"ר שמעון פרנקל. הוא פתח בירושלים בית מרקחת ומרפאה, ומונטיפיורי שלם את שכרו. בשנת תרי"ד, כתוצאה מהדוחק והמצוקה בעיר אחרי מלחמת קרים, פתחו בני משפחת רוטשילד בעיר בית חולים יהודי. בשנת תרט"ז נפתח בית חולים שני, הוא בי"ח "בקור חולים", אשר נוסד והוחזק על ידי עדת האשכנזים בירושלים.

יהודי אלא צרפו לפעולה זו סעיף נוסף: "תנאי אחד, שביחד עם בית החולים יוקם גם בית ספר חילוני לנערים ונערות".[3]

יהודי ירושלים הרגישו בסכנה החדשה שהופיע בארץ הקודש. גדולי ישראל ראו אותה כגרועה וחמורה יותר מפיתוייו של המסיון. הם יצאו כנגדה, והנסיון נכשל.

בשנת תר"ט פשטה שוב שמועה כי משה מונטיפיורי — אשר הרבה לפעול למען ישובה של ירושלים, עומד להקים בעיר בית ספר חילוני. ראשי הקהלה האשכנזית פנו אליו בפניה נרגשת ובקשוהו להמנע מכך והדגישו שמוסד כזה הוא למותר בעיר ה',

"כי האנשים העוזבים את משפחתם וארץ מולדתם ודרך פרנסתם שמה, כל מזימת נפשם הוא לישב בארץ הקודש על התורה ועל העבודה, וכל אחד ירגיל את בניו לדרכי התורה אשר הנחילו לנו אבותינו".[4]

בשנת תרט"ז נעשה הנסיון המעשי הראשון ליסד בארץ בית ספר ששיטת הלימודים בו תהיה כזו הנוהגת בבתי הספר החילוניים שבאירופה. לירושלים הגיע אז לודויג אוגוסט פרנקל, מזכיר קהלת וינה ומראשי הריפורמים. מטרת בקורו היתה ליסד בעיר בית ספר מכספי תרומתה של האצילה עליזה ליפט-למל מוינה, לזכר אביה שמעון לבית למל. אך עוד לפני שהגיע פרנקל ירושלימה נתקבל בעיר מכתב מאת רבי יצחק דויטש,[4*] מראשי היהדות החרדית בוינה וידידו של מרן הכתב סופר, אשר התריע על הסכנה הממשמשת ובאה על עיר הקודש.

בבואו לירושלים הראה פרנקל את עצמו כיהודי שומר תורה ומצוות, אולם תושבי ירושלים שהוזהרו מראש לא נפלו בפח ומשהבחינו בכוונתו להכניס שינויים בסדרי הלימוד המקובלים התיצבו נגדו במלוא כוחם. בפעולות כנגדו היה משום סכנה, שכן פרנקל היה מצויד בהסכמה מראש לפעולותיו מצד ממשלת

3. ראה מ"מ גערליץ, מרא דארעא ישראל, ח"א ע' רלא.
4. מרא דארעא ישראל, שם.
*4. ראה עליו למעלה, בהתחלת פרק ו'.

אוסטריה והשלטון התורכי, שהבטיחו את חסותם לבית הספר החדש, ופרנקל לא היסס להשתמש בכוחן של שתי הממשלות הללו כלפי מי שניסה לעמוד בדרכו.

עם כל זאת דחתה הקהלה האשכנזית בתוקף את הצעותיו של פרנקל. כמה מראשי הקהלה הספרדית, שהיו חסרי נסיון בדרכיהם הנפתלות של הריפורמים, לא עמדו על הסכנה הטמונה בתכניותיו של פרנקל ונכנסו עמו במשא ומתן כדי להבטיח את אופיו הדתי של בית הספר החדש. אולם העומדים בראש הקהלה האשכנזית לא מצאו טעם בהבטחותיו של פרנקל, וביום ט׳ סיון לפרט ״ובחרת בחיים״ (תרט״ז) הטילו חרם על בית הספר. החרם הוכרז בבית הכנסת בחורבת רבי יהודה החסיד במעמד כל רבני ירושלים וראשי הכוללים.[5] חתמו עליו ראשי העדה דאז ובראשם הגאונים הצדיקים רבי ישעיה ברדאקי, רבי יוסף זונדל סלאנט וחתנו רבי שמואל סלאנט. במכתב מיוחד הסכים עמהם הגאון הצדיק הספרדי המקובל רבי רפאל ידידיה אבועלפיה, ראש ישיבת המקובלים ״בית אל״.[6]

רבני ירושלים מצאו לנכון לחזור במשך השנים מפעם לפעם על האיסור, כאשר הם מדגישים שוב ושוב את התוצאות החמורות שהיו לחינוך החילוני בחוץ לארץ. האיסור השני נעשה בשנת תרכ״ב, וחתמו עליו ראשי ירושלים דאז, הגאונים רבי משה יהודה ליב זילברברג אב״ד קוטנא (בעל ״זית רענן״ ו״תפארת ירושלים״), רבי נחום לעווי אב״ד שאדיק ועוד.[7]

בשנת תרכ״ה נעשה נסיון להקים בירושלים בית ספר לבנות. היוזמים באו מאנגליה, ובית הספר הוקם בכספי משפחת רוטשילד

5. חזר ונדפס בספר ״מעשה אבות״ (אוסף תקנות וגזירות אשר אסף רבי עקיבא יוסף שלזינגר), ירושלים תרס״א, ע׳ מה־מז.
6. ״מעשה אבות״ דף מז־מח. בית הספר למל אמנם נפתח, אולם כתוצאה מהתנגדותם של האשכנזים ואמצעי הזהירות שנקטו הספרדים לא הצדיק המוסד כלל את תקוותיו של מיסדו. למרות מאמצי החוגים שעמדו מאחורי בית הספר הרי בשלושים שנותיו הראשונות היה לו קיום עלוב, ולא היה שונה בהרבה מ״כותאב״ (חדר) ספרדי.
7. ״מעשה אבות״ דף מח־נ.

לזכר אחותם אוולינה דה רוטשילד. שוב התעורר הצורך לחדש את המערכה וגדולי ירושלים נזעקו וקראו עצרה. במעמד טובי העיר הוכרז איסור חמור על בית הספר החדש. בין החותמים הפעם היו הגאונים רבי משה יהודה ליב מקוטנא, רבי נחום משאדיק, רבי יוסף זונדל מסלאנט, רבי נתן יוסף גולדברגר ורבי דוד ליב זילברשטיין (בעל "שבילי דוד")[8]. שני האחרונים מכולל הונגרין.

בשנת תר"ל הוקם בית ספר חילוני נוסף בארץ. באותה שנה נוסד בית הספר החקלאי "מקוה ישראל" ליד יפו, מטעם חברת "כל ישראל חברים" (אליאנס) בצרפת. לחברה זו "זכויות" מרובות בהרס היהדות בקרב הקהלות הספרדיות מתורכיה ועד מרוקו. רבני ירושלים לא יצאו הפעם כנגד בית הספר החדש בכל תוקף, שכן היה מרוחק מן העיר ולא היתה לו השפעה על הנעשה בה. מוסד זה היה במשך עשרות בשנים, כפי שכותבים מבקרים שונים, "מוסד להכשרת עגלונים דוברי צרפתית" — כי הלימודים בו היו מנותקים לגמרי מהצרכים הממשיים של הארץ. לבוגרי בית הספר "המשכילים" לא היתה שום תכלית מעשית בהשכלתם ורבים מהם עזבו את הארץ.

בשנת תרל"ב בקר בארץ ההיסטוריון האפיקורסי ד"ר היינריך גרץ, בלוויית ידידו משה גוטשלק לוי מברלין. בקור זה היה קשור בתכניותיו של גרץ, שעסק אז בכתיבת ספרו על תולדות עם ישראל. כאשר עמד לכתוב את החלק העוסק בתקופת התנ"ך, החליט לבקר תחלה בארץ ולראותה במו עיניו.

ביום השבת בא גרץ עם חברו, בלויית רופא ביה"ח רוטשילד ד"ר לונדון, להתפלל בבית הכנסת שב"חורבה". לפני כלות התפלה עלה אל הבמה אחד מראשי כולל הונגרין רבי ישכר בער צוועבנר, בנו של הגאון רבי אברהם שאג אב"ד קויבערסדורף[9], דפק על השלחן

8. מרא דארעא ישראל, שם, ע' רמה־רמו.
9. רבי ישכר בער צוובנר, נודע לצדיק ולקנאי נלהב. עלה לארץ שנים אחדות קודם עליתו של אביו, אשר עלה בשנת תרל"ג. היה חתנו של רבי אהרן בער, מראשי הכולל (ראה עליו בפרק ה'). נפטר בטבריה, וצווה שיניחו את

וקרא בקול גדול: "בשם הרבנים הגאונים בירושלים! גרץ אפיקורס הוא, מוחרם ומנודה מקהל ישראל"!.

כאשר חזר גרץ לחו"ל פרסם כתב־פלסתר על מצב ירושלים. בכתבו זה שנכתב ברוח שנאה ליהודי ארץ ישראל והתפרסם בעתוני גרמניה, ביקר קשות את הרבנים ממוני הכוללים בירושלים, ובין השאר כתב:

"יתומים מישראל הסובלים דחקות או הרעבים ללחם נכנסים אל בתי המסיון האנגלים או הגרמנים... ארבעים נערים מישראל נמצאים בבית ספר מיסיונרי אחד בירושלים ומכינים אותם לשמד. אין אנו יודעים כמה נערות ישנן בבתי הספר של נכרים. יש ויקרה ואב או אם ימכרו את בניהם למיסיון. מנהלי הקהלות בירושלים יודעים רעה זו... אבל אינם עושים דבר".[10]

כדי "לתקן" את המצב הנורא השורר בירושלם — לדבריו, הציע ליסד בעיר בתי יתומים ויתומות וללמדם לימודים חילוניים.

ראשי הקהלה האשכנזית לא הגיבו בפומבי על דברי עלילה אלו. אבל ראשי הקהלה הספרדית, ובראשם הראשון לציון הגאון רבי אברהם אשכנזי, פרסמו הודעה ובה הכחישו נמרצות את כל האשמותיו, וקבעו כי ילדים בירושלים אינם נמכרים למיסיון, ו"מעולם לא שמענו כי יתומים כי ירעבו ללחם ימצאו מנוחה בבית המיסיונאר וכי ארבעים מילדי ישראל הם בחדר המיסיונאר להמיר דתם. חלילה להאמין בזה". הם גם דחו באופן נמרץ את תכניותיו ליסוד בית ספר חילוני במסגרת בית היתומים, והדגישו כי עתידה תורה להשתכח מישראל אם יתחנכו נערי בני ישראל על פי התכניות הללו.[11]

גם גוטשאלק לוי פרסם מכתב בעתון "המגיד" (שנה ט"ז גליון 18, ר"ח אייר תרל"ב) בו שפך חרפות, גידופים ודברי עלילה על רבי

מקום קברו אשר כרה לו בחייו, לצד קבר אביו, לתלמידו המובהק של אביו רבינו יוסף חיים זוננפלד (מרא דארעא ישראל, ח"א ע' רנ).

10. צ' שרפשטין, תולדות החינוך, כרך ד', ע' 26.
11. שם ע' 27.

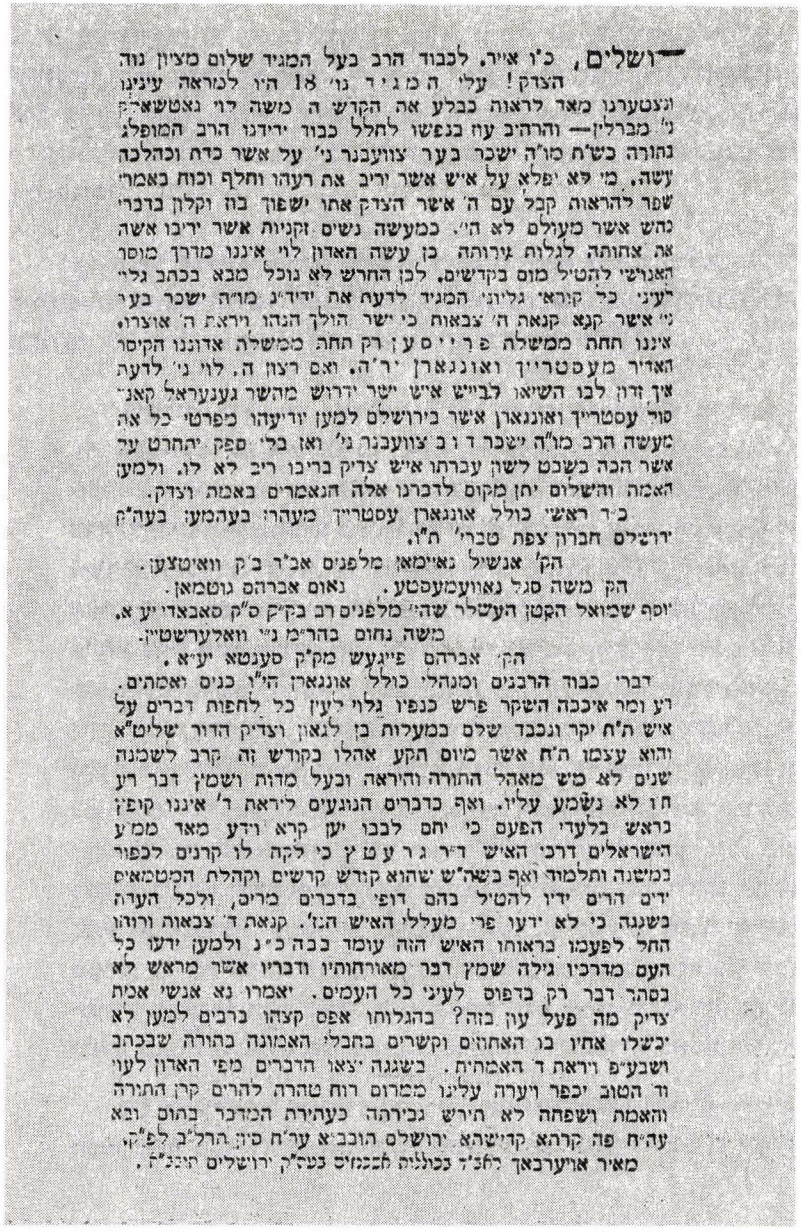
ישכר בער צוובנר. באופן מיוחד הדגיש כי רבי ישכר בער צוובנר פעל באופן פרטי ושום גוף ציבורי, כולל או רבנים, לא עמדו מאחריו ולא תמכו במעשהו — דבר שיש בו משום סיוע לתכניותיו של גרץ, שכן מכאן הוכחה כי רק יחידים המה המתנגדים ל"השכלה" ואילו הצבור בכללותו וראשי הצבור בפרט אינם כה "קיצוניים".

רבי אשר אנשיל שהיה כאמור רבם הראשי של יהודי הונגריה בירושלים ועמו ראשי הכולל מצאו את עצמם חייבים להגיב על מכתבו של לוי, ופרסמו אף הם מכתב באותו עתון[12].

ירושלים, כ"ו אייר, לכבוד הרב בעל המגיד שלום מציון נוה הצדק, עלי המגיד נו' 18 היו למראה עינינו ונצטערנו מאד לראות כבלע את הקדש, ה' משה לוי גאטשאלק נ"י מברלין — הרהיב עוז בנפשו לחלל כבוד ידידינו הרב המופלג בתורה כש"ת מו"ה ישכר בער צוועבנר נ"י על אשר כדת וכהלכה עשה. מי לא יפלא על איש אשר יריב את רעהו וחלף וכוח באמרי שפר להראות קבל עם ה' אשר הצדק אתו ישפוך בוז וקלון בדברי כחש אשר מעולם לא היה, כמעשה נשים זקנות אשר יריבו אשה את אחותה לגלות ערותה כן עשה האדון לוי, איננו מדרך מוסר האנושי להטיל מום בקדשים, לכן החרש לא נוכל מבא בכתב גלוי לעיני כל קוראי גליוני המגיד לדעת את ידיד"נ מו"ה ישכר בער נ"י אשר קנא קנאת ה' צבאות כי ישר הולך הנהו ויראת ה' אוצרו. איננו תחת ממשלת פרייסען רק תחת ממשלת אדוננו הקיסר האדיר מעסטרייך ואונגארן יר"ה, ואם רצון ה' לוי נ"י לדעת איך זדון לבו השיאו לבייש איש ישר ידרוש מהשר געגעראל קאנסול עסטרייך ואונגארן אשר בירושלים למען יודיעהו מפרטי כל את מעשה הרב מו"ה ישכר דוב צוועבנער נ"י, ואז בלי ספק יתחרט על אשר הכה בשבט לשון עברתו איש צדיק בריבו ריב לא לו. ולמען האמת והשלום יתן מקום לדברנו אלה הנאמרים באמת וצדק.

כ"ד ראשי כולל אונגארן עסטרייך מעהרן בעהמען בעה"ק ירושלם חברון צפת טבריי ת"ו. הק' אשר אנשיל נאיימאן מלפנים אב"ד

12. המגיד שנה טז גליון 29, יח תמוז תרל"ב.

ירושלים, כ"ו אייר. לכבוד הרב בעל המגיד שלום מציון נוה הצדק! עלי המגיד נו' 18 היו לכוראה עיניו וגעטערנו מאד לראות בכבלע את הקדש ה משה לוי גאטשאל"ק מברלין— והרהיב עוז בנפשו לחלל כבוד ידידנו הרב המופלג נהורה כש"ת מו"ה ישכר בער צוויבנר נ' על אשר כתה וכהלכה עשה. מי איפלא על איש אשר יריב את רעהו וחלף וכות באמרי שפר להראות קבל עם ה' אשר הצדק אתו ישפוך בזה וקלון בדברי נהש אשר מעולם לא ה"י. כמעשה נשים זקניות אשר יריבו אשה את אחותה לגלות ערוותה כן עשה האדון לוי איננו מדרן מוסר האנושי להטיל מום בקדשים. לכן החרש לא נוכל מבא בכתב גלוי לעיני כל קוראי גליוני המגיד לדעת את ידידנ"ו מו"ה ישכר בער נ"י אשר קנא קנאת ה' צבאות כי ישר הולך הנהו ירא"ת ה' אוצרו. איננו תחה ממשלה פרי"ס ען רק תחה ממשלה אדוננו הקיסר האדיר מעסטרייך ואונגארן יר"ה. ואם רצון ה. לוי נ' לדעת איך זדון לבו השיאו לבייש איש ישר ירדוש מהשר געגעראל קאנסול עסטרייך ואונגארן אשר בירושלים למען יוריעהו כפרטי כל אה מעשה הרב מו"ה ישכר ד ו ב צוויבנר נ' ואז בלי ספק יתחרט עד אשר הכה בשבט לשון עברתו איש צדיק בריבו ריב לא לו. ולמען האמת והשלום יתן מקום לדברנו אלה הנאמרים באמת וצדק.

כ"ד ראשי כולל אונגארן עסטרייך מעהרי בעהמען בעה"ק ירושלם חברון צפת טבריי' ת"ו.

הק' אנשיל נאיימאן מלפנים אב"ד ב"ק וואיטצען.

הק משה סגל נאוועמעסטע. נאום אברהם גוטמאן.

יוסף שבואל הקטן העשלר שה"י מלפנים רב בק"ק סאבאדי ע"א.

משה נחום בהר"מ נ"י וואלערשטיין.

הק' אברהם פייגעש מק"ק סענטא יע"א.

דברי כבוד הרבנים ומנהלי כולל אונגארן הי"ו כנים ואמתים. רע ומר איכבה השקר פרש כנפיו גלוי לעין כל לחפות דברים על איש ת"ח יקר ונכבד שלם במעלות בן לגאון וצדיק הדור שליט"א והוא עצמו ת"ח אשר מום הקע אהלו בקודש זה קרב לשמנה שנים לא מש מאהל התורה והיראה ובעל מדות ושמץ דבר רע חו לא נשמע עליו. ואף כדברים הנוגעים ליראת ד' איננו קופץ בראש בלעדי הפעם כי יחם לבבו יען קרא וידע מאד ממ"ע הישראלים דרכי האיש ד"ר גרעטץ כי לקח לו קרנים לכפור במשנה ותלמוד ואף בשה"ש שהוא קודש קדשים וקהלת הקיטמאים ידים הרים ידיו להטיל בהם דופי בדברים מריס, ולכל העדה נשגבה כי לא ידעו פרי מעללי האיש הנ"ל. קנאת ד' צבאות ורוחו החל לפעמו בראותו האיש הזה עומד בבה כ"נ ולמען ידעו כל העם מדרכיו גילה שמץ דבר מאורחותיו ודבריו אשר מראש לא נסתר דבר רק בדפוס לעיני כל העמים. יאמרו נא אנשי אמת צדיק מה פעל עון בזה? בהגלותו אפס קצהו ברבים למען לא יכשלו אחיו בו האחזים וקשרים בחבלי האמונה בתורה שבכתב ושבע"פ ויראת ד' האמתית. בשגגה יצאו הדברים מפי האדון לעוד הטוב יכפר ויערה עלינו ממרום רוח טהרה להרים קרן התורה והאמת ושפחה לא תירש גבירתה כעתירת המדבר בהום ובא עה"פ קרא קדישתא ירושלם תובב"א עה"ח סיון תרל"ב לפ"ק.

מאיר אויערבאך רח"ב נכוללות מכמיס בעה"ק ירושלים תובב"א.

מכתב מחאה של ראשי הכולל משנת תרל"ב
מתוך "המגיד"

בק' וואיטצען. הק' משה סג"ל נאוועמעסטע[13]. אברהם גוטמאן[14]. יוסף שמואל הקטן הערשלער שהיה מלפנים רב בק"ק ס"ק סאבאדי יע"א[15]. משה נחום בהר"מ נ"י וואלענשטיין[16]. הק' אברהם פייגעש מק"ק סענטא יע"א.

למכתב זה הצטרף גם הגאון רבי מאיר אויערבאך, רבה של ירושלים:

דברי כבוד הרבנים ומנהלי כולל אונגארן הי"ו כנים ואמתים. רע ומר איככה השקר פרש כנפיו גלוי לעין כל לחפות דברים על איש ת"ח יקר ונכבד שלם במעלות בן לגאון וצדיק הדור שליט"א והוא עצמו ת"ח אשר מיום תקע אהלו בקודש זה קרב לשמנה שנים לא מש מאהל התורה והיראה ובעל מדות הוא, ושמץ דבר רע ח"ו לא נשמע עליו. ואף בדברים הנוגעים ליראת ד' איננו קופץ בראש בלעדי הפעם כי יחם לבבו יען קרא וידע מאד ממ"ע [ממכתבי עיתים] הישראלים דרכי האיש ד"ר גרעטץ כי לקח לו קרנים לכפור במשנה ותלמוד ואף בשיר השירים שהוא קודש הקדשים וקהלת המטמאים ידים הרים ידיו להטיל בהם דופי בדברים מרים, ולכל העדה בשגגה כי לא ידעו פרי מעללי האיש הנז'.

קנאת ד' צבאות ורוחו החל לפעמו בראותו האיש הזה עומד בבהכ"נ ולמען ידעו כל העם מדרכיו גילה שמץ דבר מאורחותיו ודבריו אשר מראש לא בסתר דבר רק בדפוס לעיני כל העמים. יאמרו נא אנשי אמת צדיק מה פעל עון בזה? בהגלותו אפס קצהו רבים למען לא יכשלו אחיו בו האחוזים וקשורים בחבלי האמונה בתורה שבכתב ושבע"פ ויראת ד' האמיתית. בשגגה יצאו הדברים מפי האדון לעוי וד' הטוב יכפר ויערה עלינו ממרום רוח טהרה להרים קרן התורה והאמת ושפחה לא תירש גבירתה. כעתירת המדבר בתום ובא עה"ח פה קרתא קדישתא ירושלים תובב"א ער"ח סיון תרל"ב לפ"ק.

מאיר אויערבאך ראב"ד בכוללות אשכנזים בעה"ק ירושלים תובב"א.

13. רבי משה המבורגר, ראה עליו למעלה, בפרק ה'.
14. ראה עליו להלן, בסוף פרק ט'.
15. ראה עליו למעלה, בפרק ה'.
16. ראה עליו להלן בפרק זה.

אגרת ראשי הכולל משנת תרל"ב

בעתון החרדי "שבת אחים" שיצא לאור בבודפסט פרסמו ראשי הכולל מכתב נוסף:

ב"ה ירושלים עה"ק כ"ו אייר.

שלום לכם שבטי י־ה, את שמע ד"ר גרעטץ שמעתם מאז, וגם את כל הנעשה לו בפעה"ק ת"ו בבית הכנסת הגדולה ע"י ידידנו מופלג בתורה הרב מו"ה ישכר בער צוועבנר נ"י בן להרב הגאון המובהק צי"ע הגאב"ד בק"ק קאבערסדארף נ"י. ועתה קם איש אחד אשר בשם משה לוי גאטשאלק גבאי של ארץ ישראל יכונה, והכה בשבט לשון עברתו בעלי המגיד נו' 18 על ראש ידידינו הנ"ל בדברי כחש וכזב. ובגלל רעי הצרעת ממארת, הטיל מום בקדשים שלא כדת. מי לא יפלא על כי גבאי ארץ ישראל יתקע כף לבוגד בתורת ה' ושלובי יד ילך את מרגל ארצנו הק', צר לנו צר לשמוע דברים כאלה מאיש החפץ שלום ירושלם ויושבי'. ולמען הרים כבוד גרעטץ הביא עדות נאמנה מחכמי האומות כי בחבוריו חבורי עצבים יתכבדו וכבוד לו יתנו. צחוק עשה לנו האיש משה. השמעתם יראי ה', אשר חכמי האומות בוז יבוזו ליודע מדע על אשר בשר חזיר ובשר טריפה אינו פיגול למו פיו ומעטה לבוש שעטנז מעטהו? ראשית חכמה יראת ה', ככתוב בתורת משה רבינו עבד ה', מה ה' שואל מעמך וגו'.

לכן החרש לא נוכל מתבוע עלבון ידידינו הנ"ז אשר קנא קנאת ה' צבא-ות, והנני מן המעידים כי שקר ענה בו האיש גאטשאלק. ואת טוב ד"ר גרעטץ ידענו מאז עוד טרם בא אל הקדש, והי' לו זאת לדראון עולם למען לא יעוז עוד לילך בגדולות להטות לבות ישרים עקלקלות. ואת הגבאי מארץ ישראל בקשתינו לבל יקנא עוד קנאת פושעי ה', ואת רגלי חסידים ישמור לילך בעקבותיהם לטובת עניי ארצנו הק' וסוף הכבוד לבא מיראי ה' ועושי רצונו. יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם, ונזכה לראות בנחמת ציון וירושלים ב"ב כי"ר.

תקותינו חזקה אשר כבודו נ"י יתן מקום לדברינו אלה ככתבם וכלשונם להכות באגרוף רשע להצדיק את הצדיק ולהרשיע את הרשע. ידידיו נצח.

כ"ד ראשי קהל עדת ישורון מכולל אונגארן עסטרייך מעהרן בעהמען בעה"ק ירושלים ת"ו.

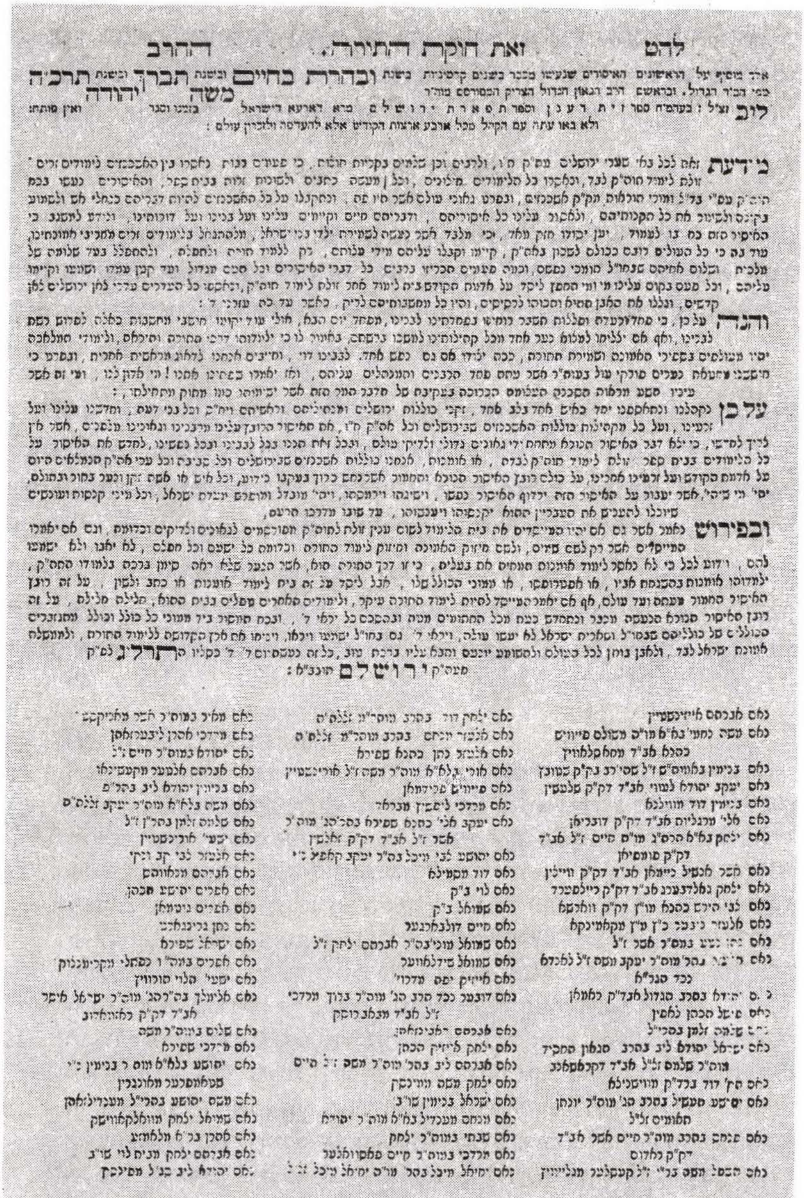
נאם יוסף משה קרויז סופר הכולל. נאם אברהם גוטמאן, נאם ה׳ק אנשיל נייאמאן סגי־נהור, נאם יוסף משה[17] סג״ל נאוועמעסטע.

מנהל ראשון מכוללינו הרב ה״ג הקצין מו״ה טובי׳ גדלי׳ פריינד נ״י נסע למקום הרחצה ע״כ לא בא עה״ח.

כתב־הפלסתר של גרץ עורר ענין רב בגרמניה, וכמה מראשי יהדות גרמניה הושפעו ממנו וניסו לממש את תכניותיו — אף כי גרץ עצמו נרתע מגל הבקורת וההתנגדות וסלק את עצמו מענין זה. מבחינתה של ירושלים הוחמרה הבעיה כאשר הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר, שכבר עבר אז מאייזנשטאט לברלין, הצטרף לתומכים בהקמת בית היתומים. כאשר נודע בירושלים על הנסיונות להוציא לפועל את תכניותיו של גרץ החלו חכמי העיר לפעול כנגדן, ובאופן מיוחד יצאו כנגד רבי עזריאל עצמו, משום שמצאו את השתתפותו במפעל זה כמסוכנת ביותר[18].

הגאון רבי עקיבא יוסף שלזינגר פרסם אז כנגד רבי עזריאל הילדסהיימר את הקונטרס "קול נהי מציון". גם חותנו הגאון הצדיק רבי הלל ליכטנשטיין אב״ד קולומייא פרסם באותו ענין חוברת בשם "תוכחת מגולה". חכמי ירושלים חדשו את האיסור על בתי הספר, ופרסמהו בשם "להט החרב"[19]. בירושלים לבדה חתמו על האיסור למעלה משלוש מאות רבנים ולומדים, ואליהם הצטרפו רבני וחכמי שאר ערי הקודש: חכמי חברון ובראשם הגאונים הצדיקים רבי שמעון מנשה חייקין הרב לעדת חב״ד ורבי אליהו מאני הרב לעדת הספרדים, וחכמי צפת וטבריה ובראשם הגאונים רבי שמואל העליר אב״ד צפת ורבי רפאל זילברמאן הדומ״ץ.

17. צ״ל משה ב״ר יוסף.
18. יש לציין כי גם הגאון רבי שמשון רפאל הירש, רבה של פרנקפורט, התנגד ליזמתו של ר״ע הילדסהיימר. במכתב ששגר אל ר״ע כתב לו כי "כשם שרק בברלין אפשר לקבוע דעה על מה שטוב ומועיל בברלין, וכשם שרק בפרנקפורט יודעים מה שטוב ומועיל בפרנקפורט, כך אך ורק אחב״י היושבים באה״ק ורבניהם יכולים לדעת מה מתאים ומועיל ומביא להם ברכה״ (ראה מרא דארעא ישראל, ח״א ע׳ רנד).

להט זאת חוקת התורה החרב

אשר חוסיף יצ"ל הראשונים האיסורים שנעשו מכבר בשנים קדמוניות בשנת ובהרת בחיים ובשנת תברך ובשנת תרכ"ה מפי הב"ד הגדול, ובראשם הרב הגאון הגדול הצדיק המפורסם מוה"ר משה יהודה ליב זצ"ל : בעהמ"ח ספר זית רענן וספר תפארת ירושלים מרא דארעא דישראל בזמנו ובגר ואין פותח:

ולא באו עתה עם הקהל מכל ארבע ארצות הקודש אלא להעדפה ולזכרון עולם :

[illegible]

העמוד הראשון של קונטרס "להט החרב"

בין החותמים בירושלים, אשר "קבלו עליהם ועל זרעם" את האמור בכתב־האיסור, נמנה גם רבי אשר אנשיל (מעשה אבות, ע' נג), בנו רבי אהרן ליב (ע' נד), חתנו רבי ישראל שיינבוים (ע' נה), וכן מחותנו רבי מאיר שיינבוים (ע' נה).

☆

הנושא הצבורי השני שרבי אשר אנשיל נכנס בו לעבי הקורה היה פרשת יחסיו של הכולל עם הגאון הצדיק רבי עקיבא יוסף שלזינגר. פרשה זו הסעירה את ירושלים במשך שנים רבות והדיה נשמעו בתפוצות הגולה, במיוחד במדינת הונגריה.

אין הדבר לפי כוחנו להבין ככל הצורך פשר אותה מחלוקת לשם שמים. משני הצדדים עמדו גאוני עולם: מחד גיסא רבי עקיבא יוסף אשר שמע צדקתו וקנאותו הלך מסוף העולם ועד סופו, ומאידך גיסא ראשי ויחידי סגולה, אריות שבחבורה מבני כולל הונגארין שבירושלים: בראשם זקני רבי אשר אנשיל, ועמו הגאונים רבי יעקב צבי נוימאן אב"ד ווראדיש[20], רבי מרדכי אליעזר וועבר אב"ד אדא[21], רבי יצחק אופלאטקא מפראג, רבי נתן יוסף גולדברגר

19. חזר ונדפס ב"מעשה אבות", ע' נ־סב.

20. הגאון רבי יעקב צבי נייאמאן נולד בשנת תקע"ד (או בשנת תקס"ב). למד אצל הגאון רבי אליקים געץ שוועריין אב"ד באיא ואח"כ בישיבתו של מרן החתם סופר. נשא את בתו של הגאון רבי משה מרדכי בנעט אב"ד שטאמפי, ובשנת תקי"ב התמנה לאב"ד ווראדיש, ושמש שם בקודש עשרים שנה. בשנת תקל"ד עלה לארץ. בירושלים נודע לצדיק מופלג. נפטר כ"ז שבט תרמ"ט. ראה: א. בנדיקט, מוריה, שנה י' גליון יא-יב מרחשון תשמ"ב, ע' פ-פג. כל המנויים להלן חתמו על מכתבי המחאה נגד "בית יוסף חדש" שנדפסו ב"קונטרס ניתוץ הבית", ירושלים תרל"ה.

21. הגאון הצדיק רבי מרדכי אליעזר וועבר אב"ד אדא, מאל, פעטראווסעלא ו־וואלאווא. נולד בשנת תקפ"ב. למד תורה אצל הגאון רבי שלמה זלמן אולמאן אב"ד מאקאווא בעל "יריעות שלמה" והיה מחבריא קדישא של הגה"ק בעל "דברי חיים" מצאנז. חבר כמה ספרים בהלכה ובאגדה, בעיקר על סדר קדשים. כמו כן חבר "מלחמת חובה", להגן על כבוד רבו מצאנז (נגד רבי שלמה גאנצפריד ראב"ד אונגוואר). בשנת תרכ"ח עלה לארץ, ונפטר ביום כז תמוז תרנ"ב (א"ל בריסק, חלקת מחוקק, חוברת ו' דף א־ב; מ"מ גרליץ, מרא דארעא ישראל, ח"א ע' לד).

ורבי משה המבורגר (נובומסטא)[22] רבי יצחק איצק בעהם מקראלי[23], רבי יונה ליב מנדלסון[22], רבי דוד יולוס[24], רבי מאיר שיינבוים, רבי יוסף שמואל הרשלר אב"ד סאבאדי[25] רבי יצחק גולדברגר, רבי אהרן משה בוימגרטן[26] ורבי שמעיה יוסף גינצלר,[22] רבי ישכר בער צוובנר, רבי משה נחום וולנשטיין[27], רבי חיים זוננפלד[28] ורבי טוביה אריה גולדברגר[29]. לעמדתם של ראשי הכולל הצטרף גם הגאון רבי אברהם שאג אב"ד קויבר‌סדורף[30], אשר כבר התגורר אז בירושלים,

22. ראה עליהם למעלה בפרק ה׳.
23. רבי יצחק ב״ר צבי בעהם, היה דיין בק״ק קראלי. עלה לארץ והיה כאן מראשי הכולל ונטל חלק בעניינים צבוריים שונים. נפטר ביום כה חשון תרמ״ח (חלקת מחוקק, חוברת ז דף כז).
24. רבי דוד ב״ר חיים צבי יולוס, חתנו של הגאון רבי אברהם שאג מקויבר‌סדורף. למד אצל חותנו ובישיבת רבי דוד שיק אב״ד טוקאי ואצל המהר״ם שיק. נפטר בהיותו בן נ״ח ביום ז שבט תרנ״ב (חלקת מחוקק, חוברת ז דף לה).
25. ראה עליו לעיל, בפרק ה׳.
26. הוא חותם כאן: אהרן משה בהרווז״ל ב״ג. ראה עליו למעלה בפרק ה׳.
27. הגאון רבי משה נחום וולנשטיין, נולד בפאפא בשנת תר״א. למד בישיבת הכתב סופר והוסמך על ידו להוראה. משם עבר לישיבת הגאון רבי אהרן דוד דייטש בעל ״גורן דוד״ אב״ד יארמוט. אחיו של רבו האחרון היה רבי שמעון דייטש מחשובי עולי הונגריה בירושלים, ור״ש בקש מאחיו שימצא בין תלמידיו זווג הגון לבתו שהגיע לפרקה. בהמלצתו של רבו נבחר רבי משה נחום לחתן ועלה לירושלים. שם עלה במעלות התורה ושמו יצא לתהלה, ועוד בימי חרפו כאשר יסד הגאון מבריסק את בית דינו נבחר על ידו לדיין. בשנים הבאות שמש כאב״ד. היה גם ממונה בכולל. נפטר ביום כג אדר תרפ״ב (י״א ווייס, בשעריך ירושלים, ע׳ 208).
28. ראה תולדותיו בארוכה בספרו של מ״מ גרליץ, מרא דארעא ישראל, חלק א־ג.
29. הגאון רבי טוביה אריה גולדברגר, היה תלמיד דודו הגאון רבי ירמיה לעוו אב״ד אויהל. בשנת תרל״ג, בהיותו כבן י״ז, עלה לירושלים. כאן יצא שמו לתהלה וכאשר נוסד בית הדין של עדת החסידים (בחסותו של הגאון רבי שניאור זלמן פראדקין אב״ד לובלין, בעל ״תורת חסד״) נבחר רבי טוביה אריה לשמש חבר בית הדין. היה מהעסקנים החשובים של הכולל ובמשך עשרים ושלוש שנים היה ממונה (ר״א ווייס, בשעריך ירושלים, ע׳ 211).
30. הגאון רבי אברהם שאג (צוובנר), נולד בעיר פריישטאט בשנת תקס״א. למד בישיבת החתם סופר. שמש אב״ד ור״מ בקהלות שאטלדורף

ורובם של גדולי הרבנים האחרים שבעיר הקודש הסכימו אף הם לדעתו של הכולל.

כל אחד מן הצדדים היתה לו שיטה משלו ויסודות נאמנים שעל פיהם קבע לו את הדרך אשר הלך בה. לא אנו המסוגלים לשפוט ולדון בדבר. לפיכך ננסה כאן רק להבין על מה ומדוע נחלקו, כפי שעולה מתוך הדברים אשר פרסמו שני הצדדים במהלך הפולמוס. והנה, מתוך הדברים עולה, ששיטתו של רע"י היתה מנוגדת בתכלית ליסודות אשר על פיהם נוסד ונהג הכולל, ואילו היו מתקבלות תכניותיו של רע"י בצבור הרחב ודעתו היתה נשמעת בחו"ל, היתה בכך כדי לסכן את עצם קיומו של הכולל.

כידוע, הבסיס לקיומה של עדת ישראל בעיר הקודש ובארץ ישראל בכלל היה תמיכתם של המוני בית ישראל שבתפוצות הגולה. כפי שהוזכר למעלה בפרקים הקודמים, לא היתה שום אפשרות לכונן ישוב יהודי בארץ באופן אחר. מה גם שרוב העולים — ובאופן מיוחד העולים מהונגריה — עלו במטרה מיוחדת לשבת כאן על התורה ועל העבודה ולהקדיש את כל זמנם למילי דשמיא, ולא יכלו לעשות לפרנסתם. דעת לנבון נקל שראשי הצבור היו חרדים כעל בבת עינם פן יבולע ח"ו למעמדם של הכוללים — שהרי פרנסתם של מאות ואלפים היתה תלויה בכך. על רקע זה סבב עיקר הפולמוס אודות ספריו של רבי עקיבא יוסף (אין שחר לדעה שכתבו מחברים שונים, לפיה התנגדו לרבי עקיבא יוסף משום שבקש להקים חברה לישוב ארץ ישראל. כך עולה בבירור מבדיקה יסודית של טענות שני הצדדים במחלוקת זו).

רבי עקיבא יוסף שלזינגר עצמו נולד בפרשבורג, בשנת תקצ"ח. למד תורה אצל אביו רבי יחיאל, שהיה מגדולי הלומדים שבעיר, ואחר כך בישיבותיהם של הגאונים הכתב סופר והמהר"ם שיק. בשנת תר"ך נשא את בתו של הגאון הצדיק רבי הילל ליכטנשטיין, אב"ד סיקסא וקולומייא, והיה סמוך לשולחן חותנו.

וקויברסדורף, ושמו יצא לתהילה כאחד מגדולי הדור. בשנת תרל"ג עלה ארצה ונפטר ביום כ"ט אדר תרל"ו. ראה עליו מרא דארעא ישראל ח"א בפרק ב"אהל אברהם".

כשנתיים אחרי נשואיו באו לקולומייא נכבדי קהלת אינטרדאם והציעו לפניו לקבל על עצמו את הרבנות של קהלתם. אולם רע"י השיב את פניהם ריקם, ואף חותנו הסכים לו, כי על כן היה לו לעזר בהנהלת הישיבה. באותו תקופה גם הוצע לו לשמש כדיין בקולומייא, אולם הוא לא היה מוכן לקבל את התפקיד אלא לאחר שחותנו נטל על עצמו את האחריות לכל משגה וטעות שח"ו תצא אי פעם מתחת ידו. כעשר שנים ישב בבית חותנו והיה יד ימינו במילי דמתא ובמילי דשמיא, הן בעירו והן מחוצה לה, כי נוסף לגאונותו היה חותנו עסקן רב פעלים לתורה וליראה ברחבי הונגריה וגליציה.

באותם הימים התפשטה ברחבי אירופה התנועה הריפורמית וגרפה בזרמיה קהלות שלמות. ראשי היהדות הנאמנה נלחמו בכל עוז במהרסים ומחריבים אלו. רע"י נכנס ראשו ורובו למאבק נגד המתחדשים, ובין השאר הגה אז את הרעיון ליסד חברה בשם המעל"ה, ראשי תיבות "מחזירי עטרה לישנה", במטרה לארגן את שלומי אמוני ישראל ולחזקם מלנהות אחר ההשכלה, "למען איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמרו חזק".

בשנת תרכ"ו התאספו בעיר מיהאלוביץ (מיכאלובצע) כשבעים רבנים, רובם מהונגריה ומיעוטם מגליציה, ואחרי ברורי דברים ושקלא וטריא הוציאו "פסק בית דין" נגד הרפורמים "חדשים... מחבלים כרמים... ובונים במות לעצמם לנתוש ולהרוס, להחליף ולשנות בתבנית דמות בנין ביהכ"נס, ובעשית מגדל ובנין בימה... ובמחיצה בין עזרת נשים לאנשים... ובשאר מנהגי בית הכנסת ונגוני תפלה הנהוגים בכל תפוצות ישראל מקדם". רע"י הדפיס את פסק הדין ונתן לו פרסום מרובה. במיוחד נודע שמו ברחבי הונגריה בשל ספרו "לב העברי", המיוסד על צוואת מרן החתם סופר לבניו, והוא מלא דברים קשים נגד המתקנים והמחדשים.

בשנת תר"ל החליט רע"י לעלות לארץ ישראל. כמה וכמה גדולים בחו"ל, בידעם את עבודתו הכבירה במלחמה נגד פורצי חומת הדת, ניסו להניאו מתכניתו והציעו לפניו משרות רבניות בערים חשובות. אולם רע"י לא שעה להפצרותיהם והשיב "טוב

למות בירושלים ממלוך במצרים". מרמזים שונים בספריו נראה כי רע"י הרגיש שמוטלת עליו החובה לעלות לארץ הקודש ולעמוד שם על המשמר כדי להצילה מן המתחדשים, למען ימצא לפחות במקום אחד בעולם מקלט לתורה ולמצוות בו יוכלו יהודים עובדי ה' ללכת בדרך התורה ולהחזיק במנהגי אבותיהם.

בהגיעו לירושלים קבע רע"י את דירתו סמוך להר הבית, במקום מרוחק מן השכונה היהודית. שם כונן לו בית מדרש לתורה ולתפלה והתאספו אליו לומדי תורה, יראים ושלמים, ועסקו עמו בצוותא בתורה בנגלה ובנסתר.

שלוש השנים הראשונות לבואו ארצה עברו עליו בשקט ובשלוה. ידידיו שבחו"ל תמכו בו ושלחו לו כדי פרנסתו, וגם היחס אליו מצד ראשי הקהלה בירושלים היה טוב. שמו הלך לפניו כגדול בתורה ובביתו היו מתאספים מפעם לפעם לפקח על עסקי הצבור ולהתייעץ על חזוק הדת. אולם רע"י לא שקט על שמריו, והמשיך גם בירושלים בפעולות למען חזוק דרך ישראל סבא.

בשנת תרל"ב החל להדפיס את ספרו "בית יוסף חדש"[31]. הנושא העיקרי שעליו סובב הספר הוא גודל הסכנה והחורבן לתורת ישראל מן ה"לועזים" — כלשונו של רע"י, היינו אותם היהודים אשר שינו את לשונם ומדברים בלשונות הגויים. בפתיחת הספר הדפיס רע"י את נוסח התקנות שנתקבלו באספה במיהאלוביץ. לחתימותם של גדולי הדור שבחו"ל צרף את חתימותיהם של רבני

31. הדפסת הספר ארכה שנים רבות ומידי פעם הוסיף לו רע"י הוספות ונספחים שונים, גוף הספר נדפס כפי הנראה בשנים תרל"ב־תרל"ו: הסכמות רבני ירושלים הם משנת תרל"ב, ובספרו שומר ישראל, דף ה, הוא מספר שהתחיל להדפיס מעט מן הספר "בית יוסף חדש" ואחרי כן קבל הסכמות. גם בספרו "מחזירי עטרה לישנה", שנדפס בשנת תרל"ג, דף לט, הוא אומר שכבר החל להדפיס את "בית יוסף חדש". הדפים הראשונים של הספר — שאין בהם מספרי־דפים — נדפסו בשנת תרמ"א. המחבר מספר שם על מכתב ששלח בשנת תר"ם לגדולי מדינת רוסיה, וכן נדפס שם מכתבו של הגאון רבי שמעון מנשה חייקין (רב לעדת חב"ד בחברון) בשבחו של רע"י, משנת תרמ"א.

ארץ ישראל, אשכנזים וספרדים, אשר התעוררו לכך על ידי רע"י עצמו. רע"י הוסיף כאן על נוסח התקנות תקנה נוספת, שאינה נמצאת בנוסחאות הקודמות שנדפסו בחוץ לארץ:

"אסור ללמד או למסור בנו לשום למוד חוץ תורה או אומנות... ולא כתב ולא לשון כשדים"[32].

נושא זה עובר כחוט השני בספרו זה ובאופנים שונים הוא מוכיח מה רבה הסכנה בלשון העמים, וכדבריו:

"עמדו עלינו כת אחת, אם נקחו להם שם עצם המצוייר על כוללות מעשיהם — הן המה עם לועז... ויביאו זרים בנחלת ה' חכמות חיצוניות... מתחלה בסתר ואח"כ בגלוי יצאו לשונות לשונם של ישראל... מתחלה רק בביתם בלשונם החליקו, אח"כ גם בבתי כנסיות וגם אצל למוד התורה והמוסר... אח"כ שלחו יד בקודש לשנות גם מנהגם של ישראל... ומרע לרע יצאו עד שתקצר היריעה מהכיל, ר"ל כמה מדינות כשרות מישראל כבר חלפו ועברו.... לא נשאר מי יודע אם אחד בעיר שנים במשפחה אשר יודע את ה' ואת תורתו..."

שורש כל רע הוא, לדעתו, למוד שפות זרות וחכמות חיצוניות. באריכות רבה הוא מסביר איזה קלקולים צומחים משורש זה, ומונה אסורים רבים וחששות שונים העולים מחמת שינוי הלשון והתערבות בגויים.[33]

והנה, את הדפים הראשונים של ספר זה הקדיש לבקורת על סדרי הכולל בירושלים.

רבי עקיבא יוסף היה מאז ומתמיד כולו חדור בהרגשה כי עליו מוטלת החובה לזכות את הרבים, לפקוח עינים עוורות ולעמוד על המצפה להזהיר את שלומי אמוני ישראל מכל שמץ של איסור. וכדי למלא את חובתו זו לא זע ולא חת מכל העלבונות והרדיפות שספג. בהתחלת "בית יוסף חדש", בפרק "מפתחי הבית", הוא כותב:

32. לדבריו, למרות שבאספה החליטו גם על תקנה זו, אי אפשר היה אז לפרסם אותה ברבים בחו"ל מחמת אימת המלכות שם.
33. בית יוסף חדש, דף לח, ועוד הרבה.

"כאשר אתם ידעתם את כל התלאה אשר מצאנו בדרך אשר הכינותי, דרך המעל"ה[34] בית א־ל... שכחתי עמי ובית אבי והנחתי את כבודי במצרים ולהתגאל בפת בלחם העוני וכרום זולת לבני אדם ה"י[35], בכל אלה לא זזתי ח"ו, פן אמצא מקום לה' ועמו, להציל ולהרים מכשול ולהודיע את הדרך ילכו ואת המעשה וגו'".

כפי שכבר הרבינו לציין, ביסודו של כולל הוגריה עמדה השקפה מיוחדת בדבר טיבה של מצוות החזקת ישוב ארץ ישראל, אשר ינקה משיטתו של מרן החתם סופר[35*]. כתוצאה מכך, וגם מסיבות אחרות, היו לכולל תקנות מיוחדות בדבר אופן החזקת חברי הכולל והדרך שבה התחלקו כספי התרומות שהגיעו מהנדיבים בחו"ל. תקנות אלה היו בחלקן שונות מהנהוג בכוללים אחרים בירושלים. חלק מהתקנות יסודן בהררי קודש, על פי הגאונים מיסדי הכולל, ועל דעת כן נוסד הכולל, וחלק אחר מהתקנות היה תוצאה מהמציאות שבה חיו חברי הכולל בירושלים.

רבי עקיבא יוסף, אשר בכל מקום שהיה נראה לו שמץ של חילול ה' לא נשא פני איש, מצא כי יש בסדרי הכולל משום סטיה מקו ההלכה ומן התכלית הנרצית אשר למענה נוסד הכולל. את השגותיו אלו העלה כאמור על הכתב, בהתחלת "בית יוסף חדש", בו הוא פותח בלשון זה:

"ראה ראיתי את עני עמי אשר בירושלים ואת צעקתם שמעתי ואספרה כמו, אשר לפני בכולל בני מדינתי פה, ולא מכוללים אחרים הרחוקים ממני, כ"א באשר אני מחויב, כנאמר והוא ראה או ידע אם לא יגיד וגו'..."[36].

34. "המעלה" רמז לחברת "מחזירי עטרה ליושנה". כאשר הקים רע"י בירושלים חברה קרא אף לה בשם "חברת מ'חזירי ע'טרה ל'ישנה'" והוסיף לה גם את השם "כולל העברים".
35. כוונתו: שעזב את כבודו ומעמדו המכובד בחו"ל ועלה לא"י, למרות שידע כי כאן יהיה נאלץ להתפרנס בדוחק משל אחרים.
35*. ראה למעלה, בפרק ז.
36. בית יוסף חדש, שער הבית, דף ג ע"ב.

עיקרי השגותיו הן כדלהלן:

א. על פי ההלכה צדקה מתחלקת בשלושה. חלוקת צדקה היא כעין דין, והגבאים המחלקים הרי הם כדיינים. מן ההכרח, איפוא, שהממונים לא יהיו נוגעים בדבר, וחובה להעמיד ממונים שאינם נוגעים לא בהנאה — כלומר שהם עצמם אינם נוטלים ממעות הצדקה של הכולל, ולא בקורבה — כלומר, שאין להם קרובי משפחה בין חברי הכולל. יש לזכור כי הממונים לא היו רק מחלקים את כספי הצדקה, אלא גם היו "מעריכים" את חברי הכולל, איש כפי מעמדו וחשיבותו וגדולתו בתורה וביראה. לפיכך יש כאן משום עוות הדין כאשר על פי דין תורה המעריכים אינם ראויים לתפקידם.[37]

ב. רע"י התחיל זה כשנתיים לכונן "כולל" חדש, במתכונת "חברת מחזירי עטרה לישנה" שתיכנן ליסד עוד בהיותו בחו"ל. רע"י התווה לכולל שלו תכנית מפורטת של תורה, עבודה וגמילות חסדים, ונוסף לזה גם "ותהי עוד ראשית מלאכתנו לחשוב על ענין ישוב א"י..."[38] לרכוש קרקע על מנת לישב את הארץ. אבל, לדברי רע"י, קם הממונה של הכולל וצווה שכל מי שיתחבר לחברה החדשה לא תהיה לו עוד פרנסה מכולל הונגארין, ועל ידי זה התבטל הכולל.

מתוך צער על תכניתו שהושמה לאל מרחיב רע"י את הדיבור על "הכולל" שעלה במחשבתו, ובמר נפשו הוא אומר:

"ואשאל למה נגרע? ישנו — שמעתי — לערך כ' כוללים הי"ו, ומה לכם אם גם יעמד כולל או חברא כזה? ולא תהי כהנית כפונדקית, כזאת

37. הוא מספר בענין זה (דף ד ע"א) כי בדרכו לא"י עבר בפרשבורג וקבל פני רבו הכתב סופר, "ויביאני החדרה ודבר עמי שעה ארוכה דברים כבושים מעניני כוללינו ואמר אלי לאמר להם בשמו שלא יפתח עוד שום מכתב הבא מא"י מה לי ולהם... יבחרו להם אנשי מעשה [לנהל את עניני הכולל בהונגריה] ולא יעמיסו עלי את אשר לא אוכל שאת, די אשר לפני טרדות המקום [פרשבורג] והישיבה וכו'...". כי לא היתה דעתו נוחה מאופן נהול עניני הכולל באי"י, משום שחלוקת הכספים כאן לא היתה כשורה. לדברי רע"י במשך זמן רב היה בכולל — מחמת איזו סיבה — רק ממונה אחד.

38. שם דף ד ע"ב.

החברה אשר מכנה עצמה בשם 'כל ישראל חברים', אשר כל מטרתה להסית להאביד שארית מעם ה' בארצות מערב וספרד וכו' לפתותם בדרכי אפיקורסות... ועלינו עמדו להשחית"[39].

ג. בראש חודש ניסן תרל"ד הוציאה הנהלת כולל הונגריה מודעה בזה הלשון:

מודעה רבה. בשם הרבנים הגאונים והנשיאים דכוללנו הי"ו, כל איש או אשה בחור ואלמנה מנער ועד זקן אשר בא יבוא מחו"ל אל הקודש פנימה מהיום והלאה, לא יקבל חלוקה כלל וכלל עד עבור שני שנים מיום בואו. ובגין דא עלינו להזהיר בני כוללנו שלא יכתבו לקרוביהם אשר בחו"ל המה,[40] **כי לא יקבלו מאומה ויהיו מן הצועקים ואינם נענין"**[41].

הודעה זו היתה, למעשה, בהתאם לשיטתו של הכולל מאז יסודו — כפי שקבעו הגאונים המייסדים הכתב סופר ורבי מנחם א"ש, להגביל את מספר העולים לארץ רק לאנשים הראויים לכך מבחינת תורתם ויראתם, ורק המבקשים לקבוע את מושבם בעיר ה' לשם שמים, המה יורשו לעלות ולהנות מתמיכת אחיהם יושבי חוץ לארץ — וכלשון התקנות בסוף סעיף ז:

"נעשה בזה משמרת וגדר למען לא ירבו ההולכים לשבת באה"ק, כי אם אשר ניכר וידוע כי כוונתו טהורה וברה לשם ה' — הוא יקח חלקו בכולל".[42]

שיטתו של רבי עקיבא יוסף בענין זה היתה שונה:

"ובראותי דבוק כן על כותלי בית המדרש נשפך מרירי, והתחלתי לזעוק זעקה גדולה ומרה... אוי לעינים שכך רואות... זכור את אשר עשה לך עמלק, מה עשה יותר לעכב ישראל מלכנוס לארץ בטענתו לסטים

39. שם דף ה ע"א.
40. שלא ינסו להשפיע על הכולל באמצעות קרוביהם שבחו"ל.
41. שם דף ה ע"א.
42. ראה למעלה, בפרק ו'. מתקבל גם על הדעת שהנהלת הכולל מצאה לנכון להכריז את ההודעה הנ"ל באותה תקופה משום שהכולל קבל אז מספר ניכר של עולים והיה חשש שהתרומות המגיעות מחו"ל לא יספיקו לפרנסתם של חברי הכולל.

אתם ליקח חלק יושבי ארץ, כל שכן בממון לא להם. ומה נשתנה מגזירת פרעה הבה נתחכמה פן ירבה... כל שכן בדור הזה במעמד ומצב כזה, כאשר קמו רוב המדינות כוללנו[43] אשר אין מקום עוד להציל נפשו וזרעו, ואשר בא לחסות תחת צל ה' להחיות זרע — אח לא פדה יפדה איש לגור בה נדחיו, ואתם רצונכם לאכול ממון של ישראל ואין רצונכם לעמוד להם בעת צרותם...".[44]

רבי עקיבא יוסף סבור היה כי כל היהודים אשר במדינות אירופה נתונים לסכנה חמורה, סכנת הנפש הקשה מסכנת הגוף בגלל מעשיהם ותעמולתם של הריפורמים. לדעתו רק "בהר ציון תהיה פליטה והיה קודש", וכאן הוא המקום שאליו צריך להמלט כל מי שחיי נפשו יקרים לו. כאמור למעלה, כפי הנראה זו היתה אחת הסיבות אשר בגללן עלה רע"י עצמו לארץ ישראל. לפיכך נראו בעיניו מנהיגי הכולל כאילו עמדו על דמם (הרוחני) של אחיהם תושבי חו"ל, שהרי אינם מניחים להם אפשרות להמלט מן הסכנה המרחפת עליהם. נוסף לכך היה רע"י סבור כי חובתו של כל יהודי ויהודי לעלות לארץ הקודש, והנימוקים אשר נתנו כמה וכמה פוסקים בקשר להמנעות מעליה לארץ (ראה למעלה בראש פרק ה') אינם קיימים עוד בזמן הזה, לדעתו של רע"י. וגם בנקודה זו היתה שיטתו של רבי עקיבא יוסף שונה משיטתם של מייסדי הכולל ומנהיגיו. והוא כותב על כך:

"החיוב באשר הוא יהודי לברוח על נפשו להציל זרעו משמדיות, כאשר כל אלו מדינות רבות בעוה"ר כבר נשמדו לעינינו... והמלט על נפשך... מן המדינות הללו... ומי זה איש ישראלי אשר ישב בארץ לגדל בנים במקום מסוכן, שיתפסו מזרעו או זרע זרעו למינות או לחלל ש"ק ופתבגם באונס גזרתם, ואשר נגזר עליהם בלמודים המביאים למינות*[44], ובמקום פרוצים בעריות ובגזרת איחור נישואין... עיר ועיר מדינה ומדינה

43. כלומר: המדינות אשר מהן באים אנשי כולל הונגרין.
44. שם דף ה' ע"א.

*44. כוונתו לחוקי המדינות בארצות מערב אירופה (כולל הונגריה) שחייבו מכסה מסויימת של לימודי חול לכל נער ונער. גם רע"י עצמו למד בילדותו מעט לימודי חול בעטיה של גזרה זו.

כרעו ונפלו... והירא את דבר ה' הנס ליקח את אשתו ואת בניו פן יספה בעון העיר... לעלות לא"י"[44].

לדעתו של רע"י לא היה מקום לחשוש שמא ריבוי מספר העולים ימעיט את פרנסתם של התושבים הותיקים בירושלים. לדבריו

"ובעינים רואים, כי אם כי עתה תל"י ישנו כפלי כפלים ה"י מאשר היו בכוללינו בשנים קדמוניות, לא נגרע לאדם דבר מחלקתו מקודם, ועוד הוסיפו תל"י ע"י זכות רבים"[45].

ד. נוסף לכל אלו היו לרבי עקיבא יוסף טענות שונות בקשר לארגון הפנימי של הכולל:

"מן הראוי לראשית יסוד כולל שיהיה כמו קהלה מיוחדת, לעשות ת"ת וישיבה ומקוה..." (שם).

בסוף הספר הוא גם חוזר על הדברים בהרחבה, כיצד צריך להיראות כולל ראוי לשמו:

"אם יהיה להם שם כולל, ראשית דבר צריכים לישא בעול להיות כמו קהלה בחו"ל, להעמיד להם שופט ודורש כד"ת, ות"ת וראש ישיבה ומקוה וכו'. וכן לענין גמ"ח עם החיים ועם המתים ב"מ, ולא יסמכו על קדרה דבי שותפי"[46].

**44. שם דף ק'. ובדף ק"ד ע"א: "ואתם אנשי לבב שמעו ותחי נפשכם עלו בארץ וירשוה, בנו בתים והולידו בנים במקום הזה...".

45. דף ה ע"ב.

46. דף קכב ע"א, בהשמטות ותיקונים "בדק הבית". רע"י מתלונן, בין השאר, כי סדרי הלימוד בישיבה של הכולל אינם מתוקנים. הבחורים נושאים נשים בגיל צעיר — דבר שהוא אמנם מעלה חשובה — אבל אחרי נשואיהם שוב אין הם נתונים לפיקוח של ראש ישיבה: "וכי על שלו אשה הוא בן חורין, למה לא יהי עליהם עול ראש ישיבה, לעמוד על הבחינה עד בן כ'". כמו כן חשוב במיוחד להקים מקוה לבני הכולל הרגילים מארץ מולדתם לנקיות שאין מוצאים כמותה בירושלים: "כי בני מולדתנו אין יכולין לדמות לשאר בני כוללים לכנוס בזהומא נ' נשים באמבטי א' לחפיפה" (דף ו ע"ב). כמו כן הוא מתלונן שהממונה על הכולל מעכב פעולות למען ישוב ארץ ישראל (שם).

אכן, בראשית ימיו של הכולל התחיל רבי אשר אנשיל לארגן את הכולל באותו האופן שהציע רבי עקיבא יוסף — כעין קהלה עצמאית עם כל מוסדותיה הרוחניים והגשמיים, וכפי שסופר למעלה, שהיו לכולל אב"ד ומוצי"ם וראש ישיבה. אך כפי הנראה בשל זקנתו וחולשתו של רבי אשר אנשיל בטלה התכנית במרוצת הזמן. אם כי בנוגע לתלמוד תורה מיוחד לילדיהם של חברי הכולל, מספרם המועט של אנשי הונגריה בשנים הראשונות לקיום הכולל לא הצדיק הקמת מוסד מיוחד, ועל כן הכולל היה מסייע בידי חביריו לשלם שכר לימוד למלמדים הפרטיים. אשר לישיבה, הרי במשך כל הזמן היה לכולל ישיבה משלו, ואף רע"י עצמו מזכיר זאת.

בגלל הליקויים שמצא בכולל דרש רע"י בספרו שהיהודים בחוץ לארץ יפסיקו לתרום למען הכולל — ובמקום זאת יאורגנו התרומות למען ארץ הקודש באופן אחר:

"כל זמן שאין מתקנין [את הליקויים האמורים לעיל] לעשות כתורה, אז הירא את דבר ה' הניס את חסדו, יקבל שכר על הפרישה [ולא יתרום לכולל].

וכן יעשו: בכל גבול יבחרו ג' גבאים של א"י והם יבקשו להם רשימה מן בני הכולל שלהם [כלומר: בני המקום שעלו להתישב בארץ] ויעריכו [כל אחד ואחד מהעולים לא"י, לפי תורתו ויראתו וכו'] וישלחו לאיש נדבתו. ולא ישלחו ולא ימסרו לשום אדם[47] כי אם מיד ישלחנו למקומו לבית רוטשילד [בנק רוטשילד, שהיה מעביר כספים לא"י] ואז יגיע בכסף מלא בלא עכובים ובלא עקיפים. וכן עושים בכמה כוללים".[48]

אלו היו עיקר טענותיו של רבי עקיבא יוסף שלזינגר כנגד הכולל[49].

47. גם לא לנשיאי ארץ ישראל השבט סופר ואב"ד אונגוואר?
48. דף ו' ע"א. בסוף הספר, בתיקונים והשמטות "בדק הבית", דף קיט ע"ב, הוא חוזר על הדברים באופן חמור יותר: "אם כתורה יעשו מה טוב, ואם לא אז תראו בזמן מעט לא יהי שריד עוד לכולל "שומרי" חומות, פרזות תשב ירושלם, וכל מדינה ומדינה כל עיר ועיר יחזיקו אנשיהם אשר יבחרו בם והידועים להם מקופת רמב"ן".
49. בשנים המאוחרות יותר (אחרי פטירתו של רבי אשר אנשיל) היה דין

דעת לנבון נקל, שטענות אלו עשויות היו להתקבל על דעתם של אנשי חוץ לארץ, הרחוקים מירושלים ועניני הכולל והנהגתו והידיעה על מה אדניו הטבעו רחוקים מהם. כמובן שראשי הכולל לא יכלו לעמוד בחיבוק ידים, פן יהרס הכולל לחלוטין ועמו תתמוטט פרנסתם של מאות משפחות העומדים לפני ה'. לפיכך נאלצו לצאת נגד רע"י בתוקף רב, והסכימו עמהם גדולי ירושלים מצוקי ארץ שבאותה תקופה.

שני קונטרסים פורסמו אז כנגד רע"י: "קונטרס ניתוץ הבית" ו"קונטרס שומר ישראל", אשר שניהם נדפסו בירושלים בשנת תרל"ה. וכרגיל בתוך הטענות והמענות נשתרבבו גם ענינים אחרים, אגב גררא, אשר אינם נוגעים לעצם הדברים.

הטענה העיקרית כלפי רע"י שנשתרבבה לתוך המחלוקת היתה כי רע"י התיר בספרו את חדר"ג בדבר נשואי שתי נשים[50]**. אולם אין ספק שעיקר הפולמוס נתעורר בגלל החשש לקיומו של הכולל, ולא מחמת הטענות הצדדיות שהועלו בקונטרסים הללו. דבר זה עולה בבירור גם מדבריו של הגאון ר"א שאג שהובאו בקונטרס "ניתוץ הבית" (ע' 7-8). כאשר הגאון מקויברסדורף מתלונן על מעשיו של רע"י אין הוא מזכיר אלא זאת שרע"י כתב בספרו דברים אשר**

ודברים בין רע"י ובין הנהלת הכולל אודות הנחלה שקנה חותנו הגאון הצדיק רבי הלל ליכטנשטיין אב"ד קולומיה במושבה פתח תקוה. רבי הלל העביר את הנחלה לרשות הכולל, בתנאים מסוימים. לדעת רע"י קפחו ראשי הכולל את יורשי חותנו רבי הלל (וגם את רע"י עצמו בכלל) מחלקם באותה נחלה. אודות ענין זה פרסם רע"י את "קונטרס שומר משפט", ירושלים תר"ס.

50. רבי עקיבא יוסף ראה את ירושלים כעיר מקלט מהסכנה הרוחנית שבארצות אירופה, כאמור למעלה. בין שאר הדברים שבאו בספרו הוא מדבר על מי שעלה לארץ, כדי להמלט מהסכנה הנ"ל, ואשתו מסרבת לעלות עמו לארץ ישראל (רע"י מאריך בענין זה, ואולי ראה במו עיניו מקרים רבים כעין אלה). כדי להצילו מאיסור, בהיותו שרוי בלא אשה — ועל חטא זה מרעיש רע"י עולמות בספרו, במיוחד נגד המנהג אשר פשט באירופה לשאת נשים בגיל מבוגר — בקש רע"י למצוא תרופה למכתם ודן בהיתר לבעיה זו. זו הסיבה שענין נשואי שתי נשים הוזכר בספרו "בית יוסף חדש".

הבאישו את ריחו של הכולל בעיני העם, "אשר חייהם תלויים להם מנגד, לפסוק להם מחייתם", ואין הוא מזכיר כלל שום אחד מהענינים האחרים אשר במהלך הפולמוס טענו רבים כנגד רע"י.

במענה לטענותיו של רע"י כנגד הכולל מעיד רבי אברהם שאג כי לאמיתו של דבר "כל העדה כולם קדושים ובתוכם ת"ל רבנים ומופלגים, תלמידי חכמים מובהקים, הוגים בתורת ה' יומם ולילה, ורובם ככולם עוסקים בתורה ובעבודת ה' ת"ל, לא נמצא בתוך העדה שום שמץ דופי, ואיש את רעהו יחזיקו ויעזורו, כולם יעריצו זא"ז להגדיל תורה ולעבודתו יתברך. גם שהמצא תמצא בתוכם דברי ריבות בשעריהם בענייני ממון — אין אדם נתפס על צערו, כי אך דמו בנפשו הוא צועק, כי צרכי ישראל מרובים וחייהם תלויים להם מנגד, ואין הקומץ משביע, וכל אחד מבקש לפום צערא אגרא... לכן אתם נדיבי לב... חלילה לכם למנוע הטוב מבעליו, ואל תטו אזניכם לאיש... הלזה... ומלאו ידיכם להחזיק נפשות אביונים..."

בקונטרס "שומר ישראל" באו תשובות מפורטות על כל אחת מטענותיו של רע"י. בדפים יג־טז נדפס מאמר בשם "משפט אביונים", והוא "דברי גדול א' המפורסם בעירנו מגליל תחתון ממדינת אונגארן". הכותב העלים את שמו, אבל הוא רומז עליו בפסוק שהציב בראש דבריו: "נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן". אותיות נ' נ' הראשונה והאחרונה מודגשות, ומתקבל על הדעת שהמחבר הוא רבי נתן יוסף גולדברגר מליסקא, שעלה לירושלים מאוהעלי — שתיהן ערים ב"גליל התחתון" של הונגריה. וזאת אשר השיב לטענותיו של רבי עקיבא יוסף:

א. על הטענה שיש לחלק את הצדקה בג' ממונים שאינם נוגעים (ועיקר הבעיה היא קביעת ההערכה, כמה מגיע לכל אחד מהמקבלים), השיב שאמנם אילו היתה אפשרות לנהל את ההערכה וחלוקת כספי הצדקה באופן זה בודאי כדאי היה לנהוג כך. אולם במציאות הדבר אינו ניתן לביצוע, ועל פי דין תורה אם נהגו כך דינם דין. הוא כותב כי עוד לפני שרע"י פרסם את טענותיו בדפוס, התאספו כל אנשי הכולל לאסיפה במטרה לבחור אנשים אשר

ינהלו את הכולל יחד עם הממונה, ובאותו מעמד עורר רע"י את הבעיה שעל פי דין תורה "צריכים להיות שלשה שאינם נוגעים להעריך אם יבא איש מחדש". אמרו לו, "ואיך תמצא דבר זה, כי ליקח מכוללים אחרים אנשים גם הוא מודה שאי אפשר. השיב העי"ש שיקציבו לשלשה אנשים להם ולקרוביהם דבר קצוב לשנה, לא יגרע ולא יוסף, ולשנה אחרת יקחו אחרים". שוב טענו כנגדו "דאכתי יהיו נוגעין בשביל שנה שלאחריה, אמר העי"ש א"כ נתקן בזבל"א וזבל"א שהנערך יקח לו שנים וגם הממונה". אמרו לו "בזה עדיין לא נתקן כדת של תורה כי הנוגע פסול אפילו בזבל"א... ולא מצא מענה העי"ש". מצד שני, "באמת ראו נא אחינו... כי מצד הדין תורה גם נוגעים כשרים, כמבואר בהמחבר סוף סי' ז'. ואם עשו תקנה או שיש מנהג בעיר שדייני העיר ידונו אף על המיסים [למרות שהם נוגעים בדבר] — דינם דין. ובעת שנעשה הכולל כתבו לנו הנשיאים וזה לשונם, שפה בפנים [בירושלים] יעשה ההערכה, כי המה מבחוץ [בחו"ל] ואין דנין שלא בפניו. ורבים ב"ה בכוללינו אין להם מכירין כלל בחוץ, כגון הנולדין או שעלו בקטנותן עם אביהם... ומה גם שהמנהג כן בכל א"י, הן אצל הספרדים והן אצל האשכנזים שהנוגעים עושים ההערכה. כי על פי רוב מי שאינו נוגע [כלומר: שאינו מקבל שום תמיכה מהכולל אלא מתפרנס משלו] אומר יהא חלקי מנותני צדקה ולא ממחלקי צדקה. וא"כ על פי הדין תורה שדינם דין, והמערער דבריו מבוטלין" (דף יד).

ב. על טענתו של רע"י שהפריעו בעדו להקים את "חברת מחזירי עטרה לישנה — כולל העברים" ובזאת מנעו את פעולותיה הנשגבות ואת תכניותיו הגדולות — השיב, כי ה"חברה" לא כללה אלא מנין מצומצם של אנשים ולמעשה מכל התכניות שתכנן רע"י עבור "כולל העברים" לא התבצע בלאו הכי כמעט כלום — בשעה שתכניות אלו עשויות היו לפגוע בכולל.

ג. "ואת אשר הרעיש בדף ה ע"ב על התקנה שנעשה משתי שנים[51] — הנה לא הוא בלבד היה מהמערערים, אך נמצאו ב"ה עוד אנשים בכוללינו אשר לא היה ניחא להם התקנה הזאת. אך עיקר

51. לא לתת "חלוקה" למי שנמצא בירושלים פחות משתי שנים.

התקנה לא נעשה בשביל ת״ח אם יעלו לארצינו הקדושה רק על אנשים אשר יעלו ואין להם עדות על צדקתם מהנשיאים. ובאמת מי שעלה ברשות הנשיאים — לא דקדקו עמהם״.

ראשי כולל הונגארין — זקני רבי אשר אנשיל וחבריו, קבעו כי לא צדק רבי עקיבא יוסף בטענותיו,[52] והסכימו עמהם בית הדין הקבוע לכוללות האשכנזים והגאונים רבי מאיר אוירבך ורבי אברהם שאג מקויברסדורף, רבי משה נחמיה כהניו[53] ורבי אברהם אשכנזי (הראשון לציון — ראש רבני עדת הספרדים).

כאמור, עורר הפולמוס הדים חזקים בחוץ לארץ. גדולי ישראל שם נבוכו כיצד להתייחס למחלוקת, כאשר משני הצדדים עומדים גאונים מפורסמים וצדיקים ידועים. דבריהם של גדולי מדינת הונגריה נדפסו בשו״ת מהר״ם שיק (חלק יורה דעה סי׳ רי״א) ובספר ק״ן סופר (אגרות הגאון רבי חיים סופר אב״ד מונקאטש ופעסט, המצורף לספר ״תולדות סופרים״)[54] סי׳ עא, עד, עח, פ. שם נדפסה חליפת אגרות בענין זה בין הגאון רבי חיים סופר והגאונים רבי חיים צבי מנהיימר אב״ד אונגוואר נשיא הכולל, רבי טוביה פריינד מירושלים ורבי אהרן דוד דייטש אב״ד יארמוט.

בסופו של דבר שכך הפולמוס ורבי עקיבא יוסף שב לכבודו הראשון. בעת פטירתו, ביום א׳ אייר תרפ״ב, הספידו תמרורים רבה של ירושלים הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד[55], שבשנות חילוקי הדעות נמנה בין מנהיגי הכולל אשר חתמו נגדו. עובדה זו מראה בבירור כי מעולם לא פקפק אדם בצדקתו ובגדלותו של רע״י עצמו.

52. ראה ניתוץ הבית, ע׳ 4.
53. ראה עליו במבוא לספרו ״שאלו שלום ירושלים״, תשכ״ט (מאת מ״מ גרליץ).
54. לונדון תשכ״ג.
55. מרא דארעא דישראל, ח״א ע׳ רנג.

הגאון המהר"ם שיק

פרק תשיעי

רבי אשר אנשיל ומשפחתו בירושלים — הסתלקותו של צדיק

בחודש אלול תרכ״ג הגיע רבה של ווייטצען עם משפחתו לירושלים. יחד עמו באו אשתו הרבנית הדסה; בניו הבחור רבי אהרן ליב, שהיה אז כבן י״ח, והילד קלמן, שהיה פחות מגיל שלוש; ובנותיו דינה, כבת שש עשרה, בלומה־בעטי (בילה) כבת שלוש עשרה, לאה רייזל בת י״א, מרים מירל בת תשע, ודבורה בת שש[1].

אין ספק שהיתה בכך מסירות נפש עצומה מצדו של רבי אשר אנשיל לעזוב את קהלתו ואת ארץ מולדתו אשר רכש לו בה שם כגאון מופלג ולעלות לארץ ישראל. יתר על כן: משפחה גדולה היתה לו, וטפלי שבהם תינוקות רכים תלויים בו. אולם כל זה לא

1. הבנות לאה רייזל ודבורה נפטרו שתיהן בשנת תרכ״ו. הן עדיין נזכרות ברשימת חברי הכולל במפקד מונטיפיורי משנת תרכ״ו, בו נזכרו ילדיו של רבי אשר אנשיל שנמצאו בביתו: שרה דבורה, לאה רייזיל וקלמן. בסך הכל היה לפי רשימה זו מספר הנפשות בביתו — חמש נפשות (מכאן שהמפקד נערך בראשית שנת תרכ״ו — לפני פטירת הבת הראשונה, שנפטרה ביום ג׳ חשון).
אמנם קיימת בעיה בקשר לשמותיהן של שתי הבנות הללו שנפטרו בקציו״ש. בנוסח מצבתן המובא גם בספר ״חלקת מחוקק״ לר׳ אשר ליב בריסק, נאמר: ״שתי בנות הרב מווייטצען אשר שם הגדולה חי׳ שרה ואחותה הקטנה דבורה״. ברשימת שמות בניו של רבי אשר אנשיל בספר הלידות של קהילת ווייצען (בהונגרית) נזכרות הבנות רוזאלי ודבורה — ובודאי הכוונה ללאה רייזל ודבורה דנן, והסתירה קיימת (ושמא הוסיפו לבת לאה רייזל בעת מחלתה את השמות חייה שרה, ובמצבה רשמו רק את השמות הנוספים, ועדיין הסתירה קיימת).

הרתיע אותו ממלוי משאת נפשו לעלות להר הקודש. בשמחה היה נכון לקבל על עצמו את טרדות הדרך ועול יסורי ישיבת ארץ ישראל, כפי שהיה מורגל לומר הרבה פעמים בדרשותיו:

"ובאמת סיבה גדולה על אשמותינו כי רבו למעלה היא הריחוק מאדמתינו וכי שמם בית מקדשינו. כי בלתי ספק בכל פעם שהכינו עצמם לעלות לרגל השיבו על לב כל מעשיהם. וזה מרומז באמרו "יראה כל זכורך את פני ה' וכו'", שעל ידי כך יחשוב איך אעלה אל אבי שבשמים ואראה לפניו אם משחת מתאר מראהו ומלולכך בעוונות, וזכרון זה השיב אותם מדרכם הרעה..."[2]

בחוץ לארץ, בעיר ווייטצען, נותרו שלושת בניו המבוגרים שנולדו לו מאשתו הראשונה: רבי מנחם מנדל, רבי משה שמואל ורבי צבי.[3]

בתו הגדולה של רבי אשר אנשיל, מרת ייטל, שנקראה על שם אמו של רבי אשר אנשיל, נשארה אף היא בחוץ לארץ, עם בעלה רבי בצלאל פולאק — תלמידו של הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר[4] ואחר כך עלתה אף היא לארץ.

כבר תוך השנתיים הראשונות לעליתו ארצה השיא רבי אשר אנשיל ארבעה בנים. ברשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו אנו מוצאים בראש הרשימה את שמו של רבי אשר אנשיל, כאמור בתואר ר"מ ואב"ד, ועמו אשתו מרת הדסה ובניו הנמצאים בביתו הילדים שרה דבורה, לאה רייזל וקלמן, בסך הכל חמש נפשות. כמו כן מופיעים ברשימה בנו ושנים מחתניו. חתן נוסף — רבי בן ציון קורניל — השתייך לכולל הו"ד ומופיע ברשימתם.

שלושת מחותניו של רבי אשר אנשיל — אבותיהם של חתניו — כולם היו תלמידי חכמים ידועים, משמנה וסלתה של ירושלים, עסקנים חשובים וראשי הקהלה.

2. עפ"י הגמ' נדה מח. בעלייתו של רבי זירא לא"י ע"ש.
3. ראה עליהם למעלה, בפרק ד'.
4. ראה למעלה בפרק ד'.

הבן רבי אהרן לייב (בצואתו קורא לו אביו בשם אהרן יהושע ליב) שהיה בעל כשרון נפלא, נולד בווייטצען בחודש תמוז תר"ה. סמוך לבואו ארצה בסוף שנת תרכ"ג נשא כאן לאשה את מרת יוטא ביילא. לאחר נשואיו המשיך לעסוק בתורה, ותורתו היתה אומנותו, וברשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו הוא רשום בתור "תלמודי".

מטבעו היה רבי אהרן ליב חולה וחלוש, כל ימיו מדוכא ביסורים והתפרנס בדוחק. בשנת תרכ"ו, כאשר בקר סיר משה מונטיפיורי בירושלים — ולרגל בקור זה נערכה רשימת חברי הכוללים — שגר לו רבי אהרן ליב מכתב בקשה לסיוע לפרנסתו. ובין השאר הוא כותב:

"טרם אחילה לדבר אבוא ביראה להשתחוות מול הדרת אדוני אפים ארצה. הנה אנכי החתום... נגוע ומוכה א'... ואף כי תורת ה' נחני באשורי, לא אוכל להשים הרכסים הללו לבקעה. ומה אעשה בחולשת גופי. איככה ארדוף ואשיג לכלכלני ואיככה אמציא טרף לביתי, ואוכל לעבוד את בוראי בתורה ובעבודה... הק' אהרן ליב נייאמאן בן האמו"ר הגאון המפורסם אב"ד מק"ק ווייטצען".

בשנת תרל"ז הדפיס בירושלים את חבורו "זכרון למעשה בראשית". בחבור זה, שהוא לו "ראשית בכורים שהבאתי באדמת קודש", הוא עוסק בפירוש פרשת הבריאה ובאור עניניה החתומים, אשר "מעוטפים בכמה לבושים עד שגם דרכי הפשטות קשה להבינם". דרכו של רבי אהרן ליב בספריו לפרש את המקראות בדרך פנימית ובדרך הנסתר, ולדעתו "גם לבושי הפשטות האמיתית דבוקים בשורש הפנימית ובלתי אפשרי לפרוד ממנו לגמרי".

בהקדמה הוא כותב "ובקשתי שטוחה לפני כל נדיבי לב אשר מגיע ספרי בידם להחזיקני איש כברכתו כדי שאוכל לישב עוד על התורה ועל העבודה, ויהיה שכרם כפול להחזיק נפשי העיפה מעמל וטורח מתוך צער ובדוחק גדול ואין לי משען ומסעד להביא טרף לבני ביתי לצאני הדלים וריקים, ואני אדם חלוש המזג ובעל יסורים מאוד לעבוד ולמשא".

הספר נדפס בירושלים בדפוסו של ר' ניסן בק, אך המחבר רבי

ספר

זכרון

למעשה בראשית

בן יבוסר חלקי רעיוני וחציון לבי על פרשת ברחשית והתופלח ממנו
רק כדי להבין הפנימים בלבושי הפשטות הסבליות אשר בו טמונים
ומחרים . ופתלתי בו להוליחם לאורים גדולים וקטנים שוים . פנין
סוד סדר הבריחה ולהבין בהן פסוקים המחומים הנרחין בהשקפה רחשונה
כוזים בפיני דעת המולים . חברתי חני הלעיר שבחלמידים אהרן ליב
נייחמן בן ה"ר ה"ג מוהר"ר אשר אנשיל נ"י
שהיה רב דק"ק ווייטנין וכעת תקע מהלו פה עה"ק
ירושלים ת"ו

נדפס

ירושלם

פעה"ק תיבב"א

בשנת תרל"ין לפ"ק

שער הספר "זכרון למעשה בראשית"

אהרן ליב לא היה מרוצה מההדפסה, ובספרו "צדקה כמשפט", שהדפיס בשנת תרמ"ח, הוא כותב:

"וספרי זכרון למעשה בראשית... לא יצא בשלימות כחפצי... וזה מסבות עצמיות שלא הייתי אז בקו הבריאות נכונה, והיו ימי גשמים ולא יכלתי להגיה, ומסבות המדפיס שהי' שוכן רחוק ממני הרבה חוץ לחומת העיר ומתרשל לבוא לביתי לעיר, וגם רצים עלי להשלים מלאכתו לבוא על שכרו, והי' בזה סבות הפסד עמלי".

לספרו הראשון היו בידו הסכמות מהגאונים רבי שלמה גאנצפריד ראב"ד אונגוואר[5] ורבי אברהם פאלאג'י אב"ד איזמיר[6] ומהרבה גאונים מארץ הקודש, אך המחבר משום מה לא הדפיס את ההסכמות בספרו — אולי מחסרון כיס.

★

בשנים ההן תרל"ז-תרל"ט בהם הוציא את ספרו הראשון, היה משבר חמור בהכנסות הכוללים. נוסף לזה היתה אז בצורת קשה בארץ ישראל ורעב שרר בירושלים.[7] מחמת דוחק הפרנסה נאלץ רבי אהרן ליב לצאת לגולה לכתת רגליו על פתחי נדיבים בחוץ לארץ (יתכן שלצורך זה הדפיס באותו הזמן את ספרו "זכרון מעשה בראשית"). בהיותו בהונגריה אבדו לו כל תעודותיו וגם ספר חידושיו בכת"י על מסכת ביצה, והוכרח להדפיס כך על מודעה בעתון "שבת אחים", פרשת חיי שרה תרל"ז:

5. הגאון רבי שלמה גאנצפריד, בעל קצור שו"ע, אב"ד ברעזאוויץ וראב"ד אונגוואר. חבר "קסת הסופר" על הלכות סת"ם (החת"ס בהסכמתו לספר כתב שהסופרים לא יתנו קבלה לתלמידיהם עד שיהיו בקיאים בספר זה), "פני שלמה" על מסכתות הש"ס, "תורת זבח" על דיני שו"ב, "אהלי שם" על שמות גיטין. ביחוד התקבל ספרו "קצור שלחן ערוך". נפטר כ"ח תמוז תרמ"ו (שה"ג מערכת ש' אות לא; ערים ואמהות בישראל, חלק ד, ע' 16-17).
6. הגאון רבי אברהם פאלאג'י היה בנו הבכור של הגאון המפורסם רבי חיים פאלאג'י אב"ד איזמיר, ואחרי פטירתו מלא את מקומו. פרסם עשרים ספרים בהלכה, דרוש ומוסר. נפטר י"ז טבת תרנ"ט (י.י. חסידה, רבי חיים פאלאג'י וספריו, ע' לד).
7. פרטים על כך ראה בפרק ז'.

קורא נכבד, אנכי איש הנדכה שהוכרחתי כעת לצאת מעיר הקדושה ירושלים לבקש מזור ותרופה מאחינו בני ישראל, כי בעו"ה חלוקתנו נתמעטה בארץ הקדושה ובלתי אפשר לי עוד לשאת חרפת רעב, ואנכי איש חלוש מאוד, כאשר ידעו כל מכירי ויעידו. ועכשיו מרוב תלאות הדרך נאבד לי בעיר נירעדיהאז כל מכתבי מעה"ק ירושלים וגם הפס שלי וגם חדושי על מס' ביצה, אשר היה לי הסכמות עליהם מהגאונים דק"ק זמירנא,[8] אונגוואר[9] ומרב הגאון ר' שלמה גאנצפריעד נ"י, ועדיין לא קבצתי על ידי לשלוח לאנשי ביתי שהשארתי ריקם בעה"ק. לכן אבקש מאחינו לרחם על ביתי ועל חולשת גופי, אם ימצאו מכתבי לשלוח לי לוואיטצען לר' משה שמואל ניימאנן.[10]

אהרן ליב ניימאן, ווייטצען, בן הרב ה"ג
שהי' אב"ד בק"ק וואיטצען

יתכן שאז גם אבדו ממנו ההסכמות לספרו "זכרון למעשה בראשית", ומשום כך לא הדפיסן כאשר חזר והדפיס את ספרו זה פעם שנית בווארשא בשנת תרל"ט — אשר גם לשם כנראה נדד לצורך פרנסתו. בשנת תרמ"ט חזר והדפיס את ספרו בשלישית, בירושלים.[11] הפעם צורפו לספר הסכמותיהם של הגאונים החכם באשי רבי יעקב שאול אלישר, בעל "ישא ברכה",[12] רבי ישראל יעקב הלוי אב"ד פלונסק ורבי יוסף חיים זוננפעלד.

8. היא איזמיר, ראה בהערה הקודמת.
9. הגאון רבי חיים צבי מנהיימר, תלמיד החת"ס. אב"ד שוטלסדרוף, וועדבוי ומשנת תר"ל אב"ד אונגוואר. נחשב לאחד הרבנים החשובים שבהונגריה, נהל ישיבה גדולה והיה מפורסם בחריפותו. בין תלמידיו היה גם רבי יוסף חיים זאנענפעלד. מכתביו הרבים נדפס ספרו שו"ת "עין הבדולח". נפטר ט"ז תמוז תרמ"ו (שה"ג מערכת ח' אות לב; הקדמה לספר "עין הבדולח").
10. הוא אחיו המבוגר ממנו הנזכר למעלה, שהתגורר בווייטצען.
11. משום מה נאמר כאן בשער "בן... מוהר"ר אשר אנשיל נ"י" — וזה שבע שנים אחרי פטירתו של אביו.
12. הגאון רבי יעקב שאול אלישר, נודע בכינויו "ישא ברכה". נצר למשפחה מיוחסת מאד (אחד מאבותיו היה המקובל הידוע רבי יעקב מוילנא). שנים רבות היה ראב"ד של בית הדין של עדת הספרדים בירושלים, ולמעשה היה מנהיג העדה הספרדית. בשנת תרנ"ג התמנה ל"חכם באשי"

כל המסכימים מציינים שהמחבר שוקד כל ימיו בתורה מתוך דוחק ועוני, "וכעת אשר הגיעה בתו לפרק הנשואין ואין לו במה להשיא.. עלה בדעתו להדפיס ספרו... וכעת שת עליו תוספות מרובה".

בשנת תרמ"ח הדפיס את ספרו "צדקה במשפט", העוסק בענין אופן חלוקת הצדקה ליושבי ארץ הקודש. בספרו זה הוא מותח בקורת קשה על סדרי החלוקה של הכוללים בירושלים. יש כאן דברים נוקבים על אופן החלוקה בירושלים — וביחוד בכולל הונגארין, ומבין השיטין נראה שהדברים נכתבו בדם לבו של הכותב. הוא עצמו חי כל ימיו בעוני ומחסור ועם זה היה שקדן ומתמיד ועסק כל זמנו בתורה ועבודה, ומשום כך היטיב חרה לו מה שהיה נראה כאי־צדק וחוסר משפט.

עוד בספרו "זכרון למעשה בראשית" הציע לעשות "תיקון שלם" לירושלים על ידי הקמת גוף של חכמים, מעין כ"ג סנהדרין "הנקיים מן החמס וגזל עניים" שיפקחו על חלוקת הצדקה, "והם ישפוטו בחלוקת הארץ ובזרוע ידן יהיו ניזונין אביוני עמלי תורה". וכאן בספרו זה הוא חוזר על הדברים בהרחבה ובפרטות.

אחרי משא ומתן ארוך בענין "מי שיש לו מאתים זוז הרי זה לא יטול מן הצדקה", הוא מגיע למסקנה שבחלוקת כספי הצדקה הנשלחים לעיר הקודש יש להקדים תלמידי חכמים אשר תורתם אומנותם, וכן חולים שאינם מסוגלים להתפרנס, ורק אם יש די לאלו אפשר לפרנס מן הצדקה גם אותם המסוגלים להתפרנס בעצמם:

"והיכא דאינו מספיק הצדקה לפרנס את החולים ובעלי תורה למזון ולכסות וכן לשאר צורכם — הכרחיות החולים ובעלי תורה, ואף שמספיק הצדקה לפרנסו כשאר בני אדם עניים דעלמא בצורכיהם הכרחיות — אפ"ה כיון דלגבי החולים ובעלי תורה אינו מספיק בזה השיעור, חשוב זה כמו שחסר להם מהעיקר, מזון וכסות".

(ראש הרבנים לעדת הספרדים). היה חריף ובקי בכל חדרי תורה וחבר ספרים רבים, רובם ספרי שו"ת, ובהם תשובות לשאלות שנשאל מכל אפסי ארץ. זכה להערכה רבה מצד כל החוגים והעדות בירושלים. נפטר ביום כ"ה תמוז תרס"ו (תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, ע' 310־311).

לדעתו גם מי שיש בידו סכום כסף גדול אלא שאין הריוח מספיק לו כדי פרנסתו ואין הוא מוכן להתפרנס מן הקרן, אין לפרנסו מן הצדקה, משום שהוא

"יכנס להשיג גבול עניים אחרים לגזול מהם מחייתם התלוי בחיות נפשם, והוא יאכל וחדי במעותיו. ופשיטא שאין הדעת נותנת לומר כן... ואפילו במי שעוסק בתורה כל היום ולמי שחכמתו מרובה לא יטול מהצדקה בכהאי גוונא לחסר להעניים בעלי תורה.

והנה נראה לי כי החכם הרב המנהיג, בכל ענין צריך לו להקדימו וגם מצוה להעשירו דומיא דכהן גדול דאחיו מגדלין אותו ... ומיהו כל זה דוקא דהיכא דמספיק הצדקה לפרנס לשאר עניי בעלי תורה... אבל בלאו הכי אין חולקין כבוד להרב במקום דבעלי תורה שפלים ומחוסרי מחיתם המוכרחים. אדרבה, גם הוא לבדו בעצמו מחוייב להשתדל תחלה לפרנס לעניי בעלי תורה בצרכם המוכרחים, ומה לנו לשררות בעל המנהיג באם הוא לבדו עשיר ושמח בחלקו".

ולבסוף הוא כותב:

ויש להסתפק! על גבאי הצדקה המחלקין שלא כמשפט, אם מחייבין לשלם מביתם, כמו בטעו בשיקול הדעת... כיון דנהגו הכי גבאי הצדקה לחלק תדיר שלא כמשפט, בכל ענין ראוי לקונסן... הם מסייעין לעוברי עבירה לגזול שאר העניים הידועים, ואפילו בכולם שוים במעלתן, מכל שכן במקום עניי בעלי תורה הידועים, שהם בודאי מחוסרי לחם — במקום בעלי אומנין ובעלי משא ומתן שיש להם כל צורכם ... או נימא בזה כיון דחשו המחלקין בזה לאיזהו קטטה ומריבה, כאונס חשיבו.

ויש להסתפק! על גדולי מנהיגי דורינו שיש בידם למחות בידי העושקים הנוטלין שלא כמשפט, אם מותרים לכבוש פניהם בקרקע מפני חשש מריבת העושקים.

והנה לפי הדברים הנזכרים למעלה יש לעורר ולדון הדין ומשפט חלוקת עניי ארץ ישראל הנהוג פה אצלינו בעיר הצדק, כי נמצאו בכוללינו המקבלים חלוקה מהצדקה הנשלח מאנשים נדיבי לבב בחו"ל להחיות נפשות אביוני אחיהם בארץ הקדושה... אך פעולתם אינו מגיע בשלימות כפי מחשבתם, כי מגיע נדבתם ג"כ לבני אדם המקבלין חלוקת נדבתם

ללא צורך... להאנשים שיש להם בית וחצר גדול השוה לאלפים הרבה ומלבד זה כמה בתים, ומלבד זה הכנסתם מרובה מלבד חלוקתם, ונטלו מקופות הצדקה בשווה ויותר מערך חלוקות בעלי התורה העניים ומחוסרים לחם ומלבוש. וגם לקחו מחלוקות קטנות הידועה[13] כמו אביונים האחרים שאין להם מאומה כידוע.

ויש בכוללינו הנוטלין חלוקה מבעלי אומנין ובעלי משא ומתן, שעוסקים הם ובניהם כל היום במלאכתן ויש להם לפרנס את עצמן ובני ביתם בכדי הכרחיות צורכם, וגם יש שגם בית וכלים חשובים להם מלבד מעות... ואביוני בעלי תורה שתורתן אומנתן וחלוקתן אינו מספיק לצרכי הכרחיות בני אדם... והיה מן הראוי לנהוג בהם כדי כופין על הצדקה, שיחזיקו גם הם ויתמכו ידי אביונים עומלי תורה, ולא די שאינם מחזיקים אך גם נוטלים מהם מחיתם מחלוקת הצדקה. וגם בניהם נוטלין לערך השווה לבני עניי עומלי תורה, וגזילת עני בבתיהם.

ומתוך כך לומדי תורה מתמוטטין והולכים בלא כח, כי מעונים הם ברעב ומחוסר כל... וגרמו בני עולה בזה להשפיל כח וכבוד התורה יותר מהמשכילים החדשים בחכמות החיצוניות. ועוד גרמו בזה העושקים הללו לביזה ולחרפה עיר אבותינו וביטול ישוב א"י, כי כמה עניים... מוכרחים הם לעזוב הארץ. ועוד מה גרמו בני העולה העושקים הללו לשפוך דם נקי בקרב הארץ, כי האביונים מדוכאים החלושים במזגם מתו בלא עתם.

והמתבוננים על רב המכשול מתאוננים על גודל העון, עד היכן מגיע הנבלה הזאת בעיר הצדק בפומבי בכל העשוקים הנעשים תחת השמש, לבטל כל התורה מהמצוות הנוגעים בין אדם לחברו... לכן יתפלא מאוד הדברים על גדולי מנהיגי דורינו, אשר דבריהם נשמעים, להסיר המכשול מקרב הארץ... הן אמת ניתן לכתוב ולפרסם כי הממונים מנהלי דכוללנו

13. "החלוקה" היתה נחלקת לשני חלקים: "חלוקה גדולה" — שהיתה מתחלקת פעם בשנה לכל משפחה ומשפחה — לפי חשיבותה, כאשר ת"ח קבלו סכום גדול יותר ואחרים קבלו פחות, וכיוצא בזה, ו"חלוקה קטנה", שהיתה מתחלקת בסכומים קטנים פעמים אחדות בשנה לכל נפש מחברי הכולל בשווה. בדרך כלל בעלי אמצעים לא היו נוטלים מכספי "החלוקה הקטנה".

דפה לבם דוה מאוד על המכשול להסר, אך אמרו וענו, יען כי הגדולים המפורסמים שותקים מלדבר מאומה — אין עליהם תלונה...

אך ענו ואמרו ... והסכימו עלי העלוב לעשות שליחותם ושליחות כל עדת אביוני הנדכאים ולערוך הדברים ולהעלותם לפני כל חכם לב... ואל גאוני נשיאי ישראל המפורסמים ואל הגבאים ומנהלים קולי אקרא והם יורו דעה בעצה... להשקיט שועת עניים להצילם מיד העושקים... וכן אצפה לקבל מכתבי התשובה משלוחי דרחמנא במהרה לכבוד קריה נאמנה.

אהרן ליב נייַמאן
בהרב הג׳ מוהר״ר אשר אנשיל זצ״ל
שהיה אב״ד דק״ק ווייטצען

בסוף הספר מציע רבי אהרן ליב כמה הצעות לתקון פני העיר: א) לחבר ספר מיוחד בנושא מצב ירושלים עה״ק בגשמיות וברוחניות, שיכלול הצעות ותקנות לשפור מצב העיר; ב) לחזק את ״ועד כל הכוללים״ שבעה״ק, וראשי הועד המה ישגיחו על כל הענינים שאינם שייכים לכוללים הבודדים אלא הם משותפים לכל הקהל: החינוך, הבריאות, חלוקת הצדקה וכו׳; ג) הקמת חברה להוכיח איש את רעהו אשר ימצא בו עולה, לאנשים לבד ולנשים לבדן; ד) קריאה לעניי עיר הקודש לבל יחשבו למלט נפשם מחרפת רעב על ידי שיסעו לחו״ל לבקש צדקה, כי לא תהיה תפארתם בדרך זו, ולא יצליחו (כפי הנראה למד זאת רבי אהרן ליב מנסיונו האישי); ה) לתקן שבתי־הדין ומנהלי הכוללים בעיר לא יתנו מכתבי המלצה לנוסעים לחו״ל יותר מפעמיים.

מעניין ביותר שעם כל בקורתו של רבי אהרן ליב על תקנות הכולל וסדרי החלוקה היה הוא אחד מנכבדי הכולל. בשנת תרמ״ט נסע רבי טוביה ארי׳ גולדברגר, מחכמי ירושלים המופלגים, ממונה ומנהל הכולל, לביקור בארץ מולדתו הונגריה. בעתון ״החבצלת״ נתפרסמה לרגל הנסיעה מודעת־ברכה מאת ״נכבדי כולל הונגארין״[14]. המברכים מודים לו על פעילותו הרבה זה רבות בשנים

14. שנה יט גליון לח, יז תמוז תרמ״ט, ע׳ 305.

לטובת הכולל, ומקוים שבקורו בהונגריה יביא תועלת לכולל — למרות שלא נסע למטרת שליחות עבור הכולל. החותמים על הברכה הם: רבי פנחס רפאל ב"ר מענדיל כהן, רבי אלכסנדר סענדר פריינד שהיה מלפנים רב בק"ק ניר־באכטא,[15] רבי אהרן לייב נוימאן ורִבי מנחם יצחק לאם מבוסקוביץ.

כפי שנראה מדבריו של רבי אהרן ליב, לא היה בודד בבקרתו על סדרי החלוקה המקובלים, אלא שימש פה לקבוצה של תלמידי־חכמים עניים שתורתם אומנותם וסתם אנשים ישרי־לב שסדרי החלוקה הנהוגים נראו להם חורגים מגדר דין תורה. רגלים לדבר שנסיעתו של רבי טוביה ארי' גולדברגר לחו"ל — סמוך להופעת ספרו זה של רבי אהרן ליב — היתה קשורה בבקורת זו, ובנסיעתו בקש רבי טוביה להפגש עם הנשיאים של הכולל בחו"ל כדי לנסות לשנות את סדרי החלוקה — ובודאי לכך התכוון רבי אהרן ליב בכתבו (בסוף הדברים המובאים למעלה) כי הוא מצפה לקבל תשובתם של הנשיאים שבחו"ל באמצעות שלוחי דרחמנא, הנוסעים מהכא להתם.

אימתי נפטר רבי אהרן ליב, היכן ובאיזו שנה לא ידוע.[16]

☆

חתנו הראשון של רבי אשר אנשיל בירושלים היה רבי ישראל חיים שינבוים — בנו של ידידו רבי מאיר שינבוים, תלמיד הגאון הצדיק רבי הלל ליכטנשטיין מקולומייא וממייסדי הכולל.

רבי ישראל חיים נולד בירושלים בשנת תר"ז. באדר א' תרכ"ד — כשהיה בן שבע עשרה, נשא את דינה[17] בת רבי אשר אנשיל,

15. שמו אינו מופיע ברשימות השונות של רבני הונגריה שעלו לארץ ישראל.
16. נכדו היה הסופר משה העציוני. בשנת תרפ"ד פרסם העציוני מאמר על הגאון רבי יוסף חיים זאנענפעלד בכתב־העת "הד ליטא", שנה א גליון 17, ולפי דבריו היה רבו ולמד אצלו בנעוריו. הסופר א"ר מלאכי כותב בהקדמה לספר "שערי שמחה" לר' א"ש בלומנטל, ע' כא, כי העציוני היה נכדו של רבי אשר אנשיל.
17. טעות היא מה שכתב בספר "אילנות", ע' 132, כי דינה, אשתו של רבי ישראל חיים, היתה בת זקוניו של רבי אשר אנשיל.

והיא בת שש עשרה. אבי החתן קבל על עצמו להעמיד לרשות הזוג דירה וגם להחזיקם על שולחנו.

רבי אשר אנשיל לא היה כנראה מסוגל לתמוך ביוצאי חלציו, כי על כן קיים את התורה מתוך עוני ודוחק. גם בשנותיו הראשונות בירושלים, והוא עדיין במלוא השפעתו ונושא בתפקידים החשובים ביותר בכולל, לא גבה לבו ולא רמו עיניו והתפרנס בצמצום, וזו היתה כנראה הסיבה לכך שכאשר השיא את בנותיו — לא היה מחזיק את הזוג הצעיר על שלחנו, אלא אבותיהם של החתנים הם שפרנסו את הזוגות והחזיקום על שלחנם.

רבי ישראל חיים עסק בתורה וברשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו הוא רשום בתור "תלמודי". באותה שנה כבר היה לו גם בן בשם יצחק.[18] בשנת תרל"ג חתם יחד עם אביו רבי מאיר וחותנו רבי אשר אנשיל על כרוז "להט החרב" — האיסור על לימודים חיצונים ובתי ספר. כאביו רבי מאיר כך גם רבי ישראל חיים היה בעל מרץ ויזמה והתעסק בצרכי צבור. הוא היה מן הקבוצה הראשונה של המשתכנים בשכונת "מאה שערים". ביום י"א אלול תרל"ו רכש לו חלק בשכונה, ושטר־המקנה שלו נשא את המספר 111. בראשית תרמ"א התחייבה "חברת מאה שערים" בשטר מיוחד להעמיד לרשות רבי מאיר שינבוים ובנו רבי ישראל חיים "שני בתים [דירות] עם מאגאזנעס ולאגאן [מרתפים ומבוא, הול] כמו הבתים שהם בונים כעת בצד מזרח העיר, ואלה הבתים מחויבים לבנות להם אחד בשורה הראשונה המסומן בנומער 106 והבית השני בשורה שניה.[19]

כפי הנראה באותו הזמן נכנס רבי ישראל חיים להתגורר במאה שערים (אנו מוצאים אותו חבר בועד המקומי הראשון של השכונה[20], יחד עם חותנו רבי אשר אנשיל אב"ד ווייטצען שנמנה על גדולי העיר, ואף הוא עבר להתגורר בשכונת מאה שערים, וחשיבות רבה היתה להתיישבותו בשכונה החדשה.

18. כנראה נקרא על שמו של אבי חמותו הרבנית הדסה.
19. אילנות, ע' 134-135.
20. ראה: י.י. ריבלין, מאה שערים, ע' 55.

שכונת מאה שערים היתה באותה העת בנויה בלב שדות שוממים, פתוחה לכל רוחותיה, ורחוקה מרחק רב מהעיר העתיקה אשר בה התרכז אז עיקר הישוב. אפילו השכונה היהודית הקרובה אליה "נחלת שבעה" היתה רחוקה למדי. לפי התכנית של מייסדי השכונה (אשר התבצעה אחר כך) היתה השכונה אמורה להיות בנויה בצורת תיבה, כאשר ארבע שורות בתים מקיפים את מרכז השכונה להגנתם של התושבים מפני שודדים ופורעים. בשנותיה הראשונות של מאה שערים נחשבו המתיישבים לגבורי נפש, על שהרהיבו עוז בנפשם להתרחק מן העיר העתיקה ולהתיישב בלבו של אזור שממה. ואמנם לא פעם אחת היתה התנפלות ערבית על השכונה, ודם תושביה נשפך כמים.

בליל שבת קודש, ג' ניסן תרמ"א,[21] כאשר תושבי השכונה הסבו לשלחנם, ערכו ערביי ירושלים התנפלות מתוכננת על מאה שערים. פורע אלים, כושי, פרץ למקום, ולאחר שגבר על השומר הערבי של השכונה, חדר לביתו של אחד התושבים בשם ר' גדליה בקר, כשחרבו שלופה בידו. ר' גדליה נודע לגבור והיה מטיל את מוראו על הערבים. לא אחת טעמו הללו את נחת זרועו הקשה: גנב כי נפל בידו היה יוצא בשן ועין, לאחר שר' גדליה היה מצליף בו עד שרחפו עצמותיו. הפעם היה ר' גדליה מופתע מפריצת פתע זו ולא היה בכוחו להתגבר על השודד בכוחות עצמו. אשתו חמקה מהבית להזעיק עזרה ורבים מהתושבים הגיעו למקום. אף השומר הערבי של מאה שערים, לאחר שהתאושש, הזעיק את השכנים היהודים. ואילו הערבים התגודדו מרחוק לראות איך יפול דבר. כמובן שלא

21. טעות היא בידי ריבלין (מאה שערים ע' 79) הכותב כי ההתנפלות על מאה שערים היתה ביום ב' ניסן תר"ס. שהרי רבי ישראל חיים שנהרג בהתנפלות זו מופיע עדיין בראשית שנת תרמ"א חתום בשטר של "חברת מאה שערים". הטעות חוזרת בספרו של אברהם ב. ריבלין, ירושלים (תשכ"ו) ע' 81, שם נאמר כי ההתנפלות היתה אור ליום ח' ניסן תר"ס, וכן בספרו של ר' יעקב גליס, שכונות בירושלים, ע' סג. תאריך הפטירה מפורש על מצבתו של רבי ישראל חיים, ושם נאמר כי יצאה נשמתו בליל שבת י' ניסן תרמ"א.

רשימת היארצייטן (ימי השנה) של בני המשפחה
שרשם רבי ישראל חיים שיינבוים

היתה לשכונה כל תקוה להעזר ביהודי העיר העתיקה, מאחר ששעריה ננעלו מבעוד ערב.

רבי ישראל חיים שיינבוים, שהיה בין הנחלצים לעזרה, החל מתאבק עם הפורץ, הכהו בפניו וחבל בגופו, ויחד עם כמה מהיהודים האחרים גבר על הרוצח וכפתו בחבלים. אך הפורץ הצליח להשתחרר מהחבלים ותוך כדי המאבק נפגע רבי ישראל חיים ברגלו ובכתפו מחרבו המרוטה של השודד. גם השומר הערבי של מאה שערים נפצע פצעי מות. כן נפצעו עוד ארבעה יהודים נוספים מתושבי שכונת מאה שערים, ואילו השודד הצליח להמלט כשהוא פצוע בגופו ובפניו.

בעת המאבק בביתו של ר׳ גדליה בקר נערכו המתיישבים האחרים להגנה על השכונה כדי להדוף את התקפת הערבים מבחוץ. ובינתיים שתת דמו של רבי ישראל חיים וקשה היה לעצור בעדו, ולא היתה כל אפשרות להגיש לו עזרה רפואית עד למחרת היום. הוא אבד דם רב, וכעבור שבוע ימים יצאה נשמתו.

השודד שנפגע מידו של רבי ישראל חיים וחבריו זוהה עד מהרה, לפי פצעיו, ונחבש ע״י השלטונות בבית הכלא שם מת כעבור זמן קצר.[22]

על מצבתו בהר הזיתים חרתו:

על ציון קדוש ישראל — במר יבכיון
האבות כי נחשך מאור עיניהם והבנים שגלו מעל שולחן אביהם
הוי פתאום נכרת יפה ענף ונרצח במבחר ימיו בן יקיר
אב רחמן צדיק וישר בר לבב ונקי כפים מו״ה
ישראל חיים הי״ד זצלה״ה במו״ה מאיר שעהנבוים
ואחרי סבל יסורים מרים רעים
יצאה נשמתו בטהרה ליל ש״ק יוד ניסן תרמ״א ל׳

22. את ספור ההתנפלות מוסר אברהם עץ־הדר (אילנות, ע׳ 135־136) מפי סבו ר׳ משה שמואל, בנו של רבי ישראל חיים.

מצבותיהם של רבי מאיר שיינבוים, בנו הקדוש רבי ישראל חיים וזוגתו מרת דינה בתו של רא"א

האב השכול רבי מאיר קונן קינה נרגשת על מות בנו, ורשם אותה בתוך טופס "משנה ברורה" שלו:

"יו"ד ניסן תרמ"א. עיני עיני תרד מים כי בעו"ה נקטף בני היקר התמים ירא ה' וחפץ במצוותיו יחידי חמדת לבי וחיי נפשי, האהוב והחביב לכל כמו"ה ישראל חיים זצוקללה"ה באופן נורא מאד כי נכנס רוצח בנחלת מאה שערים בתחילת ליל שב"ק ג' ניסן ותפסו אותו, וכאשר שמעה אשת בני קול הצועקים אמרה לבני ויצא באמצע הסעודה והרוצח דקר בחרבו החדה והמרוטה השומר, ודמו שותת ונפל לארץ, ותחשך הארץ ופגע בבני שתפס אותו, וידקור אותו ברגלו ובידו ואחרון הכביד בזרועו עמוק מאד ודמו הטהור שותת מאד ויתעלף, ונלאו לעצור דמו ואז הביאו רופאים, ושלחו לקרוא את אביו ואת אמו הנעלבים. אוי לנו ואהה על שברינו כי גדול הוא כים, ועברו עליו שבעה ימים בענויים וביסורים קשים ומרים שבעה מדורי גהינום עד שיצאה נשמתו בקדושה ובטהרה כנ"ז. ארץ אל תכסי דמו, ותנצב"ה וינוח בשלום על משכבו ויעמוד לקץ הימים וימליץ טוב בעד ארבעה אפרוחיו ונזכה לגדלם לתורה ולחופה ולמעשים טובים ולראות עמהם ישועת ציון".[23]

"ארבעת האפרוחים" שהשאיר רבי ישראל חיים הם בנו רבי משה שמואל, שנקרא על שם זקנו אביו של רבי אשר אנשיל, בנו רבי מנחם ושתי בנות.[24]

אשתו של רבי ישראל חיים, מרת דינה, בתו של רבי אשר אנשיל, האריכה ימים אחריו ונפטרה בעת מלחמת העולם הראשונה ביום י"ח אייר תרע"ה, בגיל ששים ושמונה[25].

23. אילנות ע' 136.
24. אין זה נכון מה שכותב באילנות, ע' 137, כי רבי משה שמואל היה בנו בכורו של רבי ישראל חיים, שהרי ברשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו נאמר שהיה לו בן בשם יצחק. כנראה שבן זה לא האריך ימים ונפטר בגיל צעיר, ומשום כך נשכח מלבם של צאצאי רבי ישראל חיים.
25. נוסח מצבתה: פ"נ האשה החשובה מ' דינה בהרה"ג רבי אשר אנשיל נ"מאן זצ"ל אבד"ק וויצען אשת הקדוש הר' ישראל חיים שעהנבוים זצ"ל. נלב"ע י"ח אייר תרע"ה.

מצבותיהם של רבי משה שמואל שיינבוים
וזוגתו רוחמה מרים

רבי משה שמואל שענבוים, בנו של רבי ישראל חיים, הקים אחר כך את בית הדפיס הידוע בירושלים "דפוס מוריה שענבוים את ווייס". בתחלה היה גם אחיו הצעיר מנחם שותף עמו בבית הדפוס, אך אחר כך עזב את המקצוע. יסוד פרנסתו של דפוס זה היה כולל הונגארן, שהיה מוסר שם להדפיס את החומר של הכולל[26]. רבי משה שמואל נפטר בשם טוב ביום כ"ד ניסן תש"ה, והשאיר אחריו משפחה מסועפת בארץ ישראל.

☆

חתנו השני של רבי אשר אנשיל היה רבי יוסף חיים רחמים אופלטקה,[27] בנו של ידידו הגאון רבי יצחק אופלטקה מפראג, תלמיד החתם סופר.

רבי יוסף חיים נולד בירושלים בשנת תר"י לערך. בשנת תרכ"ה נשא את בעטי־בלומה (בילה) בת רבי אשר אנשיל. במשך שנה ומחצה היה הזוג סמוך על שולחנו של אבי החתן. ברשימת בני הכולל משנת תרכ"ו מופיע רבי יוסף חיים בתור "תלמודי".

רבי יוסף חיים היה מחונן בעט סופר מהיר ובסגנון מפואר, בנוסח הספרדים. בעת ששהה סיר משה מונטיפיורי בארץ בשנת תרכ"ו כתב אף הוא (כגיסו רבי אהרן ליב) מכתב בקשה מיוחד, המהוה פנינה מבחינת סגנונו:

יום ז"ה ניסן דהאי שתא צדיק חונ"ן ונות"ן לפ"ק
תפלה למשה, יודיע דרכיו למשה, לולי משה בחירו עמד בפרץ זה אדונינו השר והטפסר ממשפחת מלכי ארץ, טוב ומטיב עטרת תפארת לכל ישראל ידיד ה' וידיד ירושלים כמוהר"ר סיר משה מונטיפיורי נר"ו יאיר, אתה ה' תשמרהו וכציונה רצון תעטרהו כיר"א.

26. ראה: י.א. ווייס, בשעריך ירושלים, ע' 146־148, 160; אילנות ע' 152־157.
27. יתכן שהשם "רחמים" נוסף לו בעקבות מחלה, כי תחלה נקרא רק בשם יוסף חיים בלבד.

אגרתו של רבי יוסף חיים אופלטקה לסיר משה מונטיפיורי

פני דל עיני למרום כלפי מעלה למאיר ובא הדר בקשתא בעיליתא, כי מי כמשה שדולה ומשקה את הצאן וצדק ושלום נשקו, זה משה, וקל תייר טב נשמע בארצנו זה משה, שזן ומפרנס את ישראל זה ארבעים שנה...

...כי זה שנתים שנשאתי בת ת"ח הרה"ג"א כמוהר"ר אשר אנשעל נ"י שהיה אב"ד בק"ק ווייטצען במדינת אונגארן והייתי כשנה ומחצה סמוך לשלחן גבוה של אבא מארי הרה"ג כמוהר"ר ר' יצחק מפראג נ"י ומגודל היוקר אין הקומץ משביע, הוכרחתי לאפוקי מפיק ודחיק ואתי...

... לעבד נמכר יוסף חיים רחמים בהרה"ג ר' יצחק מפראג נ"י נכד הגאון ראשון לציון כמוהר"ר יעקב משה עייאש זצ"ל בן להרב האי גאון פאר הדור שנגלה לו אליהו ז"ל כמוהר"ר יאודה עייאש זצוק"ל[28] בעהמ"ח ס' לחם יאודה וס' וזאת ליאודה ותשו' בית יאודה ב"ח ומטה יאודה, זיע"א.

שנים רבות שימש רבי יוסף חיים בתפקיד ר"מ בבית מדרש "דורש ציון" שבראשותו של אביו. בית המדרש נוסד בשנת תרכ"ו על ידי הנדיב רבי יוסף בלומנטל מפאריז, אשר באי כוחו בירושלים — הממונים על בית המדרש, היו כולם מתלמידי החתם סופר: רבי יצחק מפראג, רבי יונה ליב מנדלסון, רבי שמעון דייטש ורבי משה בוימגארטן. רבי יצחק מפראג מסר את נפשו להחזקת המוסד וביסוסו ועמד בראשו עד סוף ימיו.

בבית המדרש התחנכו בני העדה הספרדית. אשכנזים לא למדו שם — בעיקר משום שהאשכנזים קבלו על עצמם שלא ללמוד שפה זרה, ובבית המדרש "דורש ציון" למדו את השפה הערבית

28. הגאון הגדול רבי יהודה עייאש שימש שלושים וארבע שנים בכתר הרבנות בעיר אלג'יר. אחר כך עלה לירושלים, אולם כדי להדפיס את ספריו נאלץ לצאת מן הארץ ולנסוע לליוורנו. כשחזר התבודד במועדו ועסק רק בתורה ועבודה, והיה סגור ומסוגר בבית המדרש "כנסת ישראל" בעיר הקודש. נפטר בראש השנה תקכ"א (תולדות חכמי ירושלים, ח"ג ע' 26-27). בנו הגאון רבי יעקב משה עייאש היה ראשון לציון (ראש הרבנים) לעדת הספרדים בירושלים ונפטר בשנת תקע"ז.

המדוברת בארץ ישראל. כידוע, לא אסרו רבני הספרדים על קהלם את למוד השפה הערבית.

בשנת תרל"ה כבר היה רבי יוסף חיים הר"מ הראשי בבית מדרש זה. בשנת תרנ"ט התפטר אביו רבי יצחק מתפקידו במוסד לרגל זקנתו (שנה אחר כך נפטר). רבי יוסף חיים נתמנה לממלא מקומו ועמד בראש המוסד בשנים תר"ס־תרס"ז.

רבי יוסף חיים היה תלמיד חכם וידען נפלא. פרסם מאמרים תורניים רבים, שחתם עליהם בשם ריי"ח טוב — ראשי התיבות של שמו. כך השתתף ב"החבצלת", "תורה מציון" ו"המאסף" בעריכת הגאון הספרדי רבי בן ציון קואינקה. בשנת תרל"ו לווה את אמו, שבקשה לבקר בקברי הצדיקים שבגליל ואת רשמי סיורו בערי ארץ ישראל פרסם בספר בשם "מסעי הירח". תוכן הספר הוא "פרי תנובת נסיעתי בשנתינו זאת לשארית אה"ק, כי נדרשתי מאהובי הנודע למו ענין נסיעתי, לתאר להם מצב אחב"י ומספרם ומצב אה"ק, ובתי הכנסיות, ובהמ"ד" וכו'.[29]

בשנת האבל על פטירת אביו הוציא לאור "ספר תפלה לחולה", כולל תפלות ובקשות לחולים וסדר שינוי השם, ובהקדמה הוא מספר:

"ודחקתי עצמי כדי לזכות את הרבים לעלוי נשמת כבוד אדוני אבי מורי ורבי הגאון ... הכ"מ שנפטר בשם טוב מן העולם בשבט העבר בשנה זו, והניח אחריו ספרים רבים עודם בכתובים, תלי תלים של הלכות, שו"ת ועניינים נחמדים ודרושים על ה' חומשים".

הוא מספר שמנעוריו הוא רובץ תחת משא עבודת הקודש ללמד תורה בבית המדרש "דורש ציון", ועליו המשרה לנהלו ולהמציא את הוצאותיו, "וכדי לעזור להחזקת המוסד הו"ל את הספר הזה... ופריו קודש הלולים לחלק לעניים ולת"ח צנועים".

29. בספר "יובל בית המדרש דורש ציון" ע' 38, מיחס העורך בטעות לרבי יוסף חיים ספר בשם "גן יוסף עדן דוד", חדושים למסכתות יבמות וקידושין. לאמיתו של דבר המחבר אינו ריי"ח אופלטקה, אלא רבי יוסף חיים פראגר מוואַרשא, ושם נדפס הספר בשנת תרמ"א.

כמו כן הוציא לאור, עם הערות, את הספר "ברוך מבנים" על התורה ונ"ך, מאת הרב הישיש רבי ברוך ירושלמי, מחכמי קושטא, אשר בסוף ימיו עלה לעיה"ק. לבקשת המנוח קבל על עצמו רבי יוסף חיים בצוותא עם ידידו רבי בכור אהרן אלקוה להוציא לאור את הספר, שנדפס אף הוא בשנת תר"ס.

רבי יוסף חיים נפטר בשם טוב ביום ד' אייר תרס"ז, והשאיר אחריו משפחה נכבדה ומסועפת. במקומו נתמנה למנהל המוסד חתנו רבי יצחק ישראל שיריזלי.

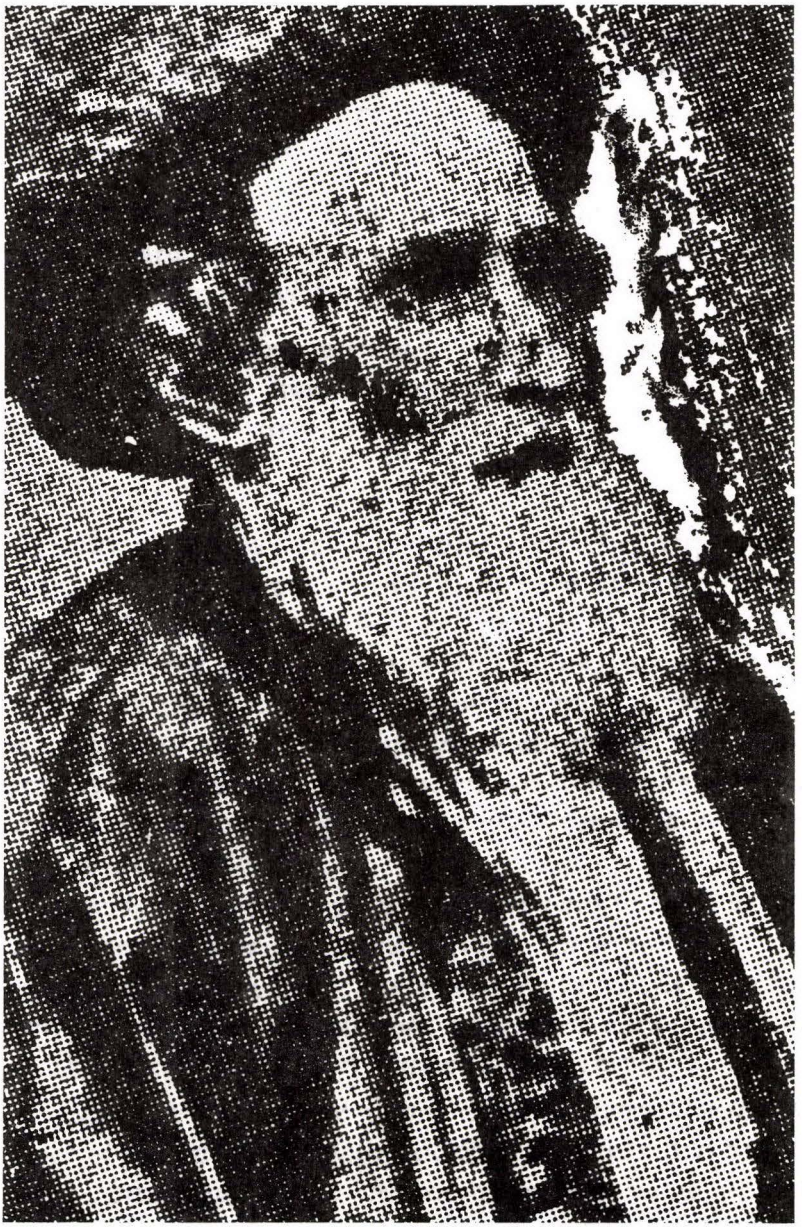
בית המדרש "דורש ציון" ממשיך את קיומו עד ימינו כבית חינוך חרדי לילדי העדה הספרדית, ולרבים מגדולי התורה הספרדים היה בית מדרש זה בית מכורתם.

☆

חתנו השלישי של רבי אשר אנשיל היה רבי בן ציון קורניל. אביו, רבי נחמן נתן קורניל, נולד באמשטרדם בשנת תק"ע לאב ספרדי ואם אשכנזיה. בצעירותו למד בבית המדרש "עץ חיים" של קהלת הספרדים באמשטרדם ואחר כך הסתופף כמה שנים בבית מדרשו של הגביר הצדיק רבי צבי הירש לעהרן, והושפע מאוד מצדקתו וחסידותו. בשנת תק"ץ, בהיותו כבן עשרים, עלה לארץ והתישב בצפת. בשנת תקצ"ה נשא שם את מרת שפרה ברויינדל, נכדת הגאון רבי דוד צבי אוירבך אב"ד קרמניץ ומוהליב, ונולדו לו שלושה בנים ושבע בנות.

בצפת עברו עליו הרבה מיסורי ארץ ישראל, וכמה מילדיו נפטרו על פניו. אחרי הרעש בשנת תקצ"ז, כאשר נחרבה הקהלה האשכנזית בצפת, עבר לירושלים. כאן למד בישיבות הספרדים והתקרב לחכמיהם. עם זאת היה עסקן פעיל בקרב האשכנזים ונמנה עם מיסדי כולל הו"ד ליוצאי גרמניה והולנד.

בהיותו בירושלים החל לעסוק באיסוף ובהוצאה לאור של כתבי יד וספרים עתיקים ושמו יצא לתהלה כתלמיד חכם מופלג, חוקר, ביבליוגרף, מהדיר ומוציא לאור של ספרים נדירים ונשכחים. במשך הזמן השתקע בעבודתו זו והתרחק מעסקנות צבורית.

רבי נחמן נתן קורניל

רבי נחמן נתן השתתף ביסוד "בתי מחסה" והיה מהחותמים על כתב־השליחות של השליח הראשון למען המפעל הזה — רבי עזריאל זליג הויזדורף. יחד עם הויזדורף ואחרים יזם בשנת תרכ"ה הקמת חברה בשם "יהודה וירושלים", שמטרתה היתה לקנות כמויות גדולות של חיטה ופחמים בתקופות השנה שמחירם זול, כדי להקל על מצוקת תושבי עיר הקודש בזמני היוקר.

בשנת תרכ"ג יצא לחו"ל בשליחות כולל הספרדים וכן לשם הדפסת ספריו. בשהותו באירופה התפלמס בחריפות עם החוגים שהקימו חברות לישוב ארץ ישראל, והדגיש שקירוב הגאולה יבא רק על ידי לימוד תורה.

רבי נחמן נתן הוציא לאור ספרים רבים, חלקם ספרים שחבר בעצמו ורובם חבורים ישנים שהעתיק מתוך כתבי־יד. בין ספריו: "בית נתן", שינויי נוסחאות במסכת ברכות עפ"י כת"י קדמון, וינה תרי"ד (בין המסכימים: הגאונים רבי שמעון סופר בן החת"ס ורבי אליעזר הלוי הורוויץ אב"ד ווין); "זכר נתן", דינים והנהגות לעוברי דרכים, וינה תרל"ב (בין המסכימים: הגאונים רבי שמואל פריינד ראב"ד פראג, רבי יעקב עטלינגר אב"ד אלטונא בעל ערוך לנר ורבי שמואל העליר אב"ד צפת); "אלפסי זוטא" מאת רבי מנחם עזריה מפאנו, והוא מעין הרי"ף, על מסכת ברכות, ירושלים תרמ"ה (בין המסכימים: הגאונים רבי יהושע ליב דיסקין מבריסק ורבי שמואל סלאנט); "חמשה קונטרסים", קובץ חבורים שונים מקדמונים, ווינה תרכ"ד (בין המסכימים הגאון רבי יהודה אסאד); סדור רב עמרם גאון, ווארשא תרכ"ה (בין המסכימים רבי דובעריש מייזלש אב"ד ווארשא ורבי מאיר אוירבך אב"ד קאליש), ועוד. הוא נפטר בירושלים ביום כ"ז אב תר"ן[30] אחד מחתניו היה הגאון הצדיק הירושלמי המפורסם רבי צבי מיכל שפירא.

30. תולדות חכמי ירושלים, חלק ג' ע' 271; ש. ב"ק, בתוך: תלפיות, כרך ז חוברת ב־ד ע' 484־497, כרך ח חוברת א־ב ע' 215־223; מ. אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, ע' 249־250.

בנו של רבי נחמן נתן, רבי בן ציון, נולד בירושלים בשנת תרי"ג[31]. בראשית שנת תרכ"ו כבר היה נשוי למרת מרים מירל (מארי) בתו של רבי אשר אנשיל, שכן שמה של בת זו אינו מופיע בתוך בני ביתו של רבי אשר אנשיל ברשימת חברי הכולל משנת תרכ"ו. ב"לוח שמות בני ישראל בני מדינת הו"ד היושבים בעיה"ק ירושלים", שנערך לפי פקודת מונטיפיורי בשנת תרל"ה, מופיע "ר' בן ציון קורנעל", יליד ירושלים, בן כ"ג, "עוסק במו"מ וקובע עתים לתורה".[32]

בשנת תרל"ג הוציא רבי בן ציון לאור את "חידושי מהר"ם חלאווה על מסכת פסחים, כ"י עתיק מאחד מגדולי הראשונים ז"ל מזמן הר"ן והריב"ש... יצא לאור ע"י האברכים המופלגים מו"ה יוסף משה יהושע במו"ה יונה ליב מענדלזאהן נ"י ומו"ה בן ציון במו"ה נחמן נתן קורניל נ"י וחבריהם".

עם יסוד שכונת "מאה שערים" הצטרף רבי בן ציון למייסדי השכונה — יחד עם גיסו רבי ישראל חיים — והיה מחברי ועד השמירה של השכונה. כמו כן היה אחד החברים הראשונים בשכונת "אבן־ישראל"[33].

בראשית קיומה של "מאה שערים" היה רבי בן ציון נוהג לעבור ברחובות השכונה בערב שבת והיה מכריז על כניסת השבת. היה גבור חיל, וכמה פעמים נאבק עם שודדים ופורעים ערבים שהתנפלו על השכונה.[34] בשנת תרנ"ו הוא חתום על כרוז "חשבון צודק" של "הכנסת והוצאת מלאכת הקאנאלעס [תעלות

31. קשה לקבל תאריך זה, הנקוב ע"י ב"ק, שכן לפ"ז נשא אשה קודם בר־מצוה. כנראה נולד בשנת תרי"ב, ואין להקדים יותר את תאריך לידתו, שכן בשנת תרל"ה היה בן כ"ג, וראה להלן.
32. אביו רבי נחמן נתן קורנעל מופיע בראש בני הכולל, ונאמר עליו כי הוא יליד אמשטרדם, בן 67, בא לארץ בשנת תקצ"ד, "תורתו אומנותו וחבר ספרים נכבדים ויש לו אות הכבוד מקיסר" (רנ"נ קבל אות כבוד מקיסר אוסטריה על ספריו).
33. י.י. ריבלין, מאה שערים, ע' 141.
34. ריבלין, שם, ע' 145, 78; י. גליס, שכונות בירושלים, ע' סב.

שכונת מאה שערים

לניקוז מי שופכין וגשם] בחברת מאה שערים בעיה"ק ירושלם תובב"א מיום ה' אד"ש תרנ"ד עד היום דלמטה". יחד עמו חתמו ראשי חברת מאה שערים הגאון רבי שלמה זלמן לעווי, רבי מנחם נחום כ"ץ, רבי משה צבי לעווינזאהן ורבי מתתיהו נפתלי עלבע.[35]

ברבות הימים היה רבי בן ציון סוחר סיטונאי נודע בירושלים למצרכי מזון. פעמים רבות הצליח להביא לירושלים מצרכי מזון בעתות בצורת ורעב, ידו היתה פתוחה לכל נצרך ועמד לעזר לעניים בשעת דחקם. ביחוד הפליא לעשות בעת מלחמת העולם הראשונה, כאשר הרעב שרר בירושלים.

רבי בן ציון נפטר בירושלים בשנת תרפ"ה, והוא בן ע"ג.

☆

אכן יסורים קשים עברו על רבה של ווייטצען רבי אשר אנשיל ניימאן כבר מראשית בואו לירושלים. אך בעיקר סבל בסוף ימיו (בערך משנת תרל"ב), כאשר מאור עיניו ניטל ממנו והוא נעשה סגי־נהור, והוכרח להתבודד בביתו בודד וסגור.*[35] ולא בכדי הוא קורא על עצמו בראש צוואתו "המעונה ומדוכא ביסורים רעים ונאמנים".

בסוף שנת תרכ"ה פרצה בירושלים מגפת הכולירה — חולי־רע. מקור המגפה היה במצרים, ומשם התפשטה לארץ ישראל. המגפה נמשכה עד חודש כסליו, והפילה חללים רבים בעיר, ביניהם גדולי ישראל כהגאון רבי נחום משאדיק, רבי יהוסף שוואַרץ ועוד. תאור מזעזע של המגפה נמצא במכתבו של הגה"ק רבי מאיר אוירבאך בעל ספר "אמרי בינה" אל הגאון הקדוש רבי אליהו מגריידיץ, בו הוא מתאר ביחוד את פטירתו של הצדיק רבי נחום משאדיק[36]. במגפה זו גם נפטרה בתו של רבי אשר אנשיל,

35. צלום הכרוז: ב. קלוגר, מן המקור, ב (תש"ם) ע' 110.
*35. ראה להלן, הערה 50.
36. ראה: מ. גץ, בין ירושלים והגולה, ע' 175-176; י. בן אריה, עיר בראי תקופה, א (תשל"ז) ע' 116. ושם דעות שונות בקשר לתאריכים שבהם השתוללה המגפה בירושלים. בין השאר מביא המחבר דעה כי המספר

לאה רייזל, ביום ג׳ חשון תרכ״ו.[37] חדשים אחדים אחר כך נפטרה גם בתו הצעירה דבורה, ביום כ״ג ניסן תרכ״ו[38].

שנים אחדות אחרי כן נפטר גם בן זקוניו רבי קלמן, שנולד ביום כ״ח חשון תרכ״א. לפני פטירתו עוד הספיק לשאת אשה, ונפטר בגיל ט״ז במוצאי יום הכפורים תרל״ז. ברשימת היא״צ שרשם רבי ישראל חיים חתנו של רבי אשר אנשיל נאמר:

״גיסי הרך בשנים המנוח מו״ה קלמן בן ר׳ אשר אנשיל נ״י עלתה נשמתו בטהרה במוצאי יום הכפורים שנת תרל״ז, ומת בלא בנים והניח אשתו זקוקה לחלוץ וחלצה גיסי מו״ה משה שמואל נ״י ביום ד׳ יו״ד שבט בשנ״ה״[39].

אחרי פטירת בנו רבי קלמן החליט רבי אשר אנשיל כי הגיע העת לכתוב את צוואתו,[40] והיא אחת הצוואות של גדולי ישראל המהווה מופת של חסידות וצדקות מחד, וראיה צלולה ומנוחת הדעת מן הצד השני:

הנמוך של האוכלוסיה היהודית במפקד שערך מונטיפיורי בשנת תרכ״ו נבע ממגיפה זו, שפגעה פגיעה נוראה בתושבי העיר.

37. לאה רייזל נולדה באלול תרי״ב. וראה בהערה הבאה.

38. דבורה נולדה ביום ח׳ תמוז תרי״ז. נוסח המצבה המשותפת לשתי הבנות (הנוסח משובש ביותר): ״פ״נ [!] נטמנו שני בנות ר׳ אשר זונדיל [!] הרב מווייטצען אשר שם הגדולה חי׳ שרה ואחותה הקטנה דבורה שמה בצדה הושמה. עודן באבם לארצות החיים התהלכו בשנת תרכ״ו לפ״ק״. רבי אשר ליב בריסק בספרו ״חלקת מחוקק״ מעתיק את תאריכי הפטירה מפנקס החברה קדישא. כבר הערתי כי שמותיהן של שתי הבנות הללו, כפי שמופיעים במצבה, אינם ברורים, וראה למעלה, בראש פרק זה הערה 1.

39. אולי צ״ל בשנ״ה = בשנת האבל. תמוה מדוע חלץ לה רבי משה שמואל ולא האח הבכור רבי מנחם מנדל.

40. התאריך של הצוואה, כפי שהוא מופיע בכתב היד — שנת תר״ל — אינו שלם, וכנראה שרבי אשר אנשיל רשם רק את פרט העשרות והשאיר מקום להוסיף בו את מנין השנים האחדות (כשם שהשאיר ריק את היום והחודש). בצוואה נזכר היא״צ של בנו רבי קלמן, ומכאן שנכתבה לא לפני שנת תרל״ז. מאידך, חתנו רבי ישראל חיים נזכר בצוואה בין היורשים — ומכאן שהצוואה נכתבה לפני פטירתו בשנת תרמ״א. ניתן לצמצם עוד יותר את תאריך כתיבת הצוואה: נזכרת בה אשתו הרבנית,

מצבותיהם של רבי קלמן נייטאן ואחיותיו לאה ריזל ודבורה

בהיות שמוטל על כל בני חלוף אשר בשם ישראל יכונה לזכור יום צאתו מארץ מולדתו, ארץ עיפתה כמו אופל, וגם לצוות על ביתו לבלתי יהי׳ אחריתו צלמות ולא סדרים, על כן אנכי למעני ולמען שמו ארשום פה רצוני האחרון!

שמעו נא אל אביכם הזקן המעונה ומדוכא ביסורים רעים ונאמנים, השלוחים אלי בפקודת האל הרחמן הנאמן לשלם את הרע, ואת חטאי עוברי רצונו, לזכותם ולצחצחם להיותם ראויים לחזות בנועמו ולבקר בהיכלו הקדושים אחרי הפרדו מהעולם התהו.

הנני מצווה אתכם להסיר מלבכם שמץ גיאות, מדבר שקר הרחיקו עד שתרגילו עצמכם שלא יעלה על לבכם דבר כזב, וכעס וקנאה אל יגור באהליכם.

תרגילו עצמכם להיות מעשרה ראשונים בבית הכנסת, כאשר הייתי משתוקק על זה מעודי עד אשר החליתי ל״ע.

ע״ד מאכל שצריך בדיקה, לא תאמינו לסוחר, רק מה שעיניכם לנוכח יביטו, כי אני הוא בעל הנסיון שכמעט רובם ככולם לא יאמנו בזה וד״ל.[40]

לא יעורר שום אדם עלי ולא יספדוני אפילו בדברים שאינם נוגעים בי, רגע טרם יכסו קברי יאמרו שם קדיש אולי אזכה אז להבין מה שמשבחין לעילאה דעילאה, ויהי׳ לי לנחת, גם לגוף טרם נפרד החבור ואחרי שכסו הקבר יאמרו קדיש כנהוג וד״ל.

ואודת ענין התעסקות עמי בין בענין טהרה, ובין בענין מקום הקבורה לא אדבר דבר, כי דבר זה הוא ראוי לנהוג לפי כבוד האדם, וא״כ מי הוא זה אשר יערוך כבודו באמת הגבה למעלה, ואך כאשר

שנפטרה בכ״א אייר תרל״ח, וא״כ נכתבה הצוואה בין תשרי תרל״ז לאייר תרל״ח. הצוואה אינה חתומה על ידי רבי אשר אנשיל בעצמו בכתב ידו.

*40. השווה לזה מכתבו של רבי אשר אנשיל לגאון רבי יהודה אסאד (שו״ת מהרי״א יהודה יעלה ח״א סי׳ כ״ו) בדבר שא״א לסמוך בימינו על חזקת נאמנות וכשרות, עי״ש (וראה על זה בפרק א׳).

צוואתו של רבי אשר אנשיל

(עמוד ראשון)

יעריכנו בני אדם המכירים כבודו,[41] המה בלתי ספק לא יבקשו לבזות ולענות נפש המת, כי כל אדם ימשוך אחריו, ומי ינוס מן הבור, ומי מקוה שלא ימות? ע"כ ירא לנפשו מהגמול, שגם הוא לא ירד אחריו כבודו ואם ירצו להתעולל בו שלא לפי כבודו, אז אומר אשר באשרי, כי חנני אלקים להיות מאותן שלא נספדו כהלכה, והוא הדין בשאר דברים וד"ל.

ועתה הנה באתי לצוות אל ביתי איך ינהגו בני שי' עמ"ש היינו הדרים פעה"ק ת"ו, וגם בניי הדרים כעת בחו"ל שי' עמ"ש, בדבר חלוקת עזבוני, אשר יגיע מעט מזער לכל אחד ואחד, אך בכל זאת אני אעשה את שלי, ואחלקם בתורת מתנה בעודני בחיי, למען השקט הריב בינם, ויהי' שלום באהליהם, ובזה יהיה נוח לנפשי.

ראש דבר הנני מצווה על ביתי זו אשתי הרבנית תי' עמו"ש, כי אם ישאר מעות מזומנים אחר פטירתי, אזי יתנו לה כתובתה אלף גרוש טורקי, ואם לאו יתנו לה כתובתה הנ"ל מהחפצים הנעזבים, והיא תדור בהדירה אשר לי בהמאה שערים,[41*] כל ימי חייה, ולא יהי' לשום אחד מבני ובנותיי שי' שום פתחון פה לומר לה, גם אני אדור עמך בהבית בחזקת היד, רק היא תדור ותשלוט בהבית ככל אות נפשה, ובתנאי שינתן בכל שנה ושנה, מאה גרוש ליד האפוטרופסים, היינו לידי שני ממוני ומנהלי דכוללנו הי"ו אשר יהיו בימים ההם, והמעות הנ"ל יהי' לשכירת מנין בהיאצי"ט שלי, וגם בהיא"צ של בני המנוח מו"ה קלמן ז"ל, וכפי דעתי בל"ס ישתדלו הממונים הנ"ל שיהי' המנין מאנשי כוללנו הי"ו. ע"כ אצוה שיצטרפו גם בניי וחתניי ונכדיי שי' להמנין הנ"ל והמעות הנ"ל ישתדלו האפוטרופסים לגבות בכל שו"ש [שנה ושנה] בראש משך זמן הדירות,[42] למען יהיו מוכנים ומזומנים המעות

41. לבסוף נקבר רבי אשר אנשיל במבחר הקברים שבירושלים, ראה להלן בסוף הפרק.

*41. התושבים הראשונים במאה שערים נכנסו לדירותיהם בחודש אייר תרל"ה (גליס, שכונות בירושלים, ע' סא; מ. גץ, כך נפרצו החומות). מכאן שרבי אשר אנשיל היה מהתושבים הראשונים בשכונה — יחד עם חתניו רבי ישראל חיים ורבי בן ציון קורניל.

42. היינו בראש חודש "מוחארם" למנין הערבים, שבו היו נוהגים בירושלים להשכיר את הדירות.

לשכירות מנין בזמן היארצייטן הנ״ל, וזה יהי׳ לחוק ולא יעבור, ומטעם זה לא ימכרו הבית הנ״ל, לא היא ולא בניי שי׳ ולא יוצאי חלציהם שי׳ עמ״ש בשום אופן שבעולם, אך אחרי פטירתי ישתדלו בניי שי׳ שיהי׳ מנין בביתי כל שלשים, וילמדו שם משניות לעילוי נשמתי והמנין ישכרו מעזבוני.

ולאחר אריכות ימי אשתי הרבנית תי׳ יזכו לדור בהדירה הנ״ל שלש שנים ולא יותר בניי הזכרים, היינו בניי שבחו״ל, ה״ה מו״ה מענדיל שי׳ ובני מו״ה משה שמואל שי׳, וגם לשני נכדיי היתומים מבני המנוח מו״ה צבי הירש ז״ל, הדרים כעת בחו״ל הבאים מכח אביהם יהי׳ להם חלק וזכות אחד בהדירה הנ״ל על שלש שנים ולא יותר כנ״ל, ובני השלישי הדר פעה״ק ת״ו מו״ה אהרן יושיע ליב נ״י. ויחולק ביניהם באופן ובסדר הזה, היינו הראשון יזכה לדור בהדירה הנ״ל בני מו״ה אהרן יושיע ליב נ״י הנ״ל וידור בהדירה שלוש שנים ואחרי כלות שלש שנים הנ״ל מוכרח לצאת מהדירה בלי שום טו״מ ופ״פ ודו״ד כלל וכלל, ובתנאי מפורש שגם הוא מחוייב ליתן מאה גרוש לכל שנה ושנה ליד האפטרופסים הנ״ל לעזר השני יארצייטין הנ״ל כנ״ל והמעות הנ״ל היינו על משך שלש שנים בס״ה 300 גרוש מחוייב הוא ליתן ליד האפטרופסים הנ״ל טרם הכנסו בהבית הנ״ל, ואחריו יזכה לדור בהדירה הנ״ל בני שבחו״ל מו״ה מענדיל שי׳ עמ״ש שלש שנים ולא יותר כנ״ל, ואם הוא לא ירצה לעלות לאה״ק ולדור בהדירה הנ״ל אזי אין לו רשות להשכיר לכל מי שירצה רק הוא מחוייב ליתן זכותו וכוחו לאחד מחתניי לוקחי בנותי שי׳ הדרים פעה״ק ת״ו ותכנוס תחתיו לדור בהדירה הנ״ל בתי ייטל תי׳ עם בעלה מוה״ר יצחק [רוזנברגר] שי׳ על שלש שנים ולא יותר כנ״ל, והמה מחוייבים לשלם שכר דירה לאחיה מו״ה מענדיל שי׳ לכל שנה ושנה בעד זכותו 200 שני מאות גרוש היינו 20 פ׳ עו״ו [פלורין, עסטרייכישע ווערינג], ועוד מאה גרוש לכל שנה ושנה מחוייבים ליתן ליד האפטרופסים הנ״ל לעזר השני יארצייטין הנ״ל כנ״ל והמעות הנ״ל היינו על משך שלש שנים בס״ה 300 גרוש מחוייבים ליתן ליד האפוטרופסים הנ״ל טרם הכנסם בהבית הנ״ל.

וכלות שלש שנים הנ״ל יזכה לדור בהדירה הנ״ל שלש שנים ולא יותר כנ״ל בני מו״ה משה שמואל שי׳, ואם גם הוא לא ירצה לעלות לאה״ק ת״ו ולדור בהדירה הנ״ל אזי מחוייב הוא ליתן זכותו וכוחו

לאחותו בתי דינה תי׳ ובעלה ישראל חיים [שיינבוים], וידורו בהדירה הנ״ל משך שלש שנים ולא יותר כנ״ל. וגם המה מחוייבים לשלם שכר דירה לבני מו״ה משה שמואל שי׳ בעד זכותו 200 שני מאות גרוש היינו 20 פ׳ [פלורין] לכל שנה ושנה, ועוד מאה גרוש לכל שו״ש מחוייבים ליתן [ליד] האפטרופסים הנ״ל לעזר השני יארצייט׳ן הנ״ל כנ״ל. והמעות הנ״ל היינו על משך שלש שנים בס״ה 300 גרוש מחוייבים ליתן ליד האפטרופסים הנ״ל טרם הכנסם בהבית כנ״ל, ואחרי כלות שלש שנים הנ״ל יזכו לדור בהדירה הנ״ל שני נכדיי היתומים מבני המנוח מו״ה צבי הירש ז״ל, שלש שנים ולא יותר כנ״ל ואם גם המה לא ירצו לעלות לאה״ק ת״ו ולדור בהדירה הנ״ל, אזי יתנו כוחם וזכותם לדודתם בתי בלומא הנקראת בעטי תחי׳ ובעלה מו״ה יוסף חיים [אופלטקה] נ״י וידורו בהדירה הנ״ל שלש שנים ולא יותר כנ״ל. וגם המה מחוייבים לשלם שכר דירה לנכדיי היתומים הנ״ל בעד זכותם וכוחם 200 שני מאות גרוש היינו 20 פ׳ [פלורין] לכל שו״ש, והיתומים הנ״ל יוחלקו ביניהם המעות הנ״ל שוה בשוה, ועוד מאה גרוש לכל שו״ש מחוייבים ליתן ליד האפטרופסים הנ״ל לעזר השני יארצייט׳ן הנ״ל כנ״ל והמעות הנ״ל היינו על משך שלש שנים בס״ה 300 גרוש מחוייבים ליתן ליד האפטרופסים הנ״ל טרם הכנסם בהבית כנ״ל, ואחרי כלות גם שלש שנים הנ״ל תזכה לדור בהדירה הנ״ל בתי מ׳ מירל תי׳ ובעלה מו״ה בן ציון [קורונל] נ״י וגם המה ידורו בהדירה הנ״ל שלש שנים ולא יותר כנ״ל ומחוייבים ליתן לכל שנה ושנה ליד האפטרופסים הנ״ל 200 היינו שני מאות גרוש, וזה הכסף יהי׳ לפרעון החברה בהמאה שערים, כפי מה שיחייבו ראשי הוועד לכל אחד ואחד מבני החבורה ליתן לחברה ״מאה שערים״, ועוד מאה גרוש לכל שו״ש מחוייבים ליתן ליד האפטרופסים הנ״ל לעזר השני יארצייט׳ן הנ״ל כנ״ל והמעות הנ״ל היינו על משך שלש שנים בס״ה 300 גרוש מחוייבים ליתן ליד האפטרופסים הנ״ל טרם הכנסם בהבית כנ״ל. ולאחר כלות גם שלש שנים האחרונים האלה, יזכה לדור בהדירה הנ״ל בני מו״ה אהרן יושיע ליב נ״י הנ״ל שלש שנים ולא יותר כנ״ל, ובתנאי מפורש שמחוייב ליתן מאה גרוש לכל שו״ש ליד האפטרופסים הנ״ל לעזר השני יארצייט׳ן הנ״ל כנ״ל, וכן יהי׳ סדר החלוקה והזכות בהדירה הנ״ל לעולם חוזר חלילה גם לבניי הדרים כעת בחו״ל על האופן והתנאי המפורש לעיל, ולא ישונה הסדר הנ״ל בכל אופן שבעולם.

וזאת היתה לבאר אם גם בני מו״ה אהרן יושיע ליב נ״י הנ״ל לא ירצה לכנוס ולדור בהדירה הנ״ל אין לו רשות להשכיר הדירה הנ״ל לכל מי שירצה, רק גם הוא מחוייב ליתן זכותו וכוחו לאחת ואחד מבנותיי וחתניי שי׳ היותר גדולים בשנים שיתרצו לדור בהדירה הנ״ל רק על משך שלש שנים ולא יותר כנ״ל, והמה מחוייבים ליתן לו שכר דירה לכל שו״ש סך 400 ארבע מאות גרוש, ועוד מאה גרוש לכל שו״ש מחוייבים ליתן ליד האפטרופסים לעזר השני יארצייטי׳ן הנ״ל כנ״ל.

והי׳ כאשר יבא הזכות לבתי ייטל תי׳ מאחיה בני שבחו״ל מו״ה מענדיל נ״י, והיא גם היא לא תרצה לכנוס ולדור בהדירה הנ״ל, אזי מחוייבת ליתן זכותה וכוחה לאחת מאחיותיה היותר גדולות בשנים, ויכנוס תחתיה לדור בהדירה אחותה דינה תי׳ עם בעלה ישראל חיים, והמה ישלמו לה שכר דירה לכל שו״ש בס״ה 500 היינו חמש מאות גרוש, אשר מזה מחוייבת היא לשלם לאחיה מו״ה מענדיל 200 שני מאות גרוש לכל שו״ש בעד זכותו, ומאה גרוש לכל שו״ש לעזר השני יארצייטי׳ן הנ״ל כנ״ל, ושני מאות גרוש הנשארים יהיו לה בעד הזכות הבא לה מאחיה הנ״ל, וכן יהי׳ התנאי זה נוהג בכל אחת ואחת מבנותיי שי׳ כשיגיע זכותם מאחד מבניי שי׳ עמו״ש ולא ירצו לכנוס ולדור בהדירה הנ״ל מחוייבים לתת זכותם וכוחם זל״ז, וכן יהי׳ זה הזכות חוזר חלילה ביניהם לעולם, ולא יהי׳ ריב ומדנים ביניהם כלל וכלל.

ואודת כלי הבית אשר לי יתנהגו כסדר הזה, היינו כלי בדיל ימכרו, וגם המעססינג בכלל מכירה, וכלי כסף יחולק באופן הבא, היינו: א׳ כף א׳ סכין א׳ מזלג של כסף מהיותר גדולים יהיו לאשתי הרבנית תחי׳ ושני טאבאק־טוזין של כסף ינתן לשני בניי בחו״ל שי׳ וכל אחד ואחד יקח את שלו עפ״י גורל או עפ״י שיווי, וגם א׳ גרינגע לעפעלע א׳ סכין א׳ מזלג של כסף מהיותר קטנים ינתן לשני נכדיי היתומים שי׳ מבני מו״ה צבי הירש ז״ל, והמה יחלקו ביניהם עפ״י גורל או עפ״י השומא כנ״ל, ותכשיטי זהב יהיו לאשתי הרבנית וגם הבגדים היינו בגדי שבת ויו״ט הכל שלה, ובגדי המטה לזוגתי תי׳ מטה מוצעת, א דאכענע, א אונטערבעט, ושלש קישען, ולבני מו״ה אהרן יושיע ליב נ״י ינתן בתורת ירושה א׳ דאחענע, א׳ קישען.

ואודות שאר כלי הבית נראה בעיני טוב הוא שכל כלי עצים ימכרו, כי מי יפנה להם מקום להעמידן, חוץ כלי אכילה הן מבשר הן כלי חלב

המצטרכים לאדם אחד, ולא יותר, יהיו לאשתי תי', והכל כפי ראות עיני האפטרופסים שי', ואני מצווה על אשתי תי' שלא תפזר ולא תתן מבגדיה ותכשיטיה וכיוצא בהם לשום אחד מבניה ובנותיה שי' בעודה בחייה, כי לא תדע מה יולד יום.

והנשאר מכל כלי הבית, הן כלי כסף ובגדי המטה אחרי החלוקה הנ"ל וכל שאר החפצים הנעזבים ינתנו לבניי ולבנותיי שי' היושבים פעה"ק ת"ו, והברירה בידם אם ירצו ימכרו אותם אחר פטירתי ויחלוקו ביניהם המעות שוה בשוה, או כל אחד יקח חלקו בהנ"ל כפי הערך והשומא שוה בשוה ולא יהי' ריב וקטטה ביניהם.

וע"ד חלוקת הספרים יהי' כסדר הזה, היינו הש"ס דפוס וויען וארבעה שולחן ערוך יירש בני מו"ה אהרן ליב נ"י, ורב אלפס וב' חלקים של"ה הקדוש יותן לחתני ישראל חיים, וכל הספרים הקטנים המונחים בהארגז בשורה העליונה, חוץ מתשובת חות יאיר, ורמב"ן עה"ת ותרומת הדשן, ויש עוד שם ספרי שו"ת וספרי קבלה[42]* יסירו משם, והשאר אני מצוה לשלחם אחר פטירתי לשני בניי שבחו"ל, וכנגד אלה הספרים שהסירו מהשורה הנ"ל ינתנו להם ספרי אגדתא, היינו מדרש תורת כהנים, ובינה לעתים, ואמרי שפר, וכד הקמח לרבינו בחיי ז"ל, והמה יחלקו ביניהם הספרים הנ"ל שוה בשוה כפי הערך, ושמונה שיטות להרשב"א ינתן לביהמ"ד דכוללנו כולל אונגארן הי"ו, והנשאר מכל הספרים אחרי החלוקה הנ"ל ינתנו לאחר פטירתי לבניי ובנותיי הדרים פעה"ק תי', והמה ימכרו אותם ויחלקו ביניהם המעות שוה בשוה, או כל אחד יקח חלקו בהספרים הנ"ל כפי הערך והשומא שוה בשוה, ולא יהי' ריב ומצה ביניהם כלל.

והנה אודות כתב חידושי תורה שלי ינתנו למי שירצה בהם יותר, אך מבקש אני שיקרא ויעיין בהם, ואם יהי' שימצא על כמה סוגיות איזה דברים נכונים יבחנו תחילה ע"י מבין דבר אך יחפשו בקונטרסים כולם אם לא ימצאו בהם ענינים השייכים זל"ז מהדורא קמא או תנינא ויחברם יחד.

*42. כבר הערנו על עיסוקו של רבי אשר אנשיל בתורת הנסתר, ובין כתביו קיימות עדויות ורמזים רבים על כך, שכן כבוד אלקים הסתר דבר, ורק לעיתים הם מבצבצים פה ושם ומלמדים על היותו בקי בקבלה.

וגם במכתבי אגדה שלי יחברם העניינים השייכים זל״ז כפי אשר מיועדים ונכתבים לזמן תקופת השנים, וגם יכתוב ההג״ה בגליונות הספרים בספר מיוחד כפי אשר ימצא בכתובים אצלי, שהתחלתי בזה בפנקס מיוחד לזה. ואם ירצה ידפיסם והכל יעשה בשאלת חכם ובהשכל ודעת. ועוד אשר אני צריך להזכיר פה שאם המצא תמצא ביד אחד מבניי שי׳ [בין] הכתבים שלי שטר צוואה, אזי ימחולו האפטרופסים שי׳ לקרוע אותה, כי זאת הצוואה היא העקרית, ואין שום אחד מבני ובנותיי שי׳ יכולים לערער על דבר צוואה זו.

ולמען יעמדו דבריי אלה אשר אני מצוה פה, הנני ממנה ע״ז שני אפוטרופסים ממוני ומנהלי דכוללנו הי״ו אשר כעת עתה המה הרבני הנגיד המפורסם וכו׳ מו״ה דוד גוטמאן[43] נ״י והשני לו ה״ה הרבני הנגיד המפו׳ וכו׳ מו״ה אברהם גוטמאן[44] נ״י, והמה ימחלו להשתדל ולהתעסק בדבר חלוקת הדירה הנ״ל, וגם בענין עזבון החפצים ישתדלו לעשות סדר החלוקה כאשר צויתי שלא יהי׳ ריב וקטטה בין הבנים בניי שי׳, ובין הבנות בנותיי שי׳ עמו״ש, ויהי׳ נוח להם ונוחם לנפשי.

ועוד אחת היא אשר באתי לצוות פה והיא: כי יש שטר חוב חתום מבני מו״ה אהרן יושיע ליב נ״י על סך 666 גרוש אשר הלויתי לו לעזר הוצאות דרכו לחו״ל, ושם נאמר אם לא יהי׳ לאל ידו לשלם את החוב הנ״ל עד לאחר פטירתי, אז ינוכה לו הסך הנ״ל מהירושה המגיע

43. רבי דוד מאיר ב״ר טוביה גוטמאן נולד בשנת תקפ״ז ונפטר ביום ב׳ דר״ח טבת תרנ״ד (ספר היובל למלאת חמשים שנה ליסוד פתח תקוה, תרפ״ט, ע׳ 53), היה סוחר עתיר נכסים שעלה עם אשתו מהונגריה בראשית שנת תרל״ו (אילנות, ע׳ 192). יחד עם רבי יואל משה סלומון, רבי יהושע שטמפפר ורבי זרח ברנט רכש את אדמות פתח תקוה, ובזה הניחו את היסוד להקמת הישוב.

44. רבי אברהם גוטמאן, (שמו המלא: ר׳ חיים אברהם שרגא ב״ר שמואל מדברצין), היה אף הוא סוחר עשיר שעלה לארץ מהונגריה. שנים רבות היה ממונה של כולל הונגארין ועסק במרץ בניהול עניני הכולל, ביחוד בשנות הרעב תרל״ו־תרל״ט. כן עסק גם בעניינים צבוריים אחרים. יחד עם הגאון רבי משה נחמיה כהניו ורבי שלמה זלמן פרוש יסד את הגמ״ח הכללי ״שערי חסד״ (מ״מ גערליץ, מרא דארעא ישראל, ח״א ע׳ קנו). נפטר ביום י״ז תשרי תרמ״ג (חלקת מחוקק, חוברת ז׳ דף כ״ט).

לחלקו, ועתה אני מתחרט בזה, ואני מצוה לבניי שי׳ כי לא ינכו לו סך הנ״ל, ואקוה כי שמוע ישמעו לדברי הנ״ל כי מצוה לקיים דברי המת, ובשכר זה ימלא ה׳ משאלות לבם לטובה, ויאריך ימיהם ושנותיהם עדי ביאת הגו״ץ במהרה בימינו, א״ס.

בפנינו עדים הח״מ נקרא הדברים הכתובים לעיל מלה במלה לפני הרב הגאון המפורסם וכו׳ מו״ה אשר אנשיל שליט״א, והודה לנו הוו עלי עדים כשו״נ, וקנו מידי בקגו״ש במדל״ב על כל דברי הצוואה המבוארת לעיל, וכל אשר צוויתי לכתוב ולחתום פה הכל עשיתי בדעת צלולה בלב טוב ובנפש חפצה דלא באונס ודלא בהכרח, ותוקף שטר צוואה זו אשר יהי׳ לאחר פטירתי ככל השטרות העשויין עפ״י בית דין ישראל כתקון חז״ל, וכן קנינו אנן סהדי מהרב הגאון הנ״ל בקגא״ס במדל״ב כהוגן וכדין תקחז״ל.

ולראי׳ ולאמו״ץ באעה״ח יום שנת תר״ל[45] לפ״ק פעה״ק ירושלם ת״ו והכל שריר ובריר ואמת ויציב ונכון וקיים.

ועתה יהיו נא דבריי אלה אל אנשי עדתי בק״ק וויטצען יע״א.

הנה אקוה מטוב לבכם שלא תאמרו נואש לדברי ידיד האחרונים, ואשר בלב נשבר ונדכה אלו הן נאמרים, וטרם כל אבקש מאת אלוקי מרום והוא אל שדי יתן לכם רחמים ויפזר פזרונו במקהלכם, ובכל פנה ופנה, ישלח לכם ברכתו, ואשר אבקש מכם היא מעט מהנה, והוא כי גלוי וידוע לפני מעלתכם אשר בעת יציאתי ממחנ״ק לעלות לארץ הקדושה ת״ו, הבטחתם לי בפיכם וכן נתנו ראשי הקהל חותם הקהלה בפנקסי להיות בסומכי נפשי בדבר הקצוב מידי שנה בשנה בחוק ולא יעבור להחיותני על האדמה אדמת הקדש אך קשה פרידתכם אשר נפרד בקהלתכם לשנים ושלשה ראשים,[46] ואני נשארתי לבדי באין עוזר ואין סומך זה יותר משמונה שנים, והשליכו אותי אחרי גיום, ושכחו את

45. התאריך הוא שנת תרל״ז או תרל״ח, ראה הערה 40.
46. בקהלת וויטצען פרצה מחלוקת והקהלה נחלקה לשלושה ראשים: היראים, אנשי הסטטוס־קוו, והניאולוגים. ראה על כך למעלה, פרק ד. רבי אשר אנשיל תולה את הפרת ההבטחה של קהלת וויטצען לסייע לו בכך שהקהלה התפלגה.

אשר הייתי להם רועה ועבד נאמן להנהיגם בדרכי התורה והיראה, זו תורה וזו שכרה, בכ״ז נתתי אל לבי לבקש מאתם כי יעלו על לבבם ויזכרו אותי לטובה אחרי פטירתי וייטיבו נא בחסדם עם אשתי העזובה מבלי סומך וסעד, ולתת לה מנה לחוק וטרף בכל שנה ושנה כברכת ה׳ עליכם, וכפי אשר לבכם יאמר לכם, וגם בניי ובנותיי שי׳ האף שלא אוכל לבקש שתתנו להם ארוחת תמיד, אמנם בעת הצר להם והוכרח אחד מהם לכתוב תחינה ולפרוש כפיו לבקש עזרה מכם או כי יבא בגבולכם, נא אל תמנעו חסדכם וישעכם ממנו.

והנה אני כתבתי בדרך קצרה בחולשת גופי ואתם תדעו בבינת לב מה לעשות כי מצוה לקיים וכו׳.

ואת זה אבקש מאת הרבנים המפורסמים רו״מ [ראשים ומנהיגים] דכוללנו הי״ו שיעתקו נא דבריי אלה האמורים בכתב מיוחד וישלחו אותו לקהל עדתי.

★

זמן קצר אחרי פטירתו של בן הזקונים האהוב על רבה של וויטצען מתה עליו רעיתו הרבנית הצדקנית מרת הדסה, שנשאה עמו בעול העליה לארץ ישראל וגידול הבנים. היא נפטרה ביום ערב שבת קודש כ״א אייר תרל״ח[47].

כשנה אחר כך נפטרה בירושלים גם אחותו של רבי אשר אנשיל מרת יענטא, ביום ב׳ דראש השנה תר״ם.[48] אחותו עלתה כנראה לארץ ישראל יחד עמו. שכן מסתבר שאחותו יענטא היא זו הרשומה בשנת תרכ״ו ברשימת חברי הכולל, בשם האלמנה מרת

47. נוסח המצבה בהר־הזיתים:
פ״נ אשת חיל עטרת בעלה יהללו בשערים מעשיה
מנשים באוהל תבורך שמה וזכרה
הרבנית מ׳ הדס אשת הרב מו״ה ר׳ אשר אנשיל נייאמאן
נלב״ע עש״ק כ״א אייר ש׳ תרל״ח.

48. נוסח המצבה: פ״נ האשה יראת ה׳ יהללו בשערים מעשיה מנב״ת מ׳ יענטא בת הר״ר מוהר״ר משה שמואל נייאמאן זצ״ל מקיצע באונגארין המדינה יע״א נלב״ע ביום ב׳ דר״ה ד״ש תר״ם לפ״ק.

יענטא מיארמאט, בת 56, שעלתה ארצה בשנת תרכ"ג — באותו השנה שעלה לארץ רבי אשר אנשיל עצמו[49].

הצרות והיסורים שהיו מנת חלקו בירושלים הכריעו את גופו של אב"ד ווייטצען, וכוחו לא עמד לו לשאתם. לא בכדי נחקקו אחר כך על גבי מצבתו המלים "מדוכא ביסורין". אמנם, עד סוף

מצבתה של הרבנית הדס זוגתו של רבי אשר אנשיל בהר הזיתים בירושלים

49. לפי זה נולדה אחותו יענטא בשנת תק"ע, והיתה צעירה מאחיה רבי אשר אנשיל בכעשר שנים. בפנקס ביהכנ"ס דק"ק אייזנשטאט (הסמוכה לקיצע) נרשם בשנת תקפ"ח מקומה של "הבתולה יענטע בת ר' משה שמואל נייימאן".

ימיו הוסיף לשבת על התורה ועבודת ה׳ בקדושה ובטהרה, אך בשנותיו האחרונות שוב לא היה יכול עוד לצאת ולבוא. שוב לא היה באפשרותו להיות מעורב בהנהגת הציבור כאשר הסכין לעשות עשרות בשנים — מווייטצען ועד ירושלים. עתה היה מסוגר בביתו ומתבודד במועדו, ביחוד אחרי שאבד בשנותיו האחרונות את מאור עיניו, מתוך יסורים ומחלות. ואכן בשנת תרל״ב אנו מוצאים אותו חותם בין מנהיגי הכולל, כאשר הוא מוסיף לשמו את המילים ״סגיא נהורא״.[50]

ביום שלישי, כ׳ אייר תרמ״ב, נפטר רבי אשר אנשיל. שבע־ימים, כאשר גופו ונפשו מזוככים ביסורים, וכל כולו עמוס בתורה ובמצוות, עלתה נשמתו הטהורה השמימה.[51]

על גודל ערכו בעיני יושבי עיר הקודש ירושלים תעיד העובדה שקברו נחצב במבחר הקברים, בחלקת הנביאים שבמרומי הר הזיתים הנשקף מול קודש הקדשים, ליד קבריהם של הגאונים הקדושים רבי מאיר אויערבאך אב״ד קאליש ואב״ד ירושלים, רבי נחום משאדיק, ורבי אברהם שאג אב״ד קויבערסדורף, בסמוך לקברו ממש גם נחצבו אחר כך קבריהם של הגאונים הקדושים רבי יהושע ליב דיסקין אב״ד בריסק, רבי שמואל סלנט ורבי יוסף חיים זוננפלד רבה של ירושלים.

50. חתימתו בנוסח זה נמצאת במחאת ראשי הכולל על מעשיהם של גרץ וחברו גוטשלק לוי בהקמת בתי הספר בירושלים ועל הלעז שהוציא כתב־העת ״המגיד״ על בני ירושלים עקב כך. המחאה התפרסמה ב״שבת אחים״ וחתמו עמו רבי אברהם גוטמן ורבי יוסף משה סגל נאוועמעסטע (המבורגר). וראה למעלה, בפרק ח׳. גם במכתבו של הגאון רבי שלום אולמאן אב״ד ווייטצען לרבי אשר אנשיל משנת תרל״ב (ראה למעלה בפרק א) הוא מברך את רבנו שיתרפא ממחלתו ״ואור חדש על ציון יאיר״ — רמז שרבי אשר אנשיל חלה בעיניו והיה סגיא נהור.

51. לפי מסורת המשפחה היה רבי אשר אנשיל בעת פטירתו בן פ״ג (ראה אילנות, ע׳ 132). ר׳ אשר ליב בריסק כותב בספרו ״חלקת מחוקק״ (חוברת ז דף מה) שרבי אשר אנשיל נפטר בן פ״ב. וראה למעלה, בתחלת פרק ד׳ בהערה 1, כי רבים מכותבי תולדותיו של רבי אשר אנשיל נשתבשו וכתבו שנפטר בן ע״ב שנים.

הענין המפליא ביותר בפרטי חייו של רבי אשר אנשיל בירושלים, הוא הדבר שפטירתו אינה נזכרת בשום כתב־עת שיצא לאור בשנת פטירתו בירושלים — למרות שאלה כתבו כמעט על כל יהודי בר אוריין שנפטר בעיר הקודש, וגם לא בכתבי־העת החרדיים שהופיעו בארץ מולדתו הונגריה, שהיו מודיעים בדרך כלל את החדשות מירושלים. הדבר ברור שכך היה רצונו ומשאלתו האחרונה מבני משפחתו. סימוכין לכך אנו מוצאים בצוואתו שכתב כמה שנים לפני כן (ראה לעיל): "לא יעורר שום אדם עלי, ולא יספדוני אפילו בדברים שאינם נוגעים בי"...

חתנו רבי יוסף חיים, בעל עט־הסופרים המזהירה, הוא שחיבר את נוסח מצבתו:

ציון שאי קינה
וגזי נזרך
כי נוגה אבן החן
חשך בעפרך
הרה"ג זקן ונשוא פנים
מדוכא ביסורין
מו"ה אשר אנשיל ז"ל
שהיה אב"ד ל' שנה בק"ק
ווייטצען
במדינת אונגארן
בן להרב מו"ה
משה שמואל נאיימאן
ז"ל ונ' בש"ט
יום ג' כ' לחודש אייר שנת ה'ת'ר'מ'ב'
ת.נ.צ.ב.ה

המצבה על קברו של רבי אשר אנשיל שנחצב במרומי הר הזיתים
מול השער המזרחי שבהר הבית
משמאל נראית מצבתו של בעל ה"אמרי בינה" מקאליש

15 – שיא (≈ 10%–)

5/86

שיא שרוט (שיא שרוט)